अनुक्रमणिका.

अनुक्रमणिका.

समाप्त.

उपोद्घात.

हा बीडकर कवि रामदास स्वामींचा (शा० शक १५३०–१६०३) समकालीन होता असें यानें आपल्या ग्रंथाच्या शेवटीं दिलेल्या शकवर्षावरून दिसतें. यानें शके १५९६त रुक्मिणीस्वयंवर केलें व शके १५९९त सीतास्वयंवर केलें असें आम्हीं तत्कृत बिल्हणचरिताचे शेवटीं त्याच्या ग्रंथांतील उताऱ्यांवरून दाखविलें आहेच. आज रसमंजरीचें महाराष्ट्र भाषांतर छापण्यास आरंभ करीत आहों तें त्यानें शा० शके १६०१त प्रभव संवत्सरीं शहागड येथें केलें असें शेवटच्या श्लोकांत आहे. ह्या भाषांतराचे एकंदर १३९ श्लोक आहेत असें कवि म्हणतो. परंतु आम्हांस वे० शा० सं० रा० रा० गणेश शास्त्री तरटे यांजकडून रावसाहेब कृष्णाजी परशुराम गाडगीळ यांचे मार्फत मिळालेल्या पोथींत फक्त १२४ श्लोक मात्र आहेत. ह्यावरून ह्या ग्रंथाचे १५ श्लोक हल्लीं उपलब्ध नाहींत असें उघड होतें. मूळ संस्कृत ग्रंथाचा कर्ता भानु या नांवाचा आहे. त्याच्या बापाचें नांव गणेश्वर असून तो विदेहदेशांत राहणारा होता इतकीच काय ती त्यानें आपल्या विषयीं माहिती संस्कृत ग्रंथाच्या शेवटीं दिली आहे. कलकत्ता येथें छापलेल्या काव्यसंग्रहांत मूळ ग्रंथ छापला आहे. त्यांतून प्रत्येक श्लोकाचें मूळ पहिल्या ओळींत देऊन नंतर महाराष्ट्र भाषांतर देण्याचा क्रम ठेविला आहे. त्यामुळें वाचकास हा ग्रंथ मूळ ग्रंथाशीं ताडून पाहण्यास सुलभ पडेल. बिल्हणचरित्र व रसमंजरी या ग्रंथांवरून हा विठ्ठल मोठा शृंगाररसप्रिय होता असें वाटतें. कूटें रचण्याविषयींची ह्याची ख्याति जगद्विश्रुत आहेच. हीं कूटें मिळविण्याचा आम्हीं यत्न बराच केला. परंतु आम्हांस त्यांत फारसें यश आलें नाहीं. आमच्या संग्रहीं असलेले दोन कूट श्लोक मासल्याकरितां येथें देतों:—

कोणे एक वनीं विचित्र पुतळा जेवावया बैसला
पात्रीं जेवण जेवितां अतिबळें पात्रे चि तो भक्षिला ॥
त्याची जे वनिता वनांत फिरतां सूर्यास प्रार्थी सदा
बोले विठ्ठल हा पदार्थ उगवा षण्मासचा वायदा ॥ १ ॥
रामाचा जनिता तथा यमपिता हे दोघे बंधू कसे ।
सूर्याची भगिनी यमाचि जननी हें नातें ऐसे कसें ॥
सूर्याचा पुतण्या यमासि ह्मणतो मी बाप तूझा सदा ॥
बोले विठ्ठल हा पदार्थ उगवा षण्मासचा वायदा ॥ २ ॥

या कोड्यांपैकीं पहिल्याचें उत्तर "भ्रमर" असें आहे. दुसऱ्याचें उत्तर रामा=कोकिला, यम=कावळा, सूर्या=कावळी असे अर्थ घेतले म्हणजे बसतें.

यांखेरीज पुढील तीन कूट श्लोकही त्याचेच असावे असें वाटतें. परंतु त्यांचे शेवटीं विठ्ठलाचें नांव नाहीं:—

कोणी एक वनीं सुलक्षण वधू मेघोदकें[1] जन्मली ।
बाल्यीं नरनाम तीस असतां स्त्रीनामें[2] ती पावली ॥
पांचैंहीं[3] प्रणिली* तयांतुनि तिहीं अत्यादरें सेविली ।
तेथें ती श्रम पावली म्हणुनियां कर्णाश्रमीं[4] राहिली ॥ १ ॥

अलिकुलवहनांचें[5] वहन[6] आणीत होतें ।
शशिधर[7]वहनानें लोटिलें जाण मातें ॥
नदिपति[8] रिपु ज्याचा तात[9] भंगोनि गेला ।
रविसुत[10] महिसंगें फार दुःखीत झाला ॥ २ ॥

येते हेमाद्रि[11]कन्यापतिसुतललना यौवनामाजि जेव्हां ।
रामस्त्री[12]नामकाना त्यजुनि उरत तें पीडितें होय तेव्हां ॥
हस्ती हस्तद्रिवृंदांतक[?] रिपुचें[13] नामपूर्वार्ध नाहीं ।
या लागीं भूसुते[14]शअरिअनुज प्रिया स्वल्प ही येत नाहीं ॥ ३ ॥

यांखेरीज कवीच्या कूटरचनेविषयीं बारामतीकर मोरोपंत पराडकर (शा० शक १६५१-१७१७) सन्मणिमालेंत म्हणतातः—

विठ्ठल कविच्या भलता लंघूं न शके चि चित्र कूटातें ॥
प्रबळतर हि पर जेविं श्रीरामनिवास-चित्रकूटातें ॥ ७४ ॥

असो. हें भाषांतर कित्येक ठिकाणीं चांगलें उतरलें आहे तरी ह्यांत कांहीं दोष आहेत असें वाचकांच्या लक्षांत येईलच.

शृंगार, वीर, करुण, रौद्र, वीर, भयानक, बीभत्स, अद्भुत, व शांतरस या नऊ रसांपैकीं पहिला जो शृंगार तदाधारभूत जी नायिका (स्त्री) तिजविषयींच या रसमंजरींत विचार आहे. साहित्यशास्त्रकार नायिकेचे स्वीया (स्वतःचीस्त्री),

---

१ बोरू. २ लेखणी. ३ बोटें. ४ कानावर. ५ अलिकुलवहन=भ्रमरसमूहाचें वहन म्ह० कमल. ६ त्या कमलाचें वहन म्ह० पाणी. ७ शशिधरवहन=शिवाचें वहन बैल. ८ नदिपतिरिपु=समुद्रशत्रु अगस्त्य. ९ अगस्त्यतात=कुंभ (मडकें, घडा) १० रविसुत=कर्ण (कान) ११ हेमाद्रिकन्या=भागीरथी तिचा पति समुद्र त्याचा पुत्र चंद्र त्याची स्त्री रात्र. १२ रामस्त्री=सीता (या शब्दाचा काना काढिला म्हणजे बाकी सीत (=थंडी) उरते. १३ देवशत्रु हिरण्यकशिपु त्याचे नांवाचें पूर्वार्ध म्ह० हिरण्य (सुवर्ण) १४ भूसुता=सीता तिचा ईश राम त्याचा अरि (शत्रु) रावण त्याचा अनुज कुंभकर्ण त्याची प्रिया निद्रा. * प्रणिली=वरिली.

परकीया (दुसऱ्याची), व सामान्य स्त्री असे तीन भेद करितात. नंतर स्वीयेचे मुग्धा (जिला नुकतेंच तारुण्य प्राप्त झालें आहे अशी), मध्या (जिच्यावर लज्जा व मदन यांचा समान अंमल असतो ती), व प्रौढा अथवा प्रगल्भा असे आणखी तीन भेद करितात. नंतर पुनरपि मध्या व प्रगल्भा यांपैकीं प्रत्येकीचे धीरा, अधीरा, व धीराधीरा असे तीन तीन भेद केल्यामुळें ह्या दोहींचे सहा प्रकार होतात. ह्या सहांपैकीं प्रत्येकीचे ज्येष्ठा (वडील) व कनिष्ठा (धाकटी) असे दोन भेद मानून एकंदर बारा प्रकार होतात. हे बारा, परकीयेचे परोढा (दुसऱ्याशीं विवाहित) व कन्या (अविवाहित) हे दोन, सामान्य वनिता, व मुग्धा मिळून एकंदर सोळा प्रकारच्या नायिका होतात. या सोळा नायिका ग्रंथाचे अखेरीस परिशिष्ट नंबर १ यांत दाखविल्या आहेत. परिशिष्ट नंबर ६ यांत नायिकेच्या नऊ अवस्था दिल्या आहेत त्या प्रत्येकीचे ठिकाणीं कल्पून १६ नायिकांचे १४४ भेद होतात. परिशिष्ट नं० १६ यांत नायिकातारतम्य-त्रय दिलें आहे तें या १४४ पैकीं प्रत्येकीचे ठिकाणीं कल्पिलें म्हणजे १४४चे ४३२ भेद होतात. या ४३२ पैकीं प्रत्येकीचे दिव्या, अदिव्या, व दिव्या-दिव्या असे तीन भेद कल्पून एकंदर १२९६ प्रकार नायिकेचे होतात. कित्येक ग्रंथकार अवस्थानवक न मानितां अवस्थाष्टकच मानितात. त्यांच्या दृष्टीनें १६ नायिकांचे (१६×८×३×३=११५२) ११५२ भेद होतात. नायिकेच्या अवस्थाष्टकाचें वर्णन कल्याणमल्ल कर्त्यानें अनंगरंगांत येणेंप्रमाणें केलें आहेः—

निखिलसुरतचिन्हैरंकितांगः सपत्न्या अरुणकलुषनेत्रोऽनिद्रया जागरितशः ॥
समयमधुरवाक्यः प्रातरभ्येति यस्याः कथयति भरतस्तां खंडिताख्यां पुरंध्रीम् ॥५०॥

वनिता शुभवासवेश्मनि मृदुशय्यामधिवासिनी निशि ॥
पतिमार्गचिरार्पितेक्षणा कथिता वासकसज्जिता बुधैः ॥ ५१ ॥

सागस्तया चरणगं दयितं प्रचंडैर्वाक्यैर्निरस्य बहुकोपत एव पश्चात् ॥
संजायते विरहतापविलापदीना या तां वदंति कलहांतरितां प्रवीणाः ॥ ५२ ॥

मदनाकुलितातिनिस्त्रपा कृतभूषा निशि गूढचारिणी ॥
सुरताय परालये व्रजेत् कवयस्तामभिसारिकां जगुः ॥ ५३ ॥

प्रियतममुपनेतुं प्रेषयित्वैव दूतिं स्वयमतिरतिलोला याति संकेतदेशम् ॥
तदनु पतिविहीनामागतां वीक्ष्य तां या वहति बहुलतापं सोच्यते विप्रलब्धा ॥५४॥

दयिते परदेशसंस्थिते शशिपंकेरुहचंदनादिभिः ॥
परितप्यत एव यद्वपुः कथिता सा कविभिर्वियोगिनी ॥ ५५ ॥

वैराग्यवत्सकलकेलिकलाकलासु कांतो जहाति न सकाशमनंगलौल्यात् ॥
यस्याः स्त्रियः सुरतसौख्यविवंचिता सा स्वाधीनपूर्वपतिकेति बुधैः प्रदिष्टा ॥५६॥

विविधकुसुममालाभूषितांगी मनोज्ञा सुरतरसविलोला सानुरागा स्वकांते ॥
निवसति चटुलाक्षी वासगेहे चिरं या वरकविभिरिहोक्ता सा किलोत्कंठितेति॥ ५७॥

अनंगरंग—दशमस्थल.

वरील वर्णनांत प्रोषितभर्तृकेला कल्याणमल्लानें वियोगिनी असें म्हटलें आहे. हा अनंगरंग ग्रंथ कवीनें लोदीवंशांतील अहमदलाडखाननामक राजाकरितां केला असें पुढील पद्यांत आहे. यावरून इ० स० १५२६चे पूर्वीं हा ग्रंथ झाला असावा असें होतें. कारण त्या सनांत लोदीवंश नष्ट झालाः—

लोदीवंशावतंसो हतरिपुवनितानेत्रवारिप्रपूर-
प्रादुर्भूतांबुराशीरमलवरयशा लीलया प्लावितारिः ।;
तत्पुत्रः ख्यातकीर्तिरहमदनृपतिः कामसिद्धांतविद्वान्
जीयाच्छ्रीलाडखानः क्षितिपतिमुकुटैर्घृष्टपादारविंदः ॥ २ ॥
अस्यैव कौतुकनिमित्तमनंगरंगं ग्रंथं विलासिजनवल्लभमातनोमि ।
श्रीमन्महाकविरशेषकलाविदग्धः कल्याणमल्ल इति भूपमुनिर्यशस्वी ॥ ३ ॥

अनंगरंग—प्रथमस्थल.

विठ्ठलानें आपल्या ग्रंथाचे तीन उल्लास केले आहेत. पहिल्यांत ३८ श्लोक आहेत. त्यांत मुग्धादि सोळा नायिकांचें व त्यांच्या कांहीं पोटभेदांचें वर्णन आहे. दुसऱ्यांत ३९ पासून ८६ पर्यंत ४८ श्लोक आहेत त्यांत प्रोषितभर्तृकादि नायिकावस्थानवकाचें व त्याच्या पोटभेदांचें वर्णन आहे. शेवटच्या तिसऱ्या उल्लासांत ८७ पासून १२२ पर्यंत ३६ श्लोक आहेतत्यांत नायिकातारतम्य, सखीकर्म, दूतिकर्म, पतिभेद, नायकभेद, सात्विकभावाष्टक, शृंगारभेद, अवस्थादशक व दर्शनत्रय या नऊ विषयांपैकीं कांहींचें वर्णन आहे. शेवटचे दोन श्लोक १२३ व १२४ हे उपसंहारात्मक आहेत. तसेच पहिले दोन श्लोक उपोद्घातात्मक आहेत. पहिला उल्लास व दुसरा उल्लास या प्रत्येकाच्या अखेरीस उपसंहारात्मक एकेक श्लोक असून, दुसऱ्या उल्लासाचे आरंभीं एक उपोद्घातात्मक श्लोक आहे. हे तीन श्लोक धरून या ग्रंथांत एकंदर १२७ श्लोक आहेत. पैकीं १२०त मात्र विषयप्रतिपादन आहे. या ग्रंथाचे आणखी निदान १२ तरी श्लोक पाहिजेत ते शोधकांनीं मिळविण्याची तसदी घ्यावी अशी सविनय प्रार्थना आहे.

विठ्ठलकविकृत

रसमंजरी.

आत्मीयं चरणं दधाति०— ॥ १ ॥

ठेवी पाय पुढें स्वकीय च सदा नीचोच्च भूमीवरी
कांतेला श्रम हो क्षणी म्हण तरूपुष्पें स्वहस्तें हरी ॥
पर्यंकास मृगाजिनें करि रतीनिद्रा स्वभागें करी
अंतः प्रेमभरालसा प्रियतमा अंगीं पुरारी धरी ॥ १ ॥

विद्वज्जनमनोभृंग०— ॥ २ ॥

रसाळ रसमंजरी प्रगट भानुनामा करी
कवींद्र धरणीवरी रसिक हर्षवी अंतरीं ॥
मनोमधुर चातुरी करुनि भोगिती अंतुरी
सुधा हि न पवे सरी नव रसें विराजे बरी ॥ २ ॥

गतागतकुतूहलं० — ॥ ३ ॥

गतागतकुतूहलें नयनिच्या अपांगावरी
स्मितद्युति पडे पतिव्रतवधू सबिंबाधरी ॥
सुधेपरिस गोड तें वचन कांतकानीं करी
सतीस जरि कोप ये तरि बुडे तिच्या अंतरीं* ॥ ३ ॥

आश्रमं किल कामदेवधरणीपालेन० — ॥ ४ ॥

आलें यौवन कामदेवधरणीपाळें स्वयें धाडिलें
केलें वास्तुविधान ऐणनयनागात्रीं बसाया भलें ॥
डोळां खंजनचातुरी मुखकळा सौधाधरी+ माधुरी
वाचा ते हि सुधासमुद्रलहरी लावण्य अंगीकरी ॥ ४ ॥

---

१ नीचोच्च=उंचसखल. २ म्हण=म्हणून. ३ तरु=झाड. ४ हरी=काढी. ५ पर्यंक=पलंग. ६ मृगाजिन=हरणाचें कातडें. ७ पुरारी=शिव. ८ अंतुरी=स्त्री. ९ सुधा=अमृत. १० कुतूहल=कौतुक. ११ अपांगावरी=डोळ्याच्या कोंपऱ्यापर्यंत. १२ स्मितद्युति=हसण्याचें तेज. १३ बिंबाधरी=तोंडल्या सारखा लालचा ओंठ आहे जीचा अशी. * या श्लोकांत पतिव्रतेचें वर्णन आहे. १४ यौवन=तारुण्य. १५ कामदेवधरणीपाल=मदनराजा. १६ एण=हरिण. १७ खंजन=एक पक्षी आहे. १८यांत मुग्धेचें वर्णन आहे. + सौधाधरी=सुधेला कमीपणा आणणारी.

नीरात्तीरमुपागता०--॥ ५ ॥

नीरांतूनि[१९] निघोनि नीरजमुखी[२०] तीरास आली असे
कानीं काय सरोज[२१] झांकुनि बसे आकर्ण नेत्रां पुसे ॥
शेवाळांकुर कां न जाति अजुनी रोमाळि घांसी बळें
श्रोणीभार न जाणतां घडिघडी बोले बहू भीगलें ॥ ५ ॥

स्वयंभुः शंभुरंभोजलोचने०--॥ ६ ॥

कुच स्वयंभु हि शंभु बुझा दिसे । परम सुंदर गौर हि हा असे ॥
कवण धन्य करील नखें तरी । शशिकळा बरवी शिवशेखरीं ॥ ६ ॥

हस्ते धृतापि शयने०—॥ ७ ॥

हातीं ही धरिली स्वयें बुझविली[२४] शय्येवरी आणिली
बाळा नीजविली परंतु नवली तीची बहिर्देखिली ॥
पारा स्थीर करा धरूनि च करीं जो देख भूमीवरी
तो भोगील परोपरी करुनियां नारी नवी नोवरी[२५] ॥ ७ ॥

दरमुकुलितनेत्रपालि०— ॥ ८ ॥

कांहीं एक निमीलित[२६]क्षणभरी नीरा बरी सांवरी
ऊरूयुग्म[२७] बराबरी करुनियां हस्तें कुचातें धरी ॥
कांताशीं न करी च गोड वचनें निद्रेसि अंगीकरी
ऐसी भूमिवरी समस्त हि असे विश्रब्ध नारी परी ॥ ८ ॥

स्वापे प्रियाननविलोकनहानिरेव-- ॥ ९ ॥

निद्रा करीन तरि कांतमुखा न पाहे । जागी असेन तरि कामुक भोगिताहे ॥
ऐसी सरोजनयना मनिं चिंतिताहे । निद्रा नये नयनिं जागर ही न सोहे ॥ ९ ॥

संस्पृश्य स्तनमाकलय्य०--- ॥ १० ॥

थानें चोळूनिश्रानें वदनकमळ ही आकळीलें पतीनें
कंठीं आलिंगनानें निजवुनि अधरीं चुंबिलें आदरानें ॥
साडी फेडूनि केलें रत तंव हरिलें चित्त सूर्योदयानें
चैलांतानें वधूनें श्रवणसरिसजां झांकियेलें छलानें+ ॥ १० ॥

नखक्षतमुरस्थले०--- ॥ ११ ॥

नखक्षत उरावरी रदैवणासि बिंबाधरीं

१९ नीर=पाणी. २० नीरज=कमल. २१. सरोज=कमल. २२ यांत अज्ञातयौवना नाईकेचें वर्णन. २३ यांत ज्ञातयौवना ना०चें वर्णन. २४ बुझविली=समजाविली. २५ यांत सप्रश्रयनवोढा ना० वर्णन. २६ निमीलित=मिटलेले. २७ ऊरू=मांड्या. २८ यांत विश्रब्धनवोढेचें वर्णन आहे. २९ अतिविश्रब्धनवोढेचें यांत वर्णन आहे. ३० चैल=वस्त्र. ३१ छल=मिष. + यांत प्रगल्भेच्या रतिप्रीतीचें वर्णन. ३२ रद=दांत.

चळे बकुळमालिका गळित होय मुक्तावळी
रतांतसमयीं असें सकळ देखिलें म्यां सये
नसे स्मृति नसे रती शिकविलें तुझें तें नये[13] ॥ ११ ॥

लोलालिपुंजे०— ॥ १२ ॥

भ्रमद्भ्रमरपुंज ही दुरिल कुंज तूं सेविला
श्रमें करुनियां तुला बहुत घर्म हा जाहला ॥
हरीन नलिनीदळें करुनि मंदमंदानिळें
वदे वचन गोड तें अमृत जोडल्यानें छळें ॥ १२ ॥

जातस्ते निशि जागरो०— ॥ १३ ॥

रात्रीं जागर जाहला तुज असे नेत्रीं मला शोणिमा[15]
तूं प्यालास मधूस[16] तें करितसे माझ्या मनीं विभ्रमा[17] ॥
भ्राम्यद्भृंगघमीं निकुंजभवनीं तूं पावसी श्रीफळा[18]
मारी मारशरीं करुनि मजला मी भोगितें त्यांफळा ॥ १३ ॥

कान्तानुरागचतुरोऽसि०— ॥ १४ ॥

कांता प्रीतिकरा मनोहरवरा तारुण्यभूषाकरा
धीरा वीर्यपराक्रमैकचतुरा स्वामी मला तूं खरा ॥
ऐसें बोलुनि कामिनी ठिवितसे स्वप्रांत कांताननीं
श्वासोच्छ्वास करुनि बाष्प भरलें संपूर्णचंद्राननीं ॥ १४ ॥

नो तल्पं भजसे०— ॥ १५ ॥

पर्यंकीं[21] न चढेसि बोलसि न कां पियूषवाक्यें[22] मशीं
स्वप्नातें हि सनाथ[23] तूं न करिसी कोपप्रकाशें कशी ॥
ऐसें केतकगर्भगौरदयिते कोपासि संगोपिसी[24]
जें वक्रीं स्मित तें सखी न करिती तें सत्य तूं कोपसी[25] ॥ १५ ॥

प्रतिफलमवलोक्य०— ॥ १६ ॥

शशीचे कळेमाजि देखोनि शानें । शिवा आपुलें बिंब कोपे त्वरेनें ॥
हराचे शिरीं दूसरी कोण राहे । करानें हरा भेडसावूनि पाहे ॥ १६ ॥

तल्पोपान्तमुपेयुषि०— ॥ १७ ॥

येतां तल्पसमीप कांत ललना ते वक्र घोणी[27] करी

---

१३ यांत प्रगल्भेला झालेल्या संमोहाचें वर्णन. १४ यांत मध्याधीरेचें वर्णन. १५ शोणिमा=लाली. १६ मधु=मद्य. १७ विभ्रम=चळ. १८ श्रीफळ=बेलफळ किंवा नारळ. १९ यांत अधीरा मध्या ना० वर्णन आहे. २० धीराधीरा मध्या ना० वर्णन. २१ पर्यंक=पलंग. २२ पीयूष=अमृत. २३ सनाथ=धन्य, सुखी. २४ संगोपिसी=झांकतोस. २५ यांत प्रगल्भ धीरेचें वर्णन. २६ यांत अधीरा प्रगल्भेचें वर्णन. २७ घोण=नाक.

बोले दीनपणें करूनि वचनें तेव्हां स्मितश्री धरी ॥
हस्तीं हस्त ठिवीतसे तंव पुन्हां कोपास अंगीकरी
नेत्रांतें पसरीतसे पतिवरी रक्तोत्पलांचे [48]परी ॥ १७ ॥

एकस्मिन् शयने०— ॥ १८ ॥

एके अंथुरणीं सरोजनयना दोघी निजेल्यावरी
ग्रीवें[49] उच्च करूनि पाहत पती तों एकि निद्रा करी ॥
गेला अन्यवधूप्रती मृदु करें चैलांचलातें धरी
केली गुप्त निशारती तंव वधू ते होय जागी [50]बरी ॥ १८ ॥

अंतःकोपकषायितप्रियतमे०— ॥ १९ ॥

अंतःकोपक[51]षायित प्रियतमा देखोनि दोघी वनीं
पुण्यें वंचवयास योजित असे एकीस नम्राननीं ॥
अर्धोन्मीलि[52]तनेत्रकोणें[53] नवलें रा[54]मानना पाहतो
स्मेरा[55]धरपल्लवीं नव वधू आ[56]णीक [57]आलिंगितो ॥ १९ ॥

धैर्याधैर्यपरिग्रहग्रहिलयोः०— ॥ २० ॥

धैर्याधैर्यपरिग्रहाग्रहधरा दोघी प्रिया सुंदरा
त्यांला प्रीतिकरावया पति धरी रत्नांसि त्यां सादरा ॥
एकीला दिधलें त्वरें करुनियां नेदी दुजीला खरा
ते झोंबे बहुसाल वल्लभ तिच्या चुंबीत बिंबाधरा ॥ २० ॥

अयं रेवाकुंजः०— ॥ २१ ॥

स्म[59]राला सेवाया धरणिवरि रे[60]वातट वसे
सुगंधाचा वारा म[61]लयज बरा वाहत असे ॥
पहा प्रावृट् धन्या नव जलद विस्तारून वसे
सखे बो कांहीं ही करिं मन पराधीन च असे ॥ २१ ॥

श्वश्रूः क्रुध्यति०— ॥ २२ ॥

सासू कोपतसे सुहृज्जन तसे जाऊ हि निंदीतसे
त्या गेहांत निजेनसें सखि पुन्हा माझे मनीं हीं नसे ॥

---

४८ यांत धीराधीरा प्रगल्भेचें वर्णन. ४९ ग्रीवा=मान. ५० यांत धीरा ज्येष्ठा कनिष्ठा वर्णन आहे. ५१ कोपकषायित=रागानें लाल झालेले. ५२ उन्मीलित=उघडलेले. ५३ कोण=कोपरा. ५४ रामानन=स्त्रीमुख. ५५ स्मेर=गालांत हसणें. ५६ आणीक=दुसरी. ५७ यांत अधीरा ज्येष्ठा कनिष्ठा वर्णन. ५८ यांत धीराधीरा ज्येष्ठा कनिष्ठा वर्णन. ५९ स्मर=मदन. ६० रेवा=नर्मदा नदी. ६१ मलय=पर्वत विशेष. ६२ यांत परोढेचें वर्णन आहे.

मारी मूषक[६३] थोर कोणकुहरीं[६४] राहोन ते मांजरी
उत्कालन करी करून मजला पीडा शरीरीं कैसी[६५] ॥ २२ ॥

निबिडतमतमाल०— ॥ २३ ॥

तमालतरु दाटनी बहुत मालती फूलती
सुवासमुख भोगिती भ्रमरपुंज ही गुंजती ॥
निकुंज तटिनी[६६]तटीं अगति पांथ जा त्यांप्रती
निदाघ[६७]तपनातपें श्रमति ते तयां सेविती[६८] ॥ २३ ॥

दासाय भवननाथे०— ॥ २४ ॥

घरधणी म्हणतां निज सेवका । त्वरित हा बदरीद्रुम[६९] तोडिका ॥
अइकतां रमणी अति शाहणी । त्यजि जळांत हिवांत[७०] कुठारिणी[७१] ॥ २४ ॥

यद्भूतं तद्भूतं०— ॥ २५ ॥

जें जालें जितकें समस्त तितकें होऊनि गेलें असे
जें होईल पुढें पुढें सकळ ही तें होउं देवूं तसें ॥
जें होतें सखि होत [आजि] असतां वीलंब कां दाविसी
लज्जा सोडुनि बोल गोड वचनें कां तूं वृथा कोपसी[७३] ॥ २५ ॥

एते वारिकणान् किरंति०— ॥ २६ ॥

हे मेघ वारि[७४]कण वर्षति ना नरांसी
हे शैलें[७५] देति तृण नेदिति पूरुषांसी ॥
हा वृक्ष ही फळ फळे न फळे जनासी
कैसा विधी[७६] पुरविली कुलटा[७७]असोसी[७८] ॥ २६ ॥

समुपागतवति चैत्रे०— ॥ २७ ॥

लवंगलतिकादळें झडति चैत्रमासीं बळें
परोढ[७९]वनितावळी करित दुःख तें आगळें ॥
कपोल[८०]तळ पांढरें धरिति तालपत्रापरी
विशेष मदनानळें जळतसे सदा अंतरीं[८१] ॥ २७ ॥

---

६३ मूषक=उंदीर. ६४ कोणकुहर=कोंपऱ्यांतलें बीळ. ६५ यांत गुप्ता वर्णन. ६६ तटिनी=नदी. ६७ निदाघ=उन्हाळा. ६८ यांत वाग्विदग्धा वर्णन. ६९ बदरीद्रुम=बोरीचें झाड. ७० हिवांत=हिंवाळ्यांत. ७१ कुठारिणी=कुऱ्हाड. ७२ यांत क्रियाविदग्धा-वर्णन. ७३ यांत लक्षिता वर्णन. ७४ वारि=पाणी. ७५ शैल=पर्वत ७६ विधी=नशीब. ७७ कुलटा=जारिणी. * असोशी=उत्कट इच्छा. ७८ यांत कुलटावर्णन. ७९ परोढ=दुसऱ्यानें जिच्यापाशीं लग्न केलें आहे अशी. ८० कपोल=गाल. ८१ यांत परोढावर्णन.

निद्रालुकेकिमिथुनानि०-- ॥ २८ ॥

निद्रा मयूरमिथुनें करिती कपोती
गाती नवीन तरुपल्लव हालवीती ॥
तैशीं च आणिक वनें किति ही नसेती
खेदोसि कां करिसि जा पति भोगिं राती ॥ २८ ॥

कर्णकल्पितरसालमंजरी०— ॥ २९ ॥

रसाळ[८३]तरुमंजरी धरुनि कृष्ण कानीं बरी
त्वरें करुनियां वराप्रति पाहतसे सुंदरी ॥
प्रतप्तविरहानळें नयनिं वाहताती जळें
मनीं म्हणत राधिका हरि वरील गोपकुळें[८४] ॥ २९ ॥

गोष्ठेषु तिष्ठति पतिः०-- ॥ ३० ॥

जाऊ हीनविलोचनी[८५] नणद ते बैराट[८६] कानीं असे
राहे कांताहि गोठणीं तरुणि ते संतोष मानीतसे ॥
चोळी दाटतसे उरावरि धरी बिंबाधरीं शोणिमा[८७]
साडी नेसुनियां त्वरें करितसे पांथास कामभ्रमा[८८] ॥ ३० ॥

किंचित्कुंचितहारयष्टि०-- ॥ ३१ ॥

कांहीं वक्रित हार फार सरळा भ्रू वांकडी हासते
प्रांतीं भोंवति लोचनें भुजि ठिवी कर्णावतंसा[८९]स ते ॥
[१०]अंगोळीस जडात घालुनि मुदी कानास कांडोळिते
ऐशी ते नृपकन्यका हि दयिता[११]व्याजें स्वयें पाहते[१२] ॥ ३१ ॥

आनंदाश्रुपयांसि मुंचति०-- ॥ ३२ ॥

आला देखुनि आंगणीं बहुधनी दाता मनीं हर्षली
आलिंगीति परस्परें स्तन तिचे चोळी उरीं दाटली ॥
आनंदाश्रुजळें त्यजी घडिघडी धम्मिल्ल[१३]मोला[१४]छळें
आकर्णांतविलोचना पतिपशीं येऊनि बैसे [१५]बळें ॥ ३२ ॥

त्वं दूति निरगाः०-- ॥ ३३ ॥

गेलीस तूं कुंज पाहावयासी । त्या पापियाच्या सदना नसेसी ॥
पलाशपुष्पाभरणें धरीसी । ऐसें वदे कामिनि दूतिंकसी[१६] ॥ ३३ ॥

---

८२ यांत अनुशयानावर्णन आहे. ८३ रसाळतरु=आंब्याचें झाड. ८४ यांत ही अनुशयानावर्णन आहे. ८५ हीनविलोचनी=अंधळी. ८६ बैराट=बहिरी. ८७ शोणिमा=लाली. ८८ यांत मुदितावर्णन आहे. ८९ कर्णावतंस=कर्णभूषण. १० अंगोळी=बोट. ११ व्याज=मिष. १२ यांत कन्यका वर्णन आहे. १३ धम्मिल्ल=केंस. १४ छळ=मिष. १५ यांत विच्छित्त्योपाधि सामान्य वनिता वर्णन आहे. १६ यांत अन्यसंभोगदुःखितावर्णन आहे.

वपुषि तनोति०— ॥ ३४ ॥

भूषणें जडित लेउनिशानें । धन्य होसि सखि कांतकृपेनें ॥
अंतरेल पति रूप पहाया । भूषणें मज न देत धैराया ॥ ३४ ॥

कलयति कमलोपमानमक्ष्णोः— ॥ ३५ ॥

लोचनास उपमा कमळाची । दे पती सुवचनास सुधेची ॥
सांग काय करूं यत्न तयाचा । दोष कांत धरि शांतपणाचा ॥ ३५ ॥

स्वेदांबुभिः क्वचन०— ॥ ३६ ॥

स्वेदोदकें[००] करुनि पिच्छिल आंग बाई । होऊनि कंटकित शोभत ठाई ठाई ॥
हा कांत अन्य वधु जे घडि पाहताहे । कोठें ठिवील पद मानतुझा न साहे ॥ ३६ ॥

यद्गोत्रस्खलनं तत्र०— ॥ ३७ ॥

चुकोनि तें नाम मजास आलें । हें सत्य मानी सखि एक बोलें ॥
न मानिसी तें दिवें मी करीतों । रोमावळीव्याळे करीं धरीतों ॥ ३७ ॥

दयितस्य निरीक्ष्य०— ॥ ३८ ॥

कपाळीं पतीचे परस्त्रीपदाचा । पडे डाग देखोनियां यावयाचा ॥
प्रियालोचनप्रांत आरक्त झाले । प्रियाचे मनीं भासती कामभाले ॥ ३८ ॥

पूर्वी प्रोषित भर्तृका परिसणें त्यानंतरें खंडिता
ती पूढें कलहांतरा चतुर ते स्त्री विप्रलब्धान्विता ।
उक्ता वासकसज्जिका तदुपरी स्वाधीनभर्तृरिका
जाणावी अभिसारिका नवम ते प्रोष्यत्प्रियो नायिका ॥

दुसरा उल्लास प्रारंभ.

दुःखं दीर्घतरं०— ॥ ३९ ॥

लज्जेनें तरि दीर्घ दुःख सखयांपाशीं न ये बोलतां ।
शैवालास्तरणीं न ये पहुडतां शंका पडे सांगतां ॥
कंठीं गद्गदवाणि लोचनजळें द्रावेति नां अन्यथा ।
संतापाकुळ फार पद्मनयना कंदर्प जाणे व्यथा ॥ ३९ ॥

---

९७ यांत प्रेमगर्वितावर्णन आहे. ९८ सुधा=अमृत. ९९ यांत सौंदर्यगर्वितावर्णन आहे. १०० स्वेद=घाम. १ पिच्छल=व्याप्त, कर्दमयुक्त. २ मान=गर्व. ३ यांत मानवती (नं १) वर्णन आहे. ४ दिव=शपथ. ५ व्याळ=साप. ६ यांत मानवती (नं २) वर्णन आहे. ७ यावक=अळिता. ८ यांत मानवती (नं ३) वर्णन आहे. ९ कंदर्प=मदन. १० यांत मुग्धा प्रोषितभर्तृका वर्णन आहे.

वासस्तदेव वपुषो०—— ॥ ४० ॥

हीं कंकणें मनगटीं सखि वस्त्र तें ची । श्रोणी[११] निबद्धरसना मणियुक्त कांची[१२] ।
गुंजारव भ्रमरवाणि किमर्थ आजी । हें सांग गे सखि पुसे मति काय डौजी[१३]॥ ४० ॥

माला बालांबुजदलमयी०—— ॥ ४१ ॥

माला बालांबुजदलगलन्हार मुक्ताफळांचा ।
कांची श्रोणी त्यजुनि जघनी नेणवे भाव साचा ॥
बाहूमूळीं चढाति वलयें कां पुसे दूति वाचा ।
प्रस्थानीं हें किमपि पतिच्या सांग गुह्यार्थ साचीं[१४] ॥ ४१ ॥

श्वश्रूः पद्मदलं०—— ॥ ४२ ॥

सासू पंकजपत्र दे तदपि तें घेतें ह्मणे भूलवे ॥
कंदर्पें परितप्त यास्तव करें नेघे व्यथा उद्भवे ॥
वाचे नो बैलवे[१५] सुलद्रणमुखें याउत्तरा दे वदे ।
उष्ण श्वास निघेति एणनयना कोणास जाणें नदे ॥ ४२ ॥[१६]

विरहविदितमन्तः०—— ॥ ४३ ॥

विरह विदित व्हावा प्रेम कांतासि दावी ।
पुनरपि धन द्यावें आपुली प्रीति लावी ॥
मरिचें[१७] नयनपद्मीं घालुनी बाष्प[१८] आणी ।
धृत उभि पुरयोषा द्वार कांतप्रयाणीं[१९] ॥ ४३ ॥

वक्षः किमु कलशांकितं०—— ॥ ४४ ॥

हृदय कां कलशांकित[२०] हें तया । पतिस इच्छित दार[२१] पुसावया ॥
प्रियतमें[२२] मग चिन्हित देखिली ॥ मग धरूनि करें परिरंभिली[२३] ॥ ४४ ॥

वक्षोजचिन्हितमुरो०—— ॥ ४५ ॥

वक्षोजचिन्हित उरा पतिचें निरीक्षी । उच्छ्वास टाकित असे न वदे परीक्षी ॥
प्रातर्उठोनि मुख मार्जितसे[२४] करानें । बोला विलोचन पुसी पटुपल्लवानें[२५] ॥ ४५ ॥

कान्तं वीक्ष्य विपक्ष०—— ॥ ४६ ॥

माझें चिन्ह सपत्निचें स्वनयनीं देखोनियां बोलिली ।

---

११ श्रोणी=कुले. १२ कांची=कमरपट्टा. १३ यांत मध्या प्रोषितभर्तृका वर्णन आहे. १४ यांत प्रौढ प्रोषित भर्तृका वर्णन आहे. १५ बलवे=बोलवे. १६ यांत परकीय प्रोषित भर्तृका वर्णन आहे. १७ मरिच=मिरीं, मिरची. १८ बाष्प= अश्रु. १९ यांत सामान्य वनिता प्रोषित भर्तृका वर्णन आहे. २० कलशांकित=(स्तन) कुंभचिन्हित. २१ दार= स्त्री. २२ यांत मुग्धखंडिता वर्णन आहे. २३ परिरंभिली=आलिंगिली. २४ मार्जितसे= धूत असे. २५ यांत मध्या खंडिता वर्णन आहे. २६ पल्लव=पदर.

पदालक्तमुखावलिप्त मग ते चित्रोपमा राहिली ॥
टाकी श्वास अधोमुखें न वदली आणोनि नेत्रोदक ॥
प्रीतिदर्पण[27] दाविला मज तिणें ऐसें वदे नायकें[28] ॥ ४६ ॥

कान्तं निरीक्ष्य वलयांकित कंठदेश०-- ॥ ४७ ॥

देखे प्रियासि वलयांकित[29] कंठ देशीं । मुक्ताक्षतादि न वदे परुषा विशेषीं ॥
दूतीकडे मृगदृशा उभी दूरि पाहे । नेत्रांबुपात करितां जळपूर्ण वाहे[30] ॥ ४७ ॥

उरस्तव पयोधरांकितमिदं०-- ॥ ४८ ॥

उरीं स्तन कुचंबले मदनमोक्ष कोणे स्थळीं ॥
असे स्मरण आमुचें पति तुम्हांस वक्षोत्पळीं ॥
वदे प्रचलचेतसा प्रियतमासि वारस्त्रियी[31] ॥
हरोनि करकंकणा त्वरित घेतसे त्याचियी[32] ॥ ४८ ॥

अनुनयति पतिं०— ॥ ४९ ॥

न वदत पतिला उगी भिडेनें । न कथिति सखियां सलज्जतेनें ॥
मलयमरुत[33] पै सुगंधि वाहे । मनि सुख नसतां जिला न साहे[34] ॥ ४९ ॥

विरमति कथनं विना०— ॥ ५० ॥

उसरमा मनिचा वदतां नये । जरि वदों तरि लाजतसे सये ॥
उगि अधोमुख यास्तव ते असे । किमु वदों न वदों विदधीतसे[35] ॥ ५० ॥

अकरोः किमु नेत्रशोणिमानं०— ॥ ५१ ॥

रुधिर[36] नेत्र फिकें मन कां तुझें । करसरोरुहतर्जन[37] मी बुझें ॥
कलहकोप किमर्थ तयावरी । सखि म्हणे हित काय तनूदरी[38][39] ॥ ५१ ॥

भर्तुर्यस्य कृते०— ॥ ५२ ॥

भर्त्तारा लघु मानिलें वचन ग्यां नाकर्णिलें त्या गुणें ॥
गेलें धैर्यधन त्रपा उडविली जैसी समीरें[40] तृणें[41] ॥
बिंदुप्राय तटाकिनी[42] पळविली ग्यां नीति देशांतरें ॥
क्रोधें धिक्कृत बुद्धिधिग्विधिवशा बोले रसाळोत्तरें[43] ॥ ५२ ॥

---

२७ दर्पण=आरसा. २८ यांत प्रौढा खंडिता वर्णन आहे. २९ वलयांकित=कंकण-चिन्हित. ३० यांत परकीय खंडिता वर्णन आहे. ३१ वारस्त्रिया=वेश्या. ३२ यांत सामान्य वनिता खंडिता वर्णन आहे. ३३ मलयमरुत=मलय पर्वतावरून येणारा वायु. ३४ यांत मुग्धा कलहांतरिता वर्णन आहे. ३५ यांत मध्या कलहांतरिता वर्णन आहे. ३६ रुधिर=लाल ३७ तर्जन=झिडकारणे. ३८ तनूदरी=सिंह-कटी. ३९ यांत प्रौढा कलहांतरिता वर्णन आहे. ४० समीर=वायु. ४१ तृण=गवत. ४२ तटाकिनी=नदी. ४३ यांत परकीया कलहांतरिता वर्णन आहे.

यत्पंकेरुहलक्ष्म पाणिकमलं ॥ ५३ ॥

हातीं पंकजचिन्ह भाळपटळीं भाग्याक्षरें वेधसें[४४] ॥
जें जें पैं लिहिलें यथार्थ सखिये योजूनि आलें तसें ॥
केला म्यां परि कोप कां पति वृथा धिग्बुद्धि धिग् बोलणें ॥
धिक् तारुण्य वयासि धिग्धिगि सये चातुर्य धिक् भौवणें[४५] ॥ ५३ ॥

आलीभिः शपथैरनेक कपटैः— ॥ ५४ ॥

आलींनीं[४६] शपथा करूनि कपटें नेली निकुंजालया ॥
तेथें कांत नसे ह्मणोनि उगली पावोनियां विस्मया ॥
पाहे क्रोधित पद्मपत्रनयना कुंजोपकंठींकडे[४७] ॥
गुंजत्कार मिलिंदें[४८] मंद करिती पैं दृष्टि त्यासी जडे[४९] ॥ ५४ ॥

संकेतकेलिगृहमेत्य० — ॥ ५५ ॥

संकेतकेलिसदनीं[५०] दयितासि[५१] पाहे । तेथें नसे थबकली उगलीच राहे ॥
वाचेस शब्द न फुटे विकचार्धदृष्टी[५२] । तांबूलवीटि[५३] वदनीं करि चित्र सृष्टी[५४] ॥५५॥

शून्यं कुंजगृहं निरीक्ष्य० -- ॥ ५६ ॥

देखे शून्य निकुंजसद्मीं[५५] मग ते कामानळें व्यापिली ॥
सांगेना गुज दूतिकेसि न पुसे वार्ता उगी राहिली ॥
शंभू शंकर चंद्रचूड भगवन् श्रीकंठ ऊमापती ॥
त्राहि[५६] त्राहि ह्मणे मृगेक्षणि करी ऐशी शिवाची स्तुती[५७] ॥ ५६ ॥

दत्त्वा धैर्यभुजंगमूर्ध्नि चरणं ॥ ५७ ॥

धैर्यव्याळफडेसि देऊनि पदा उत्तीर्णलज्जापगा[५८] ॥
अंगीकारूनि जाय दाट तिमिरा देखे चि ना सौभगा[५९] ॥
संतापाकुळ पैं प्रतप्त मदनें तो होय मेघध्वनी ॥
क्रोधें पाहतसे कृतांतमहिषा[६०] सादृश्य मानी मनीं[६१] ॥ ५७ ॥

कपटवचनभाजा० -- ॥ ५८ ॥

कपट करून कोणी एक वारांगनेनें । कथुनि रसिक गोष्टी कांत नेला स्नेहेनें ॥

---

४४ वेधसें=ब्रह्मदेवानें. ४५ यांत सामान्य वनिता कलहांतरिता वर्णन आहे. ४६ आलि=सख्या. ४७ उपकंठ=प्रदेश. ४८ मिलिंद=भ्रमर. ४९ यांत मुग्धा विप्रलब्धा वर्णन आहे. ५० केलिसदन=क्रीडागृह. ५१ दयित=प्रियकर. ५२ विकच=विकसित. ५३ तांबूल वीटि=पट्टी. ५४ यांत मध्या कलहांतरिता वर्णन आहे. ५५ सद्म=गृह. ५६ त्राहि=रक्षण-कर. ५७ यांत प्रौढा विप्रलब्धा वर्णन आहे. ५८ उत्तीर्ण लज्जापगा=उतरून गेली आहे लज्जारूप नदी जी अशी ५९ सौभगा=प्रियकर. ६० कृतांत=यम. ६१ यांत परकीया विप्रलब्धा वर्णन आहे.

हसति मधुपनेत्रा कुंजकेलिप्रसंगीं । विकचकुसुमवर्णा प्रीति लावी पलंगीं ॥ ५८॥

यद्याप्यपि समागतः०—— ॥५९ ॥

कां अद्यापि न ये गृहा मनिं ह्मणे अन्यांगने पावला ॥
लज्जेनें न पुसे सखिप्रति कदा कंदर्प झेंपावला ॥
दीर्घ श्वास न टाकिले थबकलो पाहे न कोणाकडे ॥
तापे पक्वपलांडुपांडुरनिभा दोहीं कपालीं पडे ॥ ५९ ॥

आनेतुं न गता किमु०—— ॥ ६० ॥

आणायासि न गेलिस प्रियसखी भ्याला दुजे सर्पिणी ॥
क्रोधें काय निषेधिलें मज गमे वार्त्ता वदे धर्मिणी ॥
कर्णी केतकपत्र त्यावरि तदा बाष्पांबु टाकीतसे ॥
जाले रक्तक पक्ष्म पंकजदृशी खेदासि मानीतसे ॥ ६० ॥

आतनिकुंज सखि यूथ०—— ॥ ६१ ॥

आता निकुंज सखि वह्नि रसाळिं तात । माता क्षपा पितृतमासि पुसे वृतांत ॥
नीलांबुदाभ इकडून नसे न गेला । दामोदर प्रिय दुजे प्रमदेन नेला ॥ ६१ ॥

स्नानं वारिदवारिभिः०—— ॥ ६२ ॥

जालें स्नान घनोदकें वसति पैं केली महाकाननीं ॥
शीतश्चंदन चर्चिला स्मर सदा आराधिला आसनीं ॥
केलें जागरणव्रतासि रजनी लज्जा दिली दक्षिणा ॥
ऐसें भ्यां तप साधिलें फळ नव्हे हे प्रोक्त मध्यक्षणा ॥ ६२ ॥

कथं न कांतः समुपैति कुंजं०—— ॥ ६३ ॥

कां मित्र ये ना चि निकुंजगेहा । चिंता करी खेद विशेष देहा ॥
टाकी शरीरावरि बाष्पधारा । द्रव्याभिलाषास्तव पण्यदारा ॥ ६३ ॥

हारं गुंफति तारकातिरुचिरं०—— ॥ ६४ ॥

माळा गुंफित हार हेमरशना गंधें सुगंधादिकें ॥
पात्रें सिद्धकरी प्रदीप्त करुनी कार्य प्रयोजी निकें ॥

---

६२ मधुपनेत्रा=भुंग्यासारखे काळे आहेत डोळे जीचे ती. ६३ केलि=क्रीडा. ६४ यांत सामान्य वनिता विप्रलब्धा वर्णन आहे. ६५ कंदर्प=मदन. ६६ पलांडु=कांदा. ६७ कपोल=गाल. ६८ यांत मुग्धा उत्कंठिता वर्णन आहे. ६९ यांत मध्या उत्कंठिता वर्णन आहे. ७० रसाळ=आंबा ७१ क्षपा=रात्र. ७२ नीलांबुदाभ=निळया ढगासारखा. ७३ यांत प्रौढा उत्कंठिता वर्णन आहे. ७४ कानन=अरण्य. ७५ स्मर=मदन. ७६ रजनी=रात्र ७७ प्रांतपरकीया उत्कंठिता वर्णन आहे. ७८ पण्यदारा=वेश्या. ७९ यांत सामान्य वनिता उत्कंठिता वर्णन आहे. ८० रशना=कमरपट्टा.

या रात्रीं [81] रति नेमिली प्रियतमें दूतीस भाषीतसे ॥
हांसे चंद्रमुखी प्रसन्नवदना दूरस्त पाहातसे ॥ ६४ ॥

शिल्पं दर्शयितुं करोति०— ॥ ६५ ॥

गुंफी हार कुतूहलें चतुरता कांता निरीक्षावया ॥
चित्रालेख्यैनकैतवें करुनियां द्वारीं विलोकी तया ॥
ले [85] रत्नाभरणें नवीं पतिमिसें देखे सखी लोचनीं ॥
पद्माक्षीचरितासि पाहुनि तदां कंदर्प हांसे मनीं ॥ ६५ ॥

कृतं वपुषि भूषणं०— ॥ ६६ ॥

करी वपुषि भूषणें चिकुरधोरणी धूपिले ॥
करूनि उपचार त्यां शयनसन्निधीं ठेविले ॥
न ये प्रिय तदां वृथा सखि कदापि त्या स्पर्शिना ॥
ह्मणे कनककांतिमा उगवलासि कां दुर्दिनी ॥ ६६ ॥

श्वश्रूं स्वापयति च्छलेन च०— ॥ ६७ ॥

सासेला निजवी प्रदीप विझवी सौधगृहा भीतरीं [90] ॥
आकर्णी श्रवणीं कपोत घुमती चेष्टा बुजे सुंदरी ॥
पाहे रत्नविभूषणेंश्रु गळतां शोभे कपोलद्युती ॥
आला काय नसेल कांत शयना हस्ताब्ज लावी [91] सती ॥ ६७ ॥

चोलं नीलनिचोलकर्षणविधौ०— ॥ ६८ ॥

हस्तें ओढिल वस्त्र चुंबिल तदा चूडामणी [92] मागणें ॥
कांची याचिन हस्त ठेविल कुची तेव्हां चि त्या कारणें ॥
आंगीं लाविन चंदनोत्तम तया कस्तूरिका भूषणें ॥
तैं माझे पुरती मनोरथ म्हणे वारांगना पाहाणें ॥ ६८ ॥

मध्ये न कृशिमा स्तने न०— ॥ ६९ ॥

मध्ये न कृशता कुचीं न घनता देहीं नसे भास्वता ॥
श्रोणीं न पृथुता गतीं न जडता नेत्रीं नसे वक्रता ॥
लास्या न दृढता न वाणिपटुता हास्या न गंभीरता ॥

८१ रति=क्रीडा, संभोग. ८२ यांत मुग्धा वासकसज्जा वर्णन आहे. ८३ कुतूहल= हौस, आनंद. ८४ कैतव=मिष. ८५ ले=धारण करी. ८ ६ यांत मध्या वासकसज्जा वर्णन आहे. ८७ चिकुरधोरणी=केशपाश. ८८ यांत प्रगल्भ वासकसज्जा वर्णन आहे. ८९ सौध= गच्ची. ९० भीतरी=आंत. ९१ यांत परकीया वासकसज्जा वर्णन आहे. ९२ चूडामणी= मूदराखडी. ९३ यांत सामान्य वनिता वासकसज्जा वर्णन आहे. ९४ जडता=मंदत्व, ९५ यांत मुग्धा स्वाधिनपतिका वर्णन आहे.

ऐशार्थी दयिता मशीं च वशता नेणें सखे संमता ॥ ६९ ॥

यद्यपि रतिमहोत्सवे न कारो० -- ॥ ७० ॥

सुरतोत्सवकाम जरी न करीं । दृढ नीरि जरी स्वकरें[96] न धरीं ॥
पति सोडि[97] न[98] पृष्ठि तथापि कधीं । करणें तरि काय सखे विधिंधी ॥ ७० ॥

रक्तस्याधरपल्लवस्य० -- ॥ ७१ ॥

पीयूषाधरपल्लवा सुवचसा हास्यादि पैं जाणत्या ।
नाना स्पष्टविलासिनी मृगदृशा आहेत कित्येक त्या ॥
स्वप्नीं नावडती न जाय परता नेत्रीं न पाहे कदां ।
कांता भेद करील कोण मजला तो वश्य आहे सदां ॥ ७१ ॥

स्वीयाः संति गृहे० -- ॥ ७२ ॥

आहेत प्रमदा सखे निजगृहीं साळंकृता धीमता ।
कांचीनूपुरकंकणादिकक्षणत्कारा न विश्राम्यता ॥
त्या कोणी नलगे ततो मज सवें प्राणेश भोंवे सदां ॥
कांतारीं सदनीं विसंबत नसे दृष्टी न सोडी कदां ॥ ७२ ॥

संत्येव प्रतिमंदिरं० -- ॥ ७३ ॥

आहेत प्रतिमंदिरीं मृगदृशा शीलासुधाब्धीसमा ।
स्रोतस्यूतसरोजसुंदरचमत्कारा दृशाविभ्रमा ॥
मोठी चित्रविचित्रमन्मथकळा प्रीति स्वभर्ता करी ।
पाहें चित्त समेत वित्त मज दे हा हेतु नेणें तरी ॥ ७३ ॥

दूती विद्युदुपागता० -- ॥ ७४॥

दूती विद्युल्लतामुपागत समप्राणप्रिया हो निशा ।
गर्जे ज्योतिषि मेघ दावित असे प्रस्थानवेळा दिशा ॥
झिल्लीचे रव होति तेचि तिमिरीं मांगल्य जल्पे क्षपा ।
जालासे दयिताभिसारसमयो मुग्धे त्यजावी त्रपा ॥ ७४ ॥

भीतासि नैव० --॥ ७५ ॥

भ्याली नसेसि किमु पंथिं भुजंगमींसी । शंकेसि मद्भुज विलोकुनि तेवि त्यासी ॥

---

९६ स्वकरें=आपल्या हातानें ९७ 'नो सडि' मूळांत. ९८ पृष्ठि=पाठ. ९९ यांत मध्या स्वाधीन पतिका वर्णन आहे. १०० पीयूष=अमृत. १ यांत प्रौढास्वाधीन पतिका वर्णन आहे. २ प्रमदा=स्त्रिया. ३ नुपूर=पैंजण. ४ प्राणेश=प्रियकर. ५ कांतार=अरण्य. ६ यांत परकीया स्वाधीन पतिका वर्णन आहे. ७ यांत सामान्य वनिता स्वाधीनपतिका वर्णन आहे. ८ झिल्ली=कीटक विशेष (रातकीडा). ९ तिमिर=अंधार. १० क्षपा=रात्र. ११ अभिसार=प्रियकराचे भेटीस जाऊन जाणें. १२ यांत मुग्धा भिसारिका वर्णन आहे. १३ त्रपा= लाज. १४ भुजंगम=साप.

अंभोधरध्वनिस भ्यालिस कीं कळावें । मद्भाषणें वदन वक्र किमाचरावें ॥७५॥[15]

स्फुरदुरसिजभारभंगुरांगी०--॥ ७६ ॥

स्तनकलशांकित भार फार जाला । किसलय[16]कोमल कांतिमा[17] पदाला ॥
गमन कसें करिशील सांग भावें । रजनि[18] मनोरथ त्या रथीं बसोवें[19] ॥ ७६ ॥

रभसादभिसर्तुमुद्यतानां०--॥ ७७ ॥

रभसा[20] जलदार्क[21][22] मानि लोभा । रजनी दिवसांधकार शोभा ॥
वन पैं वेश्मै[23] विमार्ग मार्ग वाहे । प्रमदे कांत विचार सांगताहे[24] ॥ ७७ ॥

चंद्रोदये चंदनमांगकेषु०--॥ ७८ ॥

चंद्रोदयीं चंदन लावि हातें । स्मेरानना[25] ऊदित[26] जावयातें ॥
भेदावया चित्त तिचें प्रतापी । कंदर्प लावी कुमुदां रवापी[27] ॥ ७८ ॥

पल्लीनामाधिपस्य०--॥ ७९ ॥

पल्लीगोपनिमंत्रिता मृगदृशा पर्वोत्सवाकारणें ।
ते धाडी गृहिचीं पुढें स्मितमुखी राहे मिसें पाहुणें ॥
गोपीगोप समानयौवन मदें क्रीडा करूं लागलीं
नाना चुंबन कंठलग्न सुरतें प्रेमोत्सवें रतिलीं[28] ॥ ७९ ॥

लोलच्चोलचमत्कृति०--॥ ८० ॥

कांचीचे झणकार होति जघनीं चांचल्य चैलांचळीं
वक्षोजा[29] दृढ कंचुकीं गवसिलें मत्तेभ[30] गा भूतळीं ॥
रुक्म[31]मालंकृत हर्षयुक्त मदनोन्मादप्रसन्नानना
श्रीमंताप्रति जाय कुंजभवना क्रीडेसि वारांगना[32] ॥ ८० ॥

प्रस्थानं वलयैः कृतं०-- ॥ ८१ ॥

प्रस्थाना गत कंकणें सम तया नेत्रोदकें जाइजे
गेलें धैर्य म्हणोनि त्याहुनि पुढें प्रस्थान चित्तें किजे ॥
गेली निश्चित चित्तवृत्ति मग ते ठायीं विचारी हिता
धाडी जीवित आपुलें पतिसवें देशांतरा योषिता ॥ ८१ ॥

---

१५ यांत मध्याभिसारिका वर्णन आहे. १६ किसलय=पल्लव. १७ कांतिमा=शोभा. १८ रजनि=रात्र. १९ यांत प्रौढाभिसारिकावर्णन आहे. २० रभसा=वेगानें. २१ जलद=मेघ. २२ अर्क=सूर्य. २३ वेश्म=घर. २४ यांत परकीयाभिसारिका वर्णन आहे. २५ स्मेर=हास्य. २६ ऊदित=तयार. २७ यांत ज्योत्स्नाभिसारिकावर्णन आहे. २८ यांत दिवसाभिसारिकावर्णन आहे. २९ वक्षोज=स्तन. ३० मत्तेभ=मदोन्मत्तहत्ती. ३१ रुक्म=सोनें. ३२ यांत सामान्यवनिताभिसारिकावर्णन आहे.

प्राणेश्वरो किमपि जल्पति०---॥ ८२ ॥

प्राणेश्वराप्रति भिडेस्तव बोलवेना । क्षामोदरी वदन आगाळि वर्जवेना ॥
कुंजगृहीं सखि समीप वदे न जावें । उन्मत्तकोकिलकलैं[३३]ध्वनि आयकावे[३४] ॥ ८१॥

गंतुं प्रिये वदति०---॥ ८३ ॥

जातां प्रियो श्वसित नान वदे प्रयाणीं । स्फुंदे न दीर्घनयना जलबिंदु नाणी ॥
आयुर्दिना मृगदृशा पठियेसि मोपी[३५] । नेदी कळा करतळें निटिळांसि[३६] लोपी[३७]॥ ८३॥

नायं मुंचति सुभ्रुवामपि०--- ॥ ८४ ॥

का योषेसि न सोडिजे हरि तनुत्यागीं वियोगज्वरें ।
राधा प्रश्न करी कृतांजळि पुढें कृष्णा निवेदीं खरें ॥
कर्पूरोदक भेषें[३८] जाति कुसुमें तांबूल देती सदा
घेतां दुःसह कौळकूट[३९] गमतें संतोष नेदी कंदा[४०] ॥ ८४ ॥

न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि०---॥ ८५ ॥

सर्पाच्या फडियेसि पाय दिधले म्यां नीति पैं त्यागिली
त्याग श्रीगुरुभक्तिचा करुनियां माया खरी मानिली ॥
सर्वांगीं शत यातना हृदयुगीं प्रस्थान देखोनियां
कुंभीपाक[४१] वियोग रौरवें[४२] महाक्रोधें गमे स्वामिया[४३] ॥ ८५ ॥

मुद्रां प्रदेहि वलयाय०--- ॥ ८६ ॥

द्या मुद्रिका मज तुम्हीं करकंकणासी । तेणें वियोग तुमचा न कळे मनासी ॥
ऐसें वदोनि नयनोदकबिंदु गाळी । वारांगना प्रियतमाप्रति लोभ चाळी[४४] ॥८६॥

श्रीशृंगारलता रसाल रचना व्युत्पन्न हो आयका
नारी पंचविधा पृथक् नवजणी वाखाणिल्या नायका ।
साहित्यामृत सेविजे क्षितिसुत श्लोकांक चित्तीं धरा
प्रार्थी विठ्ठल दास हास्य वदनें उल्लास हा दूसरा ॥

दुसरा उल्लास समाप्त.

पतिः शयनमागतः०---॥ ८७ ॥

स्वभर्तृशयनागमीं कुच विचित्र उंचावले
रसाळ वचनामृतें अधर पाझरों लागले ॥

---

३३ कल=मधुर. ३४ यांत मुग्धाप्रोष्यत्पतिकावर्णन आहे. ३५ मोपी=मोजी. ३६ निटिल=कपाळ. ३७ यांत मध्याप्रोष्यत्पतिका वर्णन आहे. ३८ भेष=औषध. ३९ काळकूट=विष. ४० यांत प्रौढाप्रोष्यत्पतिकावर्णन आहे. ४१ कुंभीपाक=एक नरक आहे. ४२ रौरव=एक नरक आहे. ४३ यांत परकीया प्रोष्यत्पतिका वर्णन आहे. ४४ यांत सामान्यवनिता प्रोष्यत्पतिकावर्णन आहे.

प्रियासि उठि दे स्मितद्युतिपटीर[४५]पंकद्रवें
निरीक्षि[४६] नयनांबुजें पतिस चंचळा पेलवें[४७] ॥ ८७ ॥

भ्रूसंज्ञया दिशसि तन्वि०---॥ ८८ ॥

भ्रूसंज्ञया सकळ दाखवितेसि साक्षी । हांसोनि सुंदर मुरारि म्हणे मृ
बिंबाधरासि दशनव्रण दाट कां हे । शाधा तदां उगि अधोमुख दे[४८]

दिव्यं वारि कथं यतः०---॥ ८९ ॥

या दिव्या न बुझे शिरीं सुरधुनी[४९] दिव्याग्नि कैसा [५०]दृशीं
आहे सर्प गळां शिवाप्रति म्हणे ते शैलजा मृगदृशी ॥
कैसें द्यूतविधीसि आजि तुजला मी पाठवूं हें वदे
घाली सुंदर हार शंभुसि उमा हांसोनि संतोष दे[५१] ॥ ८९ ॥

अंचति रजनिरुदंचति०---॥ ९० ॥

उगवला तम रात्र विकासली । चपळता मदनाप्रति फावली ॥
सुरस बोल सखोल सखे तया । हृदय मोहुनि आणि निजालय

चक्रे चंद्रमुखी प्रदीपकलिका०---॥ ९१ ॥

केलीसे विधिनें प्रदीपकळिका निर्माण चंद्रानना ।
तें तों भ्राम्यदशेस्तव प्रगटली सेवेसि दिव्यांगना ॥
केला जाण तिणें प्रणाम तुजला श्रीकृष्ण जी जल्पली ।
निस्नेह तुझिया महांधतमसीं[५३] सृष्टी बुडों लागली[५४] ॥ ९१ ॥

त्वं पीयूषमयूख मुंच०---॥ ९२ ॥

तूं पियूषमयूख[५५] वर्ष शिरसीं चंद्रा सुधांबूकणीं
शेषा वीजें[५६] शनैः शनैः निजफणाभोगें[५७] सुखें ये क्षणीं ॥
तूं मंदाकिनि[५८] सिंच शीतळ जळें अंगें शिरीषोपमें
पंथीं शैलसुतेसि दुःसह महा अत्यंत क्लांतिक्रमें[५९] ॥ ९२ ॥

पृथ्वी त्वं भव कोमला०---॥ ९३ ॥

पृथ्वी कोमल होय तूं दिनकरा शैत्यांगिकारीं सदां
मार्गी तूं लघु होय मंद पवना ये खेद नेदीं कदां ॥
येईं सन्निध दंडकावनगिरी जाईं पथा बाहिरीं

---

४५ पटीर=चंदन. ४६ यांत मध्यमनायिका वर्णन आहे. ४७ पेलव
यांतप्रियकृत परिहास (थट्टा) आहे. ४९ सुरधुनी=भागीरथी. ५० दृशीं=डोळ
प्रियाकृत परिहास आहे. ५२ यांत संघट्टन (समागम) वर्णन आहे. ५३
अंधकार. ५४ यांत विरहानिवेदन आहे. ५५ पीयूषमयूख=अमृतकिरण.
घाल. ५७ फणाभोग=फडेचा विस्तार. ५८ मंदाकिनी=भागीरथी. ५९ यांत

उत्कंठी वनवास मत्सम महा सीता अती सुंदरी ॥ ९३ ॥

आस्यं यद्यपि हास्यवर्जितमिदं०--॥ ९४ ॥

देखे यद्यपि हास्यवर्जित तितें लास्याहिनें बोलणें
आरक्तांबुजलोचनद्युति दिसे राहे उगा पाहुणें ॥
घाली पंकजमाळिका मकरिकारंभा उरोजांवरी
धूपी कुंतल[६१]धोरणी पति तिला संतोषवी या [६०]पैरी ॥ ९४ ॥

पश्यति यदि स्हदि नैव० --॥ ९५ ॥

न लज्जाभयक्रोधकारूण्य कांहीं । नसे लोभ ना मोह निःशेष पाहीं ॥
जै[६३]पापुष्पवर्णोपमा कोमलांगी । पुन्हा हांसत त्याच्या न लागे कैं[६४]शांगी ॥ ९५ ॥

बाह्याकूतपरायणं०--॥ ९६ ॥

बाह्यात्कारपरायण स्थिति तुझी वज्रोपमीं मानसीं ।
ऐशीं आइकिलीं उदास वचनें कांतें तिचीं तामसीं ॥
प्रातर्वीतविलोकनास्तव बळें प्रस्थान केलें असें ।
देखे त्या कृपणासि वामनयना मानीं शठत्वें [६५]ऐसें ॥ ९६ ॥

समोजद्दाले हरिदंतराले०--॥ ९७ ॥

अंधारीदिक्प्रांतनिशा[६६]कराळीं । जासी कसी एकट तूं निराळी ॥
कुंजालया शैवलिनीतटासी । साह्यो तुला कोण सखे विला[६७]सी ॥ ९७ ॥

कांते कनकजंबीरं०--॥ ९८ ॥

हेमजंबीर पैं कांत हातीं धरी । खेळवी त्यासि देखोनियां सुंदरी ॥
सूर्य रेखाटिला चित्र भिंतीवरी । चंद्रबिंबानना बिंदु दे [६८]त्यांवरी ॥ ९८ ॥

ऊरू रंभा दृगपि कमलं०--॥ ९९ ॥

[६९]ऊरू रंभा[७०] नयन कमळें बाल शैवाल भांगीं ।
इंदू वक्त्रीं अमृत वचनीं पद्मतंतू कृशांगीं ॥
नाभी कूप त्रिवळि सरितौ[७१] पल्लवाकार पाणी ।
ऐसी योषा ह्दयिं वसतां विंधि तो काम बाणीं[७२] ॥ ९९ ॥

यांत्या सरः सलिलकेलिकुतूहलाय०--॥ १०० ॥

शोभे सरःसलिलकेलि[७३] करावयातें । आली मिसें करूनियां सुरतस्थळातें ॥

---

६० यांत अनुकूल पतिवर्णन आहे. ६१ कुंतलधोरणी=केशपाश. ६२ यांत मध्यम वैशिक वर्णन आहे. ६३ जपा=जास्वंदीचें फूल. (मुळांत बकुल आहे). ६४ यति अधम वैशिक वर्णन आहे. ६५ यांत मानीनायक वर्णन ६६ कराल=भयंकर. ६७ यांत वचनव्यंगसमागम चतुरवर्णन आहे. ६८ यांत चेष्टाव्यंगसमागमचतुरवर्णन आहे. ६९ ऊरू=मांड्या. ७० रंभा=केळ. ७१ सरिता=नदी. ७२ यांत प्रोषितपतिवर्णन आहे. ७३ सलिलकेलि=जलक्रीडा.

स्मेराननां द्युतिचमत्कृत उत्तमांगी । अंगीकरी स्मरलसे हृदयानुरागी ॥ १०० ॥

शून्ये सद्मनि योजिता०—॥ १०१ ॥

नेला शून्य निकेतनां सहचरी निर्मानुषी कानना ।
पुष्पाचेनि मिसें करूनि झुरला विस्फारितां लोचना ॥
घ्यायालागिं विडा उरोज उघडे घालोनि गेल्यें तदां ।
तें नेणें पति चिन्ह यत्न किति म्यां केले नभिडे कदा ॥ १०१ ॥

कोऽयं कोपविधिः प्रयच्छ०— ॥ १०२ ॥

अक्रोधें करुणासगर्भ वचनें बोलेसि ना कामिनी ।
पीयूषें[७९] भरि वापिका परिमळें आमोदवी मेदिनी[८१] ॥
आलां सर्व असो स्वहार्थ नयनें तूं पाहसी ज्या क्षणें ।
त्याचें पैं तप धन्य कोपसि जया वंदीन त्या कारणें ॥ १०२ ॥

आयातो कुसुमेश्वरो विजयते०— ॥ १०३ ॥

चंद्राचे उदयीं सुशीतळ हळू ये वायु गंधासवें ।
पाहें कोकिल कूजती अळिकुळा उत्साह गुंजारवें ॥
ऐसे हे रस सिद्ध सर्व असतां कंदर्प वैद्य स्वयें ।
केल्यानें उपचार कां नव्हति पैं होती सखे निश्चयें ॥ १०३ ॥

सा चंद्रसुंदरमुखी०— ॥ १०४ ॥

तो नंदसूनु सखि चंद्रमुखी प्रसंगें । नेला निकुंजसदनाप्रति काम संगें ॥
चेटें करूनि मग ये कपटें नदीसी । तृष्णेपिडे जळमिसें सरला त्वरेसी ॥ १०४ ॥

आनीय नीरजमुखी०— ॥ १०५ ॥

पद्मानना शयनिं आणुनियां विलासी । इच्छी मनांत कुचकंचुकिमोक्षणासी ॥
केला विनोद तंव एक विदूषकानें । प्रातोदयीं तरुण कुक्कुट शब्दमानें ॥ १०५ ॥

स्वेदस्तंभोऽथरोमांच०— ॥ १०६ ॥

रोमांच कंप स्वरभंग चिन्हें । स्वेदाश्रुपात प्रलयादि भिन्नें ॥
निवर्णता आणिक पात तोही । पैं आठ हे सात्विक भाव देहीं ॥ १०६ ॥

भेदोवाचि दृशोर्जलं०— ॥ १०७ ॥

वाचे भेद दिसे दृशीं जळ कुचीं स्वेद प्रकंपोधरा ।
भाळीं पांडुरता वपू पुलकिता चित्तें विलोकी धरा ॥

---

७४ उत्तमांग=मस्तक. ७५ यांत उपपतिवर्णन आहे. ७६ निकेतन=गृह. ७७ सहचरी=सखी. ७८ यांत अनभिज्ञनायक वर्णन आहे. ७९ पीयूष=अमृत. ८० आमोदवी=सुवासित कर. ८१ मेदिनी=पृथ्वी. ८२ यांत पीठमर्दवर्णन आहे. ८३ यांत विटवर्णन आहे ८४ यांत चेटवर्णनआहे. ८५ कुक्कुट=कोंबडा. ८६ यांत विदूषक वर्णन आहे.

देहीं आळस पादयुग्मि जडता हे गोष्टि सांगे खरी ।
मी जाणें नृपनायकासि नयनीं त्वां देखिलें सुंदरी ॥ १०७ ॥

वियति विलोलति जलद०— ॥ १०८ ॥

कोकिळें बहु रसाळ कूजती । चंचला लवति मेघसंतती ॥
तारकायुत मृगांक यामिनी । दोलती लहरि देववाहिनी[11] ॥ १०८ ॥

प्रादुर्भूते नवजलधरे०— ॥ १०९ ॥

प्रादुर्भूत नवीन वारिद तुझे पादाब्ज पाहावया ।
कंठीं प्राण वसे सरोजदृशिचा वक्त्रेंदु देखावया ॥
सांगों काय स्तनासि पक्ष फुटले पैं पल्लवाच्या छळें ।
दूती बोलतसे प्रियाप्रति मुखें मंदोत्तरें कोमळें[14] ॥ १०९ ॥

तस्यो सुतनुसरस्यां०— ॥ ११० ॥

सरोजपत्रासदृशा निजेली । चित्तें दृगीं वस्ति तयांत केली ॥
बुडोनि तेथें मन मग्न राहे । चक्षू लघुत्वें भ्रमतासि पाहे ॥ ११० ॥

मया विधेयो मुहुरद्य०— ॥ १११ ॥

मी आजि जातें यमुने रमाया । कुंजालयीं वेणुरवें स्फुराया ॥
राधा अधो पाहत विभ्रमातें । करूनि नेत्रोत्पलतोरणातें ॥ १११ ॥

रामो लक्ष्मणदीर्घदुःखचकितो०— ॥ ११२ ॥

श्रीकाकुत्स्थ सुमित्र दुःखित महा कोणा कळेना व्यथा ।
नोष्णा श्वास न वारि नेत्र कमळीं नेदे कळों अन्यथा ॥
वातावर्त जसा स्मरज्वर तसा पीडी तया कारणें ।
सीतेच्या स्मरणें करूनि शमवी श्रीराम तो पाहणें ॥ ११२ ॥

संस्पर्शः स्तनसंस्पर्शो०— ॥ ११३ ॥

पाहावा मुखचंद्रमा स्तनतटस्पर्शादि संभाषणें ।
स्त्रीशीं केलिकथा प्रलाप विरहावस्थेविना पाहणें ॥
वारंवार प्रतिक्षणीं विषय ते चित्तीं स्मरावी सदा ।
ऐसा हा विरही सखीप्रति वदे कालानुरूपें तदा ॥ ११३ ॥

गरलकुमकंदमिंदुबिंबं० ॥ ११४ ॥

---

८७ नृपनायक=(मुळांत "केशव" असें आहे). ८८ यांत अष्ट सात्विक भाववर्णन आहे. ८९ कोकिल=(मुळांत) "कपोत" आहे) ९० लहरी=लाटा. ९१ देववाहिनी= भागीरथी. ९२ यांत संभोग शृंगार वर्णन आहे. ९३ वारिद=मेघ. ९४ यांत विप्रलंभ शृंगार आहे. ९५ यांत अभिलाषवर्णन आहे. ९६ यांत चिंतावर्णन आहे. ९७ वातावर्त= वावटळ. ९८ यांत स्मृति वर्णन आहे. ९९ यांत गुणकीर्तन वर्णन आहे.

गरळद्रुमकंद चंद्र आहे । करुणापद्म वसंत दंतिं पाहें ॥
रजनी स्मरखड्गवल्लि जागे । करणें काय विधातयासि सांगें ॥ ११४ ॥

अर्द्धमुद्रीक्षणं चक्षु०— ॥ ११५ ॥

अर्द्ध विलक्षण चक्षु विलासे । अर्द्धसमीलन चित्त निवासे ॥
अर्द्ध ससंस्पृश हस्तगिरी हे । काय करूं सखि आजि मि पाहें ॥११५॥

प्रतिफल मृतांशोः०— ॥ ११६ ॥

प्रतिफलें हिमधाम्नी कांत देखे मृगाक्षी ।
स्मितमुख उदयातें मानिता होय साक्षी ॥
मग शिथिलित वाचे नोक्त साशंक्यमानें ।
स्पृशति पुकलभाजी पाणिपंकेरुहानें ॥ ११६ ॥

किं रे विधो मृगदृशोः० — ॥ ११७ ॥

कां रे विधू मृगदृशामुख अद्वितिय । कंदर्प दर्प न दृगंबुज नान्यदीय ॥
झुंकारसी मधुकरा तनु तप्त होय । कर्मासि धिग्धिग्वपु ईदृश दृष्ट होय ॥११७॥

कोदंडं विशिखो मनो०— ॥ ११८ ॥

कामाचे धनुचे क्षुरप्र मनसीं भ्रूवल्लि नेत्रोत्पळें ।
तें पैं वस्त्र दृगंचलासि मिनलें चांचल्य मत्स्यागळें ॥
चंद्राचा उदयो प्रकाश मिरवे अन्यांगना पाहिना ।
तन्वंगीप्रति भूलला पति तदा कोठें कदा जाइना ॥ ११८ ॥

पाणिर्नीरवकंकणं०— ॥ ११९ ॥

हातीं जों ध्वनि कंकणें न करिती नाचेत ना भूषणें ।
जों तारासम दृष्टि निश्चळ नसे तो काय तें पाहणें ॥
नाहीं कांपविले उरोजवसना तों भेद नोहे रते ।
त्वन्नामस्मरणें करूनि पुलकारंभो समुज्जृंभते ॥ ११९ ॥

मुक्ताहारं न च कुचगिरेः०— ॥ १२० ॥

मुक्ताहार स्तनगिरिं नसे कंकणें नैव हातीं ।
कर्णीं स्वर्णाभरण न दिसे देखिलें आजि रातीं ॥
स्वप्नामध्यें बकुलमुकुला भूषणीं जो वसे तो ।

---

१०० गरलद्रुमकंद=विषवृक्षाचा कांदा. १ दंति=हत्ती. २ खड्गवल्लि=तरवार. ३ यांत उद्वेगवर्णन आहे. ४ यांत प्रलापवर्णन आहे. ५ प्रतिफल=प्रतिबिंब. ६ हिमधाम=चंद्र. ७ पुलकभाजी=रोमांच युक्त. ८ पाणिपंकेरुह=हस्तकमल. ९ यांत कायिक व्यापार द्योतक उन्मादवर्णन आहे. १० विधु=चंद्र. ११ यांत वाचिकोन्माद आहे. १२ क्षुरप्र=बाण. १३ यांत व्याधिवर्णन आहे. १४ यांत जडता वर्णन आहे. १५ मुकुल=कळा, कळी.

कोण्या चोरें हृदय हरिलें त्यासि जोडा नसे तो[16] ॥ १२० ॥

नीवीं हरेदुरसिजं०— ॥ १२१ ॥

नीवी हरी स्तनतटीं लिहिलें[17] नखानें । बिंबाधरीं दशनदंश दिसेति मानें ॥
ऐसें विलेखित पटीं दयिता विलोकी । बाला पुरे वनजहारविहार शंकी[18] ॥१२१॥

चेतश्चंचलतां त्यज०— ॥ १२२ ॥

चित्ता चंचळता त्यजीं प्रियसखी लज्जे न पिडीं कदां ।
भ्रातें लोचन हो निमेष भगवान् पाहों न दीजे सदा ॥
पिच्छें मूर्धनि[19] पंकजें श्रुतिपुटीं[20] वंशी[21] विराजे करीं ।
तो दामोधर दृष्टिगोचर असो सर्वज्ञ सेव्यांतरीं[22] ॥ १२२ ॥

माध्वीकस्यन्दसन्दोह सुंदरी०— ॥ १२३ ॥

म्यां केली रसमंजरी वरि टिका माधुर्य ईचें पहा ।
दोषां सर्व करा क्षमा चतुर हो सर्वज्ञ तुम्ही अहां ॥
ऐसें प्रार्थितसे महाकवि तया कर्णीं करा भूषणें ।
पूर्णत्वें करिजे दया मजवरी नालोकिजे दूषणें ॥ १२३ ॥

स्वस्ति श्रीनृपशालिवाहनशके धर्मांभ्र सोळा (१६०१) महा ।
चैत्रादि प्रभवाब्द विठ्ठल म्हणे नंदात्रिभू (१३९) ग्रंथ हा ॥
श्रीमत्कौशिक गोत्र काव्य रचिलें शाहागडीं पाहणें ।
श्रीशृंगारलता नवाब्धि तिसरा उल्लास हा वाचणें ॥ १२४ ॥

रसमंजरी समाप्त.

---

१६ यांत स्वप्नदर्शन वर्णन आहे. १७ लिहिलें=ओरखाडलें. १८ यांत चित्रदर्शन वर्णन आहे. १९ मूर्धनि=मस्तकावर. २० श्रुतिपुटीं=कानांवर. २१ वंशी=मुरली. २२ यांत साक्षात्दर्शन वर्णन आहे.

परिशिष्ट नं० १.

षोडश नायिका.

- नायिका.
  - स्वीया (पतिव्रता.) श्लोक ३.
    - मुग्धा (नवोढा) श्लोक ४.
    - मध्या.
      - धीरा. श्लोक १२.
        - ज्येष्ठा. श्लोक १८
        - कनिष्ठा. श्लोक १८.
      - अधीरा. श्लोक १३.
        - ज्येष्ठा. श्लोक १९.
        - कनिष्ठा. श्लोक १९.
      - धीराधीरा. श्लोक १४.
        - ज्येष्ठा. श्लोक २०.
        - कनिष्ठा. श्लोक २०.
    - प्रगल्भा.
      - धीरा. श्लोक १५.
        - ज्येष्ठा.
        - कनिष्ठा.
      - अधीरा. श्लोक १६.
        - ज्येष्ठा.
        - कनिष्ठा.
      - धीराधीरा. श्लोक १७.
        - ज्येष्ठा.
        - कनिष्ठा.
  - परकीया.
    - परोढा.
    - कन्या. श्लोक २१.
  - सामान्य.

परिशिष्ट नं० २.

- मुग्धा (नवोढा) श्लोक ४.
  - अज्ञातयौवना. श्लोक ५.
  - ज्ञातयौवना. श्लोक ६.
  - सप्रश्रयनवोढा. श्लोक ७.
  - विश्रब्धनवोढा. श्लो० ८.
  - अतिविश्रब्धनवोढा. श्लो० १०,११.

परिशिष्ट नं० ३.

परोढा. श्लो० २१.

- गुप्ता. श्लो० २२.
  - वृत्तसुरतगोपना.
  - वर्तिष्यमाणसुरतगोपना.
  - वर्तमानसुरतगोपना.
- विदग्धा.
  - वाग्विदग्धा. श्लो० २३.
  - क्रियाविदग्धा. श्लो० २४.
- लक्षिता. श्लो० २५.
- कुलटा. श्लो० २६.
- अनुशयाना. श्लो० २७,२८,२९.
- मुदिता. श्लो० ३०.

परिशिष्ट नं० ४.

सामान्य वनिता.

- वित्तमात्रोपाधिः श्लो० ३२.
- अन्यसंगदुःखिता. श्लो० ३३.
- गर्विता (वक्रोक्ति).
  - प्रेमगर्विता. श्लो० ३४.
  - सौंदर्यगर्विता. श्लो० ३५.

परिशिष्ट नं० ५.

मानवती–भेद.

- पिरस्त्रीदर्शनजनितमानयुक्ता (१) श्लो० ३६.
- गोत्रस्खलनादिजनितामानयुक्ता (२). श्लो० ३७.
- अपरांगनासंभोगजनितमानयुक्ता. श्लो० ३८.

परिशिष्ट नं० ६.

नायिकावस्थासकं.

- प्रोषितभर्तृका.
- खंडिता.
- कलहांतरिता.
- विप्रलब्धा.
- उत्कंठिता.
- वासकसज्जा.
- स्वाधीनपतिका.
- अभिसारिका.
- प्रोष्यत्पतिका

परिशिष्ट नं० ७.

प्रोषितभर्तृका.

- मुग्धा. श्लोक ३९.
- मध्या. श्लोक ४०.
- प्रौढा श्लो० ४१.
- परकीया. श्लो० ४२.
- सामान्या. श्लो० ४३.

परिशिष्ट नं ८.

खंडिता.

- मुग्धा. श्लो० ४४.
- मध्या. श्लो० ४५.
- प्रौढा. श्लो० ४६.
- परकीया. श्लो० ४७.
- सामान्या. श्लो० ४८.

परिशिष्ट नं० ९.

कलहांतरिता.

- मुग्धा. श्लो० ४९.
- मध्या. श्लो० ५०.
- प्रौढा. श्लो० ५१.
- परकीया. श्लो० ५२.
- सामान्या. श्लो० ५३.

परिशिष्ट नं० १०.

विप्रलब्धा.

- मुग्धा. श्लो० ५४.
- मध्या. श्लो० ५५.
- प्रौढा. श्लो० ५६.
- परकीया. श्लो० ५७.
- सामान्या. श्लो० ५८.

परिशिष्ट नं० ११.

उत्कंठिता.

मुग्धा. श्लो० ५९. — मध्या. श्लो० ६०. — प्रौढा. श्लो० ६१. — परकीया. श्लो० ६२. — सामान्या. श्लो० ६३.

परिशिष्ट नं० १२.

वासकसज्जा.

मुग्धा. श्लो० ६४. — मध्या. श्लो० ६५. — प्रौढा. श्लो० ६६. — परकीया. श्लो० ६७. — सामान्या. श्लो० ६८.

परिशिष्ट नं० १३.

स्वाधीनपतिका.

मुग्धा. श्लो० ६९. — मध्या. श्लो० ७० — प्रौढा. श्लो० ७१. — परकीया. श्लो० ७२. — सामान्या. श्लो० ७३.

परिशिष्ट नं० १४.

अभिसारिका.

मुग्धा. श्लो० ७४. — मध्या. श्लो० ७५. — प्रौढा. श्लो० ७६. — परकीया. श्लो० ७७. — कृष्ण. — ज्योत्स्ना. श्लो० ७८. — दिवस. श्लो. ७९ — सामान्या. श्लो० ८०.

परिशिष्ट नं० १५.

प्रोष्यत्पतिका श्लोक ८१.

मुग्धा. श्लो० ८२. — मध्या. श्लो० ८३. — प्रौढा श्लो० ८४. — परकीया. श्लो० ८५. — सामान्या. श्लो० ८६.

परिशिष्ट नं० १६. **नायिकातारतम्य.**

- उत्तमा. श्लो० ८७.
- मध्यमा.
- अधमा.

परिशिष्ट नं० १७. **सखीकर्माणि.**

- मंडनं.
- उपालंभ.
- शिक्षा. (शिकवणें).
- परिहास.
  - सखीकृत.
  - प्रियकृत. श्लो० ८८.
  - प्रियाकृत. श्लो० ८९.

परिशिष्ट नं० १८. **दूतिकर्म.**

- संघट्टनं. (मिलाफ.)
- विरहनिवेदनं. श्लो० ९१

परिशिष्ट नं० १९.

पतिभेद.

- पतिः (विवाहित) श्लो० ९२.
  - अनुकूल. श्लो० ९३.
  - दक्षिण.
  - धृष्ट.
  - शठ.
- उपपतिः (जार). श्लो० १००.
  - अनुकूल.
  - दक्षिण.
  - धृष्ट. (धट्ट).
  - शठ (ठक).
- वैशिक (वेश्यासक्त).
  - उत्तम.
  - मध्यम. श्लो० ९४.
  - अधम. श्लो० ९५.
- प्रोषित श्लो० ९९.

परिशिष्ट नं० २०.

नायकभेद.

- मानी. श्लो० ९६.
- वाग्व्यंगसमागमचतुर. श्लो० ९७.
- चेष्टासमागमचतुर. श्लो० ९८.
- अनभिज्ञ. श्लो० १०१.

परिशिष्ट नं० २१.

नायकसहायाः (मदतनीस).

- पीठमर्द (नर्मसचिव). श्लो० १०२.
- विट. श्लो० १०३.
- चेट. श्लो० १०४.
- विदूषक. श्लो० १०५.

परिशिष्ट नं० २२. **सात्विकभावाष्टक श्लो॰ १०७.**

- स्वेद. (घाम यण).
- स्तंभ. (आंग जड होणें.)
- रोमांच. (कांटा येणें.)
- स्वरभंग. (अस्पष्ट भाषण.)
- वेपथु. (कांपणें.)
- वैवर्ण्य. (फिकटपणा.)
- अश्रु. (रडणें.)
- निधन. (मरण.)

परिशिष्ट नं० २३. **शृंगारभेद.**

- संभोगशृंगार. श्लो० १०८.
- विप्रलंभशृंगार. श्लो० १०९.

परिशिष्ट नं० २४. **अवस्थादशक.**

- अभिलाष. श्लो (इच्छा) ११०.
- चिंता. श्लो० १११. (निजध्यास.)
- स्मृति. श्लो० ११२.
- गुणकीर्तन. श्लो० ११३. (गुणवर्णन करणें.)
- उद्वेग. (दुःख) श्लो० ११४.
- प्रलाप. श्लो० ११५. (बडबडणें.)
- उन्माद. (वेडे चार.)
  - कायिक (शारीरिक.) श्लो० ११६.
  - वाचिक (शाब्दिक.) श्लोक ११७.
- व्याधि. श्लो० ११८. (दुखणें येणें.)
- जडता. श्लो० ११९. (साध्वता)
- निधन. (मरण).

परिशिष्ट नं० २५. **दर्शनत्रय.**

- स्वप्नदर्शन. श्लो० १२०.
- चित्रदर्शन. श्लो० १२१
- साक्षात्दर्शन श्लो० १२२

समाप्त.

मंगीशकविकृत

राधाविलास.

श्रीमंगळारमण मंगळदेवराया । त्वन्मंगळाचरणिं श्रीपद दे वराया ॥
लीला वदेन सितकृष्णपदद्वयाची । राधात्मभक्तिरचनेवरि अद्वयाची ॥ १ ॥
गोइंद्रियांकुळित गोकुळ हेतु काया । तत्साम्य गोकुळ तुळे न पुरे तुकाया ॥
आनंद नंद रतिमूर्ति सती यशोदा । कृष्णात्मता प्रकट जीस्तव ते यशोदा ॥ २ ॥
त्या इंद्रियीं चाळक देवतांतें । गोपत्व आरोपुनि देवतातें ॥
शुद्धात्ममाया तनुभाव नासी । धरोनि लोकीं तनुभावनासी ॥ ३ ॥
सद्वृत्ति गोपवनिता व्यभिचारबुद्धि । आरोपिती जन परी अविचार बुद्धि ॥
कीं सर्वदा स्थिरचरात्मक कृष्ण त्याचें । कर्तृत्व मोहक वदे मुख कृष्ण त्याचें ॥ ४ ॥
त्यामाजि बोध वृषभानु[1] अहीरें[2] याची । निर्मूनि भक्ति दुहितें[3] तिस फार याची ॥
कीं ते न अन्य भजनीं रत राधिका या । नामें प्रसिद्ध मिरवी रतिसिद्धि काया ॥ ५ ॥
ते राधा विनिता सकाम वनिता निष्काम हो तीव्रता ।
स्वांगीं भोगरता ह्मणोनि धिगि त्या कांता हि पातिव्रता ॥
जो तत्पुण्यकथा सकाम वदता या स्त्रैणें[4] ही ऐकता ।
लागे मोक्षपथा कथान्वय रथा बैसोनि घे ऐक्यता ॥ ६ ॥
व्यासाचा हृदयावकाश ऱ्हद * हा आनंद कीं पद्म हें ।
झालें पद्मपुराण षट्पदपणें ऐकेल त्या सद्म[5] हें ॥
त्याचा कोश विशेष लेश वदतों आत्मप्रियाराधिका ।
भक्तयुक्ता विनिता अनन्य वनिता[6] आत्मप्रिया राधिका ॥ ७ ॥
परवधु विधिकर्मीं वर्ततां कृष्णजीतें
अनुकुळ कसि ते कीं लाभ दे कृष्ण जीतें ॥
शिशु वय वरुषांचा तेधवां पूतनारी[7]
रमुनि अपुर्त[8] केली ते कशी पूत[9] नारी[10] ॥ ८ ॥
ऐका तच्चरितामृतौघसरिता[11] तत्राभिषेकीं[12] मना ।
हे राहुग्रहणीं स्वशुद्धतरणी[13] गोदान द्या कामना ॥
सोहं हंस जपा स्वमंत्र अजपा टाकोनिथां जल्पना ।

---

१ वृषभानु=राधेच्या बापाचें नांव. २ अहीर=गवळी. ३ दुहिता=कन्या. ४ स्त्रैण=स्त्रीलंपट. ५ सद्म=घर. ६ वनिता=स्त्री. ७ पूतनारी=पूतनेचा शत्रु कृष्ण. ८ अपूत=अपवित्र. ९ पूत=पवित्र. १० नारी=स्त्री. ११ सरिता=नदी १२ अभिषेक=स्नान. १३ तरणी=सूर्य. * ऱ्हद=डोह.

ज्ञानाग्नीखलिला मथूनि प्रबळा होमास घ्या कल्पना ॥ ९ ॥
आतां तुम्ही स्वतनु त्वत्कमनीयशोधा । पूर्वोक्त ज्यांत हरिची जननी यशोदा ॥
जो भक्तियोगविधि वर्तुनि आश्रमातें । कर्मीं अलिप्त न पवे सहसा श्रमातें ॥१०॥

अहो नंदा नंद प्रिय वधु सुविद्याद सुमती ।
उपासा विश्वासा गुरुपाईं करा वेदसुमती ॥
तदा कृष्णात्मत्वें प्रकट भग राधात्मवनिता ।
अनन्या तल्लीला क्षिरिं मथुनि घ्या हो नवनिता ॥ ११ ॥
आतां किंबहुना कथार्थ रचना कीजे यशोदा रती ।
आत्मत्वीं जननी परंतु सदनीं कर्मीं सदा दारा ती ॥
स्वांकस्थात्मसुता करोनि परता एके दिनीं स्वाश्रमी ।
वर्ते तें पहतां हरी विषमता देखोनि झाला श्रमी ॥ १२ ॥

अही पूर्व संस्कार कर्म प्रवृत्ति । स्फुरे येकदा हो तिते हर्म्यवृत्ती ॥
तदा पुत्र उत्तीर्णता देव दावी । तशी गोड येथोनि लीला वदावी ॥ १३ ॥
मी तात ब्रह्मादिगुणत्रयीचा । परंतु झालों प्रिय पुत्र ईचा ॥
मन्मात आश्रम चि सूत्र पाहे । टाकूनि मी वाटतसे त्रपा हे ॥ १४ ॥
म्हणोनि कर्मी अवरोधनातें । तिच्या करी दाखवि रोदनातें ॥
नेदी चळों स्वाश्रमिं देह तीचें । दिसे निजांगीं बळ हो हतीचें ॥ १५ ॥
शमादि षट्साधनभाव नासी । दावी ह्मणे ये जननी वनासी ॥
निर्मुक्त मी त्या मज निग्रहातें । करी अशा मी न वरीं गृहातें ॥ १६ ॥
यशोदया अंक निशंक टाकी । भूमी पडे दाखवि संकटा कीं ॥
म्हणे इचें चिन्मय चित्त रागीं । तदर्थ मी होइन वीतरागी ॥ १७ ॥
गडबडां रूळते धरणीवरी । हरितनू सुख तें धरणी वरी ॥
हिम अबाधित कीं सुरशेखरा । प्रकट खेंपें दिसे हिमशेखरा ॥ १८ ॥

प्रसिद्ध ते मुनी गडे सबाह्य नग्न ऊघडे ।
तसे च ते ही खेळती म्हणे विचित्र खेळ ती॥
हरीपदीं च लोळती निदेश चित्त घोळती ।
परस्परैक्य बोलती विरक्त चित्त डोलती ॥ १९ ॥
हरी हि त्यांत त्यां परी च खेळतो दिसे परी ।
महंत चित्त साधनीं दिसे तयांत तो धणी ॥

---

१४ क्षिर (क्षीर)=दूध. १५ सदन=घर. १६ अंक=मांडी. १७ त्रपा=लाज. १८ निग्रह=शिक्षा, अंमल. १९ वीतरागी=निष्काम. २० हरितनू=कृष्णाचें शरीर. २१ खेंप=आलिंगन. (सं० क्षेम.).

त्रिलोकनाथ नेणतां म्हणे स्वपुत्र नेणता ।
यशोदया पयोधरासि पाजिते पयोधरा ॥ २० ॥
कडकडुनि यशोदा बालका खेंव देते ।
स्वसुतविधिपित्यातें दीन देखे वदे ते ॥
त्वरित मन सुपुत्रा सांग बा हेतु कांहीं ।
पुरविन तव इच्छा ये क्षणीं कौतुकांहीं ॥ २१ ॥
ये मत्कडेसि रडसीं किति बाळका रे । अश्लाघ्य शोक करिसी जगपाळ कां रे ॥
मी मात मान मज दे श्रम शोक टाकीं । कीं आश्रयोक्त हरि आरुढ मत्कटा कीं ॥२२॥
सदनिं नेउनि देइन भौतुकें । विपुल पुष्कळ जाण नभा तुकें ॥
उलुसि साखर खर्जुर खोबरें । बहुत घेई न रडों च नको बरें ॥ २३ ॥
अहो लोचनीं पूर वाहे जळाचा । मुखीं माखला रंग तो काजळाचा ॥
पुशीतो तसे स्पर्शवीलें करानें । म्हणे तीव्रता मांडिली लेंकरानें ॥ २४ ॥
धरी पोटशीं आवडी देख ब्रह्मा । ह्मणे व्यास वाटे महाश्चर्य आह्मा ॥
हरि क्षीरसिंधूंत झाला उदासी । अशा नित्य तृप्तासि पाजी दुधासी ॥ २५ ॥
झिजाडुनी हात वदे हरी तो । वाक्यार्थ त्वत्संशय संहरीतो ॥
म्हणे अगे मज्जननी यशोदे । प्रबोध मायीक तुझा असों दे ॥ २६ ॥
मी पुत्र तूं जननि हें मज तूज नातें । सादृश्य मान दिसतें सकळा जनातें ॥
माते परंतु तुज म्यां निज रूप माझें । केलें असे प्रकट सर्व निरूपमा जें ॥
कीं आपणासहित मद्वदनीं भुगोळा । देखोनि कां करिसि चित्सुखलाभ गोळा ॥
मन्मात तूं परि जगत्रयतात मातें । जाणोनि नेणसि पुन्हा भ्रमसी मनातें ॥ २९॥
रमा ब्रह्मा शंभू सुरवरमुनी कर्मकरि सी ।
त्रिलोकात्मा मी त्या त्यजुनि सदनीं कर्म करिसी ॥
शिकुलें त्वत्पुण्यें तव सदनिं माझें विचरणें ।
अगे गेहारण्यीं भ्रमसिल कसी मत्त करणें ॥ ३० ॥
म्हणे तधीं मत्सुत देवराया । नित्योत्सवें हें सुख दे वराया ॥
भक्त्यात्मयोगाप्रति खेंव देते । मी धन्य मी धन्य मुखीं वदे ते ॥३१॥
हरी बोले तेव्हां जननि परिसें बोध सुमती ।
असे नित्यानंदी विनित जरी अल्हाद सुमती ॥
तरी भक्त्यात्मैक्यें मन रमविं योगासन करीं ।
म्हणे राधा भक्ती तिशिं मज वियोगास न करीं ॥ ३२ ॥

---

२२ पयोधर=स्तन. २३ अश्लाघ्य=अयोग्य. २४ भातुकें=खाऊ.

वचन परिसतां हें हर्ष झाला मनातें ।
मज तरि वृषभानू बंधू सप्रेम नातें ॥
सहज प्रकट राधा मेहुणी कृष्णजीतें ।
अनुकुळ निज खेळा योजितो कृष्ण जीतें ॥ ३३ ॥

तथापि हे सुव्रत पूतनारी । सुखें क्रिडो ही सह पूत नारी ॥
ह्मणे असो हा हरि ईजपाशीं । शके न येऊं जननी च पाशीं ॥३४॥
अर्पूनि राधेप्रति नंदनातें । स्मरे निजानंद न नंदनातें ॥
पतिव्रता मी पतिसेवनातें । जातें ह्मणे मी जगजीवनातें ॥ ३५ ॥
मत्पुत्रसा व्यापक विश्व गे हा । रक्षी बरा मी निघतें स्वगेहा ॥
भक्त्यात्मयोगान्वय या गतीतें । घे ते क्रिया पुण्य दयागतीतें ॥३६॥
बोलोनि ऐसें जननी गृहातें । जातां हरी तो जननिग्रहातें ॥
टाकोनि राधा कुच उग्र हातें । मर्दी करी तीस अनुग्रहातें[25] ॥३७॥
हरी बोबडे बोल बोलोनि तीतें । हरी भेदनिर्भेद बोले नितीतें ॥
अगे विश्व मद्भोग्य भोक्ता हरी मी । स्वसंभोग देऊनि माया हरीं मीं ॥३८॥
कडे साधु निष्काम वाटे सतीतें । परी दावितो कामवाटेस तीतें ॥
महाश्चर्य वाटे मनीं बाळकाचें । म्हणे अल्पधी तो चि हें बाळ कांचें ॥ ३९॥
वरी लाज दावी परी अंतरंगीं । भरे प्रेमसिंधू स्मरें वाक्तरंगीं ॥
सदा हास्य दाऊनि आनंद वाणी । वदे त्यांत अर्थास कांहीं न वाणी ॥४०॥

हरी[26] तूं तों बाळा परवद्धु मि उन्मत्त करिणी[27] ।
कशी शोभे येथें तुज मजशिं उन्मत्त करणी[28] ॥
धिटाईनें वाक्यें वदसि परि हें युक्त न दिसे ।
मृषा[29] भासे जैसें मृगजळ जनीं उक्त न दिसे ॥ ४१ ॥

ऐकोनि राधावचनावलीला । बोधी तयेतें निजभावलीला ॥
मी देह प्रामाण्य प्रसिद्ध लोकां । मत्पूर्णता ठाउक सिद्ध लोकां ॥ ४२ ॥
विनोदवाणी वदतो हरी कीं । तूं हस्तीणी[30] मी चिमणा हरी[26] कीं ॥
परस्परें विक्रम[31] तूं विचारीं । निदान होतां पडसी विचारीं ॥ ४३ ॥
विनोद ऐकून रमाधवांचा[32] । विलज्ज राधा महिमा[33] धवाचा ॥
वदे म्हणे मन्मथ[34]संगमातें । न वर्णवे उक्त प्रसंग मातें ॥ ४४ ॥
सौंदर्य त्याचें मदनासि नाहीं । काळत्रयीं तन्मदनाश नाहीं ॥

---

२५ अनुग्रह=कृपा. २६ हरि=सिंह. २७ करिणी=हत्तीण. २८ करणी=कृत्य. २९ मृषा=खोटें. ३० हस्तिणी=हत्तीण. ३१ विक्रम=पराक्रम. ३२ धव=नवरा. ३३ महिमा=मोठेपणा. ३४ मन्मथ=मदन.

काम प्रतापीवर मी तयाची । कांता रति प्रीति अमीत याची ॥ ४५ ॥
तेथें तुझा विक्रम तो कसारे । दर्शीसि तूं दीससि तूकसो रे ॥
सामर्थ्य कैंचें रतिरंजनातें । राधा वदे वाक्य निरंजनातें ॥ ४६ ॥
हांसोनियां बोलतसे हरी तो । वाक्यार्थ त्वत्संशय संहरीतो ॥
निष्काम कैंचा मज काम कामी । देतों फळें तद्वत काम कामी ॥ ४७ ॥
देखोनि वामन न जाणत दानवारी । दे मत्करांत बळि तो महिदानवारी ॥
शेखीं धरा हरुनि मत्पदविक्रमानें । भूमीतळीं दडपिला महिविक्रमानें ॥ ४८ ॥
गोष्टी तशा वदसि तूं मज तो कसा गे । पावोनियां परिहरी टळतो कसा गे ॥
शेखीं मला करुनि आत्मनिवेदनातें । तूं भोगिसी बळिस जे मनिं वेदना ते ॥४९॥
असें वाक्य ऐकोनियां सारसाक्षी । खरा हा म्हणे सर्वसंसारसाक्षी ॥
महादैवयोगें मला लाभला हो । तरी घेउं आत्मार्पणें लाभलाहो ॥५०॥
परी मी वसें दुष्ट लोकांसमाजीं । मनीं नित्य निंदा च लोकांस माजी ॥
नव्हे भक्ति आत्मैक्य योगप्रसिद्धी । जरी पावला मन्मनोधर्म सिद्धी ॥५१॥
कीं भवाब्धिसम सासुरवाडा । युक्त काळ कइंचा सुरवाडा ॥
मूर्तिमंत ससरा अभिमानी । मी समोर बसतां उभि मानी ॥ ५२ ॥
अविद्या मत्सासू सदनिं मम विश्वास न धरी ।
सदा माझी निंदा नणद छळि विश्वासुनि धरी ॥
पती काम क्रोधी दिर मद महा मत्सर करी ।
तसा भावा दंभ प्रतिदिनिं तसा मत्सरकरी ॥ ५३ ॥
मला ऊर्मी जावा सदवदन संतान सहसा ।
अशा सासुर्वासें सुखमय मि नांदेन सहसा ॥
दयाळा त्वद्भाग्यें कपट न शिरे सासुससुरीं ।
करीं तैसें कृष्णा तव करिं निंदानींसि ससुरीं ॥ ५४ ॥
ऐकोनियां वाक्य असें सतीचें । हरी हरी दुःख अशेष तीचें ॥
प्रस्तूत मातें जन तोकसा गे । जाणे तुतें संशय तो कसा गे ॥५५॥
प्रत्यक्ष मी बाळक वत्सराचें । प्रस्तूत नाहीं भय मत्सराचें ॥
भावे क्रिडा सर्व विदूंस माजी । रासोत्सवीं सर्व व्रजासमाजीं ॥ ५६ ॥
मूल काय तरुणी सह साजे । संशयार्थ न मनी सहसा जे ॥

---

३५ तूक=बालक. ३६ निरंजन=छग. ३७ दानवारी=दैत्यशत्रु. ३८ महि=पृथ्वी. ३९ विक्रम=पाऊल. ४० विक्रम=व्यापणें. ४१ आत्मनिवेदन=आत्मार्पण. ४२ सारसाक्षी=कमलनेत्री. ४३ सर्वसंसारसाक्षी=सर्व संसार पहाणारा ईश्वर. ४४ भवाब्धि=संसारसागर. ४५ सासुरवाड=सासरें. ४६ सुरवाड=सुख. ४७ तोकसा=मुलासारखा.

सुज्ञ लोक अथवाज्ञ जनातें । व्याप्यव्यापकपणें मज नातें ॥ ५७ ॥
अहंमती दुर्जन सासुरा गे । निरापराधें जरि सासु रागे ॥
तथापि विश्वप्रिय मी कटातें । आहें तुझ्या नाशिन संकटातें ॥ ५८ ॥
भिवूं नको तूं मम विग्रहातें । कडेस घे नेइं तुझ्या गृहांत ॥
मनीं न मानीं जननिग्रहातें । करीन तूतें स्वअनुग्रहातें ॥ ५९ ॥
प्रबोधें या राधा जनभयनिरोधास न मनीं ।
शिरुवें घे वेंघे हरि परि सुपर्णासि नमनी ॥
तिच्या वाटे दाटे स्वसुख तनुभावास विसरे ।
त्रपात्यागें वागे प्रकट तनुभा वास विसरे ॥ ६० ॥
परमहंसगती विमल क्षिती । क्रमुनि आत्म सुसंभ्रम लक्षिती ॥
हळुहळू सदनाप्रति जातसे । हरि कडेस धरा तुम्हीं जा तसे ॥ ६१ ॥
भक्तिप्रसंगें हरिखेळ गेहा । ये कीं गुरूतें जग वोळगे हा ॥
तथापि राधा अवतार भक्ती । म्हणूनि नाहीं हरिशीं विभक्ती ॥ ६२ ॥
भक्त्यात्मयोगप्रतिमा गृहातें । ज्याच्या तया निग्रहनुग्रहातें ॥
करावया शक्ति म्हणोनि वेदीं । बोले हरी सर्व जना निवेदी ॥ ६३ ॥
हा लाभ इच्छूनि शिवें तपातें । केलें महा कीं हिम आतपातें ॥
सोसोनियां शांभव लाभलाहो । घेवोनि गुर्वीपद लाभला हो ॥ ६४ ॥
तें अप्रयासें सुख गोकुळातें । दे जें न लाभे सुरसत्कुळातें ॥
कीं राधिकाकृष्णसुयोगलीला । चाले स्वगेहाख्य तया गलीला ॥ ६५ ॥
जे या तनू व्रजपुरींत निजगृहातें । ये प्राण आणि मनि कुंभकनिग्रहातें ॥
साधोनियां हळुहळूच सुषुम्नि वाटे । चाले तया निकट सौख्यपद धाम वाटे ॥ ६६ ॥
तैसें दुरी देखुनि धाम तीतें । संदेह वाटे बहुधा मतीतें ॥
कीं फार उच्छृंखळ सासुजावा । त्यांमाजि हा योग कसा सजावा ॥ ६७ ॥
चिंतेमधें धीर पुन्हा न सोडी । सदृढ हातीं हरिवाग्दसोडी[५५] ॥
ये स्वगृहीं दारिवठां उभी ते । निःशंक गेहांतरिं येउं भीते ॥ ६८ ॥
पुढें तों ये सासू श्वशुर दिर भावे स्वनणदा ।
तशा जावा लांवा उचित करणी ते दुषणदा ॥
परी राधा अंकीं हरि युग समावेश नमनीं ।
भरे तों त्या योगीं उदित जन निःशेष न मनी ॥ ६९ ॥

४८ विग्रह=शरीर. ४९ जननिग्रह=लोकभीति. ५० सुपर्ण=गरुड. ५१ त्रपा=लाज. ५२ विभक्ति=वियोगः. ५३ कुंभक=योगशास्त्रप्रसिद्धप्राणायाम विशेषः. ५४ सुषुम्नि=योगशास्त्र प्रसिद्ध नाडीविशेष. ५५ हरिवाग्दसोडी=कृष्णाचें भाषण हेंच कोणी वस्त्र त्याची दशा. (पदर).

अविद्या परी दीन होवोनि मामी[56] । म्हणे धन्य राधे नमामी[57] नमामी ॥
हरी पावला त्वत्प्रसादें स्वगेहा । हरी हृत्तमालागिं[58] चिद्भास[59] गे हा ॥ ७० ॥
अहंभाव[60] टाकोन आनंद मामा[61] । मनी पावला वाजवीतो दमामा ॥
हरी कृष्ण गोविंद गर्जे ध्वनीतें । चिरें[62] दिव्य विस्तारितो अध्वनीतें[63] ॥७१॥
दिर मद सम दंभी मत्सरें युक्त भावा ।
निरखुनि सुखि झाले कृष्णराधाप्रभावा ॥
जयति जयति वाचे नाम संयुक्त टाळी ॥
पिटिति गजर होतो सर्व संदेह टाळी ॥ ७२ ॥
प्रकट नणद निंदा लाजली अस्तु तीचा ।
सहज चि घडला हो घोष झाला स्तुतीचा ॥
निरखुनि तिस जावा लीन झाल्या षडूर्मी ।
किमपि अचळसिंधूमाजि भासे न ऊर्मी[64] ॥ ७३ ॥
पती काम संदेह टाकी मनाचे । हरी देखतां तो हि निष्काम नाचे ॥
तदा चित्सुखानंद संसार सारा । अभेदीं बुडे भेदबुद्धीपसारा ॥ ७४ ॥
सुषुम्ना ऊर्ध्वाग्नानळ दळ कळा सिद्धि सकळा ।
वरी योगी भोगी मग रूळतसे तो शशि तळा ॥
तसा गेहद्वारीं श्वशुरसमुदायाश्रि शमला ।
म्हणे राधा कृष्णें अमृतसम केलें विष मला ॥ ७५ ॥
या नंतरें श्वशुरमंडळवृंद[65] सारा । आनंदला करितसे अनुवाद सारा ॥
कीं भक्तियोग फळ ये निगमागमानें । तें राधिका हरिसमागम आगमानें ॥ ७६ ॥
हें ध्यान राधान्वित केशवाचें । करोनियां वर्णिन लेश याचे
किंवा कथा ऐकुनियां तयाचे । तद्दोष हो नासति यातनाचे ॥ ७७ ॥
श्वशुरप्रमुख सासू कृष्ण आराधि केंते ।
स्वहित विहित वाणी बोलती राधिकेतें ॥
त्रिभुवनभुवनात्मा प्रीय सर्वांस गे हा ।
निशिदिनिं अविलंबें खेळवीं या स्वगेहा ॥ ७८ ॥
नो मद्गृहीं ठाव रुचे निवासा । तेथें सुखें नेइं जगन्निवासा ॥
या कारणें मद्गृहकर्म टाकीं । शंको नको इतर कर्मठां कीं ॥ ७९ ॥
इच्छील हा जों जननीगृहीतें[66] । जायास तों टांकुनि निग्रहातें[67] ॥

---

५६ मामी=सासू. ५७ नमामी (नमामि)=मी नमस्कार करित्यें. ५८ हृत्तम=अंतःकरणांतलें अज्ञान. ५९ चिद्भास=चैतन्यतेज. ६० अहंभाव=मीपणा. ६१ मामा=सासरा. ६२ चिरें=वस्त्रें. ६३ अध्वनीतें=मार्गांत. ६४ ऊर्मी=लाटा. ६५ वृंद=समूह. ६६ जननीगृह=आईचें घर. ६७ निग्रह=भीति.

नेई सुखें तूं हरि नंदगेहा । जगोद्भवाचा बिजकंद गे हा ॥ ८० ॥

स्वशुरसमुह गर्जे घोष जो स्वस्तुतीचा।
प्रकट श्रवण होतां हेतु वो अस्तु तीचा ॥
अगणित सुरसिंधू दाटला अंतरंगीं ।
समुदित तनु भावा अष्ट दावीत रंगीं ॥ ८१ ॥

अंगीं स्वेदं गळे सकंपित रुळे वासांत वाचा लुळे ।
कंठीं बाष्प खळे सुशब्द नुगळे मौन्यें चि वाचा वळे ॥
सोहं हंसगति क्रमी वसुमती ये उंबऱ्या आरती ।
तों सिध्द्यष्टि दुती वदोनि जयति केल्या बऱ्या आरती ॥ ८२ ॥

राधाविद्युल्लता ती नवघन हरिच्या अंतरी भासमाना ।
भावाभावप्रभावें समरसविभवें युग्म शोभा समाना ॥
गाजे तैशी च तेजें विकसित परि तत्काळ लाजे क्षणातें ॥
तैसी राधा स्वकाया लपवुनि प्रकटी तेथ कंजेक्षणातें ॥ ८३ ॥

तेव्हां विस्मीत सासूश्वशुर म्हणति हा कृष्ण कीं सून माजी ।
यातें सुज्ञें चि द्यावी किमपि प्रकट निर्भेद यांसी नमा जी ॥
कीं योगी शुक्लकृष्णान्वय पर शिवशक्त्यात्मता विप्र सिद्धि ।
देतो देवें स्वगेहीं नटन करुनि आह्मास दावी प्रसिद्धि ॥ ८४ ॥

निशिदिनिं पति कामी गर्व कीजे निकामीं ।
ह्मणवुनि परि तीच्या दर्शनीं तो निकामीं ॥
हरिमय पुरुषार्थी देखतो राधिकेतें ।
बहुत चि गमला जो कृष्ण आराधि केतें ॥ ८५ ॥

इतर समुह तीतें त्याच रीती न भावी ।
मग हरिसम राधा योग चिंतूनि भा वी ॥
प्रकट सदनिं हिंडे कोश दावी गृहाचे ।
निरखुनि हरि टाकी भें ह्मणे निग्रहाचें ॥ ८६ ॥

त्रिकुट सदनिं विश्वोद्भास तो भूगृहातें ।
त्यजुनि भवनकोशा चालवी विग्रहातें ॥
प्रमित जड किं ऐशा केविं सार्धत्रिहस्तीं ।
अमित अजड शुद्धात्मैक्य साधे गृहस्थीं ॥ ८७ ॥

---

६८ स्वेद=घाम (इं. Sweat). ६९ बाष्प=अश्रू. ७० वसुमती=भूमि. ७१ आरती =आलीकडे. ७२ सिध्द्यष्ट=आठ सिद्धि. ७३ घन=मेघ. ७४ समरसविभव=ऐक्यवैभव. ७५ कंजेक्षण=कमलनेत्र कृष्ण.

रिघे श्री हटा आज तो तैजसाचा । उबारा स्वतेजांत निस्तेज साचा ॥
गमे ठाव अंगुष्ठपर्वप्रमाण[76] । मधें योग कैसा घडे अप्रमाण ॥ ८८ ॥
तया आंत गोलांत मंदीर तीतें । दिसे कीं तम ध्वांत नेदी रतीतें ॥
गृहीं प्राज्ञ पर्वाधि हो ठाव दावी । अशा मंदिरीं सिद्धि कैशी वदावी ॥ ८९ ॥
त्रिभुवनें त्रिमळांकित लक्षणें । म्हणुनि टाकविलीं कमलेक्षणें ॥
मग हरी शिशु औट पिठासना । रुढ करीत असे गरुडासना ॥ ९० ॥
म्हणे राधिका मी हरी या स्वठाया । बसें तो मला चित्त नेदी उठाया ॥
सदा सर्वदा सोमधारामृतातें । स्रवे जीववी जीव भावी मृतातें ॥ ९१ ॥
हें ब्रह्मविद्याप्रद धाम माझें । सेवी न त्या अंतरिं काम माजे ॥
या शुद्धसत्वात्मक मंदिरा रे । येतां चळेना तव इंदिरा[77] रे ॥ ९२ ॥
विचित्रांतरीं रेखिली चित्रशाळा । चतुर्वर्ण रंगैक्य दावी विशाळा ॥
हरी नित्य मी भोग्य मत्कामना हो । म्हणे नूतना वाढवी काम नाहो[78] ॥ ९३ ॥
आतां हरी या भुवना च माजी । होतो तुझा योग अशी च माजी ॥
आशा असे या वरि देवराया । पूर्वोक्त सौख्यान्वय दे वराया ॥ ९४ ॥
म्हणोनि वंदी हरिपादपद्मा[79] । वसे जयामाजि अभेद पद्मा[80] ॥
मग प्रबोधी हरि त्या सतीतें । करी समावेश निदेशी[81] तीतें ॥ ९५ ॥
राधा म्हणे हें निज धाम तूझें । साचें परी इच्छिसि सौख्य तूं जें ॥
तें मंदिरीं या तव सारसाक्षी । लाभे न कीं या स्थलिं मी स्वसाक्षी ॥ ९६ ॥
साक्षित्व जों तों व्यतिरेकसारा । हा व्यर्थ भासे मज लोक सारा ॥
यालागिं येथें तुज अन्वयाची । क्रीडा नव्हे मत्सह चिन्मयाची ॥ ९७ ॥
कीं शून्य मायामय दर्पणीतें[82] । लक्षूनि केलें स्वमदर्पणातें ॥
जाणोनि मीं हें प्रतिबिंबलों कीं । माझें तथापि प्रतिबिंब लोकीं ॥ ९८ ॥
जों दृश्य द्रष्टा तव दर्शनातें । आलंब नव्हे स्वविमर्शनीतें[83] ॥
या कारणें या स्थळिं आग्रहातें । टाकोनि ने आंतिलिया गृहातें ॥ ९९ ॥
येथें शमेना तव कामना हो । कीं धाम नेणे तव काम नाहो ॥
जो स्वैर येथें प्रकटोनि माला । नेईल तो लाभ तुझा निमाला[84] ॥ १०० ॥
सकामी निष्कामी मम भजन इच्छूनि भलता
स्वबुद्धीतें कल्पत्तरु मि मज अंगीं शुभ लता ॥
चढे ज्याची त्याची सफळ करणें बुद्धि मजला

७६ अंगुष्ठपर्वप्रमाण=अंगठ्याचे पेरा एवढा. ७७ इंदिरा=लक्ष्मी. ७८ नाहो=नवरा (सं० नाथ.). ७९ पद्म=कमल. ८० पद्मा=लक्ष्मी. ८१ निदेश=आज्ञा. ८२ दर्पण=आरसा. ८३ स्वविमर्शन=आत्मविचार. ८४ निमाला=नष्ट झाला.

अशा वाक्यें तीतें हरिल श्रम ऐसा समजला ॥ १०१ ॥
तदा राधा बोले तुज न भजतां गा व्रजपती
पुजा नाना यंत्रीं करुनि जन हे तीव्र जपती ।
फळें त्यां तूं देशी म्हणुनि हरि अद्याप मजला
तुझ्या दातृत्वाचा प्रकट महिमा ना समजला ॥ १०२ ॥
आतां किंबहुना जगत्रजिवना आज्ञा मला तूं जशी ।
देसी त्या च रिती रमोनि सुरतीं भोगीन मीं तूजशीं ॥
जो कां कोश तुला असेल गमला तेथें मला यावरी ।
नेईं तूं चि हरी विलंब न करीं निर्भेद मातें वरी ॥ १०३ ॥
अत्यंत नम्र वचनें परिसोनि तीचीं । श्रीकांत हे विनवणी ह्मणतो निलीची ॥
कीं मी शरण्य शरणागत आलियातें । धिःकार श्लाघ्य न दिसे करुणालयातें ॥१०४॥
या कारणें सदय तो सरसावला हो । घे राधिके मग म्हणे प्रिय लाभलाहो ॥
हें औठपीठ दृढ आसन देशिकांचें । येथें ह्मणी करिसि तूं अवदान कांचें ॥१०५॥
जे धीरातूर दारा तदुपरि चतुरा जे उदारा निधानीं ।
माराधारा निवारा फलक गुरुकरा देह वोपोनि दानीं ॥
जे कांता कांतयुक्ता गुरुपुजनरता जे नियुक्ता स्वदासीं ।
ते युक्ता हेतुमुक्ता इतर कुवनिता सहरू त्या उदासी ॥ १०६ ॥
आज्ञासमावेश हि सार केला । तो उक्त राधे असि सारिकेला ॥
तों ते म्हणे धर्मशिळे उभी ते । कांताश्रिसेजे कसि जाउं भीतें ॥ १०७ ॥
मत्कामनाहो तपतीव्रतेनें । केला असे भस्म पतिव्रतेनें ॥
आतां मला तत्सहगामनातें । वाटे न कां उत्सव गा मनातें ॥ १०८ ॥
स्वामी कदापी परतें न मागें । त्वदंगसंगापरतें न मागें ॥
मी दीन तूं दीनदयाळ साचा। आतां नव्हे हा समयोऽळसाचा ॥ १०९ ॥
म्हणोनि वंदी हरिपादपद्मा । सलज्ज जैशी धरि पाद पद्मा ॥
तेव्हां हरी टाकुनि निग्रहातें । स्वयें चि ने अंतर स्वगृहातें ॥ ११० ॥
नयानें भ्रमरगुंफा स्वप्रभावो वरीते । निरखुनि मग राधा कृष्णनाहो वरीते ॥
कविमति प्रसरेना वर्णितां कोश तो हो । निगदित बहु नाकीं मूर्त संतोष जो हो॥१११॥
लावोनि मुद्रा जन नित्य खोली । तों देखिली तेथ विचित्र खोली ॥
उद्भासली अभ्रकपंजरीसि । तेथें स्वयें दीपक मंजरीसी ॥ ११२ ॥
निष्कोण भिंतिसुकिळांवरि चित्र जेथें । द्रष्टा विलोकन करी निज नेत्र तेथें ॥

---

८५ व्रज=गोकुळ. ८६ शरण्य=रक्षक. ८७ श्लाघ्य=स्तुतीस योग्य. ८८ करुणालय=कृपेचें घर. ८९ देशिक=गुरु. ९० पद्म=कमल. ९१ पद्मा=लक्ष्मी. ९२ नाहो=नाथ, नवरा.

भूमी स्वयंभु वरि मंचक कौतुकाचा। दृष्टांत साम्य न दिसे मज त्या तुकींचा॥११३॥
सेजे सुपुष्परचना सुमनें मुनींचीं । जीं स्वच्छ स्वच्छ परि तीं उपमेस नीचीं ॥
कीं साधक भ्रमर तत्पर मोदें पाना। जे साधनीं भ्रमति गुंजति सिद्ध पाना ॥११४॥
निरालंब जो चांदवा मंडपाचा । लयोद्भास त्यामाजि सर्वें रूपाचा ॥
अहो भोंवत्या शोभती मुक्तमाळा । तया साम्य दृष्टांत निर्मुक्तमाला ॥ ११५ ॥
ह्मणों मंडपस्तंभ ते वेद चारी । तरी ते अहो भेदिले भेद चारी ॥
तयां भेदिलें क्षुद्रघंटानिनादें । अनूहात तो नाद घेवोनि नांदे ॥ ११६ ॥
उगाळोनि काठिन्य सर्वें सुगंधा । स्वयें गंध होऊनि दे आशु गंधा ॥
रसस्वादु तो आप हो द्राव झारी । जळें निर्मळें युक्त त्या हेमझारी ॥ ११७ ॥
तसे तेजरूपैक्यतादीपज्योती । मुके दृश्यद्रष्टत्व पाहेल जो ती ॥
पलंगातळीं धूपती धूपदानें । करी वायु चांचल्यतारूप दानें ॥ ११८ ॥
तसें व्योमें होवोनि दिग्पुष्पमाळा । निवेदीतसे स्वांग सर्वोत्तमाला ॥
अशा दिव्य पंचोपचारें विभूतें । अहो सर्वदा पूजिती पंचभूतें ॥ ११९ ॥
अहं ब्रह्म तत्वोक्त जें बोलतें हो । अनिर्वाच्य होवोनियां बोल ते हो ॥
दिसे बोध रंगीत चिद्रत्न ताटा । निषेवील त्याचा सरे यत्नताठा ॥ १२० ॥

तों राधा धामबोधान्विततनुविशदा न स्मरे शक्तिपातें ।
जो ये देहीं विदेही पुनरपि निरखी तेथ चिच्छक्ति पातें ॥
तेव्हां तो मंचकीं त्या बिकसित वदनें रांगतो तोकसा हो ।
आतां ऐका विचित्रान्वय रति रमतां देखिला तो कसा हो ॥ १२१ ॥

येवोनियां भगवदागमसंग तीतें । झाला तधीं विसरली पुनरागतीतें ॥
तो साधनश्रम जसा निज सिद्धि हाता। येतां चि सौख्य हरि तद्वत हो पहातां ॥१२२॥
दूरस्थ श्रांत गमनें स्वजनगृहातें । पावोनि सन्निध बसे मानि आग्रहातें ॥
इच्छूनि कीं घरधणी मज आदरानें । देईल तो चि मग मच्छ्रम आदरा ने ॥१२३॥
कोणेक हो कुळवधू श्वशुरगृहातें । श्रांता मनांत पतिशीं रतिनिग्रहातें ॥
इच्छूनि ये हळु चि मंदिरदार लंघी । तों सुज्ञ तो करिं धरी बसवी पलंगीं ॥१२४॥
तैशी च कोश फिरतां जगदासना कीं । ते काळिचा श्रम तिचा गणवे न अंकीं ॥
झाला प्रसिद्ध रतिसिद्धिद कोश तीचा । इच्छी स्वहस्तग्रहणादर श्रीपतीचा ॥१२५॥

हरी तेव्हां तीच्या उदित निजभावा समजला ।
म्हणे लाभे येथें उचित करितां येश मजला ॥
जसे होतां पाणिग्रहणसमयीं अंतरपटा ।

---

११ तुकाचा=तोडीचा. १४ सुमनें=उत्तम मनें. १५ मोद=आनंद, सुवास. १६ चांदवा=छत. १७ व्योम=आकाश. १८ तोक=बालक.

निवारावें तैशा परि हरि तिच्या सत्वर पैंटा ॥ १२६ ॥
निरंतरांतःपट अंबरांचीं । फिटे तधीं वेश दिगंबराचा ॥
हस्ताब्जेंयुक्ता भुजदंडमाला । अर्पी गळां श्रीपुरुषोत्तमाला ॥ १२७ ॥
गळां हस्तमाळा पडे त्या सुकाळीं । सुखी राधिका चित्सुखाच्या सुकाळीं ॥
अभेदप्रभा दर्पणीं दर्पणाची । खुणा संत हो हे चि आत्मार्पणाची ॥१२८॥
आत्मार्पणाचा क्रम सांग जाला । तो मानला श्रीपशुपांगजाला ॥
अशी च होवो विसरू पतीतें । म्हणोनि दे षड्गुणरूप तीतें ॥ १२९ ॥
ऐश्वर्य धर्म यश सश्रिय ज्ञान विद्या । वैराग्य हे गुण सहा हरिती अविद्या ॥
संयुक्त जो सगुण विग्रह केशवाचा । निर्वाच्य गूढ परि वर्णिन लेश वाचा ॥१३०॥
ज्यां पादपद्मवरि गर्जति नूपुरें हो । नाद प्रशंसित विरिंचि तनू पुरे हो ॥
वज्रांकुशध्वजसरोरुह ऊर्ध्व रेखा । ऐश्वर्य दायक पदें जन ऊर्ध्व रेखा ॥ १३१ ॥
सद्धर्म कोश विलसे पट केशरी हो । विद्युल्लता लव हि ती न टिके शरीं हो ॥
शोभे कटीं जडित सुंदर मेखळा ते । देखोनि धाक सुटतो असुरां खळांतें ॥१३२॥
निर्मूनि नाभिकमळांत विधातयातें । मेदी च अंत ठकवी बहुधा तयातें ॥
उद्दाम पोट वलयान्वित दोंद लेशें । वाटे तयांत निज वेश चि कोंदलेसें ॥१३३॥
श्रीवत्स अंकित अहो उरुविक्रमीतें । वाचा वदे विसरल्या उरल्या क्रमातें ॥
दुर्बोध तर्क न चले म्हणवोनि वेदीं । उक्तार्थ वास्तव रमा स्वतनू निवेदी ॥१३४॥
सुंदरत्व जडता पदकाचें । साम्यतेप्रति महा पद काचें ॥
भक्तिरत्नरचना निकराची । ती प्रभा हरि रवींदुकरांची ॥ १३५ ॥
कंबुग्रिवांमणि हि कौस्तुभ भासमान । जो त्यास ये न रविची अतिभा समान ॥
आपादकंठवरि सुप्रभ वैजयंती । श्रीयुक्त योग वदवे न दुरी जयंती ॥ १३६ ॥
धर्मादि चारि पुरुषार्थद बाहुदंड । कामादि दैत्य दमिले बहुधा उदंड ॥
संयुक्त सोज्वळ गदाब्ज हि शंखचक्रें । छेदीलशीं दिसती हो दितिपुत्रचक्रें ॥ १३७॥
करीशुंडदृष्टांतसंपन्न बाहू । कवी वर्णिती ज्यासि आजानुबाहू ॥
अनिर्वाच्य लावण्य सामुद्रिकाचें । करीं बाहुटे अंगदीं मुद्रिकांचे ॥ १३८ ॥
ज्ञानामृतोद्गलित रश्मि मुखेंदु ज्याचा । राधात्म दर्पणि अभेद परी दुजाचा ॥
चित्तांत चंद्रमय चंद्रकळा पसारा । एकत्व यांत भय ही स्खलिला पसारा ॥१३९॥

९९ पट=वस्त्र. १०० अंबर=वस्त्र. १ दिगंबर=नग्न, शिव, २ अब्ज=कमल. ३ दर्पण=आरसा. ४ पशुपांगज=गवळ्याचा पुत्र (कृष्ण.) ५ अविद्या=अज्ञान. ६ सरोरुह=कमल. ७ मेखळा=कमरपट्टा. ८ उरुविक्रम=मोठा आहे पराक्रम ज्याचा असा. ९ रवींदुकर=सूर्यचंद्राचे किरण. १० कंबु=शंख. ११ ग्रीवा=कंठ. १२ भासमान=शोभायमान. १३ अतिभा=मोठें तेज. १४ वैजयंती=माळ. १५ उदंड=पुष्कळ. १६ दितिपुत्रचक्र=दैत्यसमूह. १७ करीशुंड=हत्तीची सोंड, १८ अंगद=बाहुभूषण. १९ मुद्रिका=आंगठ्या. २० रश्मि=किरण.

उद्बोधबोध मकराकृति कुंडलें हो । वाटे तयांत रविमंडल कोंदलें हो ॥
युग्मेद ऐक्य उदयान्वित भाव दावी । दुर्बोध तत्व रचना कवि हो वदावी ॥१४०॥
पुर्वेस पूर्ण उगवे शशि त्या सुकाळीं । बिंबप्रभे सभंवतीं नभ भासुकाळीं ॥
तत्तुल्य केश कुरळान्वित सुप्रभा ते । गंडस्थळांवरि जसा अरूण प्रभाते ॥१४१॥
वैराग्ययुक्त नवधा[21] भजनें[22]नुकारें । रत्नें तयांत जडलीं विविधप्रकारें ॥
माथां मुकूट हरि भास दिवाकराचा । ओंवाळितो गमतसे स्वदिशा करांचा ॥१४२॥
ऐश्वर्यादिक षड्गुणें सगुण जो सच्चिन्मुसे ओतिला ।
आनंदें खचिला स्वभाव पुतळा ऐसा दिसे हो तिला ॥
सर्वांगीं द्रवली अमोद स्रवली भोक्तृत्व ही न स्मरे ।
भक्त्यात्मैक्यजळीं निवोनि वरिलें मांगल्य ही न स्मरे ॥ १४३ ॥
अनंगरंगांबुधिच्या तरंगीं । रंगोनि राधा जडि अंतरंगीं ॥
झाला म्हणे लाभ अलभ्य माला । म्हणोनि वंदी पुरूषोत्तमाला ॥ १४४ ॥
दाखवि स्मरविलासकळांतें । कोण वर्णिल तयां सकळांतें ॥
मूर्तिमंत स्मररसा नटला हो । देतसे स्वसुख उत्कट लाहो ॥ १४५ ॥
संतप्त राधा त्रिविधा मदानें । तैं शांति आलिंगनदामदानें ॥
कामांकुशें त्यावरि काम तीचा । वळी हरी चेतक हो मतीचा ॥ १४६ ॥
नाना परी आसन भोगतीतें । दे स्थैर्यता तेथ मनोगतीतें ॥
होवोनि बोले मग देवराया । नित्योत्सवें हें सुख दे वराया ॥ १४७ ॥
मग गलमद राधा देहभावासि टाकी ।
विकळ हृदय तेव्हां देहभावा अटा कीं ॥
भ्रुवधनु शरअक्षीं भेदली अंतरंगीं ।
सहज चि घडला हो ते क्षणीं अंत रंगीं ॥ १४८ ॥
नित्योत्सवापेक्षित मानसाचा । उद्धार हा तो अभिमान साचा ॥
म्हणोनि तृप्ती वरि भोग तीतें । दे स्थैर्यता तेथ मनोगतीतें ॥ १४९ ॥
म्हणोनि टाकी श्रमधर्म राधा । तथापि लक्षी हरि सापराधा ॥
तो कामभोगीं तिस वीट भारी । आला पुरे यावरि कैटभारी ॥ १५० ॥
मी पुराण पुरूषोत्तम मातें[23] । भोगितां परम संभ्रम[24] मातें ॥
ऐशियास मज अर्भक[25] सांगे । मानिलास परि सद्य कसा गे ॥ १५१ ॥
मातें बाळप्रभावें निरखुनि विभवें भोगिलें मीपणातें ।
त्वां तेव्हां विक्रमातें सुचवुनि वदलों स्वप्रभा मी पणातें ॥

२१ नवधा=नऊ प्रकारची. २२ भजन=भक्ति. २३ मातें=मला. २४ संभ्रम=आनंद. २५ मातें=लक्ष्मीला. २६ अर्भक=लहान बालक.

कीं पूर्वीं या च उर्वीतळिं[२७] बळि छळिला देह घेवोनि दानीं ।
तूं ही तैशीच देसी मज रमत गमे स्वात्मदेहो निदानीं ।। १५२ ।।
प्रतिज्ञा हे माझी तरुणतनुमाजीं विसरली ।
अहंता तों तूझी त्वरित चि रतें केंवि सरली ।।
तथापि त्वद्वाणी दिनपरि मला साच न दिसे ।
मृषा भासे जैसें मृगजळ दिठी साच न दिसे ।। १५३ ।।
मर्मभेद हरिची अशि वाणी । ऐकतां चि रुतली असिवाणी ।।
त्राहि त्राहि चुकल्यें भ्रम मातें । नाकळोनि तव संभ्रम मातें ।। १५४ ।।
भोगितां चि तुज मी मद माजा । मूकली वितुळला मद माजा ।।
देह आस इतुक्या समयाची । मुक्तसंग अमृतासम याची ।। १५५ ।।
ऐसें बोलोनि राधा गतमद प्रमदा मुक्त होवोनि राहे ।
जैशी चिद्भोग्य बोधान्वित मति विशदा शक्तिपातीं नरा हे ।।
श्रांता श्वासासि टाकी सविकळ निरखी स्पष्ट बोले न वाणी ।।
निर्जीवा चित्ररेखासम गमत असे निर्मदा दीनवाणी ।। १५६ ।।
मुक्तकेश गळती सुमनें हो । टाकिला स्वपरध्यास मनें हो ।।
सूक्ष्म देह ढळले नग तीचे । चिन्ह हें तंव निदान गतीचें ।। १५७ ।।
दया उद्भवे तों पतश्यासनाला[२८] । विवर्जी त्वरेनें चि तत्रासनाला ।।
तदा स्वांग आच्छादुनी वस्त्र पाहे । विलोकी हरी राधिकेची त्रपा[२९] हे ।। १५८।।
पलंगावरी पुष्पनिर्मीत सेजे । उताणी दिसे योगनिद्रा तशी जे ।।
चिदानंदसिंधू तिच्या अंतरंगीं । भरे अष्टधा प्रेम दावीत रंगीं ।। १५९ ।।
मानेतळीं मग निवेदुनि चक्र पाणी । स्वांकाश्रयीं बसवि सद्गुरु चक्रपाणी ।।
प्रक्षाळितो वदन घेउनि आशु[३०] पाणी । ओंवीतसे शिथिल नासिकिचें सुपाणी।।१६०।।
अधिरता पळतां बसवीतसे । अधर चुंबुनि तांबुल देतसे ।।
शिथिल जें तिस नावर हो ढिलें । वसन तें जघनावरि ओढिलें ।।१६१ ।।
पवन विंजितसे अजि पालवें[३१] । मृदु असूगतिनें अजपा लवे ।।
अधर शोणित नावरलें पुशी । गमतसे गगनावरि लेपसी ।। १६२ ।।
राधात्मभक्ति प्रियदर्पणातें । लक्षूनि शृंगारवि आपणातें ।।
अनन्य हें लाघव केशवाचें । निर्वाच्य ही वर्णिन लेश वाचे ।। १६३ ।।
कीं ऊटि चिच्चंदनकेशराची । चर्चूनियां विंचरि केशराजी ।।
कौशल्य दावोनि विचित्र वेणी । घालीतसे केवळ चि त्रिवेणी ।।१६४ ।।

---

२७ उर्वी=पृथ्वी. २८ पतश्यासन=गरुडवाहन कृष्ण. २९ त्रपा=लज्जा. ३० आशु=सत्वर. ३१ पालवें=पदरानें.

कृष्णांबु केश सितें[३२] अंबुं[३३] सुपुष्पें[३४]जाती। भागीरथी धवळें[३५] मालतिपुष्पजाती ॥
नाडीं[३६] सरस्वतिजळ त्रय एक वीची[३७]। वेणी अतीव वदली रसना कवीची ॥१६५॥
घाली विचित्र भरणें तिचिया शुभांगीं। चिच्छीसपुष्पाढ्य हिमांशु भांगीं ॥
ज्ञानान्वयें लोचानें अंजनातें। लेवी कवी तो मनरंजनातें ॥ १६६ ॥
श्रवणनग तियेचे शक्तिपातें गळाले।
अवयव हरिने जे ओंविले वेगळाले ॥
स्वरूप पदक कंठीं ध्यान दे हार तीतें।
अनुभव सुख राधा घे विदेहा रतीतें ॥ १६७ ॥
तितें घालितां भक्तिसंस्कार चोळी। विनोदें तिचा श्रीहरी ऊर चोळी ॥
स्वयें नेसवी शांतिचिद्वास तीतें। स्तवीं लोटलें वाक्य तेव्हां सतीचें ॥१६८॥
अतिव निर्मळ शांतिसु[३८]सांवलें। शिथिल तें स्वकरें सरसाविलें ॥
अनुभवोत्तर निर्भिड बोलते। अजि मनांत धरा दृढ बोल ते ॥ १६९ ॥
ब्रह्मीं निष्कर्मलीला गुरुवर नारायणैक्यावतारी।
कृष्णा तो तूं त्वदंगाश्रय भवजलधीमाजि कीं नाव तारी ॥
योगी भोगी विरागी परि तव भजनीं हेतु नाहीं निमाला।
मी त्वत्संगानुरक्ता जरि तरि न मनीं सर्वथा हा निमाला ॥ १७० ॥
भक्त्यात्मयोगचरितान्वय माधवाचा। नाशी अनादि तमकल्मष या भवाचा ॥
राधाविलास म्हणुनी प्रभु यासि नाम। ठेवोनि मंगेश कवीस करी अनाम ॥१७१॥

॥ संपूर्ण ॥

---

३२ सित=पांढरें. ३३ अंबु=पाणी. ३४ पुष्पजाती=पुष्पसमूह. ३५ धवल=शुभ्र. ३६ नाडा=वेणींतील दोरी. ३७ वीची=लाट. ३८ सावलें=वस्त्र.

कविकिंकरकृत

सुदामचरित्र.

स्मरें सर्वदा वारिधी[1] मंगळाचा । स्वभावें च जो सोयरा मंगळाचा ॥
जगज्जीवनारंभ दारा[2] जयाची । दरिद्र्यास दे संपदा राजयाची ॥ १ ॥
जितें वंदिती देव धाता कपाळीं । कृपालोकनें जे सदा लोक पाळी ॥
गुरुदेवदैत्यां प्रबोधी कवीतें । कवीतें कवित्वें नवीं शीकवीते ॥ २ ॥
मुख्यप्राणाहूनि जो प्रीय भावें । मुख्यप्राणा वंदितों त्या स्वभावें ॥
विश्वाचा जो प्राण सर्वत्र पाहे । माझी रक्षी संकटीं तो कृपा हे ॥ ३ ॥
दरिद्री सुदामा अपेक्षी सुदामा[3] । परी त्या बदामेक नेदी कदा मा[4] ॥
सदा वश्य कामा न राहे रिकामा । सुतापुत्रवामा[5]समस्तांस पामा[6] ॥ ४ ॥
दशाहीन जीर्णें न रेखा न वर्णें । नसे आदिमध्यांत अद्वैत पूर्णें ॥
विभूतीमळें लेपलीं सर्व गात्रें । हराचे परी दंपतीचीं[7] सुवस्त्रें ॥ ५ ॥
झरोके[8] घरा आसमंतात वारा । निजेल्या दिसे चांदणें चंद्र तारा ॥
मनीं कल्पिलें तें ची कल्पून खाती । सुरेंद्रापरी संपती शोभताती ॥ ६ ॥
अती रम्य केळी तशा नारिकेली[9] । न धंदा घरीं ती करी नारि केली[10] ॥
निजेल्या न जागें करी त्यास कोणी । महाराज तैसी नवी रीत दोन्ही ॥ ७ ॥
हरी शांकरी वा कधीं शीवरात्री । जयंती क्वचिद् भोजनें मध्य रात्री ॥
फळें कंदमूळें जरी हीं न मीळे । तरी काळ कर्मी जळें कीं अरीळें ॥ ८ ॥
न जेवावया पात्र तें लेंकरांतें । ह्मणोनी सुपुत्रत्व आलें करातें ॥
घरीं लंघनें[11] उंदिरांमांजरांला । शरिरीं त्वचा लागली पंजरांला[12] ॥ ८ ॥
वदे एक दीसीं क्षुधावंत नारी । तुम्ही जा असे जे स्थळीं पूतनारी ॥
करी राज्य तेथें महा वैभवेशीं । तुह्मा द्रव्य देईल कांहीं मवेसी ॥ १० ॥
द्विज वदे ललने ललितानने । वदसि तूं परि संकट जाणणें ॥
नृपति मित्र कदापि ह्मणों नयें । न बुझवे गति काय बनोन ये ॥ ११ ॥
समान पक्षें विभवें असावें । तरी च त्याचे निकटीं बसावें ॥
नाहीं तरी मान कदा न राहे । लघुत्व येतें सहसा नरा हें ॥ १२ ॥
कामिनी वदन कानन संधी । युद्ध पर्वत शरीर समाधी ॥
छीट मित्र असमान विचारी । हें दुरून बरवें प्रिय नारी ॥ १३ ॥

---

१ वारिधि=सागर. २ दारा=स्त्री. ३ सुदाम=पुष्कळ द्रव्य. ४ मा=लक्ष्मी. ५ वामा=स्त्री. ६ पामा=खरूज. ७ दंपती=नवराबायको. ८ झरोके=खिडक्या. ९ नारिकेली=माड. १० केली=क्रीडा. ११ लंघन=उपास. १२ पंजर=हाडांचा पिंजरा.

तथापि जावें जरि रिक्तपाणी । हीनत्व ये केंवि उरेल पाणी ॥
राजा गुरू दैवत हीं गृहस्थें । भेटों नये यांप्रति रिक्तहस्तें ॥ १४ ॥
तुम्हीं अन्य कांहीं व्यवस्था न कीजे । वधू बोलिली शीघ्र प्रस्थान कीजे ॥
पुरामाजि जाऊन भिक्षा पहातें । मिळाल्या पृथीं देत मुष्टीक हातें ॥ १५ ॥
पृथाबंधनालागिं जागा दिसेना । जुनें वस्त्र तें धड कोठें असेना ॥
दिली ग्रंथि तैशी च गांवास जाया । निघे त्या अनेका वदे युक्ति जाया ॥ १६ ॥
पुढुन येतिल युग्म सुवासिनी । भरुनि कुंभ निघेत सुवासनी ॥
गजतुरंग सपाखर भेटती । शकुन मंगळसे प्रिय वाटती ॥ १७ ॥
क्रमितसे पथ जेपरी फावला । त्वरित मोक्षपुरी प्रति पावला ॥
कनकरत्नखचीत चहूंकडे । सभंवतें सरितांपतिचें कडें ॥ १८ ॥
मकर नक्र फणीवर कासवें । उसळती ललना उदकासवें ॥
मज गमे भ्रमलीं भवबंधनें । करिती मोक्षपुरीअवलंबनें ॥ १९ ॥
तरूलता पवनें दृढ डोलती । गमत आर्त जना प्रति बोलती ॥
जरि पुरीप्रति ये नर येकदा । जननिच्या जठरास न ये कदा ॥ २० ॥
पोटीं स्थिती जाणुनि संपतिची । केली व्यवस्था सरितापतीची ॥
द्वारावती त्यावरि हेममुद्रा । समुद्र हें नाम पडे समुद्रा ॥ २१ ॥
पूर्वीं सुधार्मिक युगीं जन जे भजेती । ताही पुन्यांस विभवें स्वपदास नेती ॥
त्यांचें कलींत न चले ह्मण देवतांनीं । द्वारावती वसविली सकळार्थदानी ॥ २२ ॥
देवीं दैत्यीं मंथिला सिंधु पाहीं । चौदा रत्नें घेतलीं त्या च डोहीं ॥
पार्थीवातें रत्न योजून देती । पंधावी हे द्वारका सर्वदाती ॥ २३ ॥
पुरीवीण नीधी च कोठें न थारे । हे पादपद्मी धरि वृत्ति थारे ॥
पुढें चालतां कोणि जाऊं न देती । ह्मणे जातसां कार्य बोला वदेती ॥ २४ ॥
सांगा नृपास तुमचा द्विज जो सुदामा । इच्छीत दर्शन कदापि न हेमदामा ॥
तैसें च दूत वदती रमापतीसी । नेणों अकिंचनें दिसे अमुचे मतीसी ॥ २५ ॥
ऐकोन नामा ह्मणतां सुदामा । तो हेमधामा विसरे गरीमा ॥
प्रेमाभरें धांवुनियां सकामा । आलिंगिला मित्र दरिद्रसीमा ॥ २६ ॥
कांतापरीक्षा अनुपम्य काळीं । सखा सुहृत् संकटवेळ टाळी ॥
मित्रपरीक्षा असमान वेळे । सच्छिष्य काया मन वाक्य मेळें ॥ २७ ॥
रुक्मिणी अति सत्वर पातली । चरणसंभ्रमनीं कच घातली ॥
बसविला द्विजराज निजासनीं । पुजित सन्मधुपर्क सुवासिनी ॥ २८ ॥
पदें चूरितां लागली ग्रंथि हातीं । असे धाडिलें काय दोघें पहाती ॥

१३ पृथा=पोहे. १४ मोक्षपुरी=द्वारका. १५ सरितापति=समुद्र. १६ अकिंचन=भिकारी.

पृथा देखिल्या त्या मुखामाजि घाली । तदा रुक्मिणी भाग मागों निघाली ॥ २९ ॥
कसा प्रीतिचा आलुका देवराणा । फळें पुष्प घाली मुखाब्जीं च जाणा ॥
तसें देखतालिंगितो भक्त आधी । नमस्कार त्यानंतरें घे प्रसिद्धी ॥ ३० ॥
स्नेहें बहू वहिनिनें मज धाडली हे । यालागिं गोड सजणा अति लागली हे ॥
आहेत कीं कुशल सर्व कुटुंब देवा । तूझी दया म्हणउनी क्षम वासुदेवा ॥ ३१ ॥
करीं शेष देऊनियां ते स्वनारी । करूं पाक सांगे तिला पूतनारी ॥
सुंगधीक तैलादिकीं मज्जनातें । स्वहस्तें करी आपल्या सज्ज नातें ॥ ३२ ॥
तदा स्नानसंध्यादिकर्मे विधीनें । करी तीं जशीं लाविलीं जीं विधीनें ॥
बरी ताटवाटी सुचामीकरांची । गमे निर्मिली हेमधामीं कराची ॥ ३३ ॥
शाका नाकीधिपातें न मिळति सहसा वाढिली सव्य पंक्ती ।
क्षीरी सक्षीरपूर्णा वळवट कितिका सेवया सूक्ष्मयुक्ती ॥
घाऱ्या मांडे गुरोळ्या घृतपचित पुऱ्या सत्य संपूर्ण पोळी ।
फेण्या खाजी करंजी मृदुतर लुचया शर्करेमाजि घोळी ॥ ३४ ॥
कमोद आमोदित तंदुळाचा । श्रीभक्त कीं आकर कुड्मलाचा ॥
कढी वडे पापड मीर घोटी । अप्राप्य शेषासि समीर घोटी ॥ ३५ ॥
सद्यस्तप्ताज्य वाटी भरुनि तदुपरी साय दुग्धादधीची ।
किंवा मर्दून काढी सकळ मधुरता काय दुग्धोदधीची ॥
आंबे निंबें सुबिल्वें लवण मिरकुटें पंक्ति कोशिंबिरींची ।
तिक्ताम्लें रायतीं ते रुचिकर चटणी हिंग कोथिंबिरीची ॥ ३६ ॥
मागतीचतुरतेपरिसीतें । मागतीचतुरतेपरिसीतें ॥
जेवणास्वविमानवतीतें । जेवणास्वविमानवतीतें ॥ ३७ ॥
दधी शोधी दुग्धें रसकर विबूधें चि कथिलें ।
तसें सत्कर्पूरा मिळवुन बरें मिष्ट मथिलें ॥
लवंगावेळानीं समरसच रामा मुखरणी ।
भरी पात्रें काढी सुरस बहु वाढी शिखरणी ॥ ३८ ॥
असा जेविला कृष्णपंक्तीस जैं जो । दिल्हीं चित्रगुप्तें तयालागिं जो जो ॥
परीपूर्ण संतृप्त झाला रिकामा । तदा धूतले हात संसारकामा ॥ ३९ ॥
पर्णें सुवर्णें चिकणी सुपारी । विडा करीं दे मथुरानृपारी ॥
पूर्वील गोष्टी घडल्या वदेती । परस्परें हांसुन हात देती ॥ ४० ॥
सुदामा तथा पूतनेचा अरांती । कथा सांगतां वर्तली मध्य राती ॥

१७ चामीकर=सोनें. १८ नाकाधिप=इंद्र. १९ मथुरानृपारि=कंसशत्रु कृष्ण. २० अराति=शत्रु.

पृथक् मंचकीं सेज दिव्यांबराची । तिवाशी उशी रम्य पीतांबराची ॥ ४१ ॥
करी कृष्ण चौथें तदा साह्व्यातें । वदे सातवा मी भजें आठव्यातें ॥
तुम्हीं तीसरें ना कदां वीसरावें । पहीलें दुजें सर्वकाळीं करावें ॥ ४२ ॥
निजेले तदा श्रीहरी सुप्रभातें । उठे फांकली कौस्तुभाची प्रभा ते ॥
असे दीस गेले सहर्षे द्विजा या । करी फार उद्योग गांवास जाया ॥ ४३ ॥
हरीतें करी सूचना स्वप्रकारीं । कुटुंब्यास तों द्रव्य संतोषकारी ॥
भल्यांनीं धनाशा कदां ना करावी । स्वधर्मींच निष्ठा महेशीं धरावी ॥ ४४ ॥
पुन्हां बोधवी ब्राह्मणी वाट पाहे । मुलें लेंकरें रक्षिती त्वत्कृपा हे ॥
परी श्रीहरी तो न बोले द्विजासी । पुन्हा अन्य वक्रें प्रबोधी गुजासी ॥ ४५ ॥
ऐसे परी करित विप्र उपाय नाना । पैं त्यांस उत्तर न दे हरि हा न ना ना ॥
या नंतरें करुनि निष्ठुर मानसातें । जातां तऱ्ही किमपि देइल सर्व मातें ॥ ४६ ॥
प्रभातीं करी स्नानसंध्याजपातें । कटीं धोत्र बांधी निघे पक्षपातें ॥
ह्मणोनी असा जावया सिद्ध झाला । पुन्हा ये पुसे श्रीगरूडध्वजाला ॥ ४७ ॥
न मागे परी हेत मागावयाचा । उपायें वदे भाव सांगावयाचा ॥
हरी त्या करी प्रार्थना पूर्णभावें । कळेना सुरां गुह्य ज्याचें स्वभावें ॥ ४८ ॥

राहावें वदतां विरोध दिसतो स्वामित्व येतें पहा ।
जा हा शब्द अती उदास गमतो किंवा जसा शाप हा ॥
कांहीं ना वदणें तरी कठिणता तैसें च निर्भर्त्सणें ।
चिंतावें मज मानसीं निशिदिवा यावत्पुन्हा दर्शनें ॥ ४९ ॥
येथें वास कराल हो तरि सुखें पैं स्त्रीमुलें पीडती ।
जातां रिक्त करें भवीं कठिण तीं बाळें कशीं क्रीडती ॥
दुःखाचा धरचार निर्धन जिणें भोगावरी घालणें ।
स्मर्तव्या वैयमादरेण मनसा यावत्पुनर्दर्शनं ॥ ५० ॥
द्यावें द्रव्य सुवर्ण नैश्वर पहा कोठें नसे स्थीर हो ।
वस्त्रें फाटति तें पशू मरति वा नेती बळी वीर हो ॥
आतां काय असे जया क्षय नसे जें तें वृथा बोलणें ।
स्मर्तव्या वयमादरेण मनसा यावत्पुनर्दर्शनं ॥ ५१ ॥

स्मरण हें सकळांत वरिष्ठ कीं । स्मरण नाशित सर्व अरिष्ट कीं ॥
स्मरण मोक्ष दया उपमा नसे । स्मरण हें धरणें निज मानसें ॥ ५२ ॥
धरीं एक भावें दुजें संहरावें । तीघांतीत व्हावें तिघांसी मिळावें ॥
न चौघी स्मराव्या न चौघी नमी हो । त्यजी पांच पांचा सबाधें यमी हो ॥ ५३ ॥

---

२१ वयं=आम्ही. २२ नश्वर=नाशवंत.

वधीं साजणां ध्यास साचा करीं रे । त्यजीं सत्य सातां जनीं तें वरीं रे ॥
नको आट मित्रा धरीं आठ भावें । नयातें हरी त्या न वातें भजावें॥५४॥
हरी त्या करी या परी बोध भारी । परी चित्त चिंताकुळत्वें सभारी ॥
न बोधे चि तो तत्क्षणीं त्या स्वभावें । पुढें चित्त स्वस्थें फळे कीं स्वभावें ॥५५॥
द्विज निघे स्वमनांत विरामला । परि दिला बिन बोल विरामला ॥
पद दशैक पुढें क्रमिल्यावरी । थबकला वसनाप्रति सांवरी ॥ ५६ ॥
न बोले हरी मोकली वीप्र आशा । पुढें चालतां भासती शून्य आशा[23] ॥
विचारी म्हणे काय अव्हेर केला । कसा भाव दावी जसा आळुकेला॥५७॥
कळेना हें बोला तरि चतुर मी बोध करितां ।
नसे द्यायाला तैं नृपतिनगरी हेमभरिता ॥
तदा स्वेच्छाचारी उपरि मजशीं प्रीति धरितो ।
अभाग्यत्वें माझ्या किमपि वचनाशाद्य वरितो ॥ ५८ ॥
कठीण याचें चि चरित्र पाहें । कांहीं च आली न कशी त्रपा[24] हे ॥
शठत्व केलें अति थोर यानें । रिक्ताकरें भोंवाडिलें रयानें[25] ॥ ५९ ॥
निराशा निघे विप्र तैं मंद चाले । न दे कृष्ण कांहीं प्रयुक्ती न चाले ॥
फिरावें कसें या त्रपेनें निघाला । दुराशा मनामाजि घाली न घाला ॥६०॥
कैसा गांवास जाऊं रिणकरि मिळती काय त्यांलागि देऊं ।
स्त्रीबाळें खाउं खाउं कारिति मज पुढें येति धांवूनि धाऊं ॥
लोकांला तोंड दावूं कवण गति दिली पूसती वित्त पाहूं ॥
आतां जोगी च होऊं परमुलुख धरूं भस्म आंगास लावूं ॥ ६१ ॥
आजपर्यंत होता जना भर्वसा । देव देईल हा आमुतें सर्वसा ॥
ते कुटी बोलती अप्रतिष्ठाकरें । मानहानीहुनी मृत्यु होतां बरें ॥ ६२ ॥
हरिण्यारण्यतीं विहराति हरी[26] शैलकुहरीं[27] ।
दिशांतीं दिग्दंती वनभुवन ते सेवित करी ॥
सुनेत्रींच्या[28] नेत्रां कुचकटिमुखासी न तुळती ।
अमान्यत्वें मानी मराति अथवा दूर पळती ॥ ६३ ॥
आशे रांडे विनाशे अधम धनपिशे प्राणशोषे विशेषें ।
निर्लज्जे पोटपोशे अगणितकलुषे निर्फळ क्लेशाकोशे ॥
निस्तोषे पापराशे निपट परवशे घोरनर्कप्रवेशे ।
आतां ही दुःखदोषे पतित अवदशे सोडि हो काळपाशे ॥ ६४ ॥

---

२३ आशा=दिशा. २४ त्रपा=लज्जा. २५ रय=वेग. २६ हरि=सिंह. २७ शैलकुहर=गुहा. २८ सुनेत्री=स्त्रिया.

दुःखाचें झाड तें तूं अघफळ फळ तें घोर जुंबाड तें तूं ।
द्वाडाचें द्वाड तें तूं नभ अपरमित महा कष्ट कावाड तें तूं ॥
लोभाची धाड तूं ते हरि हरि निपटे लंड लाबाड ते तूं[२९] ।
॥ ६५ ॥

दक्षिणाशा धरी हस्तविस्तार तो । तेजहीनत्व पावे महाभाव तो ॥
अन्य सामान्य यांची कथा काय हो । कांतिमान्यत्व आशेमुळें जाय हो ॥६६॥

आशेनें भ्रमलों स्वधर्म भुललों वेडा तसा धांवलों ।
मानातें मुकलों अवाच्य वदलों हीनत्व ही पावलों ॥
दारिद्र्यें पिडलों सुमित्र म्हणुनी सद्वाक्ष्नें भाळलों ।
सर्वस्वें ठकलों हितास मुकलों ऐसा भवें नाडलों ॥ ६७ ॥

कापट्य यानें बहुसाल केलें । जाणोनि मन्मानस आळुकेलें ॥
मित्रत्व दावूनि शठत्व दावी । ते वृत्ति चांडाळ अशी वदावी ॥ ६८ ॥
याच्या घरा मी अविचार गेलों । यालागिं तेणें अवमान्य केलों ॥
यथार्थ जे अन्यगृहास जाती । आत्मस्थितीहीन कसे न होती ॥ ६९ ॥

देणें सामान्य कोणे न कळत म्हणणें थोर काठिण्यवाणें ।
जाती प्राणे प्रमाणें करिति मुकरणें पै न देतील नाणें ॥
टोणे टाणे विधानें बसतिल धरणें द्रव्य सर्वांस माने ॥
हा ही तैसा च जाणें निज धन कृपणें वेचणें हें न होणें ॥ ७० ॥
याचें मी गुह्य जाणें कुटिल बहु गुणें नाडिले लोक यानें ।
कर्में ही अन्यविन्यें करुन मुकरणें पापपुण्यास नेणे ॥
येथें येऊन भेणें वसाति अति उणें नेणिजे भाग्य कोणें ॥
यानें आम्हास देणें नवल मति हिणें हें चि लाजीरवाणें ॥ ७१ ॥
वंशाचा ठाव नाहीं बुध जन वदती बाप या दोन पाहीं ॥
माता ही दोन ठायीं पशुवळ विकिती दुग्ध घेऊन डोई ॥
ज्या बापें ही न कांहीं किमपि न दिधलें काय व्हावें निधाई[३०]
॥ ७२ ॥

आम्हाला काय द्यावें परि निजविभवें ठाकतो थोर दैवें ।
यानें चोरून खावें मखैण[३१] अनुभवें हें मला पूर्ण ठावें ॥
लंगोटे मित्रभावें भजति मनाजिवें त्या कसें वीसरावें ।
लोकांतीं ही वदावें फजित अति जवें होय बाजार भावें ॥ ७३ ॥

---

२९ चवथा चरण आमचे जवळचे प्रतींत नाहीं. ३० या श्लोकाचा चवथा चरण मिळाला नाहीं. ३१ मखण=लोणी.

बालवीं ख्याति जोडी उतरि उतरडी घे दधीदुग्धगोडी ।
शिंकें झोंबून तोडी नवनित लुबडी भक्षुनी पात्र फोडी ॥
माता यालागिं झोडी बहुत चरफडी हा न सोडी च खोडी ॥
हे तों विख्यात खोडी खरचि न कवडी काय देतो बराडी ॥ ७४ ॥
आरंभीं श्री निवारी अनय तदुपरी भट्ट ठोकी टिकोरी ।
पक्षीप्राणांतकारी वृषभ परिहरी अश्वहत्या स्विकारी ॥
जारी चोरी प्रचारी रजकवध करी दासितें अंगिकारी ।
शेखीं ग्राम्यास मारी धन बहु न मिळे काय देतो भिकारी ॥ ७५ ॥
*अंगनांत अवव्रजरा । आणखी करित संग्रहा जरा ॥
हा सदा भजतसे परदारा । मोहिल्या निज गुणें परदारा ॥ ७६ ॥
बोलाचा लटका जिभेसि अटका नाहीं मुखें फाटका ।
गोपीला घुटका करून चटका लावी असा तोटका ॥
तोडी हि तटका न होत घटका भासे महा वीटका ।
ऐसा हा फटका किती म्हणूं ठका पैका न दे नेटका ॥ ७७ ॥
कालिंदीडोह काळा निघुन अवलिछा नाथिला नाग काळा ।
वेधी बाळा अबाळा वरपतनिकळा कांबळा प्रीय काळा ॥
भिन्ना विश्वांत काळा न गणित सकळा हा सुकाळा दुकाळा ॥
जाणें नामें चि काळा परि मज गमलें आंत बाहेर काळा ॥ ७८ ॥
+होतो कापट्य कोशी दैव प्याला सुखेंशीं । परि न कुसमुसी झोलिलें पर्वतासी ॥
× × × × याचि प्रख्यातिऐशी । न कळुन म्हणती लोक माणूस यासी ॥७९॥
माझा हा हेतु होता धरून सदयता धान्य खंडीक देता ।
षण्मासें काळ जाता कवण हि मरता त्या पुढें देव दाता ॥
जातां येईल कांता स्मितमुख पुसतां काय बोलों वृतांता ।
केलें विश्वासघाता हर हर मुख त्या दाखवी कोण आतां ॥ ८० ॥
देणें दातृपणें घडे न सुमनें द्यावें तरी ऊसणें ।
तें ही जैन मनें उदीम करितां घेतो नफा चौगुणें ॥
अन्यातें वदणें उपाय रचणें केलें न हें योजणें ।
निष्ठूरें निगुणें कसा दवडिलों निस्तोष पैक्या उणें ॥ ८१ ॥
ऐसा बोले मनासी उकसबुकसा फुंदता ये घरासी ।
आला ग्रामप्रदेशीं तंव पुरि सुरसी देखिली तेजरासी ॥

---

३२ दाव=अरण्याग्नि. * येथें अपपाठ आहे. पहिले दोन चरण निराळे वृत्ताचे व दुसरे निराळे वृत्ताचे आहेत. + येथेंही गोंधळ वृत्तसंबंधानें दिसतो.

बोले द्वारावतीसी पुनरपि विवशी पातलों संभ्रमेंशीं ।
हा हा हे भ्रांति ऐशी मज लघुवरशी फीरवी देशदेशीं ॥ ८२ ॥
आतां येथें न जाणें बहुत परि उणें थोर लाजीरवाणें ।
संकोचें अन्न खाणें असुखद बसणें काकशंकाप्रमाणें ॥
यांचा हे शब्द दीनें गदगद वचनें श्लाघ्यता काय तेणें ।
हो कां प्राणांत होणें परि सहजपणें पैं जिणें व्यर्थ जाणें ॥ ८३ ॥
परतला नगरीहुनि जावया । निजसुतावनितादि भजावया ॥
उपवनीं पशु चारित गोवळी । पुसत त्यां वचनें अति कोंवळीं ॥ ८४ ॥
नगर कोण कसा नृपराज तो । सदय कीं शठ दुर्जन राजतो ॥
वदति राज्य करी द्विजकामिनी । निगमनीति जशी सुरभामिनी ॥ ८५ ॥
सुदामा पुराधीश ही त्या सुनारी । करी राज्य तें तुष्टला पूतनारी ॥
ह्मणे गोंवळे चाट पोरें टवाळी । दरिद्री असा मी करीती ढवाळी ॥ ८६ ॥
पुढें जाय तों हें कळे ग्रामलोकां । त्वरें चालिले विप्रराजा विलोका ॥
दहापांच गेले तयीं येक वाढे । द्विजाचे मनीं धाक अद्भूत वाटे ॥ ८७ ॥
म्हणे निंदिला निंद्य शब्दें हरी तो । मला सत्य घालील कीं जोहरीं तो ॥
धरायास हे पातले दूत भारी । मनामाजि पैं कोपला कैठभारी ॥ ८८ ॥
धरूनि स्वदूतां करीं झोडवीतो । तरी अन्य कैंचा मला सोडवीतो ॥
मतीमंद तार्तम्य मी चूकलों हो । कसा स्वार्थ मिथ्यार्थ या मूकलों हो ॥८९॥
किंवा स्वाचित्तीं कळलें हरीला । रिक्ताकरें तो द्विज बोळवीला ॥
पाचारिलें कांहिंक द्यावयाला । हे लोक आले तरि न्यावयाला ॥ ९० ॥
पुरी तरी कांचनयुक्त साजे । परंतु सिंधू न दिसे कसा जे ॥
या कारणें विभ्रम फार वाटे । कीं पातलों मीं तरि अन्य वाटे ॥ ९१ ॥
कळे राजपत्नीस आला सुदामा । फिरे काननीं ये न तो चि स्वधामा ॥
त्वरें सिद्ध केली समग्रेक सेना । रजें दाटला मार्ग तो ही दिसेना ॥ ९२ ॥
पुढें धुंडितां देखिलें सत्तमातें । नमस्कारिती विप्रराजोत्तमातें ॥
पुरीं लोक तो आसमंतें मिळाला । द्विजाचा मुखेंदू दिगंतीं पळाला ॥९३॥
म्हणे पातलेती मला कां धराया । न हो न्या मला अप्रतिष्ठा कराया ॥
चला येतसें भूप मी सन्निधानीं । करा न्याय नीति विवेका विधानीं ॥ ९४
तंव पटकन लोकपती वनिता । कर जोडुन होउनियां विनिता ॥
अतितप्तर होउनियां नमनीं । परि तो भ्रमला सहसा न मनी ॥ ९५ ॥
म्हणे स्वामी तुम्ही बहुत चि मनीं काय विवरा ॥
वरा राज्यश्री हे इज न सहसा अन्य नवरा ॥

वरा इंदीरेच्या नमुन चरणा बुद्धि अवरा ॥
धरा कैंची आशा दुर करुन पावा गति वरा ॥ ९६ ॥
विचारी मनीं नाथ हे नाटकाचें । न जाणोनियां चित्त माझें चि काचे ॥
नुपेक्षी दयावंत तो अंगिकारी । करी इंद्र सामान्य मद्वाद्विकारी ॥ ९७ ॥
जरी निंदिला ज्यां न जाणोनि चित्ती । अरी मित्र सामान्य आली प्रचीती ॥
हिरण्यासुरें दूषिला वर्जिला हो । तसा रावणें घेतला द्वेषलाहो ॥ ९८ ॥
शताधीक दुर्वाक्य चैद्यें[33] सभेसी । दिल्हीं दुष्ट जीं नाणवेती जिभेसी ॥
समस्तांस या मुक्ति देतां नवाची । कसा तो स्वदासा नयस्था विवंची ॥ ९९ ॥
नमस्कारिला अंतरीं सर्वसाक्षी । चिरें घेत आणीत जीं सारसाक्षी[34] ॥
करीती पुढें दूत सौख्यासनातें । किजे वेत्रधारीं जशा शासनातें ॥ १०० ॥
तुरें वाजती घोष तो दुंदुभीचा । महा हर्षला देवमेळा नभींचा ॥
पताका ध्वजाडंबरें छत्रहारी । शिरीं शोभती आतपत्रें[35] प्रहारीं ॥ १०१ ॥
पुरीमाजि शोभा गुढ्यांची उभारी । प्रवेशे जसा द्वारका कैठभारी ॥
प्रभांकीत दामोदरें हेमशाळा । हिरे माणिकें जोडिल्या ज्या विशाळा ॥१०२॥
सुदामा सुधामा सुधामीं प्रवेशे । गमे इंद्र इंद्रावतीतें प्रवेशे ॥
करी धर्म तो राज्य आनंदकारी । हरी तुष्टला काममोक्षप्रकारी ॥ १०३ ॥
सुदामाख्यानातें पठण करि जो प्रीति धरुनी ॥
दरिद्रातें त्याच्या हरि करि दुरी होउन ऋणी ॥
स्वकर्णीं आकर्णी पठण करवी प्रेमविसरें[36] ॥
महा पापें वारी मधुमथन अंतीं न विसरे ॥ १०४ ॥
भव्यांनीं सदां ग्रंथ वाचीत जावा । सहस्त्रापरी चक्रपाणी भजावा ॥
स्वभावें च ये साम्यता वै भवाची । विनंती नुपेक्षा कवीकिंकराची ॥१०५॥
अघागार गंगातटीं पंचक्रोशी । उचित्तेसि वैजापुरीं रत्नकोशी ॥
भले लोक तेथें दया शंकराची । असे त्यांत वस्ती कवी किंकराची ॥१०६॥
नंदाभ्रिरसभूशाके (१६३९) विवरिले कार्तीकैराका[37] गुरु
सिंधूरांबरचंद्र (१०८) पद्यगणितीं हृत्पकंजीं श्रीगुरू ॥
सूत्री तो वदवीत किंकरगिरा चातुर्य संतोषती ॥
श्रीरामार्पण सर्व कर्म करितें अर्थामृतें पोषती ॥ १०७ ॥

समाप्त.

---

३३ चैद्य=चेदी देशचा राजा शिशुपाळ. ३४ सारसाक्षी=कमलनेत्री. ३५ आतपत्र=छत्र. ३६ प्रेमविसर=प्रीतिपुंज. ३७ राका=पूर्णमा. * या गणिताप्रमाणें पाहिलें तर एक श्लोक यांत कमी आहे.

कविकिंकरकृत

शुकरंभासंवाद.

प्रणमुनि मुनिचित्तारामरामाख्य धुंडी । गुणगणपति ज्यातें संकटीं सर्व धुंडी ॥
त्वरित दुर करीतो अंतरींच्या तमातें । शरण शरण त्याला एक सर्वोत्तमातें ॥ १ ॥
जगीं धन्य जो इंद्रियांचा विदारा । करी लेखिना पातल्या द्रव्यदारा ॥
भजे आवडी रामदासा उदारा । तयाच्या सदा सेविती मुक्ति दारा ॥ २ ॥
शुकें जन्मतां आदरीलें तपातें । यमी प्राण सोसून शीतातपातें ॥
न लेखी विरक्तांतरें यौवनातें । जसा उन्मुळी चंडें वायू वनातें ॥ ३ ॥
शुक मनीं कमनीय मती भरे । तपवनें पवनें क्रमितां भरे ॥
मन यमी नियमी तप आचरे । निज मुदीं समुदी गति संचरे ॥ ४ ॥
जवें डंडळी स्थान आखंडळाचें । ह्मणे वृत्त शोधा सुभूमंडळाचें ॥
शुकाची प्रशंसा किजे नारदानें । तुळेना तपाशीं मही फार दानें ॥ ५ ॥
अमरनाथ वदे मुनि नारदा । सकळ भूतभविष्यविशारदा ॥
सकळ विघ्न रचूं तपखंडना । करिति दिव्य वधू शुकदंडना ॥ ६ ॥
त्वरित वदत जंभाराति आणूनि रंभा । झडकरि अविलंबा जाय वल्ली कदंबा ॥
भगवति जशि शुंभा संहरी त्या निशुंभा । तदुपरि शुकदंभालागिं जिती स्वयंभा ॥ ७ ॥
वंदोनि आज्ञा सुरनंदनाची । निंदूनि बुद्धी मुनिनंदनाची ॥
रंभोरु रंभा विनवी सुरेंद्रा । अपांगपातें छळितें मुनींद्रा ॥ ८ ॥
ज्ञात्याचें ज्ञान झोडूं यमद्रुम उपडूं धैर्यदुर्गास पाडूं ।
शांतीची खोड काढूं व्रततप विघडूं भक्तिभावास ताडूं ॥
वैराग्या दूर धाडूं जपफळ रगडूं नेमनिष्ठेस मोडूं ।
मोठयां मोठयांस नाडूं लघु शुकमुनिचा काय आम्हास पाडू ॥ ९ ॥
विश्वामित्रास कुत्रा करुन फिरविलें वाढुं वांध्यास मित्रा ।
भिल्लीमार्गें त्रिनेत्रा दवडुनि तुमच्या छिद्र गात्रोपगात्रा ॥
पुत्रीमोहीत धात्रा पतन बहु गुरूतल्पगा त्या रात्रिमित्रीं ।
मोठे ही कामयंत्रा नमिति न गणितों व्यासपुत्रा किमात्रीं ॥ १० ॥

---

१ यमी=आकलन करी. २ शीतातप=थंडी व ऊन्ह. ३ उन्मुळी=उपटी. ४ चंड=मोठा. ५ आखंडल=इंद्र. ६ विशारद=निपुण. ७ जंभाराति=इंद्र. ८ भगवति=देवी. ९ रंभोरु=केळीसारख्या आहेत मांड्या जीच्या (रंभा=केळ; ऊरु=मांडी). १० अपांग=कटाक्ष. ११ द्रुम=झाड. १२ दुर्ग=किल्ला. १३ पाडू=हिशेब. १४ रात्रिमित्र=चंद्र. १५ किमात्रा=यःकश्चित्.

संतांस संताप वसंत कर्ता । समागमें घे समबुद्धिहर्ता ॥
आली सवेगें शुककानन[16]ांसी । यत्नें मुनीचा मनकाम नासी ॥ ११ ॥
आरामीं[17] रम्य रामीं[18] प्रविशत निरखी नारिकेलीकदंबा[19] ।
आंबे जांबूळ बिल्वामलक सुकदळी पुष्पवल्ली कदंबा ॥
गंधानंदें मिलिंदें[20] रुणझुण करिती कुंजि गुंजारवानें ।
सारें पारें मयूरें शुक पिकें[21] निकरें चित्त रंजे रवानें[22] ॥ १२ ॥
तेथें योगींद्र पद्मासन शुक विरची अंतरीं ध्यानमुद्रा ।
प्राणायामप्रतिष्ठा प्रणवें[23] करुनियां साधिली योगानिद्रा ॥
त्याच्या उच्चाटनातें करित कुशळता गीतनृत्य प्रकारीं ।
पाहे तो नेत्रपातीं उघडुनि तंव ते देखिली दिव्य नारी ॥ १३ ॥
चपळा चमके चलिता वरि ते । अति चंचळता बहु ते वरिते ॥
गजगामिनि ते गमनागमनीं । रव मंजुळ मंजु वदे वदनीं ॥ १४ ॥
करी मंथरालाप[24] ते गायनाचे । सलज्जीत लक्षी क्वचिद्राय नाचे ॥
रवें रंजवी रम्य सामान्य वीणा । मुनीमोहिनी जिम्हकामी[25] नवीना ॥ १५ ॥
कुचवर्तुळ मन्मथकंदुकसे[26] । स्मरपूजनकुंभ चि ते न कसे ॥
पवनें सरसावित अंचळ तो । दिसतां मुनि होय न चंचळ तो ॥ १६ ॥
उदरत्रिवळी दिसतां उघडी । करि लज्जित होउनि देह घडी ॥
स्मित सत्वर तो न विलोकितसे । फिरतां शर कीं वरि झोंकितसे ॥१७॥
घनपीनपयोधर हार रुळे । वसनांतुन शोभति ते विरुळे ॥
कटि कांचिकलाप[27] झणत्करिती । श्रवणीं सुमनें सुमनें हरिती ॥ १८ ॥
चरणीं रव मंजुळ नूपुर[28] तें । नरमानस मोहुन ने पुरतें ॥
झुलती सुमनान्वित गुच्छ करीं । अशि कोण शुकाविण तुच्छ करी ॥१९॥
अतिसान्निध येउनियां विनटे । वदतां रदवीप्ति दावि नटे ॥
विनवी त्यजुनी निज मान मनीं । परि तो मुनि अल्प कदा न मनी ॥२०॥
रंभा वदे करितसां दृढ निग्रहातें । कां टाकिलें मुनिवरा रमणीगृहातें ॥
हे क्लेश दावित असां शरिरा युवातें । नेणोनियां उपडितां निज आयु वातें ॥२१॥
दामोदरें[29] सुंदर संपत्तीसी । सदंबरें[30] मंडित दासदासी ॥
चंद्रानना सद्गुण नित्य संगीं । हें भोगिती धन्य जगीं सभागी ॥ २२ ॥

---

१६ कानन=अरण्य. १७ आराम=बाग, वन. १८ रामा=सुंदर स्त्री. १९ नारिकेलीकदंब=माडांच्या झाडांचा समुदाय. २० मिलिंदें=भुंगे. २१ पिक=कोकिल. २२ रव=ध्वनि. २३ प्रणव= ओंकार. २४ मंथरालाप= मृदु भाषण. २५ जिम्हकामा=कपटी. २६ कंदुक=चेंडू. २७ कांचि=कमरपट्टा. २८ नूपुर=पैंजण. २९ दामोदरें=घरें. ३० सदंबरें =उत्तम वस्त्रें.

घातांबुपर्णाशन[31] शैलवासी[32] । दिशांबरें स्वात्मसुखें विलासी ॥
सदैव निश्चित चि शांतिवंत । कौपीनवंत[33]: खलु[34] भाग्यवंत ॥ २३ ॥
घमघमित सुंगधें स्नेह चांपेल गंधें । भ्रमति बहु मिलिंदें कस्तुरीच्या सुगंधें ॥
कनकमय अगाधें हर्म्य पाची निबंधें । रजनिदिन विनोदें भोगिजे भाग्य विंदें ॥२४॥
परतवुनि मनातें आंवरी कामनातें । नियमुन पवनाते नित्य सेवी वनातें ॥
निरसुनि वसनातें बद्ध पद्मासनातें । वरि धरूनि करातें पूज्य तो शंकरातें ॥२५॥
चतुर चपळ शामा षोडशी पूर्ण कामा । शशिमुखि गजगामा श्रांतविश्रामधामा ॥
लपटुन भुजदामा सर्व भोगी त्रियामां[35] । सफळित नरनामा धन्य हे भाग्यसीमा ॥२६॥
नियमुनि विषयांते कोंडिलें इंद्रियांतें । विवरि सुमन भूतें प्राप्त सोहंसुखांतें ॥
विरमुन दृढ चित्तें भोगिलें उन्मनींतें । झुरति सुर जयातें भोगिजे भाग्यवंतें ॥२७॥
क्षिरसागर आतलसा अति सिंदुरवर्ण पितांबर ते* ॥
सिरसाफ मुसज्जर मंदिल बंदरि छींट जरी दुपटे भरतें ॥
कुतनी कनकाचळ गुर्जरिचे कटिबंध सुशी तिवटे पटणी ॥
मखमाल परी सकलाद बरी वरि आंथुरिजे सुजनीं सुजनी ॥ २८ ॥
गोधडि फाटकि तूटकिसी अथ वा हरिणांजिन[36] वेष्टुन राहे ॥
वल्कल[37] कौपिन कीं बहिरांबर कीं च दिगंबरसा फिरताहे ॥
द्वंद्वसहिष्णु[38] समान जयाप्रति कांचन[39] लोष्ठ[40] खडे मणि आहे ॥
हें जगडंबर अंबर तो नर शंबरशत्रु रिपू सम पाहे ॥ २९ ॥
कळा कौतुकें कीर्तनें गीत नाना । विणा टाळ वाद्यें करीती तनाना ॥
विनोदें नटी नृत्यती रंजवीती । असें सौख्य हें भोगिजे भाग्यवंतीं ॥ ३० ॥
कळा सर्व जाणे स्वचित्ता निरोधी । जना रंजवी राम रंजे न क्रोधी ‡ ॥
घेळा लवंगा चिकणी सुपारी । त्या कातगोळ्यातिसुगंध भारी ॥
पर्णें सुवर्णें कनकांग श्यामा । देते विडा हे अति भाग्यसीमा ॥ ३१ ॥
श्रीरामनामामृतपान नाहीं । तें वक्त्र दुर्गंधि अपान[41] पाहीं ॥
मुखीं सदा मंडन नाम ज्याचें । जन्मोनियां सार्थक भाग्य त्याचें ॥ ३२ ॥
वडे मांडे शाखा बहु लवणः शाका रुचिकरा ॥
कढी कोशिंबीरी घृतपाचित घाऱ्या परिकरा ॥
महा क्षिप्रा फेण्या पुरणभरि भाता वर नवा ॥

---

३१ वातांबुपर्णाशन=वायु, पाणी, पानें खाणारे. ३२ शैलवासी=डोंगराचे गुहेंत रहाणारे. ३३ कौपीनवंत=लंगोटी घालणारे. ३४ खलु=खरोखर, खचित. ३५ त्रियामा=रात्र. ३६ अजिन=कातडें. ३७ वल्कल=झाडाची साल. ३८ द्वंद्वसहिष्णु=सुख दुःखादि सोसणारा. ३९ कांचन=सोनें. ४० लोष्ठ=ढिपळ. ४१ अपान=गुदद्वार. * या चरणांत तीन अक्षरें कमी आहेत. ‡ या श्लोकाचें उत्तरार्ध नाहीं.

अशीं हीं दिव्यान्नें शिखरणी तुम्ही कां न करवा ॥ ३४ ॥
गळ्याखालीं अन्नें उतरतांचि विष्ठा चि घडती ॥
रसास्वादासक्ती धरुनि नर नर्कांत पडती ॥
परी कंदें मूळें फळजळसमीरा[४२]शन भले ॥
मनाच्या संतोषें करुनि भगवंतीं विनटले ॥ ३६ ॥
दगडावरि वा गवतावरता गिरिकंदरकुंजगुहांतरवासी ॥
वरुषाऋतुमाजि पडे उघडा दृढ आतप शीत हि तो उपवासी ॥
न गणी दिनरात्रि न निद्रित ही मग कोण पुसे इतरां विषयांसी ॥
निज सेजमुखीं रतला नर धन्य किती पशु अन्य वृथा वय नासी ॥३७॥
रत्नखचीत मुद्या समुद्या कर शोभविती कटकाभरणानें ॥
अं[४३]गद पाचजडीत मनोहर मोहनमाळ रुळे मन मानें ॥
कांचि कटीं कटिसूत्र विराजित कुंडल डोल झळाळित जाणे ॥
हे नर भूषणदायक अन्य दरिद्र फिरे जरि तो किलवाणें ॥ ३८ ॥
दान न पुण्य जया न घडे नर पामर लुब्धक तें किलवाणे ॥
रामकथा हि न नाम जपे मुख दंडितसे यम तें किल वाणें ॥
ज्ञान न सद्गुरु सेवुन साधित संगति संत न ते किल वाणे ॥
जन्म दरिद्र शताशत भोगित धिग्धिकसंपाति ते किलवाणें ॥ ३९ ॥
यागतपादि करून तथापि इहामुक लौकिक भोग यजावे ॥
ते अति दुर्लभ आम्हि च कीं तरि प्राप्त असोन कशास त्यजावें ॥
भू[४४]सुर कीं सुर यज्ञ न मानुन कां अतिशूद्र अंत्यज पुजावे ॥
तेंवि अशा वनितादिक भोग त्यजून तपादिक राग भजावे ॥ ४० ॥
यागतपादिक दान जपावृति होम कथा द्विजपूजन पाहे* ॥
जे करिती धनकाम इहामुक तो नर पामर संगृहिताहे ॥
धन्य जगीं नर मान्य विधी प्रति ईश्वर तत्परता करिताहे ॥
॥ ४१ ॥

सौगंधचंद्रवदना वसनादि गानें । तांबूल भोजन बरें स्तविजे जगानें ॥
शय्या विभूषण पहाष्ट हि भोग यातें । रंभा वदे परि मुनी न मनी तयातें ॥ ४२॥
दुर करी उदरांहुन अंशु[४५]कीं ॥ त्रिवलिसुंदर दावितसे शुका ॥
जनवधूपरि दुर्मळ हें नसे । अति सुगंधभरें चि सुमानसें ॥ ४३ ॥
शुक वदत जानित्रे रम्यराजीव[४६] नेत्रे । सुललितशुभगात्रे देवताप्रीतिपात्रे ॥
प्रथम जरि सुवक्त्रे जाणतों हें विचित्रे । तरि न इतर अंत्रें जन्मतों हो पवित्रे ॥४४॥

---

४२ समीराशन=वायुभक्षक. ४३ अंगद=वांकी. ४४ भूसुर=ब्राह्मण. ४५ अंशुक=वस्त्र. ४६ राजीव=कमल. * या श्लोकाचें उत्तरार्ध नाहीं.

रंभा दंभास टाकी ह्मणत नवल हें तीव्र वैराग्य यातें ।
मंदागंधानिळानें हिमकर मदनें सोडिलें कीं जयातें ॥
झाली लज्जीत भारी त्वरित उलटली जाय इंद्रासनातें ।
सांगे साकल्य वार्ता अजित मुनि महा चित्र वाटे मनातें ॥ ४५ ॥
शुकाच्या चरित्रास जो नित्य वाची । तयाला नव्हे क्लिष्ट बाधा भवाची ॥
विरक्ती रमे साम्यता ये भवाची । प्रकाशे मनीं खाणि चिद्वैभवाची ॥ ४६ ॥
अहो आल्या जन्मा विहित निज कर्मास करुनी ।
समर्पावें रामा सकळगुणधामास नुरुनी ॥
मनीं नित्य प्रेमा धरुन तनु कामा विसरणें ।
अशी हे सद्युक्ती अवगमुनि[४७] मुक्तीस वरणें ॥ ४७ ॥
वैजापुरस्थकविकिंकर ताम्रसंगें । व्यापारयोग घडला ह्मणुनि प्रसंगें ॥
आला वराडवरघाट महाकरासी । तेथें कथार्पण किजे महिजावरासी ॥ ४८ ॥
खगपतिरिपु[४८] चित्तीं सर्वदा ध्यात जावा ।
खगहरधरवैरी[४९] हेत त्याचा त्यजावा ॥
खगपतिपतिकांतासक्ति[५०] सांडीं नरा हे ।
खगपतिसुत[५१] तेव्हां दास होऊन राहे ॥ ४९ ॥
रसगुणऋतुभूमी (१६३६) हीं शकें वाहनाचीं ।
जयकर दशमी जी पूज्य आश्वीन याची ॥
नभशर (५०) रविवंशोत्तंस पादारविंदीं ।
अलमिति वर पद्यें वाचिजे ब्रह्मविंदीं ॥ ५० ॥

शुकरंभासंवाद समाप्त.

कविकिंकरकृत

गरुडगर्वमोचन.

सकळसुरगणेंद्रा सर्वविद्यासमुद्रा । सुगुणसदनभद्रा पापसंहाररुद्रा ॥
नवलनयनमुद्रा योगनिद्रा वितंद्रा । निगमगगनचंद्रा ॐनमो रामचंद्रा ॥१॥
वंदितों तनय त्या मरुताचा । बाध ज्या करि न कामरुताचा ॥
साधलें उदधिलंघन[१] ज्याला । तो सदा करु निलंघन ज्याला ॥ २ ॥
कां चचाट करणें नियमाचे । अंतरीं भय धरुनि यमाचें ॥

---

४७ अवगमुनि=जाणून. ४८ खगपतिरिपु=रावणशत्रु राम. ४९ खगहरधरवैरी=शिवशत्रु मदन. ५० खगपतिपतिकांतासक्ति=द्रव्यासक्ति. ५१ खगपतिसुत=सूर्यपुत्र यम. १ उदधिलंघन=समुद्र वलांडणें

एक तत्पर करूनि मनाला । होई सद्गुरूचिया नमनाला ॥ ३ ॥
नमो सद्गुरू एकनाथा महंता । सकृद्दर्शनें जो महाकाळहंता ॥
वनश्री जशी शोभवीजे वसंतें । तसें काव्य शोभे महारावसंतें ॥ ४ ॥
धिःकरूनि वदतों रसनेसी । चावटीस्तव कथारस नेसी ॥
लाभ घे नरहरीभजनाचा । व्यर्थ हा धरिसि लोभ जनाचा ॥ ५ ॥
बरा यादवेंद्रा मना आवराया । जरा यातना शोभती ना जरा या ॥
भराया किती फीरतां दुर्भराया । मराया भितां कां भजा रामराया ॥ ६ ॥
बांधला निबिड बंध रसाचा । ग्रंथ हा यमकबद्ध चि साचा ॥
वाचितां हरिस मोहरवी हा । वारितो चि तम मोह रवी हा ॥ ७ ॥
ज्या कथेसि हरिचा रस नाहीं । व्यर्थ ती श्रमविती रसना ही ॥
हा असे सुरस माधव धांवा । या रसें भजति राघव धांवा ॥ ८ ॥
कोणेके समयीं महेशगिरिजा हेमाचळीं राजती ।
वाणीअर्थ तथा दिनेशकिरणें दोघें तशीं साजती ॥
नंदी भैरव बाण चंड गण हे स्वस्थानकीं शोभले ।
भावी अर्थ विचित्र तो अवचटें आश्चर्य झालें भलें ॥ ९ ॥
तार्क्ष्यानें बहु मानसीं निज मदें श्लाघीतसें भाविलें ।
मी पृष्ठीं जगदीश्वरासि धरितों गर्वीतसें दाविलें ॥
माझें धैर्य अचाट वीर्य म्हणतां हें अंतरस्था कळे ।
त्याचा गर्व हरे परस्पर असा योजीत कोणे कळे ॥ १० ॥
गरुड उदरपूर्तीलागिं धुंडी वनातें । फिरत फिरत त्यानें देखिलें वारणातें ॥
झडपुनि अति वेगें घातला थोर घाला । कलिवर शरसंख्या घेउनीयां उडाला ॥ ११ ॥
सुपक्षी चतुर्विंशती योजनाचा । पडे फार अंधार झाला जनाचा ॥
पुसे पार्वती चित्र चित्तीं हरातें । वदा काय जी काय या जोहरातें ॥ १२ ॥
तमाचा गमे चांदवा फीरवीला । नभीं जातसे काय लंघी रवीला ॥
नभामाजि विस्तीर्णसें फांकलेंसे । न दीसे रवीतेज तें झांकलेंसे ॥ १३ ॥
प्रियाशब्द आकर्णितां भाळनेत्रें । बरें लक्षिलें पूर्ण आभाळ नेत्रें ॥
अपर्णे पहा थोर आश्चर्य वाटे । सुपर्णें करीं नेइलें व्योमवाटे ॥ १४ ॥
हा सहोदर बुझे अरुणाचा । फार गे तवकें या तरुणाचा ॥
शीघ्रता न वदवे गमनाची । मंद ते गति सवेग मनाची ॥ १५ ॥
होय सदृढ अगाध वयाचा । नाथ जाण सति माधव याचा ॥

---

२ रसना=जीभ. ३ हेमाचळ=मेरुपर्वत. ४ तार्क्ष्य=गरुड. ५ वारण=हत्ती ६ भाळनेत्र=शंकर. ७ अपर्णा=पार्वती ८ सुपर्ण=गरुड ९ व्योम=आकाश. १० तवक=गर्व.

साम्यता न करिती सुरयानें । वंदिजे सकळ *भूसुर यानें ॥ १६ ॥
या नसे उशिर एक पळाचा । काय वेग वदणें चपळाचा ॥
मानिती खचर भूचर याला । खेचरें न पवती च रयाला[11] ॥ १७ ॥
हें महात्म्य परिसोनि सतीनें । मानिलें परम साहस तीनें ॥
धन्य हें वहन रम्य हरीचें । स्थान सत्सुखसुधालहरीचें[12] ॥ १८ ॥
बैसतां पुरत कोड[13] मनाचें । कोण दुःख मग त्या गमनाचें ॥
साह्य होय समरांत जयाला । काय विस्मय तया विजयाला ॥ १९ ॥
शांत रूप धरिलें वृषराजें । पूर्ण निर्बळ गमे अपरा जें ॥
अंतरीं लपवूनी करणीसी । कान पाडुनि बसे धरणीसी ॥ २० ॥
तों वदे पुनरपी जगदंबा । कोण या स्तविल शक्तिकदंबा ॥
या नरें तरि असे चि असावें । जें सुखें भलतसें चि बसावें ॥ २१ ॥
आमुचें निबर ढोर जळालें । खात पीत असतां चि गळालें ॥
भक्षितो सण कसा कडबा हो । दीसतो तदपि भुंकड बा हो ॥ २२ ॥
चारितो सरस बाटुक यातें । ढेंप लावित असे टुक यातें ॥
धारणा किती धरूं गवताची । तेल पीत रवि ऊगवतांची ॥ २३ ॥
ढोसितो परळ नित्य पयाचा । तो रतीब न ढळे तुप याचा ॥
भक्षितां अळस ही न करी तो । मागती महि सदां उकरीतो ॥ २४ ॥
क्षार अम्ल रुचिचें भुस खातो । मूठ[17] घालित तयीं फुसखातो ॥
ठेवितां वरि पळीक वळी ते । घाबरोनि धरणी कवळी ते ॥ २५ ॥
येधतां कठिणशा बरडातें । तोंड उंच करि हंबरडातें ॥
चालतां नयन ते मिचकीतो । उष्ण लागत रदां विचकी तो ॥ २६ ॥
लावितां सरस या खरपा हा । येत धांवत चि आखुरपा हा ॥
चालतां बहुत शेण करीतो । शेपडें सकळ आंग भरीतो ॥ २७ ॥
बैसतां चरण लांब करावे । भागले तरि कसे पसरावे ॥
जैं प्रसंग पळणीं पडतो हो । चालतां चि मग तो अडतो हो ॥ २८ ॥
शेंपटा घडिघडी मुरडावें । दा म्हणूनि बहुधा बरडावें ॥
दांत लावुनि बळें करडावें । तों उभा चि मग काय रडावें ॥ २९ ॥
तांतडी करुनि जैं बडवावें । हांकि त्याप्रति फिरोनि डसावें ॥
आपुलें शरिर या उचलेना । दांतहीन कडबा कुच लेना ॥ ३० ॥

---

११ रय=वेग. १२ सुधालहरी=अमृताची लाट. १३ कोड=हौस. १४ समर=युद्ध. १५ वृषराज=नंदी. १६ कदंब=समूह. १७ मूठ=बैलावर घालणेचें खोगीर. १८ वळी=[illegible]च्या खालीं घालतात तें. १९ रद=दांत. * भूसुर=ब्राह्मण.

लागला परम हा चुटका हो । नाशिला सकळ व्यर्थ टका[20] हो ॥
काय यासि करणें घुटका तो । वीकिल्या मणि न ये फुटका तो ॥३१॥
भरगडी रगडीत असे सदां । घनमणी न मनींहुनि तो कदां ॥
उगळितो गिळितो कवळा प्रती । विचरतो चरतो अति दुर्गती ॥३२॥
मीनरूप बसले त्रिपुरारी । नंदिकेश्वर मनांत थरारी ॥
पार्वतीवचन तीक्षण भाला । खोंचला बहु मनीं वृषभाला ॥ ३३ ॥
फार हे खगपती[21]बळ वाणी[22] । बोलिली किति मला छळवाणी ॥
आत जैं नभगें[23] मी निज लाहें । दाखऊं स्वरूप तैं इजला हें ॥ ३४ ॥
गर्गरां फिरवि वर्तुळ डोळे । बैसला शरिर कंपित डोले ॥
ठाणमाण करि लोमें[24] उभारी । थोकला धरुनि थोर उभारी ॥ ३५ ॥
कान उंच करि वासुनि नाका । लक्षिलें धरणिपासुनि नाकीं[25] ॥
जाइजे जंव नभीं खचरानें[26] । ओढिला दृढ अधोखचरानें ॥ ३६ ॥
सूटला प्रळय झाडित वारा । पांखरूं[27] करित काय निवारा ॥
भूतळीं च्यवीति[28] सत्वर तारा । पावला खग[29] तसाचि उतारा ॥ ३७ ॥
देखतां वृषभराजदरातें[30] । सांवरी गिरिसुता पदरातें ॥
त्राहि[31] मां वदत शंकरजीतें । कोण ये घडिस या वरजीतें[32] ॥ ३८ ॥
मंद मंद वचनें अवधूतें । स्थीर होय म्हणिजेत वधूतें[33] ॥
हा विलंब न करी घटिकेचा । काय यत्न गरुडा सुटकेचा ॥ ३९ ॥
धैर्य वीर्य समुदें विरलेंसे । अंतरी बहुत घाबरलेंसे ॥
गर्व दंभ मद जैं झुरला हो । तेधवां हरि मनीं स्फुरला हो ॥ ४० ॥
ये त्वरें सदय सत्वर रामा । राघवा मुनिमनीं अभिरामा ॥
पावतों फुकट या मरणातें । दाखवीं स्वकरुणे चरणातें ॥ ४१ ॥
दीनबंधु अइसें म्हणवीसी । तूं चि हे सकळ ही जन वीसी ॥
त्यांत काय मजला न गणीसी । स्वापराध म्हण कां वगणीसी ॥ ४२ ॥
नाम निर्मळ तुझे गुण गावे । त्या बळें भवजळांत जगावें ॥
तारिली जप करीत शुकाचा । कां तुं लाविसि या शिशु काचा ॥ ४३ ॥
वेद ने असुर जैं मकरानें । आणिले वधुनि त्वां मकरानें ॥
मत्परिग्रह[34]विनाश कराया । बोधवीं मज मदें दृढ राया ॥ ४४ ॥
मेघपृष्ठिवरुती धरणीतें । दाविसी सुरजना करणी ते ॥

---

२० टका=पैका. २१ खगपति=गरुड. २२ वाणी=वर्णी. २३ नभग=पक्षी (गरुड). २४ लोम=केंस. २५ नाक=स्वर्ग. २६ खचर=पक्षी (गरुड). २७ पाखरूं=गरुड. २८ च्यवती=पडती. २९ खग=पक्षी. ३० दर=भीति. ३१ त्राहि=रक्षण कर. ३२ वरजणें=टाळणें. ३३ वधू=स्त्री. ३४ परिग्रह=शरीर.

मन्मती स्वरूप चंचल पाहें । स्थावरीं करुनि निश्चळ पाहें ॥ ४५ ॥
उद्धरीस अवनी[35] वदनाग्रीं । ठेविलीस अचकी रदनाग्रीं[36] ॥
वृत्तिरूप मम भूमि अपायीं । पीडितें तव करी दृढ पायीं ॥ ४६ ॥
घेतलें नृहरिरूप पहा तें । मारिला कनककश्यप हातें ॥
मन्मदासुर[37] विभांडुनि याला । त्राहि भक्त निजभाव दयाळा ॥ ४७ ॥
वामनाकृति धरूनि बळीची । मोजिली तनु बळी सबळाची ॥
मच्छरीर मति हे नुरवावी । धीमध्यें स्वरूपता भरवावी ॥ ४८ ॥
फर्शी घेउनि करीं निकराचा । छेदिला नर सहस्रकरांचा[38] ॥
मन्मनोज बहु वृत्ति धरासी । संहरीं सदय सद्गुणरासी ॥ ४९ ॥
दिव्य रूप करिशी च शिळेला । उद्धरीं मम मती कुशिळेला ॥
शोधिली खचर मर्दनि लंका । छेदिं तेंवि मन मोहकलंका ॥ ५० ॥
मोडिलें शिशुपणीं शकटातें[39] । जो धरूनि मनिं ये कपटातें ॥
रक्षिलें व्रज धरूनि नगातें[40] । पाहि[41] मां चरित हें जन गातें ॥ ५१ ॥
पावसी जनमना व्रजनारी[42] । चिंतिती तुज मनीं व्रजनारी ॥
स्थापिलें विपरिता क्षपणीका[43] । मन्मतीसि करि साक्षप नीका ॥ ५२ ॥
मार्दिशी निज करें यवनाला । मद्विशीं अझुनि कां चव नाला ॥
काय वेळ तुमच्या शयनाची । झोंप कां न पुरली नयनांची ॥ ५३ ॥
सांडिली कणव[44] या भवनाची । लोटती पळ घडी अवनाची[45] ॥
क्लेश फार मजला वदवेना । येति या परम दुःखद वेणीं[46] ॥ ५४ ॥
या पुढें अन मला सुचवेना । मागती महिस आदळवेना ॥
हस्तपाय ठकले पळवेना । काय हा तुज हि आकळवेना ॥ ५५ ॥
लेंकरूं जरि अशीच अघोरी । माय काय तरि घालिल घोरीं ॥
भक्ति हे मम करीं करवावी । चित्तवृत्ति चरणीं धरवावी ॥ ५६ ॥
स्वकृपें स्वगुण जें वदवीसी । देसि तें सुगम तत्पदवीसी ॥
अंतरीं प्रकटुनी शिकवीसी । येत धी सुरस काव्य कवीसी ॥ ५७ ॥
श्रीपती उशिर तो न कराया । कोण तूजविण आणिक राया ॥
सोडिं सोडिं परती चि रमेला । धांव धांव तव किंकर[47] मेला ॥ ५८ ॥
हे विपत्ति घडतां खगपाळा । जाणवे सकळ तें जगपाळा ॥

---

३५ अवनी=पृथ्वी. ३६ रदन=दांत. ३७ मन्मदासुर=माझा गर्व हाच राक्षस. ३८ सहस्रकर=कार्तवीर्य सहस्रार्जुन. ३९ शकट=रथ. ४० नग=पर्वत. ४१ पाहि=रक्षण कर. ४२ व्रजनारी=गोकुळांतल्या स्त्रिया. ४३ क्षपणीक=बौद्ध अवतार. ४४ कणव=दया. ४५ अवन=रक्षण. ४६ वेणा=तिडका. ४७ किंकर=सेवक.

बोरसें करुनियां स्तविलासे । पाविजे म्हणुनि भक्त विलासें ॥ ५९ ॥
शेपुटीं वृष पदें दडपीला । नाँग जेंवि हॅरिनें झडपीला ॥
मागुती वृषभ जों अवलोकी । तों पडे गरुड मानवलोकीं ॥ ६० ॥
श्वास दुर्धर परी तुटला हो । या परी गरुड तो सुटला हो ॥
रामरूप घन तो वळलासे । कामवृक्ष सफळीं फळलासे ॥ ६१ ॥
तो अनर्थ समुदा टळलासे । दंभ गर्व मद मावळलासे ॥
नंदिकेश्वर नमीत रमेशा । भेटले त्वरित तैं च उमेशा ॥ ६२ ॥
मी च थोर मद हा गरुडाला । मानसीं सतत सर्व उडाला ॥
द्वेष मत्सर समूळ बुडाला । लीनता विनित तींत दडाला ॥ ६३ ॥
नेणवे नवल काय विधीनें । तें असेल लिहिलें अवधीनें ॥
या निमित्त अति गर्व न कीजे । आर्जवें च अवलंबन कीजे ॥ ६४ ॥
चित्तभंग दुसऱ्या न करावें । दुष्ट वाक्य तिसऱ्या न वदावें ॥
प्रेम एक हरिचें चि धरावें । लीलैंया भवजळांत तरावें ॥ ६५ ॥
राहो असा हरिकथेस्तव हा उठावा । झाला प्रसंग तरि तो सकळांसि ठावा ॥
तात्पर्य काव्य यमकादिक सादरानें । पच्छाडिलें गरुड शंकरकिंकरानें ॥६६॥
भवबंधनमोचन गंगतटी । अति रम्य मनोहर पंचवटी ॥
जन सज्जन मुक्त महा नगरी । वसती कवि किंकर नित्य करी ॥६७॥
खंड पूर्णरसभूप (१६६०) कराचा । मास मुख्य शमता प्रभवाचा ॥
श्लोक वारणऋतू (६८) प्रथमावे । ग्रंथ तैं हरिहरार्पण भावें ॥ ६८ ॥

॥ इति गरुडगर्वमोचन समाप्त ॥

नरहरिकृत दानव्रत.

श्रीलक्ष्मीप्रियभक्तलाक्षित कृपा कल्पद्रुमीं जो हरी ।
जैसा माणिक पुष्पराज मणि ही काचाश्मि कीं जोहरी ॥
प्रल्हादादिक पांडवादि गज ही दुःखार्णवीं जो हरी ।
तैसा स्थावरजंगमादिक जनीं कूटस्थ तूं जो हरी ॥ १ ॥
रजतमादिकसत्वगुणीं जनीं । सकळ पाळिसि तूं परि जीवनीं ॥
करित कर्म जसें क्रियमाण ही । फळ तया सुखदुःख प्रमाण ही ॥ २ ॥
सर्व टाकुनि प्रपंच असारा । मानिती हरि हि ब्रह्म चि सारा ॥
ते चि धन्य नर मानव लोकीं । त्वद्दयामृत जना अवलोकीं ॥ ३ ॥

---

४८ नाग=हत्ती. ४९ हरि=सिंह. ५० लीलया=सहज. ५१ काचाश्म=कांच व दगड.

ते चि धन्य विजनीं जनिं राहतां । मैथिली पृथु भृगूजन पाहतां ॥
अंबु अंबुरुहपत्र अलिप्तता । विश्व विश्वचरणीं अलिप्तता ॥ ४ ॥
एवं असा तूं जनिं विश्वरूपा । तूझे कृपे ये जन विश्वरूपा ॥
ऐशा तुतें अर्पिति नारदासी । त्या धन्य तूझ्या पति नारि दासी ॥ ५ ॥
परम दुर्लभ भागवतांत या । शुकमुखामृत भागवता तया ॥
निगम कल्पतरू फळ भोजनीं । सतत स्वादिति साफळ भोजनीं ॥ ६ ॥
मुक्तिरूप तरु हा परिसाचा । श्रीशुकामृत मुखें परिसाचा ॥
लाभ जो विषयबिंदु विराजे । गोष्पदीं सम न मानिति राजे ॥ ७ ॥
मोक्षरूप तरु ज्ञान रसाचा । सेवनीं सतत जो नर साचा ॥
जो स्वतृप्त हरिनामसुधेला । तो चि धन्य जगिं या वसुधेला ॥ ८ ॥
शुकाच्या मुखापासुनी द्राव झाला । नृपें कर्णरंध्रांत घेतां अजाला ॥
न काढी तयापासुनी कर्ण धारें । भवीं मग्न त्यानें जसा कर्णधारें ॥ ९ ॥
करी प्रार्थना भूप सप्रेम वाणी । मुनी सांग ज्याच्या गुणाची न वाणी ॥
अशा कृष्णनाथासि ते दे मुनीतें । रमा सोडवी पूसतो हें विनीतें ॥१०॥
हरिगुणामृत हें फळ रोकडें । तव मुखें भव लंघुनि ने कडे ॥
हरिपदीं स्वप्रपंच हि होमुनी । सदय त्यासि कथा कथि हो मुनी ॥११॥
वैकुंठाहुनि आगळी हरिपुरी द्वारावती देखिली ।
शोभा चित्र विचित्र गोपुर गृहें चित्रांगणीं रेखिलीं ॥
वीणादंड सुरम्य घेउनि करीं तो ब्रह्मपुत्रें त्वरें ।
पाहे तों अलकापुरीसम दिसे रत्नप्रभे चत्वरें ॥ १२ ॥
पाहोनि कृष्णासि सभेंत भारी । बाहु त्वरें ऊर्ध्व पथें उभारी ॥
श्रीमस्तकीं वंदुनि पादपद्मा । जें ध्यातसे स्वांत निवांत पद्मा ॥ १३ ॥
स्तव करी द्विज नम्र सुधामती । निकट लक्षि प्रिया वसुधाम ती ॥
उदरिं पंकजसंभव आत्मभू । स्वमनिं ध्यात अखंड निजात्मभू ॥ १४ ॥
धरुनि दर्पण चामर वीजनी । विजनिं राहुनि प्रौढ नवी जनीं ॥
विजनिं तार्क्ष्य समीप जयाकुळीं । कुलिशपाणिचि ही मति ज्याकुळीं ॥१५॥
धरुनि चरण हस्तीं सेवनी आदिमाया । निजप्रकृतिनिधानें निर्मिलीसे रमाया ॥
सुनुपुर कटि कांची कंकणें मुक्तहार । हरि करिं धरि जे जे सत्कृपेचा विहार ॥१६॥

---

५२ अंबुरुह=कमल. ५३ विश्व=सर्व. ५४ भागवत=भक्त. ५५ गोष्पद=गाईचे पावलाचा ठसा. ५६ कर्णधार=सुकाण्या. ५७ ब्रह्मपुत्र=नारद. ५८ अलकापुरी=कुबेरनगरी. ५९ पद्मा=लक्ष्मी. ६० पंकजसंभव=ब्रह्मा. ६१ आत्मभू=पुत्र. ६२ दर्पण=आरसा. ६३ चामर=चवरी. ६४ वीजनी=पंखा. ६५ विजनीं=एकांतीं. ६६ तार्क्ष्य=गरुड. ६७ कुलिशपाणि=इंद्र.

निपट सिंहकटी सुपटीं धटीं । अगण तेज तुळे न गणीं धटीं ॥
गजगती सुदती मृदु हांसती । विडि करूनि समर्पि महा सती ॥ १७ ॥
नारदें करूनियां ममनातें । धन्य मीं म्हणतसे स्वमनातें ॥
उत्सवें विभव लक्षित नाना । गातसे हरिचरित्र तनाना ॥ १८ ॥
गृहें गोपुरें चत्वरें पुण्यभूमी । विलोकी हरीदर्शनीं पुण्यभू मी ॥
तडित्तेज एणांकवक्त्रा सुमध्या । प्रगल्भा स्त्रिया बाळ प्रौढादि मध्या ॥१९॥
त्वरा द्वारका पाहणें हे मनेच्छा । मुनीची हरीपादपद्मीं च इच्छा ॥
विलोकी पुढें सत्यभामागृहातें । प्रवेशे मुनी श्रीविणादंड हातें ॥ २० ॥

मुनीचीं पादाब्जें शिरिं धरूनि लोटांगणरिती ।
करूनीयां पूजा हरिचिं चरितें होय धुसती ॥
म्हणे आम्ही धन्या तव चरणलाभें मुनिवरा ।
तुझे कृपें प्राप्ती मजप्रति हरी नित्य नवरा ॥ २१ ॥

मजविणें पुरूषोत्तम या गृहीं । न कधि भक्षि विलासिक पान हीं ॥
गुरूजनादिक गाति प्रसिद्ध हें । श्रवण मात्र चि ईश्वर सिद्ध हें ॥ २२ ॥
अंग अनंगसमान भुजंगपलंगिं अभंग भुजंगमनाचा ।
पत्रि पतत्रि धरूनि सुविचित्र चरित्रिं विचित्रि विहंगम नाचा ॥
ईक्षण निरीक्षणिं तीक्ष्ण कटाक्ष सुलक्षणिं व्याप जया मदनाचा ।
यादव माधव माधव वेध हि त्यास चि भक्तिचिया मद नाचा ॥ २३ ॥
म्हणे सत्यभामा मुनी नारदासी । हरीपादपद्मीं भजे नित्य त्यासी ॥
पती जन्मजन्मीं हरी हा असावा । वियोगो निमिष्यार्ध पायीं नसावा ॥२४॥
मद्रूप केवळ उमासम तें न माने । माने हरीस प्रिय मीं च रमेसमानें ॥
माने मनीं प्रिय जनार्दन हा चि भर्ता। भर्ता जनीं करि स्थिती क्षण ही न भर्ता ॥२५॥
कोण्या उपायें मज जन्मजन्मीं । लाधेल हा विष्णु स्वयें अजन्मी ॥
कैशा प्रकारें मुनि सांग मातें । व्रतोत्तमें मांत्रिक सांग मातें ॥ २६ ॥

वदे ऐसें सत्या किमपि हि असत्यास न वदे ।
वदे तीतें विप्रो वणिक करिती जेंवि सवदे ॥
वसे दानीं वृद्धी बिजवट समृद्धी फाळिं वसे ।
वसे ऐसें केल्या शतजनमिं विष्णू च निवसे ॥ २७ ॥

---

६८ एणांकवक्त्रा=चंद्रमुखी. ६९ बाला व प्रौढा यांचें लक्षणः—

यावत्षोडशसंख्यमब्दमुदिता बाला ततस्त्रिंशतं
यावत् स्यात् तरुणीति बाणविशिखप्रख्यं तु यावद् भवेत् ।
सा प्रौढेत्यभिधीयते कविवरैर्वृद्धा तदूर्ध्वं स्मृता
निंद्या कामकलाकलापविधिषु त्याज्या सदा कामिभिः ॥ १ ॥

तुवां पूर्वी सत्ये बहुयुग असत्यासि शिवतां ।
सदां भक्तीमाजी त्यजुनि विबुधादीक शिव तां ॥
सुरध्वंसी वंसी स्तविसि गति हंसी श्रिहरि हा ।
अनंताजन्माचे तव श्रम तुझे सर्व हरि हा ॥ २८ ॥

ऐकें पुरंदर७० शची७१ विबुधी७२ सुधर्मा७३ । बैसूनि गीष्पति७४ वदे स्वमुखें सुधर्मा७५ ॥
कीं जे वधू७६ स्वपतिदान करी स्वभावें। तीतें अखंडपति तो चि वरी स्वभावें ॥२९॥

या नंतरें त्वां पतिदान कीजे । यदर्थी संदेह कदा न कीजे ॥
अन्यत्र टाकूनि अनंत आधी । विप्रासि दे दान अनंत आधी ॥ ३० ॥

ऐकूनी मुनिउत्तरा नृपसुता आनंदली मानसीं ।
जैशी हंसिणि मुक्तप्राप्ति घडतां संतोषली मानसीं ॥
आतां देइन दान मी श्रिहरितें हर्षे अशी सुंदरी ।
बोले तों गृहिं कृष्ण ये झटकरी आनंदली कंदरीं ॥ ३१ ॥

घेऊनि अंकासनिं प्रीतिभावें । कर स्तनीं ठेवुनियां स्वभावें ॥
बिंबोपमा७७ ओष्ठ हि लाल साजे । कुंकू करीं चुंबनि लालसा७८ जे ॥ ३२ ॥
कुंकममंडित गोपति भाळीं । अंबुज आननिं लिंपि कपाळीं ॥
कांते हृदिं ते नख द्विजपंक्ती । गल्लस्फुरंति फुट द्विजपंक्ती ॥ ३३ ॥
प्रार्थी राती कंसअराती७९ । मी तों जाती पद्मिणि८० जाती ॥
फेडीं आधीं संशयआधी८१ । तूतें साधी भाव असाधी ॥ ३४ ॥
तूझा रामा पुण्यअरामा । मर्त्ये भामा मी च अभामा ॥
रूपें श्यामा मीं तों श्यामा । मध्या तें नामा नित्य अनामा ॥ ३५ ॥
मीं तों साची भाव असा ची । गति हंसाची सोहं साची ॥
ब्रह्मरसाची प्रीती साची । अन्य रसाची नोहे साची ॥ ३६ ॥

भामा म्हणे मज मनीं करुणैकराशी । दानीं अशा तुज द्विजा गुणवारिराशी ॥
द्यावा असा दृढ मनीं निरधार साचा । भोगीं तुतें युगयुगीं परमा रसाचा ॥३७॥

---

७० पुरंदर=इंद्र. ७१ शची=इंद्राणी. ७२ विबुधी=देवांची. ७३ सुधर्मा=सभा ७४ गीष्पति=बृहस्पति. ७५ सुधर्म=उत्तम धर्म. ७६ वधू=स्त्री. ७७ बिंब=तोंडलें. ७८ लालसा=उत्सुक. ७९ अराती=शत्रु. ८० पद्मिनीचें लक्षण:—

कमलमुकुलमृद्वी फुल्लराजीवगंधिः । सुरतपयसि यस्याः सौरभं दिव्यमंगे ॥
चकितमृगदृशाभे प्रांतरक्ते च नेत्रे । स्तनयुगमनर्घ्यंश्रीफलश्रीविडंबि ॥ १ ॥
तिलकुसुमसमानां बिभ्रती नासिकां च । द्विजगुरुप्रियपूजा श्रद्दधाना सदैव ॥
कुवलयदलकांतिः कापि चांपेयगौरी । विकचकमलकोशाकारकामातपत्रा ॥ २ ॥
व्रजति मृदुललीलं राजहंसीव तन्वी । त्रिवलिवलितमध्या हंसवाणी सुवेशा ॥
मृदु शुचि लघु भुंक्ते मानिनी गाढलज्जा । धवलकुसुमवासोवल्लभा पद्मिनी स्यात् ॥३॥

८१ आधि=मनोव्यथा.

अर्से सत्य नेमा वदे सारसाक्षी । परब्रह्म जो सारसंसारसाक्षी ॥
वदे तीप्रती हंकृतीगर्वहंता । करी दूरि तीच्या मनींची अहंता ॥ ३८ ॥
अवश्य आधीं पतिदान कीजे । यदर्थ संदेह कदां न कीजे ॥
दे सत्य सत्यें द्विजवर्यदानीं । मी सिद्ध झालों त्वतपा निदानीं ॥ ३९ ॥
लाहे मती वसुमतीवरि तूजला हे । लाहे पती सुपति शेष सुधा जला हे ॥
लाहे प्रभाभवनिधी निधि प्रेम सत्ये । सत्येवरी नवरि तूं न कदां असत्ये ॥ ४० ॥
उदरिं विश्व अनंत अनंत मी । वसवि सेज अखंड अनंत मीं ॥
मम तनू म्हण हें जग दीसतें । स्तविति जे हृदयीं जगदीश ते ॥ ४१ ॥
मन्वादि सिद्ध कपिलादि सुरेश ब्रह्मा । ध्याती जसें हृदय अस्मि सुरेशब्रह्मा ॥
मातें त्यजी लघु भजे अपसव्य साची । जे भक्ति अंधतम जाणत सव्यसाची ॥४२॥
भजति अव्यभिचार मला गती । जरि सुरूप कुरूप हि आसती ॥
सगुण त्या हृदयांत हि मी वसें । सतत जे करिती प्रिय मीवसें ॥ ४३ ॥
कथि सुबोध हि भागवतांत या । परम वैष्णव भागवतां तयां ॥
करू सुशांत हि सत्यवतीसुता । द्विज धिजे नदिसत्यवतीसुता ॥ ४४ ॥
सर्वज्ञ हा केवळ ब्रह्मपुत्र । वाटे जया हा भव ब्रह्मपुत्र ॥
यातें त्वरें पूजनि दानधारी । दे घे प्रिये हस्तकिं दानवारी ॥ ४५ ॥
वचन ऐकुनि मंथरगामिनी । त्यजुनि इंदिवरा सुख भामिनी ॥
मुनिप्रती पुसती हरिलालसा । त्वरित कृष्ण तुं घे त्यजि आळसा ॥ ४६ ॥
नेघे वदे द्विजवराप्रति दे सती तूं । सर्व स्त्रियांहुनि वरिष्ठ भली सती तूं ॥
ऐसें वदोनि कुतुकी द्विजनायकानें । अन्यां द्विजां प्रति हरी मग नायका ने ॥४७॥
तया प्रार्थी सत्या किमपि हि असत्यासि न करीं ।
करीं घे श्रीकृष्णा हृदयिं जड तृष्णा दुर करीं ॥
करीं तुम्हां दानीं मम प्रियनिदानीं द्विजवरा ।
वरा जन्मोजन्मीं वरि हरि अजन्मा च नवरा ॥ ४८ ॥
वदति विप्र सुमध्यमदालसे । हरिस केवळ तूं प्रमदा लसे ॥
शृणु नितंबिनि हा मुनि अप्रिय । करि अकिंचन सज्जन तात्प्रिय ॥४९॥
वसन केवळ यासि दिगंबरी । पद न मात कदा महिअंबरीं ॥
उदरिं अंड अनंत क्षुधातुरी । न दिस घेइल या द्विज आतुरी ॥ ५० ॥
कुटुंब ज्याचें जन विश्व सारें । मानूनि हीं सार पुन्हा असारें ॥
मी एक एकाकि वदे असें तो । शुकोक्ति राजा अवधान देतो ॥ ५१ ॥

८२ सारसाक्षी=कमलनेत्री. ८३ वसुमती=पृथ्वी. ८४ मंथर=मंद. ८५ नितंबिनी=स्त्री.
८६ अकिंचन=भिकारी.

चोरी करी गोपघरीं हरी हा । गोपस्त्रियांचें मन मोहरी हा ॥
जो जारकर्मी अति धीट साच । मी ब्रह्मचारी हि वदे तसा च ॥ ५२ ॥
चारी वनीं गोपति नित्य गाई । असे गती केवळ तो अगाई ॥
संगी करी गोपसुतां असा गे । मीं ब्रह्म हें सज्जनि गुह्य सांगे ॥ ५३ ॥
मी नाकळे वेदश्रुतीपुराणीं । वेदीं अशी गोष्ट जुनीपुराणी ॥
सांगे समस्तां स्वमुखें शिराणी । त्या बद्ध दामीं करि नंदराणी ॥ ५४ ॥
विराट पार्थाप्रति जे सुतेजें । गोपाळ अग्रासम बंधते जे ॥
सहस्र शीर्षं पद अक्ष सांगे । सहस्रशीर्षा वसतो असा गे ॥ ५५ ॥
हा राजराजेंद्र परोपकारी । आम्ही द्विजें दुर्बळ कीं भिकारी ॥
आम्हां घरीं अन्न कदापि नाहीं । वल्कांबरी वास वसों वना ही ॥ ५६ ॥
आम्हीं प्रपंचीक करूं कथा रे । आह्मा घरीं केंवि मुकुंद थारे ॥
परस्परें बोलति विप्रजाती । हा तों दिसे कृष्ण स्वयें अजाती ॥ ५७ ॥
नसे जया गोत्र सुजात नांव । त्यातीत जें त्या भवसिंधुनाव ॥
ज्याची जनीं वृत्ति अलोकरीती । यासी असंगी प्रति होकरीतीं ॥ ५८ ॥

अशा ही गोविंदा वदनशशि कुंदासमरदे[87] ।
न घेऊं या दानीं तव सुरतदानीं समर दे ॥
तया शौरी नौरी दिससि सम गौरी गजगती ।
न देसी दानातें तरि च वसणें ये चि जगती ॥ ५९ ॥

द्विजांची हे वाणी श्रवण करि सत्रीजितवधू[88] ।
वधू मी गोविंदा तुझि च मम हृल्लेप भव धू ॥
बधूनी उत्कंठा तुज द्विज स्विकारी झडकरी ।
करीं या स्नेहातें विनित वदतें जोडुनि करीं ॥ ६० ॥

वचन ऐकुनि श्रीहरि मानसीं । परम मानवती च अमानसीं ॥
असिस पाहुनि सांगत तीस कीं । स्तवि पुन्हा मुनि ते प्रिय तूस कीं ॥६१॥
म्हणे सत्यभामा मुनीसत्तमातें । तुतें देतसे श्रीवरा उत्तमातें ॥
त्रिलोकांत तूं धन्य भूदेवरासी । मला जन्मजन्मीं स्वभू दे वरासी ॥६२॥
समजुनि हृदयाब्जीं[89] कीं इतें गर्व भारी । कवतुक करूं आतां घेउनी कैटभारी[90] ॥
सफळ दिवस माझा आज संगीं अनंता । उभय सुखसमाधी आजि भोगूं अनंता ॥६३॥
मुनि म्हणे गजमंथरगामिनी[91] । करिं सुदान हरिप्रियभामिनी[92] ॥

८७ कुंदासमरदे=हे कुंददंती. ८८ सत्राजित=सत्यभामेच्या बापाचें नांव. ८९ अब्ज=कमल. ९० कैटभारी=कैटभ दैत्याचा शत्रु कृष्ण. ९१ मंथर=मंद. ९२ भामिनी=स्त्री.

वचन ऐकुनि कुंदनिभीं सती । हरिनिमित्य असो मुनि भासती ॥ ६४ ॥
साधी अर्थां अति अनर्था प्रति करिते । तेवी भर्ता वेळ न भर्ता धरि करिं ते ॥
क्षेमीं कर्ता भ्रांति अकर्ता न रिपू ज्या । घेउनि तीर्था विप्र सुतीर्था करि पूजा ॥६५॥
बसवुनी मुनितें सुरसासनीं । षडरसास ति दे सुरसाशनीं ॥
विधिसयुक्त हरी धरुनी करें । द्विजकरीं पति दे मग सत्वरें ॥ ६६ ॥
पाणीस युक्ती सति रम्यपाणी । पाणी गृहीं घेउनि चक्रपाणी ॥
पाणी सुमुक्ता इव तेज भारी । भारी तुकेना मधुकैठभारी ॥ ६७ ॥
ऐशी समर्पी पति दानवारी । घाली मुनी हस्तकिं दानवारी ॥
तूं गृह्य गृण्हामि असें वदे तो । भोगीं पती हा वर जीस देतो ॥ ६८ ॥
उठें त्वरें चाल ममात्मसंगीं । कृष्णा वसों शांत वनीं असंगीं ॥
मिथ्या तुझी मायिक लोकरीती । टाकूनि संपादुं अलोक रीती ॥ ६९ ॥
सकळ ही जन भ्रांतक साच रे । अचर तूं जन कसा भ्रांत चरे ॥
त्रिविषयात्मक प्रकृति ही खरी । म्हणसि तूं मम प्रकृति ही खरी ॥ ७० ॥
तूं टाकिं स्त्रीसौख्य अमंगळा तें । द्विजन्म सांगे अजमंगळातें ॥
करुनि संगा विविधांगनींचि । हे वृंदें पाहें विविधांग नाचे ॥ ७१ ॥
मुनी बोले कृष्णा विषयभवतृष्णा त्यजुनियां ।
करूं सच्छिद्रोष्टी पठण करूं ब्रह्मास जुनिया ॥
स्वदंडा घे स्कंधीं सकळ भुषणातें दुर करीं ॥
स्ववस्त्रा काषायीं त्यजुनि सुचिरा वेष्टि सुकरीं ॥ ७२ ॥
करुनि भस्म विलेपन अंतरीं । उभयतां भ्रमणें चि दिगंतरीं ॥
मम सुशिष्य असा मिरवीं ठसा । भवतरू करूं भस्म हि पीठसा॥ ७३ ॥
मुनीवैभवा कोण लक्षील लोकीं । जगन्नाथ जो शिष्य झाला अहो कीं ॥
विरिंच्यादिकू पाद सेवीत ज्याचे । जगीं धन्य कीं भाग्य त्या हो द्विजाचें ॥ ७४ ॥
वसन द्विव्य जयासि पितांबर । गळिं सुकौस्तुभ हा चि पिता वर ॥
सकळ टाकुनि मूर्ति दिगंबर । मुनि सुशिष्य फिरे महि अंबर ॥ ७५ ॥
सकळ भुवन लोकीं धन्य हा ब्रह्मचारी । सतत हरिसमाजीं होतसे ब्रह्मचारी ॥
उभय कथन ब्रह्मीं वाद पातां जळाचा । मुनि भव हृदिं फेडी दाह हा काळनाचा॥७६॥
साधूजनीं संगति जे करीती । निःसंगता होय तयासि रीती ॥
निर्मोहता सर्व विरक्त भावीं । निश्चितता होय तया स्वभावीं ॥ ७७ ॥

९३ कुंदनिभा=गौरवर्ण. ९४ क्षेम=कल्याण. ९५ सुरसासन=उत्तम आसन. ९६ अशन =भक्षण. ९७ मुक्ता=मोती. ९८ अंगना=स्त्री. ९९ वृंद=समूह. १०० काषाय=लाल. १ भवतरु=संसारवृक्ष. २ विरिंची=ब्रह्मा. ३ द्विज=ब्राह्मण. ४ मही=पृथ्वी. ५ अंबर= आकाश.

सायुज्यमुक्ती न पुन्हां न या या । उल्लंघुनी अष्ट हि सिद्धि याया ॥
जपें च जे लक्ष धरोनि जाती । ते धन्य कोणी असतां अजाती ॥७८॥
प्रजादि जे जे करिती कथा रे । सलोकता त्यांसि अखंड थोरे ॥
सदैव जे ईश्वरसेवनातें । समीपता त्यां जनि हें चि नातें ॥ ७९ ॥
गंगादितीर्थी विनिमज्ज होती । सरूपता पावति कीं अहो ती ॥
जे ब्रह्मबुद्धी खलु बुद्धि ज्यांची । सायुज्यता पावति ते अजाची ॥ ८० ॥
तमोगुणीं भक्ति अखंड ज्यांची । त्यां प्राप्ति कैसेनि घडे अजाची ॥
जे राजसी भक्ति पुन्हा फिराया । ते भक्ति अर्धतम जाण राया ॥ ८१ ॥
भजति सत्वगुणें हृदयांबुजीं । सतत बिंदु तयां भव अंबुजीं ॥
न श्रमिति सुखदुःख कदापि ते । हरिगुणामृतसार सदा पिते ॥ ८२ ॥
हें विश्व मिथ्या अवघे पसारे । मन्वादि हें बोलति सिद्ध सारे ॥
प्रपंच हा निर्फळ भासला हो । त्यालागिं ब्रह्मीं च अखंड लाहो ॥ ८३ ॥
एवं असा नारद वेद ब्रह्मा । नें बोलिलासे सुख वेद ब्रह्मा ॥
तें ब्रह्मसंगीं करूनी कथा रे । त्याची करी अन्य कदा न थारे ॥८४॥
जो सर्वांसि अगोचरी मुनिवरांसंगीं वसे गोचरीं ।
जो आत्मा स्थित गोचरीं वसतसे जो काननीं गोचरीं ॥
जो दुःखार्णव संहरी स्वशरणा जो वाजवी मोहरी ।
जो प्रल्हाद अवीं* निघे नरहरी तो शिष्य झाला हरी ॥ ८५ ॥
हे मात ऐकोनि वरांगना ही । पहात ठेल्या श्रिवरांगना ही ॥
धुंडाळिती श्रीहरि सारसा त्या । पाहों कधीं गोपदसारसा त्या ॥ ८६ ॥
नितंबिनी[६] सूक्षम माज लाहो । त्यांमाजि ही शोक चि माजला हो ॥
आम्हीं विलोकूं कधिं कृष्णनाथा । त्या वेगळ्या सर्व जगीं अनाथा ॥८७॥
सकळ ही मिळुनी हरिनायका । स्तविति त्या हृदयीं व्रजनायका ॥
तंव कळा गमती त्वदिं मायिका । द्विजघरीं हरि ब्रह्म हि माय कां ॥८८॥
तों एक बोले दुसरीस माजी । मुखीं न येई दुसरी समाजीं ॥
सुकिंकिणी नूपुरशब्द होती । देणार हे कोण द्विजा अहो ती ॥ ८९ ॥
सकळ जल्प करोनि हि हांसती । म्हणति तूं चि वरिष्ठ महा सती ॥
द्विजकरीं पतिलागिं दिलें बरें । तुज गमे हरि हा गुळखोबरें ॥ ९० ॥
स्त्रीकदंब जे भजे प्रिया प्रिया पतिव्रता । तीस त्या सत्या सत्या वदेति तूं पतिव्रता ॥
एकटा अनाथ नाथ प्राप्तिची अतिव्रता । आचरे सखेद खेद दाविताति तीव्रता ॥९१॥
सकळ मिळुनि कांता प्रार्थिती त्या स्वकांता ।

---

६ नितंबिनी=स्त्रिया. * अवीं=रक्षणीं.

घननिळतनु शांता पाव आम्हा अनंता ॥
हृदिं विरह अकांता तूं चि हर्ता अनंता ।
जनभवश्रमहंता फेडिं ईची अहंता ॥ ९२ ॥
नितंबिनी प्रार्थिति गोपिनाथा । अनाथनाथा दिसतों अनाथा ॥
नाथावया काळिय तूं असंगीं । संगीं तसा शोक करूं प्रसंगीं ॥ ९३ ॥
समस्तांचिया अंतरीं व्याप्त होतो । गृहीं मंदिरीं स्त्रीसमाजीं अहो तो ॥
अकस्मात हा लाभ झाला पहा हा । अहाहा असा शोक झाला महा हा ॥९४॥
स्तवन करि मुखाब्जीं कामिनी कामरूपा ।
घननिळतनु श्यामा श्यामळा चित्स्वरूपा ॥
अभिनवगुणधामा माधवा कंठभारी ।
मधुरिपु जगदीशा शापि हा क्लेश भारी ॥ ९५ ॥
सकळभुवननाथा पद्मनाभा मुकुंदा । हरि हरि प्रिय कृष्णा दंतपंक्ती मुकुंदा ॥
सुनुपुरवनमाळी माधवा पीतवासा । धरि पद हृदिं पद्मा मागतों त्याचि वासा॥९६॥
विष्णु जनार्दन मर्दनकंस सुवर्धनवंशज गोवर्धनधारा ।
दुर्जनतर्जन सर्जन अर्जविमार्जनतर्जनिनें नख धारा ॥
भर्जन पातकवर्जन देह सुगर्जन गर्जित आ भवधारा ।
कीरण सज्जन दुर्जन दुर्जनि स्वर्जय साधिति तीर्थसुधारा ॥ ९७ ॥
श्रीवत्सांका[७] पुंडरीकाक्ष देवा । तूझी प्राप्ती केंवि अह्मां अदेवां ।
त्यागूं देहा हा मनीं भाव आहे । वीयोगाची कोण भोगील आहे[८] ॥९८॥
ऐशा प्रकारें वदती सकामा । कामातुरा देखुनि त्या अकामा ॥
कामास जो अंग स्वयें स्रजीतो[९] । जीतो स्वयें शंभु वदे अजी तो ॥९९ ॥
जाणोनियां भाव मनांत याचा । अन्याय कांहीं न दिसे स्त्रियांचा ॥
सांगे प्रियांलागिं असें हरी तो । जो गर्व त्यांचे अवघे हरीतो ॥ १०० ॥
हरी बोले ऐसें तुह्मि सकळ कांता द्विजवरा ।
त्वरें प्रार्थूनीयां पुनरपि हि पावाल नवरा ॥
मुकुंदाची वाणी श्रवण करितां हास्य सकाळां ॥
कळा हे जाणोनी मुनिस शरणा सर्व विकळा ॥ १०१ ॥
नारदा सांगती कामिनी कामना । खेद हा लाविला सांग तूं कां मना ॥
श्रीधरावीण हो त्या गर्जो वाम ना । वाटतें अंतरीं शीघ्र दे वामना ॥१०२॥
प्रार्थी रामा पूर्णसकामा श्रीघनशामलरूप द्विजातें ।
सर्वधनातें मद्वसनातें वार्जित देऊं ये क्षणिं तूतें ॥

---

७ अंक=चिन्ह. ८ आहे=ज्वाला. ९ स्रजितो=उत्पन्न करीतो.

दे व्रजवासी खेद जिवासी नाशी भेटवि कुंदद्विजातें ।
धन्य ति कांता पाडि अकांता दे सत्या कमळेक्षणि तूतें ॥ १०३ ॥
ऐकोनि वाणी मुनिनारदानें । वदे तयां सुदारिंलागिं दानें ॥
दिल्ही पुन्हा वस्तु न घे पुराणी । तथापि सत्या तरि पट्टराणी ॥१०४॥
पूर्वी बळीआदिकरूनि राजे । आब्रह्मस्तंभांत सदा विराजे ॥
विप्रार्थ जें दान दिलें न घेती । शरीरदानास हि सिद्ध होती ॥ १०५ ॥
तुह्मि सकळ हि वामी मागतां श्रीहरी हा ।
पतित जन तयाचें दुःख जो संहरी हा ॥
करूनि तुळण याचें पैलटीं द्या सुवर्णा ।
वसुं मनिं जरि वांछा कासया विप्र वर्णा ॥ १०६ ॥
श्रीगोविंदतुळा करूनि सकळा कांता विचारा मनीं ।
जे देईल सुवर्णभार तिजला मुद्रा मिळे वामनी ॥
ऐकोनी द्विजवाक्य स्वल्प श्रवणीं कां खेद देऊं मना ।
त्या बोलेति तयांत एक वदते फेडीन मी कामना ॥ १०७ ॥
बोलती एकमेकीस त्या लालसा । बैसतां कां सख्या घ्या हरी लालसा ॥
वाटतो श्रीहरीप्राप्तिचा काळसा । त्याविणें मंदिरीं हो तुम्ही काळ सा ॥१०८॥
त्वरा करा कृष्ण तुकीं गणाया । बा या तुळा सत्वर आंगणां या ॥
भामा म्हणे हेम तुळेसि आधीं । घालीन मीं नाशिन काम आधी ॥१०९॥
पूजासनीं बैसवि विप्र वर्णी । सत्या तुकीं वृष्टि करी सुवर्णी ॥
कृष्णा तुळे घालुनि काय वर्णी । सर्वस्व घे बोलति गौरवर्णी ॥ ११० ॥
भुमिहुनी न ढळे हरिची तुळा । द्विज म्हणे धनभार हि केतुला ॥
सकळ भूषण घालितसे सती । तरि तुळा वरिचेवरि दीसती ॥ १११ ॥
सुवर्ण सारें सरलें सतीचें । आणीक ही सर्व दिलें पतीचें ॥
समग्र ही घालितसे तुळेसी । येती कशी साम्य हि आतुळेसी ॥ ११२ ॥
हांसती बहु सर्व तिते अबला । बहु तूं धनमान वसोनि बळा ॥
त्वरें सोडवुं आम्हि तरी हरि तो । पह विप्रकराहुनि ही हरितो ॥११३॥
मिळुनि सकळ वामा माधवा सोडवाया ।
म्हणति सति पती जा व्यर्थ तूं सोड वांया ॥
वदति मुनिवरातें घे सुवर्णासि आधीं ।
करिति वसुसुवृष्टी नाशिती सर्व आधी ॥ ११४ ॥

---

१० कुंदद्विज=कुंदाचे कळ्यां सारखे आहेत दांत ज्याचे. ११ वामा=स्त्रिया. १२ पालटीं=बदल. १३ वसु=द्रव्य. १४ तुळा=तराजूचें पारडें. १५ आधि=मनोव्यथा.

धन सकळ स्त्रियांचें घालिती पालटासी ।
तरि हरिसम येना ते तुळा पालटा सी ॥
मणिमय गळमाळालंबिनी कंकणादी ।
हरित सकळ झाल्या कांचना अंकणादी ॥ ११५ ॥
धनाढ्य ही लोक मिळोनि सारे । ज्याचे गृहीं कोटि वसू पसारे ॥
सुवर्ण तें अर्पिति पालटा हो । न ये चि तें मांडित येक टाहो ॥११६॥
धरि यष्टि करीं बहु वक्र कटी । वसुदेव हि येउनि त्यां निकटीं ॥
बहु वृद्धसमागम बांधव ही । पुढें पाहत गोविंद माधव ही ॥ ११७ ॥
ह्मणे ब्रह्म सनातन हें रूपडें । जरि हि द्विजन्माकरीं केंवि पडे ॥
मुनी शोधिति अंतरी वेदमतें । पढ शास्त्र मुखीं पढे वेदमतें ॥११८॥
हरिच्या तुळणीं वसु केंवि तुके । धनकोटि अपार तया न तुके ॥
दिस सुंदर श्यामळ सौम्यपणें । म्हणुनी वधु देति तुकीं मिळणें ॥११९॥
विधि बोलत वेदमुखें विशदें[१६] । पुतनास्तनपान तया विष दे ॥
करि शांत सदा शिवहृत्कमळा । विष त्यास किती पदहृत्कमळा १२०॥
तों देवकी येउनि त्या समाजीं । सुकंकणे किंकिणि दिव्य माजी ॥
काढूनि अर्पी हरिच्या तुकेसी । राजा पुढें प्रश्न करी शुकासी ॥१२१॥
सुवर्ण कोट्यावधि भार झाला । कां हो न ये त्या तुळणें अजाला ॥
हें सांग आधीं द्विजवर्यराया । शुकोक्ति जे मुक्ति हि घे वराया ॥१२२॥
शुक म्हणे अजि अंड अनंत ही । उदरिं मात असा च अनंत ही ॥
पदयुगीं भुवनत्रय आटलें । दिसत कौतुक कां तुज वाटलें ॥ १२३ ॥
द्रव्यहीन पुरि सर्व दिसे कीं । सोडवील तरि कोण असे कीं ॥
बोलती मग परस्पर रामा । पावल्या परम खेद विरामा ॥ १२४ ॥
शरण सकळ भीरू येति त्या उद्धवातें । व्यसनग्रथित झालों सोडवीं माधवानें ॥
भुजगशयनकांता जे रमा मुख्य राणी॥सकळवधुसमाजीं ज्येष्ठ जीची शिरौणी[१७]॥१२५॥
कमळासन ध्यातसे हृत्कमळा । कमलाप्रियवल्लभ जी कमळा ॥
कमळाकर जोडवि तें कमळा । कमलासम जे करि पंकमळा ॥ १२६ ॥
उद्धवा जाउनी आणि लक्ष्मीप्रती । तीविणें दीनरूपा सत्या दीसती ॥
जाय तूं सत्वरें प्रार्थुनी इंदीरा । धन्य मानी जनीं पाहतां मंदिरा ॥१२७॥
घालोंमि लोटांगण विश्वमाते । ज्या माजि हें हो जन विश्व मातें ॥
तें ब्रह्म झालें सति विप्रसंगीं । सांगें त्वरें दे वसु या प्रसंगीं ॥ १२८ ॥
हें वाक्य त्याचें पडतां चि कानीं । बोले हरी तो अजि वायकांनीं ॥

---

१६ विशदें=स्पष्ट. १७ शिराणी=भावड.

दिल्हा असें ऐकुनि कौतुकानें । येतो कसा श्रीहरि या तुकानें ॥१२९॥
विचारी मनीं श्रीस ती विश्वमाता । अशीं कोटि अंडें जयामाजि माता ॥
उठे ठाव विस्तीर्ण लक्षा न येतो । तुळीं मोजितां हेम[18]लक्षा नये तो॥१३०॥
ज्या स्थानि निद्रेस भुजंग माचे । दुर्वार जें स्थावरजंगमाचें ॥
अरण्य जें शागनखीं पहातीं । त्या अंगना अर्पिति विप्रहातीं ॥ १३१ ॥
अन्याय ऐसा मनि भासला हो । कैसेन त्यां कृष्ण घडेल लाहो ॥
दानार्थ हें ब्रह्म कदापि नाहीं । दिल्हें असें बोलत स्पष्ट नाहीं ॥१३२॥
करुनि मज्जन दिव्य सुधांजळीं[19] । तुळसिसंन्निध जोडुनि अंजळी ॥
हरि हि पक्षदळा तुळणे न ये । म्हणुनि पक्ष करास निघों न ये॥१३३॥
स्तवी पद्मा भावें करुनि वदते माय तुळसी ।
तुळीं तूं तें देणें तुळणि हरि वस्तू अतुळसी ॥
तुझी कंठीं माळा सतत पदलंबी विलसती ।
तशी तूतें कृष्णा तुळणिं करुनी तोषवुं सती ॥ १३४ ॥
पात्रांतरीं घालुनि पत्र भावें । लक्ष्मी करीं घेउनियां स्वभावें ॥
स्वपल्लवें झांकुनि विश्व माया । निघे त्वरें कृष्णपदा नमाया ॥ १३५ ॥
नमुनियां तुळशीस सपल्लवा । करुनि सव्य प्रदक्षिण पल्लवा ॥
तुळसिपक्षदळा धरुनी सती । निघत वीज जशी नभिं दीसती ॥१३६॥
मेघरूप हे परि साची* । वीज त्यावरि रमा परिसाची ॥
स्थीर ब्रह्म चर ऊपर माया । चंचळागति निघे पर माया ॥ १३७ ॥
पुढें लक्षी पद्मा हरिचरणपद्मा झटकरी ।
करी साष्टांगेशीं विनित कमळा जोडुनि करीं ॥
नमूनीयां विप्रा म्हणत तुळणें देत कनका ।
नका घालूं हेमा दळि च तुकणें विश्वजनका ॥ १३८ ॥
घेऊनियां दळ रमा वरि हस्तकानें । घाली तुळेवरि रमा वरि हस्तका नें ॥
उंचावलें गगन भी द्विजलोक पावे । घेईल या दळि नभीं द्विजलोकपा हे ॥१३९॥
श्री पत्र घाली तुळणेसि हातें । श्रीरंग अंगा जन हें पहातें ॥
उंचावलें व्योमें[20] पथीं विराजे । हें देखती कौतुक देवराजे ॥ १४० ॥
स्त्रिया काढिती आपुल्या भूषणातें । वदे द्वीज तें श्रीयदूभूषणातें ॥
महा स्थूळ तूं सूक्ष्म झालासि वाटे । सहस्रारपद्मी जसा सूक्ष्म वाटे ॥१४१॥
सर्वांस या पदजनीं हरि उंच वाटे । जे पाहती त्यजुनियां भव उंच वाटे ॥

---

१८ हेम=सोनें. १९ सुधाजल=अमृतोदक. २० व्योम=आकाश. * या चरणांत दोन अक्षरें कमी आहेत.

सर्वांमुखीं रव असा हरि गजराचा । कोणास वायु न लगे भवसागराचा ॥१४२॥
वसु समस्त हि काढिति नायका । स्तवि समस्त उभ्या यदुनायका ॥
स्मराति त्या हृदयांत पितांबरा । युवतिगर्व तुवां हरिला वरा ॥ १४३ ॥
वांटूनि घेती वसुभूषणातें । त्या भांडती बोलति दूषणातें ॥
तों एक ऐशी दुसरीस माजीं । बोले म्हणे किंकिणि हे चि माझी ॥१४४॥
हारावळी हे नवरत्नभारी । माझ्या गळां घालित कंठभारी ॥
ते सोडि माझी नवरत्नमाला । सांगेन आतां पुरुषोत्तमाला ॥ १४५ ॥
जडावाची वेणी लखलखित एणीसुनयना[21] ।
धरूनीयां ओढी वयसम नवोढातिशय[22] ना ॥
दुजी बोले माझी हृण जनसमाजीं बधितसा ।
नवी घे हस्तींची जडितसम ऐशी बधितसा ॥ १४६ ॥
बापें दिली किंकिणि आंदणासी । तों एक बोले हरिच्या पणासी ॥
म्यां जिंकिली ते तव हस्तकातें । देतें कशी फोडिन मस्तकातें ॥ १४७ ॥
एकावळी तोडित खंडखंडीं । मुक्ताफलें सांडत खंडखंडी ॥
लक्ष्मी दलें श्रीहरिखंड खंडी । सत्कीर्ति फांके अशि खंडखंडीं ॥ १४८ ॥
भीरु आणिक जनीं कनका हो । तृप्त मीं मज कदापि नका हो ॥
देव दे नर असा न दिसे तो । त्यांत न स्त्रिविषयीं गवसे तो ॥ १४९ ॥
घाली श्री तुळणेस पत्र तुळसी सद्भाव जाणे हरी ।
झाला तो हळु भार विश्वजनको स्त्रीगर्व ही संहरी ॥
आलिंगूनि हरीस आत्म हृदयीं ने मंदिरा श्री सती ।
लज्जायुक्त स्त्रिया समस्त दिसतां देवांगना हांसती ॥ १५० ॥
नेउनी मंदिरा श्री स्वयें श्रीधरा । जोडुनी पाणि नम्रा वदे हो धरा ॥
क्षांति प्रार्थी सती धन्य तूं श्रीधरा । त्वत्कृपें मानितें आजि मी श्रीवरा ॥१५१॥
शुकातें पुसे भूपती त्या प्रसंगीं । अजी नारदा कृष्ण होवोनि संगी ॥
पुन्हा पत्र भारी तुके हे अपूर्वा । कथा सांगसी विश्वरूपादिपूर्वा ॥ १५२ ॥
केवढें परम सूकृत तीचें । भाग्य यावरि सुधन्य सतीचें ॥
काय ते मज कथीं शुकराया । सांग हा भवसमुद्र तराया ॥ १५३ ॥
ऐकोनि बोले शुक राजयातें । म्यां वर्णिलें श्रीरमणीजयातें[23] ॥
ते धन्य सर्वायुवतीसमाजीं । म्हणोनि धी बोलत दिव्य माझी ॥ १५४ ॥
जे आदिमाया हरिची सुविद्या । चैतन्य जे वेष्टित आदि विद्या ॥

२१ एणिसुनयना=मृगनेत्री. २२ नवोढा=तरुण नूतन विवाहित स्त्री. २३ श्रीरमणी=लक्ष्मी

ते योगमाया हरि अग्रभागीं । तिच्या स्वअंगा हरि ह्या विभागी ।। १५५ ।।
सर्व ब्रह्मरस सांठविलासे । त्या सभोंवति रमा च विलासे ।।
दीप आणिक उजेड निराळा । ह्या नव्हे द्विविध वायु निराळा ।। १५६ ।।
जे आदिशक्ती त्रिपुटी वसे जे । ते हे रमा सेवित कृष्णसेजे ।।
जीच्या कृपे तो स्वरूपासि दावी । या कारणें श्रेष्ठ जनीं वदावी ।। १५७ ।।

कोल्हापूरनिवासिनी परम जे काली महा दक्षिणी ।
श्रीविद्या परमा सरस्वति वसे वामांग संरक्षिणी ।।
धुंडी सन्मुख सिद्धिदायक स्वयें पूर्णाग्रभागीं सती ।
श्रीयंत्रीं नव कोटि वेष्टित उभ्या कात्यायनी दीसती ।। १५८ ।।

ते ही रमा केवळ आदिलक्ष्मी । ध्याती सदा श्रीद्विजपादलक्ष्मी ।।
या कारणें नारदहस्तकींचा । हरी हरी भूषण मरतकींचा ।। १५९ ।।
करूनियां द्विजसव्यप्रदक्षिणा । हरिकृपामृत घेउनि दक्षिणा ।।
नमुनियां मग नारद तो निघे । नाभि सुगर्जित नाम निघे निघे।।१६०।।
सर्वांस हा विस्मय भासला हो । रमा सदा घे चरणांबुलाहो ।।
श्यामा अशी श्रीहरिमूर्ति साची । स्त्रीवृंदसेना दिसती असाची ।।१६१।।
नेला हरी रुक्मिणिनें असा गे । त्या एकमेकींप्रति एक सांगे ।।
वधूजनीं गर्व असा गळाला । ध्याती पुन्हा त्या अजमंगळाला ।।१६२।।
हे निर्मिली श्रीहरिची कथा रे । येथें जयाचें जरि चित्त थारे ।।
तो धन्य वाची जरि श्लोक याचा । उद्धार तो येक करी वयाचा ।।१६३।।
अजि समस्त हि कामिनिची खरी । कथनिं बोलति हे परि वैखरी ।।
हरिगुणामृतसार तथापि ते । म्हणुनि चित्त रसासि सदा पिते ।।१६४।।
दानव्रताची कथिली कथा हे । ध्याती सदा त्या बळ अन्यथा हे ।।
संपूर्ण हे दानकथा स्वकाळीं । केली वदे बोलत भद्रकाळी ।। १६५ ।।

श्रीकृष्णामृतसारपान करितां अतृप्त वाटे मनीं ।
यालागीं रुचिनें सदा वदतसे पद्यें अशीं वामनी ।।
श्रीविष्णूचरणीं समर्पण कथा अर्पूनि लोटांगणीं ।।
मागे भिक्षुक मुक्ति जोडुनि करा राहे उभा अंगणीं ।। १६६ ।।

संवत्सरीं पुरि सुरम्य गृहें विचित्रें । चित्रोत्तरें नरहरी स्वमुखें चरित्रें ।।
केलीं समर्पण हरीपदसारसाचीं । वाटे मनीं अणिक सेविन या रसासी ।।१६७।।

इति दानव्रत संपूर्ण

कविकिंकरकृत

द्रौपदीवस्त्रहरण.

स्वयें नमूं सांवळ्या मोरयातें । नसे यान[24] सर्पारिनें[25] मो र[26]यातें ॥
जशी दामिनी[27] शोभवी अंबरातें[28] । कटीं कांसिलें तेंवि पीतांबरातें ॥ १ ॥
भ्रमें भक्षगंडांस दे दिव्य पुंडा । धरी काळदंडापरी चापकोंडा[29] ॥
रणीं रक्षमुंडांस[30] तोडी उदंडा । भजें मीं प्रचंडा तया वक्रतुंडा ॥ २ ॥
सदां मानसीं पूजितों भारतीला[31] । दिलीसे जिणें दिव्य शोभा रतीला ॥
प्रबोधीत जे भारतीं भारतीला । कवी घालितो सर्व ही भार तीला ॥३॥

हरी भक्तां तारी विषम जरि येतें दुर करी ।
स्वदासा कैवारी भवभय निवारी सुख करी ॥
धरी नानाकारी मकरसुकरी देह नृहरी ।
अरीतें[32] संहारी कुमतिमद हारी यश वरी ॥ ४ ॥
अधीरें गांधारें[33] दृढ कपटपाशांसें[34] धरुनी ।
अधर्में धर्माचीं सकळ विभवें[35] घेत हरुनी ॥
दुरात्मा तो बंधू अति कपटसिंधू च शकुनी ।
असे चारी दुष्ट प्रमुख रविपुत्रोपशकुनी[36] ॥ ५ ॥
जसे चारी दुष्ट ग्रह शकुनि एकत्र मिळती ।
अनर्थाचीं तेव्हां परपिडकयंत्रे उसळती ॥
तसे हे चत्वारी मिळुनि सति पांचाळतनया[37] ।
सभे आणा ऐसें वदति तिस कीजे अविनया ॥ ६ ॥

अंधात्मजू दुष्ट मदांध तेणें । दुःशासना सांगत उद्धतेनें ॥
अंतःपुरामाजि त्वरें प्रवेशा । आणा सभे जे सति जिह्मवेशा[38] ॥ ७ ॥
मला हांसली ते समस्तांत लोकीं । तिचीं आजि गात्रें सभांतीं विलोकीं ॥
जसा मृत्युचा भृत्य तैसा निघाला । अकस्मात घाली दुराधर्ष घाला ॥८॥
वसे कांत कांतांत एकांतवासीं । स्त्रियाधर्म पाळी यथा वैभवेशीं ॥
म्हणे चाल पाचारिलें कौरवानें । न येशील नेईन तें गौरवानें ॥ ९ ॥
असे वर्णें[39] आकार्णितां स्तब्ध राहे । म्हणे काय देईल जागा घरा हे ॥
कसा बोलिला काय हा उग्र वाचा । कळे कोंवि पां वर्म त्या पांडवांचा ॥१०॥

---

२४ यान=वाहन. २५ सर्पारि=गरुड. २६ रय=वेग. २७ दामिनी=वीज. २८ अंबर=आकाश. २९ चाप=धनुष्य. ३० रक्षमुंड=राक्षसांचीं डोकीं. ३१ भारती=सरस्वती. ३२ अरि=शत्रु. ३३ गांधार=शकुनी. ३४ पाश=फांसे. ३५ विभव=द्रव्य. ३६ रविपुत्र=कर्ण. ३७ पांचाळतनया=द्रौपदी. ३८ जिम्ह=कपट. ३९ वर्ण=अक्षरें, शब्द.

वदे मी असें जी स्त्रियाधर्मवंती । कसें आणवीलें सभे नीतिवंतीं ॥
प्रयुक्ती करी ती स्वचित्तें न मानी । धरूं धांविला निर्दयत्वें गुमानी ॥११॥
पळे तों वळे हात वेणीस घाली । जळांतूनियां मीनि तैशी निघाली ॥
करी ग्लांति ऊदंड आक्रंद नारी । म्हणे काय झाले पती दुर्जनारी ॥१२॥
जशी ओढिली गाय पंचाननानें । कपोतीस कोळ्यांतुनी दुर्जनानें ॥
कुरंगी स्वयूथांतुनी पारधीनें । रथीं घातली तेंवि दुर्वारधीनें ॥ १३ ॥
भर्त्सना करि बहुवस तीतें । आणिलें नृपसभेस सतीतें ॥
राहुग्रस्त जसि चंद्रकळा ते । देखतां नवल त्या सकळांतें ॥ १४ ॥
नवशशीवदना नतकंधरा । उभि असे पतिधर्मधुरंधरा ॥
अधम सादर रूप निरीक्षिती । यमदमें नियमें मन रक्षिती ॥ १५ ॥
दुरात्मा वदे दुष्ट गांधार तीतें । स्वरूपें जिणें लाजवीलें रतीतें ॥
तुळेना इशीं अंगना किन्नरांच्या । तया काय केवा भुजंगांनरांचा ॥१६॥
न म्यां पाहिली तों इच्या नेत्रबाणें । व्यथा फार केली मला पंचबाणें ॥
दिसे साजरा माज कंठीरवांचा । वदे शब्द मंजूळ गंभीर वाचा ॥१७॥
मग म्हणे जलजायतलोचने । निज रसें मदनज्वरमोचने ॥
धरिं मनीं मज सन्निध यावया । लवकरी करिं सार्थक या वया ॥ १८ ॥
धरिति दास्य तुझें शुभ कंधरा । कुशल दुर्लभ जाति पुरंदरा ॥
धनिन हो सकळा विभवास ही । मजसमान न भाग्य भवास ही ॥ १९ ॥
अनुसरें सुमने निज मानसें । न करिं अल्प कदां निज मानसें ॥
झडिति ये मम जानुवरी बरें । बइस हो न करीं मन घाबरें ॥ २० ॥
कठिण काळ तुझा उपशामला । उदय भाग्य असा गमला मला ॥
पति तुझे पतितापरि साजती । अधम दासजनांत विराजती ॥ २१ ॥
तुज न योग्य अशा कुसमागमा । सह वया क्रमणें विषयागमा ॥
सकळ वैभव हें तव सुंदरी । प्रविश हो कुरुनायकमंदिरीं ॥ २२ ॥
असे बोलिला शब्द गांधार वाचा । मनीं बाण वेधे मदांधारवाचा ॥
फडी चेपितां नागिणी पीळ घेते । तशी क्रोध उल्का मुखाब्जीं निघे ते ॥२३॥
वदे रे दुरात्म्या शठा पापराशी । न बोले असे शब्द कोणी परासी ॥
अती दुष्ट हें वाक्य संतां न माने । तुझें अल्प काळें निसंतान माने ॥२४॥
मन मानत तें बरळेसि मुखें । परि भस्मसि रे अनुजप्रमुखें ॥
तुज कल्पि एक असे नवरी । न वरी परि ते नवरा नवरी ॥ २५ ॥

४० स्त्रियाधर्मवंती=रजस्वला. ४१ पंचानन=वाघ. ४२ कुरंगी=हरिणी. ४३ यूथ=कळप ४४ कंधरा=मान. ४५ माज=कंबर. ४६ कंठीरव=सिंह.

सरळी कदळी करभार बरी । शयनीं मननीं भुल नैक बरी ॥
मुखरीण परी च्चवती अमरी । कुमरी हरि जीव हरीसमरी ॥ २६ ॥
स्वर्णालंकारश्यामा सघनवततनू पीनवर्तूळगात्रा ॥
लज्जासंकोचितांगी अवयव नुघडी जीवदानैकपात्रा ॥
सत्कार्यीं द्वंदषोढा अनशनव्रतधृक् त्वद्रूपूसारसेव्या ॥
ऐशी हे तूज कांता परिस कवण ते भीमहस्तैकसेव्या ॥ २७ ॥
इच्छा तिची तूज रणीं वरावें । स्नेहें बरें मर्दन ही करावें ॥
संग्रामशाळेंत सुखें निजावें । जानूवरी बैसुनियां सजावें ॥ २८ ॥
द्रुपदिचीं वचनें शर सूटले । नृपतिच्या हृदयांत विघट्टले ॥
प्रजळला प्रळयानलजाळसा । खवळला अति दुर्धर काळसा ॥२९॥
वदत नम्र करा इजला धरा । उरग[४७] झोंपविजे कुटिला धरा ॥
वदालि हे अधमानृत जोहरा । दशन[४८] पाडुनियां रसना[४९] धरा ॥ ३० ॥
दुःशासनातें वदला पणातें । हरूनि वस्त्रे करिं शासनातें ॥
तों अप्रमत्तें उठिलानुमत्तें । काढी करातें झगटे चिरांतें[५०] ॥ ३१ ॥
देखोनि हें सूटत कांप तीला । दीनाननें लक्षित कां पतीला ॥
आवेश आला वरकोदरातें । मर्दूं म्हणे भूप सहोदरातें ॥ ३२ ॥
गदा करीं घेउनियां उठावें । तों होय पार्थाप्रति गुह्य ठावें ॥
नेत्रीं मुखीं ज्वाळ निघों पहाती । त्यातें धरी अर्जुन शीघ्र हातीं ॥३३॥
सत्वा न सोडीं स्थिर बंधुराया । धर्मार्थ कोपाप्रति आंवरा या ॥
हे मारितों एक चि सायकानें[५१] । पैं वारिजे अग्रजनायकानें ॥ ३४ ॥
धर्माज्ञया सर्व जिवित्व जावें । परंतु बंधुत्व कसें त्यजावें ॥
संबोखिला लावुनि धर्मवाटे । तों द्रौपदीलागिं निराश वाटे ॥ ३५ ॥
मग सभासद सर्व हि पाहिले । सुजन ते नतकंधर राहिले ॥
परि सहार्षिक संज्ञिक दुर्जनीं । स्मित मुखावरि ठेविलि तर्जनी ॥ ३६ ॥
नखशिखापरियंत निरीक्षिती । परम सादर धर्म न रक्षिती ॥
परि सुधीर सुधार्मिक जे भले । हरिपदीं मन तल्लिन हो भलें ॥ ३७ ॥
म्हणताति राया अनिती कराया । परि अन्यजाया मुळ भाग्य जाया ॥
न धरूनि याया त्यजणें पथा या । चुकवा अपाया पतनासि पाया ।३८।
लंकेश्वराचें अमरेश्वराचें । भस्मासुराचें वाळिवानराचें ॥
जालंदराचें परयोषितेनें । भस्मांत झालें शशि योषितेनें ॥ ३९ ॥
न मनूनि राजा वदला घरा जा । अमुयासि जा जाउनि ऊठ जा जा ॥
कांथिलें करा जा वसनें हरा जा । निरखील आजा सह या समाजा ॥४०॥

४७ उरग=सर्प. ४८ दशन=दांत. ४९ रसना=जीभ. ५० चिर=वस्त्र. ५१ सायक=बाण.

असा वारिला भूप भीष्मादिकांनीं । परी दुष्ट चांडाळ नेघे च कानीं ॥
तदा द्रौपदी पूर्ण नीराश जाली । भयें घाबरी होय चित्तीं बुजाली ॥ ४१ ॥
उभी बाळा पाहे नृप अनुज राहे विहरणीं ।
तदा अश्रू वाहे भयचकित राहे कुहरणीं ॥
नव्हे कोणी साह्ये मग हरिस बाहे गहिंवरें ।
म्हणे माझे माये कठिण समयो ये यदुविरे ॥ ४२ ॥
हरी वारीं वारीं रिपुभय निवारीं दहितसे ।
अरी भारी भारी अवघड उभारी धरितसे ॥
वदे चारी चारी अधम अविचारी दिसतसे ।
स्वधर्मारी मारी निशिचर तमारी हरितसे ॥ ४३ ॥
करूणाकरा ये कमळावरा ये । धरणीधरा ये जगदीश्वरा ये ॥
ममतापरा ये मम अंतरा ये । महदंबरा ये अतिसत्वरा ये ॥ ४४ ॥
राया त्वरा करूनि ये मम उद्धरा या । पायां तुझ्या पडतसें चुकवीं अपाया ॥
जाया उभी नृपसभेंत बुझें गुजा या । याया विलंब न करीं गति पाहिं या या ॥ ४५ ॥
रामा विचित्र निरखीं मदनाभिरामा । रामा कचीं धरूनि पावविली विरामा ॥
कामा विलंब करिसी परिपूर्णकामा । सामानवे पदरजा वधिसी स्वमामा ॥ ४६ ॥
विसावा मला होय तूं चोविसावा । विसावा भजें मीं जपें तेविसावा ॥
धरावा नखीं त्वद्रुपीं पंधरावा । तरावा विपत्त्यूदधी ऊतरावा ॥ ४७ ॥
धर्मादीक पती नती स्विकरिती ग्रीवौ[52] अती खालती ।
त्यांची दीन गती सभासदनिती सांगतना मानि ती ॥
अंतीं तूं चि सतीपती मति किती वर्णील मद्वैखरी[53] ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ४८ ॥
माझा धर्म पतिव्रतत्व कुरुजें शंखें श्रुतीचे परी ।
नेला दुष्टसभांबुधींत वळसे नाना परी उत्तरी ॥
हो तूं मत्स्य पुन्हां वधीं असुर हा मत्साह्यता हे करीं ॥
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ४९ ॥
मद्धैर्याचळ पूर्णसिंधु बुडतो गांधार मंदाद्रि कीं ।
पांचांतें असमर्थ देखुनि धरीं त्वद्दर्शनीं आळुकी ॥
हो तूं कूर्म कठोर पृष्ठ करुनी उद्धार त्याचा करीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५० ॥
मल्लज्जाधरणी हरूनि दनुजें दुःशासनानें बळें ।

---

५२ ग्रीवा=कंठ, मान. ५३ वैखरी=वाणी.

पाताळीं कुरुमंडळींत हरितो भीमार्जुनाच्या सळे ॥
हो तूं यज्ञवराहरूप पुढती संहार याचा करीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५१ ॥
मद्भावप्रहराद दुष्ट दनुजें दुर्योधनें गांजिला ।
शब्दासन्वितबाणमानाशिखरा वन्हीमध्यें लोटिला ॥
या साठीं प्रकटें विभांडुनि सभास्तंभा हरी हे चिरीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५२ ॥
मत्पातीव्रत इंद्रओजैंहरणीं इच्छा बळें अधजा ।
जो हें द्यूतशतादि याग करितो दांभीकधर्मी बुझा ॥
पाताळीं वितळीं रसातळतळीं या पाळें गुह्योदरीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५३ ॥
मद्बुद्धी सुरभी बळें चि दनुजें दुर्योधनें चोरिली ।
प्रज्ञारेणुसुतेऽतिरम्य वसती संपूर्ण विध्वंसिली ॥
घे कोदंड करें करास निकरें विच्छेद याचा करीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५४ ॥
मच्चिद्वृत्ति हरूनियां दशशिरें दुर्योधनें जानकी ॥
नेली दीन तशी सभासदवनीं क्रूरें जनीं जानकी ॥
श्रीरामांकित सोडवीं निज शरें संहार याचा करीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५५ ॥
माझा यागमनोरथ प्रचाळिला कौशीक वंदीन मी ।
प्रार्थी तूज सहानुज प्रकट ये कोदंडकांडाक्रमीं ॥
सूबाहू मरिची सहोदर कुरूनाथासि व्यथा करीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५६ ॥
प्राणाहारक द्यूत क्षमाधव वरी गांधारभू रावणें ।
नेलें बांधुनियां सभास्वनगरा आक्रंद दीनाननें ॥
श्रीरामा हनुमंत रूप धरुनी ये घात याचा करीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५७ ॥
माझ्या मानसवृत्ति भूपदुहिता भौमासुरें कौरवें ।
दुर्वृत्तें हरुनी निरोध रचिला दुर्वार दुर्गौरवें ॥
त्याला संहरुनी स्वयें चि वरुनी सर्व स्वदासी करीं ।
बंधू ये अरिबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५८ ॥

बुद्धीबोध मदीय तातजननी गांधार कंसासुरें ।
बंदी ठेवुनियां निरोधकतया मोहादिकें भ्यासुरें ॥
कृष्णा त्यांप्रति सोडवीं सकळ हे मारूनि दैत्यापरी ।
बंधू ये अरिंबिंदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ५९ ॥
माझा मानगजेंद्र अंधकुमरें नक्रें जळीं ओढिला ।
आप्तादीपतिचा विचार कळतां म्यां भर्वसा सोडिला ॥
ये तूं चक्रधरा स्वचक्रनिकरें दुश्चक्र हें संहरीं ।
बंधू ये अरिंबिदु सिंधु गमला ये दीनबंधू हरी ॥ ६० ॥
नगपतीसुतवासुतापती । नगपतीतनयापति चिंतिती ॥
महिपती पतितोद्धरणा करीं । गजपती जपती तुजला हरी ॥ ६१ ॥
सरसीरुँहजीव रणा हरि ये । सहसीरुहभूस्मरणा हरि ये ॥
सरसीरुहमित्रमुखा हरि ये । सरसीरुहनाभि हरी हरि ये ॥ ६२ ॥
सखया हरि ये सदया हरि ये । समया हरि ये हरि ये हरि ये ॥
सजणा हरि ये सगुणा हरि ये । सुमना हरि ये हरि ये हरि ये ॥६३॥
जँलजापति ये चिर संपति ये । अरि कांपति ये श्रुतिविंत्पति ये ॥
करितें नति ये हरि उन्नति ये ॥ गति ये मति ये सति सद्गति ये ॥६४॥
गरुडासन ये यमशासन ये । कमळासनतोषणाशोषण ये ॥
मणिभूषण ये अघशोषण ये । खरदूषणद्वेषण भीषण ये ॥ ६५ ॥
जगमंडण ये अरिदंडण ये । नवखंडण ये खळखंडण ये ॥
बकगंजन ये भवभंजन ये । निजअंजन ये मनरंजन ये ॥ ६६ ॥
पतितोद्धरणा जगदाभरणा । करूणाकरणा मुरसंहरणा ॥
नमितें चरणा शरणा हरि ये । हरि ये हरि ये हरि ये हरि ये ॥६७॥
हरी जोहरीं पाव येयें निदानीं । धरीं उद्धरीं हो मला जीवदानीं ॥
भरी ऊभरी घालिती दुष्ट भारी । करीं किंकैरी मुक्त तूझी उभारी ॥६८॥
भावा धांवा करित बरवा भाव माझा बुझावा ।
धांवा धांवा करूनि कँणवा वोणैवा वीझवावा ॥
पावा पावा अति दुसह जिवा जाच होतो पहावा ।
यावा जावा हरुनि पुरवा हेत माझा करावा ॥ ६९ ॥
अहीशय्या राया त्वरित करिं कल्याण मजला ।
जगामध्यें कीर्ती किति तुझि कवी कल्प वदला ॥

---

५५ सरसीरुह=कमल. ५६ जलजा=लक्ष्मी. ५७ किंकरी=दासी. ५८ कणवा=दया. ५९ वोणवा=वणवा (दावाग्नि).

अवस्था हे पाहें मि तुज निरवीं पामर जसें ।
जरी मत्रीकर्णी करि पुजिच वीजी वहिनसे ॥ ७० ॥
पुत्राच्या सुतसेवका त्वरित ये कांते सुतेच्या पती ।
आत्याच्या जनका विलंब न करीं प्रार्थूं तुला मी किती ॥
कांतापुत्रविदारका विनविते भ्राता कनिद्राकरा ।
ये ये शाल्कवंशजा लवकरी पंतू सुतेच्या वरा ॥ ७१ ॥
ऐशी पांचाळबाळा विलपत अबळा लोटती अश्रु डोळां ।
आक्रंदे शोक शीळा दिसत अवकळा भोंवता दुष्टपाळा ॥
ज्याची कारुण्यलीला स्वजन अनकुळा जो न आधीन काळा ।
धांवा त्या दीनपाळा कळत घननिळा पावला त्या च वेळां ॥७२॥
आला कितेक म्हणती पयसागरींचा । वैकुंठ अन्य वदती कनकागिरीचा ।
द्वारावतीहुनि यथामतिनें गतीतें । येथें च तो प्रकटला बुध सांगती तें ॥७३॥
झाला प्रकाश घनदीप्ति पितांबराची । तेणें सभा प्रकटली सदनांबराची ॥
हें जाणवे चरित भक्तसभाजनातें । आवेश वस्त्रहरणीं नृप दुर्जनातें ॥७४॥
तो आसुडीत महिपानुज अंबरातें । हें फेडिल्यावरि भजेल दिगंबरा ते ॥
तों दूसरें कनकरंगित नेसलीसे । सर्वां जनां नवल सूचक भासलीसे ॥७५॥
हे नेसली जरि असेल दुजी घडी हो। हे ही हरूं मग दिसे तनु ऊघडी हो ॥
ह्या भावने करुनि फेडित दूसऱ्यातें। तों देखिलें गगनरंगित तीसऱ्यातें ॥७६॥
चवथ्यावरि पांच पुढें न गणे । मग आंसुडितां भरिजे गगनें ॥
जरतारि झुणा करनाटकिंचा । पुरवीत असे कर नाटकिंचा ॥ ७७ ॥
क्षिरसागर दिव्य पितांबर ही । रुधिरांबर जेंवि निलांबर ही ॥
कनकांकित इंद्रधनुष्य जसें । पुरवी निरखूनि मनुष्य तसें ॥ ७८ ॥
घटी गोमटी पंचरंगी दुरंगी । जरी जुन्नरी रम्य साडी सुरंगी ॥
निळी पोफळी पींवळी श्यामरंगी । छडी जुन्नरी रंग नाना तरंगी ॥७९॥
कमळाकरवर्ण बरा करळा । चळकांकित चंपक चंद्रकळा ॥
नवरंग निघोट निजामपुरी । घन छीट मजीट बऱ्हाणपुरी ॥ ८० ॥
मुगी पैठणी रेशमी म्यानबंदी । जरी साजिरी पलवी तारबंदी ॥
तिसे रंगरंगीं कुमर्वेल खासे । तडे तांबडे इंदिरेच्या न कासे ॥ ८१ ॥
गुलाली कुसुंबी विचित्रे मिराणी । सुरेंद्रांगनांलागिं ज्यांची शिराणी ॥
फिरंगान मुलतानचीं बंदरींचीं । किती कस्तुरी काश्मिरी सुंदरींचीं ॥८२॥

६० अंबर=वस्त्र. ६१ गगनरंगी=अस्मानीरंगाचें. ६२ नाटकिंचा=नाटकी जो कृष्ण त्याचा. ६३ सुरेंद्रांगना=अप्सरा. ६४ शिराणी=आवड.

ऐशीं चीरें सुचिर रुचिरें चारु चंद्रें चकोरें ॥
चंद्राकारें चमकत खरें चित्रवैचित्र फारें ॥
विश्वाधारें अमरवरवरें धीरगंभीरवीरें ।
दीनोद्धारें अभयवरकरें पूरवीलीं अपारें ॥ ८३ ॥
माहिपानुजयुक्ति करी सुघडी । तिचि अल्प तनू न दिसे उघडी ॥
वसनाचळ[65] देखुनि घाबरला । अभिमान गुमान भयें विरला ॥ ८४ ॥
वस्त्रांचा ढीग झाला कुरुपति वदला त्या घरामाजि याला ।
दूतीं उद्योग केला तंव लय घडला [66]अंबरीं अंबरांला ॥
राजा चित्तीं विराला सकळिक वदती त्यास हा अंत आला ।
येखादें विघ्न याला उठुनि करि भला तैं बुवा भूप मेला ॥ ८५ ॥
नृपाची मुखश्री दिगंतीं पळाली । मनोवृत्ति लज्जासमुद्रीं बुडाली ॥
भयें वारिलें शीघ्र दुःशासनातें । न कोणी कदाचित् करी शासनातें ॥८६॥
वदे द्रौपदी कां गृहांतीं प्रवेशा । मशीं खेळणें द्यूत कापटय वेशा ॥
धरी पाश चिंतोनियां माधवातें । तिणें सोडवीले स्वतां त्या धवांतें[67] ॥८७॥
पुढें खेळतां वारिती दुष्ट राया । न खेळा इशीं पूर्ण आतां करा या ॥
तदा धर्मभीमादिसंयुक्त जार्या । निघाली स्वसत्वें वनालागिं जाया[68] ॥८८॥
पराचें बरें दुःख दुर्योधनाला । परस्वाभिलाषीं बहु लोभ झाला ॥
हरी अंधजो पांडवांच्या धना हा । जनीं कोण यालागिं बोले भला हा ॥८९॥
व्योमा ही वरता विचारुनि पहा सिंधूचिये शेवटीं ।
सूर्याचे बुडखीं च मंदरगिरीमध्यें तनू गोमटी ॥
तात्पर्यें गिवसी नगांतिळवटीं[69] जो देव आहे असा ।
तो दासाप्रति उद्धरी दृढ असे हा किंकरा भर्वसा ॥ ९० ॥
जों हें आकाश पृथ्वी तंववरि विलसो वस्ति वैजापुराची ।
आकल्पानंद रूपीं सकळ जनि असो भक्ति वैजेश्वराची ॥
व्यापारीं आपुलाल्या कुशळ धन जयो वृत्ति धर्मीं मनाची ।
संतासी प्रीति निष्ठा हरिगुणपठणीं आवडी किंकराची ॥ ९१ ॥
वाराभ्रीरसभूमि (१६३७) शालिवहना झालीं शकें निश्चिती ।
वर्षांतूंत नभाष्टमी[70] असति जे वंद्या जयंती तिथी ॥
श्रीरामें हृदयांतरस्थ सदयें प्रेरूनि तैं किंकरा ।
केला ग्रंथ असे यमांक (९२) गणना वाचा हरी जो हरा ॥ ९२ ॥

इति द्रौपदी वस्त्रहरणाख्यान समाप्त.

---

६५ वसनाचळ=वस्त्रपर्वत. ६६ अंबरीं=आकाशांत. ६७ धव=नवरे. ६८ जाया=स्त्री. ६९ नग=पर्वत. ७० नभ=श्रावणमास.

बस्वलिंगकृत

गजगौरीव्रत.

नृपति पुसत वैशंपायना नम्र वाचा । प्रकट कलह झाला कौरवांपांडवांचा ॥
कधिहुनि मुनि सांगा तृप्ति सूर्यात्मजाची । कथुनि हि करिजे विश्रांति तृप्तीक ज्याची ॥ १ ॥
परिसुनि मुनि बोले ऐक एकाग्र राया । कधि रत मृत पांडू धर्म कर्माचराया ॥
लघु शिशु धृतराष्ट्रें पाळिले पुत्रमानें । निरखुनि बहु कीजे द्वेष दुर्योधनानें ॥ २ ॥
चाल–श्रेष्ठ हा धर्म सत्वाचा सागर । भूतदया शांति विवेक आदर ॥
प्राणांतीं न करी असत्याचा आदर । ज्ञानियां भक्तां भगवंत सादर ॥ ३ ॥
पांडवां ऐसे महाराज जगीं थोडे ॥ ध्रु० ॥
परवनिता[1] माता परद्रव्य पाषाण । परपीडा वारी देवोनियां प्राण ॥
बलप्रज्ञा ऐशी काळातें जिंकोन । ऐसें ही असतां भीमासि ही ध्यान ॥ ४ ॥ पांडवां० ॥
श्लोक–बहु विद्या पार्थी तदुपरि हरीभक्तिरचना ॥
विलोकूनी खंती शकुनिप्रति दुर्योधनमना ॥
सदा त्या पार्थाचा करिति त्रिजन द्वेष हृदयीं ॥
तदा आलें हस्तीव्रत करित गांधारि समयीं ॥ ५ ॥
पद–कोणीयेके वेळीं सखियां मेळीं गांधारि विराजे ॥
ब्रह्मपुत्र हा नारद तेथें अवचित केलें बीजे ॥
कुरुपतिमाता परमाल्हादें नमिलीं पादांबूजें ॥
तंव करुणामृत दृष्टि जयावरी नांदति अक्षय भोजें ॥
आजि सुदिन पहाला हो । साधुलाभ जहाला हो ॥ ध्रु० ॥ ६ ॥
श्रीकारक गजगौरीव्रत हें बोलति निगमपुराणीं ॥
यथाविधि आचरावें जैशी वदली व्यासवाणी ॥
अर्कवार हस्त नक्षत्रीं भाद्रपदीं ये मिळणी ॥
पुत्राहातीं आणुनि माती हस्ति करावा रमणी ॥
बैसुनि वाणें दीजे हो । श्री इंद्राची हरिजे हो ॥ ध्रु० ॥ ७ ॥
श्लोक–निरूपी गांधारी वचन मग एकोत्तरशता ॥
अरे योजा हस्ती सकाळिक तुम्ही सन्मत व्रता ॥
अशीं वाक्यें तीचीं नमुनि सुत मृद्गोल स्वकरीं ॥
धरूनीयां आले करित गृहिं सावेवें[2] हि करी[3] ॥ ८ ॥
कैसी शृंगारिला कनकमय तो भूषणाचिरें ॥

---

1 वनिता=स्त्री. २ सावेव=सावयव. ३ करी=हत्ती.

द्विभागीं घंटांचे ध्वनि उमटती गर्जत स्वरें ॥
विलेपीला शुंडे तगतगित सिंदूर विलसे ॥
तळींच्या कल्यासी चतुर रथ तेंवी फिरतसे ॥ ९ ॥

चाल-मृत्तिकेचे गजीं आरूढोनि **गां**धारी । देतसे वाणें हरुषे अंतरीं ॥
ऐशी ते आली **कुं**तीचे मंदीरीं । घेइं कां वाण बोले ते सुंदरी ॥१० ॥
धन्य हो धन्य **गां**धारी वैभव । दृष्टि भरूनी पाहिलें शांभवें ॥ ध्रु० ॥

पद—वस्त्राभरणीं अलंकारिली बैसे मंगलधामा ॥
ब्राह्मणसुवासिनी विधिमंत्रें भाट वार्णिती महिमा ॥
ऐशी वाजत गाजत मिरवत आली **कुं**तीधामा ॥
देई वाण सोडि अभिमान एकोत्तरशतमहिमा ॥ ११ ॥
ऐशी बोले मानें हो । **कुं**तीला लाजिरवाणें हो ॥ ध्रु० ॥

श्लोक—गजाखालीं नारी उतरुनि दिलें वाण तिजला ॥
फिरे जो **दु**र्योधी कुमतिमतिनें वाक्य वदला ॥
अहो या वाणाचें त्वरित उसणें सिद्ध करणें ॥
न येतां तें आहे नरक पितरांला धिग जिणें ॥ १२ ॥
ऐके निष्ठुर वाक्य त्या कुमतिचें **कुं**ती मनीं खोचली ॥
झालेंसे मुख म्लान मान हरला दुष्टोत्तरें पोळली ॥
जैशी त्या पियुँषि असे निजमुखें व्यौळें गरौं टाकिली ॥
तैसें वाक्य **सु**योधनें चि वदतां **कुं**ती जिवें खोचली ॥ १३ ॥

चाल-ऐशी चिंता करी तत्क्षणीं । **पां**डव आले व्याहाळीं खेळोनी ॥
पाहाती माता चिंतेनें कवळोनी । राहिली पुसती समस्त मिळोनी ॥ १४ ॥
पांडवा ऐसे महाराज जनीं थोडे ॥ ध्रु० ॥

श्लोक—ऐशी दुःखित अंतरीं निज गृहीं तो **भीम** आला पुढें ॥
माते कां वदनेंदुं हा उतरला सांगें मला एवढें ॥
ते सांगे गजवोवसा मम गृहा **गां**धारिनें आणिला ॥
जातां ज्येष्ठ कुबुद्धितें धरुनियां दुष्टोत्तरें बोलिला ॥ १५ ॥
घ्यावें वाण जिणें त्वरें निज करें द्यावें तिणें उसणें ॥
या दानासि विलंब हो न करणें केल्या कुळासी उणें ॥
ऐशी तो कठिणोत्तरें वदुनियां मातेसवें गच्छला ॥
ऐकोनी मग **भीम** तो निज मुखें **कुं**तीप्रती बोलला ॥ १६ ॥

पद—ऐक **भी**मा तुजलागीं सांगतें दुःख हो माझें जिविंचें ॥

---

४ पीयुष=अमृत. ५ व्याळ=साप. ६ गरा=विष. ७ वदनेंदु=मुखचंद्र.

गांधारीच्या हर्षा देखुनि अंतर माझें खोंचे ॥
एकोत्तर शत पुत्र मिळोनी व्रत पुरवीलें तीचें ॥
काय तुम्ही आणाल माती बळ किती पांचांचें ॥
काय सांगो भीमा रे । अधिक तिचा महिमा रे ॥ ध्रु० ॥ १७ ॥
अंकापासुनी पडतां तुझिया माते जन्मकाळीं ॥
शतयोजनें शिळा होती झाली ते रांगोळी ॥
आतां तरी तारूण्य आमुच्या भुजा कंद कल्लोळी ॥
शेष फणावरी माती जितुकी आणुनि देतो समुळीं ॥
तरी तुज पोटीं आलों गे। नाहीं तरि पाथर झालों गे ॥ ध्रु० ॥१८॥
श्लोक—तो तूं हा गजवोवसा निज सुखें आतां चि माते करीं ॥
योजूनी निज पायरी गजपुरीं हा मृत्तिकेचा करी ॥
ऐकोनी जननी म्हणे सुवचनीं हे सांडि रे योजना ॥
आणीं तू मृदु मृत्तिका निज करें जाऊनियां हो वना ॥१९॥
पद—ऐसें बोलुनियां मातेप्रति भीम आला अरण्या ॥
अमित मे[8]दिनी खाणुनी कर्[9]दम मेरूसम करि तुळणा ॥
आणुनि भरल्या हाट[10]बिदीं[11] चौफेर न कळे गणना ॥
न भेटती कोणी कोणासी कोंडुनि पावति मरणा ।
म्हणती बरवें न दिसे हो, कुंती व्रत हें कैसें हो ॥ २० ॥
श्लोक—आणोनी मग टाकिला पवनजें मृद्गोल द्वारां पुढें ।
देखोनी जन सांगती जननितें त्वद्भाग्य हें केवढें ॥
आतां आणिल पिंड तो हि दुसरा या ग्राममाथां धरी ।
देतो जीतसमाधि भीम सकलां नारीसपुत्रीं घरीं ॥ २१ ॥
ऐकोनि तीणें जनपीडनार्थी । भीमास वर्जी तंव गम्य पार्थी ॥
प्रार्थीतसे अर्जुन काय आहे । माता स्वपुत्राप्रति बोलताहे ॥ २२ ॥
पद—तों आले धर्मादिक किरिटीनकूळसहदेवेंशीं ।
पाहाति तंव ते प्रचंड माती भरली नगरप्रदेशीं ॥
येउनि पुसती निज माते प्रति तंव ते सखेद क्लेशी ।
अर्जुन म्हणे अजि अपूर्व वाटे हिमकर कां ज्वर सोसी ॥
मजला कैसें कळलें हें । कोणें केले तुज छळ हे ॥ २३ ॥
पृथा म्हणे हो ऐक फाल्गुना पूर्व वृत्तांत मी सांगें ।
नारद येउनी व्रत सांगितलें तंव गांधारी संगें ॥

---

८ मेदिनी=पृथ्वी. ९ कर्दम=चिखल. १० हाट=बाजार. ११ बिदी=रस्ते.

एकोत्तरशत पुत्र मिळोनी गज केला अभंग ।
बैसुनि त्यावरि दिधलीं वाणें वोवसिलें तिणें त्रिजग ॥
मजला दुःख तें भारी हो, कोण माझें संकट वारी हो ॥ २४ ॥
ऐशी सोळा दिवस पूजा करोनि दिधलीं वाणें ।
पुढिले जन्मी ऐरावतप्राप्ति होय सन्मानें ॥
ऐकोनी वीर हास्य करिती आइक माते वचनें ।
नेणों जन्म पुढील कोण अतां चि मज हें करणें ॥
आणितों ऐरावतितें । पाहें माझे गतितें ॥ २५ ॥

श्लोक—जन्मांतरें तीं तुटलीं स्वभावें । जेव्हांश्रिलें श्रीहरिपाद भावें ॥
मृद्गोलहस्ती तरि भव्य वाणा । पूजोनि पूढें फलप्राप्ति कोणा ॥२६॥

चाल—अर्जुन म्हणे याचेनि फळ काये । पुत्रातें माता कुंती सांगताहे ॥
गजपूजनें ऐरावतीप्राप्त होये । पुढिलीये जन्मीं येवढें फळ लाहे ॥२७॥
कवण हो खेद वाटला अंतरा । त्रिभुवन ऊमें करूं तुझ्या उत्तरा ॥
आतांची ऐरावत आणूं सत्वरा । तरी च तूझा पुत्र मी हो खरा ॥२८॥
पुत्राची गोष्ट ऐकोनी हर्षली । म्हणे हो आजी गांधारी बैसली ॥
गजस्कंधीं बैसोनी मिरवली । आम्हांसि वाण देऊं जे पैं आली ॥२९॥

श्लोक—आतां चि इच्छा करिं पूर्ण माते । आणीन ज्याची भगिनी रमा ते ॥
त्या चारदंता उतरोनी शिष्ट । आणूनि मी दाविन तूज स्पष्ट ॥३०॥

पद—बोलसि तूं अघटित वार्ता ऐकवेना जे कर्णीं ।
स्वर्गींचा ऐरावत प्रचंड केंवि पाय दे धरणी ॥
पूर्वीं रामें आपुल्या प्रौढी दगड तारिले जिवनीं ।
परि हा दिग्गजकुळमंडण तो नाहिं देखिला कोणीं ॥
आक्रमी भूमीसि हो । करणी उत्तम कैशी हो ॥ ३१ ॥
अर्जुन म्हणे जननीये आजि तूं पाहें आपुले नेत्रीं ।
स्वर्गींचा ऐरावती आतां चालवितों या धात्री ॥
तरी च पांडूकुमर तूं मानीं सोमवंशिचा क्षेत्री ।
नाहींतरि व्यर्थ चि भूभार होऊनि राहें धरित्री ॥
ऐसा केला जो पण हो । आणितां न लगे मज क्षण हो ॥३२॥

श्लोक—बोलोनि ऐसें मग बाण चौपीं । लेहोनि पत्रा खिळिलें प्रतापीं ॥
मंत्रोनियां सायकें तीव्र सोडी । इंद्रालयालागिं सुशीघ्र धाडी ॥ ३३ ॥
कडकडाट तो थोर जाहला । भडभडां बहू वायु सूटला ॥

---

१२ चाप=धनुष्य. १३ सायक=बाण.

गडगडी तदा निर्जरीसभा[१४] । झडझडोनि इंद्राहिलों[*] उभा ॥ ३४ ॥
बाण पातला इंद्रआसनीं । लक्षिती पुढें देव लोचनीं ॥
त्या शचीवरें उठुनि पाहिलें । सायकामुखीं पत्र लेखिलें ॥ ३५ ॥
पद—देखुनि बाण सतेज पत्र मुखीं वज्रधर थरथर कांपे ।
* गर गर गर फिरवी डोळे सद्गुरु पाहे कोपें ॥
चक चक चक सर्व हि झाले म्हणती कोणें भूपें ।
बाणाग्रीं लेहोनि पत्र कां पाठविलें इंद्रासमिपें ॥
ऐसा कोण बलि हा हो । करितो आम्हांसी रळी हो ॥ ३६ ॥
श्लोक—सोडुनी मग तिहीं सुपात्रिका । पाहिली वरि सुकृष्णमुद्रिका[१५] ॥
तो बृहस्पति सभेसि वाचितो । देवनाथ एकचित्त ऐकतो ॥ ३७ ॥
सकल हि उपमा जे जे तुम्हालागिं साजे । अह शतमख[१६]प्राप्ति स्वामि तेथील राजे ॥
नमन हें तुह्मि ध्यावें श्रीहरीसेवकाचें । तदुपरि पारिसीजे कार्य पांडूसुताचें ॥ ३८ ॥
सुरकुळमणि तुम्हां एक विज्ञप्ति आहे । सुरगजवर कुंती स्वया व्रता इच्छिताहे ॥
म्हणउनि प्रभुवर्यें धाडिजे गौरवर्णे । नहिं तरि न म्हणीजे पोर हें टीरवाणी ॥३९॥
चाल—अमरेंद्र ऐरावती पाठवावें । कुंतीव्रतकरावें वैभवें ॥
न द्यावें तरि तैसें ची लीहावें । कांहीं एक मग करिजेल स्वभावें ॥४०॥
पद—व्रत झालिया सर्वें चि धाडूं ऐरावती सुरेशा ।
न पाठवाल तरि उणें येतसे अमुच्या सोमवंशा ॥
कीं उत्तर सत्वर हस्ति पाठवा ऐसा हा अंदेशा ।
नाहिं तरि तैसा विचार करणें घडेल हो सर्वेशा ॥
पांडुकुमर आम्ही हो । कळों येइल स्वामी हो ॥ ४१ ॥
चाल—विचारी शक्र सद्गुरु संपन्न । मानवीं धरिला देवांशीं अभिमान ॥
बृहस्पति म्हणे ऐसें आहे जाण । आजिंक्य पांडु त्रिभुवनीं नंदन ॥४२॥
पद—बृहस्पति म्हणे सुराधीशा ऐकें अमृतपान[१७] ।
पूर्वीं राजे बहूत झाले कोण पाठवी बाण ॥
ऐशापरी पाठवूनि जरी किरिटी करि संधान ।
काय अम्ही अवघे करितों घेता अमुचा प्राण ॥
पांडुकुमार बळी हो । करिती रणखंदळी हो ॥ ४३ ॥
चाल—आणीक नवल तयांचें नेणसी । हस्तगत झाला वैकुंठनिवासी ॥
त्रिभुवन हातीं देईल तयांसी । मग तूझी कथा काय ते ऐकसी ॥ ४४ ॥

---

१४ निर्जरीसभा=देवांची सभा. १५ मुद्रिका=शिक्का. १६ शतमख=इंद्र. १७ अमृतपान=हे इंद्रा. * इंद्राहिला=इंद्र राहिला.

पद—कठिणोत्तरें ऐशीं ऐकून शचिवर क्रोध न साहे ।
शैलांची मी मौळें कुट केलीं वज्रघायें ॥
दितिपुत्राचें निर्मूळ केलें कोण पराक्रमि आहे ।
अर्जुन बाल हें काल जन्मलें मजशीं भिडों पाहे ॥
अपूर्व कैसें वाटे हो ॥ रुपती नवनितकांटे हो ॥ ४५ ॥

सवाई—वाचुनि पत्र बृहस्पति त्यावरि पार्थपराक्रम सांगत इंद्रा ।
तो हरिचा बहु आप्त धनंजय हे निरखीं नयनीं हरिमुद्रा ॥
यास्तव आन मनीं न धरीं करिं सिद्ध सुशोभित धाडिं गजेंद्रा ।
ऐकुनियां गुरुवाक्य परी गज धाडुं असें न वटे मनि इंद्रा ॥ ४६ ॥
हा गज विराजित ये स्थलिं तो अवनीवरि जाइल कैसा ।
हे गुरुराज मनीं उमजा तुम्हि यासि विचार सुचे मज ऐसा ॥
सांगुनि धाडुं तया नृपराप्रति न्या करि सिद्ध कळेल हि तैसा ।
दूत म्हणे बहु हे अमराधिप हस्तिस न्या कथि हें हरिदासा ॥ ४७ ॥

चाल—प्रत्युत्तर ऐसें चि लिहावें । दिधला जी हस्ती नेइजे स्वभावें ॥
गज नेतां बळ कळेल स्वभावें । तेथें हें बहु कासया बोलावें ॥ ४८ ॥

पद—सुरगुरु म्हणे सुराधीशा ऐके सगुणराशी ।
पत्रीं लेहूनि धाडा ऐसें न्यावें ऐरावतीसी ॥
असेल जरि त्या भक्त पराक्रम कळों ये सर्वांसी ।
म्हणोनि लेहुनि बाणि पाठविलें भूर्जपत्र तळासी ॥
मार्गणें उतरे कैसा हो ॥ सपक्ष अहिरिपुं जैसा हो ॥ ४९ ॥
जैसा शंभू विराजमान बैसे सुरगणपाळीं ।
तैसा धर्म रत्नसिंहासनिं बंधूच्या सम मेळीं ॥
भीष्म द्रोण कृपाचार्यादि हांसति आनंदकल्लोळीं ।
तंव तो बाण मेघजळासम धर्मपाद प्रक्षाळी ॥
म्हणती अपूर्व धरणी हो ॥ पार्थे केली करणी हो ॥ ५० ॥
देवेंद्राचें पत्र कृपाचार्य वाचुनियां पाहे ।
स्वस्ति श्रीसालंकृत पांडुकुमरा अक्षय राहें ॥
थोर पराक्रम बाणीं पाहुनि मम मानस सुख लाहे ।
सोमवंश कुळतीलकमंडण कृष्णकृपा तुज आहे ।
न्यावा दिग्गज तुम्हीं हो ॥ आटक न करूं आम्हीं हो ॥ ५१ ॥

सवाई—येउनि दूत नरा प्रति सांगति शीघ्र असें तुम्हि हस्तिसि आणा ।

---

१८ अवनी=पृथ्वी. १९ मार्गण=बाण. २० अहिरिपु=गरुड.

ऐकुनि सेवक वाक्य धनंजय ते क्षणिं चिंतित सद्गुरु द्रोणा ॥
शीतें[21] करें स्परशोनि करी शरवृष्टि नसे परमीत हि बाणा ।
ते नभिं वाट करी शरदाट अचाट पराक्रम पार्थ सुजाणा ॥५२॥

चाल—पत्रिकागर्भ कळला अर्जुनासी । शराचा सेतु बांधिला गगनासी ॥
महिपासुनियां अमरेंद्रभुवनासी । सुखरूप ऐरावति आणी सदनासी ॥५३॥

श्लोक—तेव्हां म्हणे अर्जुन भीमसेना । जाऊनि तुम्ही सुरहस्ति आणा ॥
या बाणपंथीं ऐरावतीसी । जाऊनि बोला सुरनायकासी ॥ ५४ ॥
कोठें तुझा रे तनुशुभ्र हस्ती । आश्चर्य केलें विबुधीं[22] समस्तीं ॥
सांगे गुरू अर्जुनसेवकाचा । दावा त्वरें हस्ति तरी च वांचा ॥ ५५ ॥

चाल—उच्छिष्टें काढी धर्माचे मंदिरीं । अर्जुन वाजी हांकितो निज करीं ॥
एक वेळ झाला तयाची अंतुरी[23] । अल्प ही न्यून पडूं नेदी श्रीहरी॥५६॥
दाऊनी ऐरावती देवरायें । निर्विघ्न व्हावें भलत्या उपायें ॥
बोलत मुखें भीम महावंतीसी[24] । तूं चालवीं गज हा हस्तिनापुरासी ॥ ५७ ॥

श्लोक—महावतें तो ढकलूनि हस्ती । आला म्हणे हा गजराज मस्ती ॥
घालोनि शुंडा मग भीमसेना । ओढीतसे तो परि हा ढळेना ॥ ५८ ॥

चामर—धरोनि पाय हस्तकें गजासि नेतसे तुकें ।
करोनि शीघ्र मोटकें स्वपाठि बांधि कौतुकें ॥
करोनि सिंहगर्जना चतुष्पदी च बांधिला ।
गदेसि घालुनी करी धरोनि स्कंधिं चालिला ॥ ५९ ॥
सभेसि भीम जाउनी म्हणे सुरेंद्र बोलणें ॥
नगारि[25] बोलिला तुम्ही कदापि हो न रूसणें ॥
करींद्र हो विडंबिला नरेंद्र तो म्हणे असे ।
विडंबना विलोकिजे म्हशासि कोण या पुसे ॥ ६० ॥
विडंबना विलोकुनी सुरेंद्र कोपला मनीं ।
गजासि सोडवीतसे म्हणे अकीर्ति मेदिनी ॥
विभूषणें मि घालितों तुम्हीं क्षणेक पाहिजे ।
सुशोभितासि नेलिया तुम्हासि साध्य जाइजे ॥ ६१ ॥

श्लोक—चतुरदंतपती करिं भूषिला । चतुर स्कंधिं महावत बैसला ॥
चतुरपाणिसखाग्रजें[26] त्यावरी । बसुनि आणितसे अवनीवरी ॥ ६२ ॥
शरपथें उतरेत विराजती । घणघणामित किंकिणि[27] वाजती ॥

---

२१ शीत=धनुष्याचीदोरी. २२ विबुध=देव. २३ अंतुरी=स्त्री. २४ महावंत=हत्तीला हाकणारा महात. २५ नगारि=इंद्र. २६ चतुरपाणिसखाग्रज=भीमसेन. २७ किंकणी=घंटा.

सकळिकां बहु कौतुक वाटलें । निरखितां जनिं सौख्य चि दाटलें ॥ ६३ ॥

पद—पाहतां दिसे शोभा दंता उटणें केलें ।
आरक्त नेत्रीं दीप्ति जैशी रत्न खेवणें केलें ॥
शुंडादंडें झोलित पर्वत मंद मंद गति चाले ।
ऐसा इभें उतरतां भूतळिं देखुनि कौरव भ्याले ॥ ६४ ॥
मारिति दुर्धर हांका हो, पोटीं भरले धाका हो ॥
आला ऐकुनि गज तो धर्म सांगे भीमसेना ।
धृतराष्ट्रादिक गौतमपुत्रा नमिजे भीष्म द्रोणा ॥
सर्वांप्रति जाऊनि वैरकोदर तो वंदित चरणा ।
ऐसे आले निजनगरासी नमिती दिग्गजचरणा ॥
म्हणती भगीरथ जेव्हां हो, गंगा आणी बरवी हो ॥ ६५ ॥

श्लोक—जरि पराक्रमसे तरि मानिती । न करि विक्रम कोणि न मानिती ॥
शचिवरें हि पराक्रम पाहिला । म्हणुनियां गज सत्वर धाडिला ॥ ६६ ॥

पद—मग तो वारणें पुजोनि सर्व हि आले मिरवत नगरीं ।
नाना वाद्यें वाजत पांडुरायाचे महाद्वारीं ॥
सखियामेळीं परमाल्हादें कुंती ये सामोरी ।
बोलावूनि झडकरि गांधारी पुजाविधितें सारी ॥
बैसली दिग्गजपृष्ठीं हो । घडलें नाहीं सृष्टी हो ॥ ६७ ॥

श्लोक—करुनि रुचिर पूजा कुंति आरूढ झाली ।
मिरवत मग चाले देउं वाणा निघाली ॥
स्थिर करि सुरहस्ती नारि गांधारिगेहीं ।
उतरुनि मग देते वायनालागिं पाहीं ॥ ६८ ॥
निरखुनि सुरहस्ती नारि विस्मीत झाली ।
अघटित करणी हे या सुतें दाखवीली ॥
बहु सुत हरणीसी जाहले काय कामा ।
उपजत करिगेहें दाविती सिंहनामा ॥ ६९ ॥
म्हणउनि अति प्रेमें क्षेमें कुंतीस दीलें ।
तव व्रत इह जन्मीं सांग सिद्धीस नेलें ॥
म्हणउनि तय वेळे आदरें बोलियेली ।
सुयुधनहृदयीं ते काळिमा वाढियेली ॥ ७० ॥

---

२८ इभ=हत्ती. २९ वरकोदर=वृकोदर (भीम). ३० वारण=हत्ती, गज. ३१ क्षेम=आलिंगन.

चाल—वंदोनी गजा आरूढली त्वरित । तिळफळें युक्त शर्करासमवेत ॥
नानापरिचीं वाद्यें हो वाजत । आनंदें कुंती वोवसा भरीत ॥ ७१ ॥

पद—ऐसा सोहळा हस्तिनापुरीं हस्तीचा पूर्ण झाला ।
अमरेशाप्रति ऐरावत सन्मानें पाठविला ॥
ऐशी पूर्वज कीर्ती वैशंपायन जन्मेजयाला ।
सांगे द्रोणदक्षिणे द्रुपद बांधुनि हस्ती दिधला ॥
केला सद्गुरु मान्य हो । बाळक राम अनन्य हो ॥ ७२ ॥

श्लोक—देखोनि तो विक्रम अर्जुनाचा । संतापला जीव सुयोधनाचा ॥
तें पासुनी मत्सर वाढलासे । रायासि पूर्वार्थ निरूपिलासे ॥ ७३ ॥

चाल—झुंजारी ऐसा नकुळ आगळा । सहदेव जाणे ज्योतिषा सकळा ॥
पांचा ही परिस द्रौपदी जवळा । क्षण एक न्यून पडूं नेदी सांवळा ॥७४॥
पांडवचरित्र वर्णिलें श्रीव्यासें । जगवंद्य केलें वैकुंठनिवासें ॥
श्रवणमात्रें तुटती भवपाश । वस्त्रलिंगा तारिलें सहवासें ॥ ७५ ॥

श्लोक—हा गौरीगजवोवसा परियसा पुण्यास व्यापारसा ।
सेवाना अळसा बहू भरवसा मानूं नका मानसा ॥
काळाचा वळसा कथामृतरसा एकाग्र चित्तीं वसा ।
नोहे जन्म असा पुढें तरि कसा श्रीकृष्णपायीं वसा ॥ ७६ ॥

॥ इति गजगौरीव्रत संपूर्ण ॥

अथ महाबळभटचरित्र.

हरी जगत्रजननी प्रसूत कंसभूवनी ।
श्रीकृष्ण जन्मला मनीं करी जनासि मोहनी ॥ १ ॥
कित्येक बंधमोचनें तयासि काय बंधनें ।
करोनि पंथ मोकळा श्रीकृष्ण जाय गोकुळा ॥ २ ॥
रिपू म्हणे चला चला प्रसूतिकाळ पातला ।
विशेष कंस तो हटी पदीं धरोनि आपटी ॥ ३ ॥
बळेंचि हस्त पीटिला तसाचि हस्त निष्टला ।
म्हणे रिपु तुझा रिपू श्रीकृष्ण गोकुळाधिपू ॥ ४ ॥
मनांत कंस खोंचला उपाय एक सूचला ।
उपाय कोणसा भटो जिवाचि काळजी तुटो ॥ ५ ॥
वदे भटू नृपापुढें उकावला चढोवढें ।
बळें चि पैज मारितों तुझा रिपू विदारितों ॥ ६ ॥

बळें बळाविली कळी कटया भट्ट माभळी ।
उपाध्या कंस हा कुळा म्हणोनि वंद्य गोकुळा ॥ ७ ॥
बळें बलाढ्य सूभटू बळें करोनियां हटू ।
बसोनियां चि नेहटू प्रशस्त वाचितो पटू[32] ॥ ८ ॥
हटें हटें च उद्धटें कुटीळ काळलंपटें ।
उपायसा प्रयोजिला मुलासि घात योजिला ॥ ९ ॥
बहू मिळोनि सुंदरी मुखें म्हणे हरी हरी ।
तुम्हांसि वोखटी परी कुमार हो मुळावरी ॥ १० ॥
बहू मिळोनियां वधू कराल बाळकावधू ॥
तरी च वंश सावधू यथार्थ सांगतों विधू ॥ ११ ॥
हळू च कृष्णनाटकें चरित्र मांडि नेटकें ॥
उगा चि थोर मारका भटासि बैसला धका ॥ १२ ॥
पदार्थ मात्र चालवी भटासि पाद्य घालवी ॥
हरीलीळा कळे चि ना अचेतनास चेतना ॥ १३ ॥
सहाण खोड लाटणी कित्येक खुंट पाटणी ॥
इळ्या पळ्या परोपरी उठावल्या भटावरी ॥ १४ ॥
पलैन[33] तंग तोबरे लगाम जेरबंद रे ॥
बळाविली कुठाकुटी भटू बहुत हिंपुटी ॥ १५ ॥
सदेव पाट हालले समस्त देव चालिले ॥
बळें शुंभा[34] धवाविती कित्येक ढेंकळें भिती ॥ १६ ॥
भरे मुखांत मृत्तिका पुरे पुरे नका नका ॥
हरीचरित्र हें भलें जनीं समस्त शोभलें ॥ १७ ॥
करील देहदंडणा हरील जन्मखंडणा ॥
उदास दास तो कवी बहु जनासि शीकवी ॥ १८ ॥
इति महाबळभटचरित्र संपूर्ण ॥

अथ द्वादशमास.

गजास्यीं[35] वंदूनी कमळजसुता[36] पाय सुमनीं ।
पुजूनीयां भावें गुरुचरण ध्यातों अनुदिनीं ॥
सदा संतीं स्नेहें मम हित बहू हें चि करणें ।
हरीनामीं प्रीती जडवूनि निजानंद भरणें ॥ १ ॥

---

३२ पटू=पंचांग. ३३ पलान=खोगीर. ३४ शुभा=गोवऱ्या. ३५ गजास्य=गजमुख. ३६ कमळजसुता=सरस्वती.

शृंगारलीलारसपीयुषासी । न सेविती ते नर पापरासी ॥
विलासिनीकौतुकैवृंद[३७] कर्णीं । ऐकोनि ध्यावा हरि चक्रपाणी ॥ २ ॥

सवाई—एकदिनीं निशिचे समयीं प्रियकामिनि क्रीडति सुंदर सेजे ।
मोगरिचंपकजातिफुलें मद फार सुगंधित मंचक वोजे ॥
तेल भरोनि सुगंध चहूंकड सोज्वळ दीपक मोहिं विराजे ।
त्या समयीं रतिमन्मथनायक सिद्ध असे सह घेउनि फौजे ॥ ३ ॥

श्लोक—शृंगारसोळा करुनी सुखेंशीं । घालीत माळा प्रियकंठदेशीं ॥
परस्परें लावुनि चंदनासी । तांबूल देती स्वमुखें विशेषीं ॥ ४ ॥
कंठीं धरोनि कवळी पति तो प्रियेसी । चुंबीतसे वदन रोवुनियां रँदासी[३८] ॥
झाडी मुखासि तरुणी मग वक्र पाहे । तें सौख्य इंद्रपदतुल्य चि भासताहे॥५॥
धरुनि कुचयुगातें भोगकाळीं पतीनें । विवसन करुनी स्त्री तोषवीली रतीनें ॥
मग उठुनि मृगाक्षी सांवरी नीरिवंदा। हसत वदन बोले लागला थोर धंदा ॥ ६ ॥
ऐशी सुखें क्रमुनियां रजनी प्रभाते । बोले स्त्रियेसि पति आइक शब्द कांते ॥
आहे सुमूर्त गमना मज तीर्थयात्रे । आजि प्रयाण करणें रमणीयगात्रे ॥ ७ ॥
निर्धार संवत्सर एक पाहीं । जन्मोनियां सार्थक आन नाहीं ॥
वियोगदुःखानळ तो स्वदेहीं । नको करूं मत्पदआण वाहीं ॥ ८ ॥
पतिगमन मृगाक्षी ऐकुनी स्तब्ध झाली ।
सजळ नयन चित्तीं आठवी चंद्रमौळी ॥
शिव हर मृड शंभो त्रैाहि[३९] कैलासवासी ।
स्मरत विकळ गात्रें अंग टाकी भुमीसी ॥ ९ ॥

सवाई—विव्हळ देखुनि ते युवती प्रिय धांवुनियां कवळी हृदयासी ।
अश्रु पुसोनि म्हणे ललने त्यजि खेद अधीर तुं काय हि होसी ॥
या पुरुषासि प्रवास निरंतर धीर धरोनि विचार मनासीं ।
तूज हि नेइन मी परि बाळक लाहन यास्तव राहि सुखेंशीं ॥ १० ॥

श्लोक—संबोखुनी वदन चुंबित कामिनीशी ।
पाकक्रियेसि उठवी गुणपूर्णराशी ॥
घालोनियां विविधभोजन हो पतीला ।
तांबूल देउनि तिणें प्रणिपात केला ॥ ११ ॥
धरुनि हनुवटीतें ऊठवीली पतीनें ।
मग मृदु पतिला ते शब्द बोले मतीनें ॥
स्मरण धरुनि माझें शीघ्र या प्राणनाथा ।

---

३७ वृंद=समूह. ३८ रद=दांत. ३९ त्राहि=रक्षणकर.

विरहजनितदुःखा कोण साहेल वेथा ॥ १२ ॥
बोले प्रियेसि पति आइक निश्चयातें ।
संवत्सरासि दिन एक न होय मातें ॥
आनंदरूप सदनीं असिजे प्रियेसी ।
ध्यावा निरंतर हरी हृदयावकाशीं ॥ १३ ॥

सवाई—मंजुळ शब्द वदोनि तिला समजावुनि कांत करी गमना ।
ते क्षणिं ते उँपरीवरि सत्वर वेंघुनि पाहि पतीवदना ॥
दृष्टिस गोचर तों अवलोकुनि जे क्षणि तो न दिसे नयनाला ।
व्याकुळ निर्बळ चाचर जाउनि कामिनि काय वदे सखियांला ॥ १४ ॥

श्लोक—कशी राहूं आतां पतिविण सख्या हो क्षणभरी ।
त्यजावें या देहा त्वरित उदरीं घालुनि सुरी ॥
अळंकारा भारा हरूनि मृदु हारा विषधरीं ।
परी ज्याची तोडा त्वरित विखुरा मौक्तिकसरा ॥ १५ ॥

संवत्सरप्रतिपदेसि प्रियोत्तमानें । केलें प्रयाण सखि विप्र पुजूनि मानें ॥
त्या दीसहूनि तिणें मग मास बारा । कल्पासमान क्रमिले विसरे शरीरा ॥ १६ ॥

चैत्रीं आम्रवनें प्रफुल्लित बहू केलीं वसंतें बरीं ।
छाया शीतळ मंद वास कुसुमें मोळ्या श्रमातें हरी ॥
तेथें जाति समस्त लोक वनिता घेवोनि संगें पहा ।
क्रीडा त्या विविधा करोनि सखया संतुष्ट होती महा ॥ १७ ॥

माझा पती जरि गृहीं असता सख्या हो । घेत्यें वसंत ऋतुचा अतिसौख्यलाहो ॥
रात्रीं निशाकर करी बहु तप्त देहा । आरण्य तुल्य सखि मानितसें स्वगेहा ॥ १८ ॥
वैशाखमास मधुसूदनतोषकारी । आला नसे पति सखे शिण होय भारी ॥
शृंगारयुक्त प्रियहस्त धरोनि नारी । न्हाती जळांत स्तविती वदती मुरारी ॥ १९ ॥
ऐकोनि केशवकथा जळकुंभदानें । देती द्विजासि दधिभोजन थोर मानें ॥
चर्चूनि चंदनसुगंध टिळे कपाळीं । लावूनि त्या निज सुखें सखि सर्व काळीं ॥२०॥

प्रातःकाळीं ये रिती पुण्यकर्में । भक्तीयुक्ती सारुनी ते स्वधर्में ॥
गाती गीती कृष्णगोपाळनामें । जेणें होती चिन्मयानंदधामें ॥ २१ ॥

वैशाखीं बहु चांदणें पडतसे पीयूषधारेपरी ।
ते वेळीं स्वपतीसमीप चतुरा त्या क्रीडती सुंदरी ॥
आलिंगोनि पतीस काय म्हणती लावा स्तना चंदना ।
त्या मीसें कुचमर्दना करविती संतोषती अंगना ॥ २२ ॥

---

४० उपरी=माडी. ४१ विषधर=साप.

रिझवुनि स्वपती वपु सुंदरा । कुसुमहारविराजित कंधरा ॥
प्रियमुखीं मुख घालुनि विव्हळा । रतिस इच्छित चंद्रकलोज्वळा ॥२३॥
हा मास गे सखि पतीविण व्यर्थ गेला । वीयोगदुःख अनळानिळ दीप्त झाला ॥
आतां करूं कसि मि काय उपाय नाहीं । मातें नसे जिवित आस न आन कांहीं ॥२४॥
आला ज्येष्ठ विशेष ऊन पडतें वृक्षातळीं सावली ।
सेवूनी क्षण एक कांतसदनीं[४२] गाईन नामावली ॥
पावें जो श्रम तो हरी यदुपती नाहीं सुखाची कला ।
मार्गी होतिल कष्ट जाण सखिये भेटेल कैं हो मला ॥ २५ ॥
सावित्रीवट पूजुनी जंव गृहीं आली असे निश्चळा ।
देखोनी पतिवीण रिक्त सदना झाली असे व्याकुळा ॥
कैंची शुद्धि सुबुद्धि हारपुनियां दुःखीत झाली मनीं ।
कांतावीण दिशा समस्त विजना झाल्या मला साजणी ॥ २६ ॥
आषाढमास निघतां प्रिय फार चिंतें । दे आम्रभोजन पवित्र सदा द्विजातें ॥
श्रीपंढरीशपदपंकजदर्शनाला । जाऊनि कीर्तन करी बहु हर्ष त्याला ॥ २७ ॥
आला श्रावणमास जाण पडळें गर्जे कसें अंबरीं ।
तेव्हां तें भययुक्त चित्त सखये होतें बहूतां परी ॥
वीजांचे कडके अनेक उठती घोरांधकारें दिशा ।
मेघाची जळवृष्टि फार पडते कैसा धरूं धींवसा ॥ २८ ॥
वाटे या समयीं पतीस हृदयीं आलिंगुनी मंचकीं ।
बैसोनी स्वमुखें सुगंधित विडा घालोनि त्याचे मुखीं ॥
आतां काय करूं कसा धिर धरूं आणा तुम्ही स्वामिया ।
झाला जीव उदास श्वास भरला कीं आग लावा वया ॥ २९ ॥
सवाई—सावध होउनि काय वदे सखयांप्रति हात धरोनि कपोळीं[४३] ।
या महिन्यांत समस्त हि पूजिति शंकर सांब निशाकरमौळी ॥
नाथविना मि अनाथ असें सखि प्राणपती शिवपूजनकाळीं ।
संगिं बसोनि मला विविधार्चन सारुनि जाणत तोषवि शूळी ॥ ३० ॥
श्लोक—नागपंचमी नागपूजनें । घालितीं स्त्रिया फार भूषणें ॥
घेउनी करीं रम्य टीपरी । गाति नाचती त्या परोपरी ॥ ३१ ॥
गोकुळाष्टमी कृष्णपूजनें । देखुनी सये ये रिती जनें ॥
लोक सारिती विप्रभोजना । आठवे मनीं प्राणमोहना ॥ ३२ ॥
कृष्णभक्त पति साजणि माझा । भक्तियुक्त करि पूजन वोजा ॥

४२ सदन=घर. ४३ कपोल=गाल. ४४ निशाकरमौळी=चंद्रशेखर [शिव].

कांतवीण न रुचे मज कांहीं । झोंबला विरहपँन्नग देहीं ॥ ३३ ॥

सवाई—भाद्रपदीं हरितालिकपूजन मी करितें परि गोड न वाटे ।
श्रीगणराजचतुर्थिव्रतास करीन सखे कधिं कांत सुभेटे ॥
मीन जसा उदकाविण व्याकुळ या परि सोशिन दुःखचपेटे ।
कांतवियोग कसा घडला हृदयीं विरहानळ फार च पेटे ॥ ३४ ॥
आश्विनमास जनास सुखास करी सजणी नवरात्रप्रसंगें ।
स्थापुनियां घट सप्तशतीस्तव वाचिति देविपुढें नर संगें ॥
होमविधान सिमाक्रमणा करिती जन नैष्टिक आपुलि रंगें ।
येति गृहा तंव सन्मुख कामिनि देखुनि विव्हळ होति अनंगें ॥ ३५ ॥

श्लोक—ऐशा दुखाच्या दिवसांत कांतें । प्रयाण केलें सखि दूर पंथें ॥
वियोगदुःखास कदापि नेणें । त्या प्राणनाथाविण व्यर्थ जीणें ॥ ३६ ॥
कार्तीकमास बरवा हरितोषकारी । स्नानें करोनि स्वपती पुजिती मुरारी ॥
वृंदावनीं तुळसि पूजुनि दीपदानें । केल्या पुन्हा न जननीजठरासि येणें ॥३७॥
चंडचंडिकाअंचळें अती । अग्निचेपरी देह ताविती ॥
राहुनें निशानाथ ग्रासिला । मागुती कसा दुष्ट वांचला ॥ ३८ ॥
लोक अमृता यासि बोलती । व्यर्थ गे सखे नाम ठेविती ॥
विहिणी स्त्रिया जाळितो बळें । वैर मांडिलें थोर या सळें ॥ ३९ ॥
दूरि तो करा दुष्ट वेगळा । पाहुनां कधीं या अमंगळा ॥
घातकी बहू दुष्ट वोंगळा । काळिमा दिसे मध्यमंडळीं ॥ ४० ॥
इति द्वादशमास संपूर्ण.

महिम्नस्तोत्रसमश्लोकी
उपोद्घात.

……………म्हणवित सुनैवेद्य जरि तो ॥ ३ ॥
गुणाकारें भूतें प्रकटुनि न जो लिप्त अगुणी ।
तयातें तांबूलार्पण उचित कैसें बहुगुणी ॥
करी जो त्रैलोक्या सफळ फळ त्या अर्पण कसें ।
स्वयें धाता नारायणमुनिमुखें बोलत असे ॥ ४ ॥
स्वरोमाचारंध्रीं बहु भुवन अंडें धरितसे ।

---

४५ पन्नग=साप. ४६ या प्रकरणाचा बाकी राहिलेला भाग आम्हास मिळाला नाहीं.
१ या स्तोत्राच्या उपोद्घाताचे पहिले पावणे तीन श्लोक मिळाले नाहींत.

तया माथां ढाळी जन मुढमती चामर करें ॥
नटे सर्वी माया समजुनि तया नर्तन वृथा ।
महा घोषें नादध्वनि अनुभवें वाद्य नसतां ॥ ५ ॥
न जाणे ब्रह्मा तो श्रुतिनिगमशास्त्रा हि महिमा ।
शिणे लक्षूं जातां गुरु सुरपती शेष महि मा ॥
स्तवाया ऐशातें त्रिभुवनि दुजा योग्य न असे ।
करी स्तोत्रा त्याचें फळ सकळ ही त्यांत विलसे ॥ ६ ॥

स्वमतिची जंव ते अवधी पुरे । तंव सुनिश्चित स्तोत्र करी पुरें ॥
निज गिरेंसे पवित्र करावया । स्तविन योग्य तथापि वरावया ॥ ७ ॥
न पूजेसि ठाव स्तुती तेथ कैशी । दिसे भिन्नता येथ शंका चि ऐशी ॥
श्रुती वेद हे ज्या पथें सर्व जाती । तशी आवडीची असे एक जाती ॥८॥
असा भाव जाणोनियां पुष्पदंतें । स्वयें अर्पूनी वाक्यपुष्पें सुसंतें ॥
पदें कल्पुनी अर्चिजे शूलपाणी । जनीं सज्जनीं ऐकिजे ते सुवाणी ॥ ९ ॥
महिम्निस्तुती जे अशी एक भावें । करूनी गणामाजी श्रेष्ठत्व पावे ॥
निजानंद अर्थी भरे चित्त जेव्हां । निदिध्यासितां मुक्ति तात्काळ तेव्हां ॥१०॥

समश्लोकी.

महिम्नः पारं ते०

परं पारा तूझ्या अविदुष असा योग्य न जरी ।
स्ववाणी ब्रह्मादि स्तविति न कळे अंत हि तरी ॥
अवाच्या ऐशातें स्वमतिपरिणामांवधिवरी ।
अशा स्तोत्रा मातें हर निरपवादा परिकरीं ॥ १ ॥

अतीतः पंथानं—

नमो वाचा मार्गे अमित महिमा गोचर नसे ।
श्रुति व्यावृत्तीनें सचकित हि होतां नगि वसे ॥
असा वर्णू कैसा अगणितगुणी कोण अशाई ।
पदा अर्वाचीना समकरणशब्दादिविषयीं ॥ २ ॥

मधुस्फीताः—

मधुस्फीतां वाणी अमृत तव माधुर्यलहरी ।
तुझी हे ब्रह्माख्यस्तुति सुरगुरो विस्मय करी ॥

---

२ गिरा=वाणी. ३ महिम्न=मोठेपणाची. ४ निदिध्यास=मनन. ५ अविदुष=मूर्ख. ६ अवाच्य=अवर्णनीय. ७ स्वमतिपरिणामवधिवरी=यथाबुद्धि. ८ अमित=अमर्याद. ९ महिमा=मोठेपणा. १० गोचर=ज्ञात. ११ मधुस्फीता=मधा सारखी गोड.

गुणीं ऐशा माझी रसित रसेना[12] पूत[13] सदया ।
करावी या अर्थे त्रिपुरमथना निश्चित धिया ॥ ३ ॥

तवैश्वर्यं:—

स्वऐश्वर्ये भूत[14]स्थितिउदय[15]नाशासि करिसी ।
त्रयावस्थाव्याप्त त्रिगुण तनु भिन्नासि धरिसी ॥
असंभाव्या ऐशा वरद रमणीया विरतिनें ।
जडा बुद्धिभ्रांते स्वमति दुषिती लोक रितिनें ॥ ४ ॥

किमीहः किं कायः —

दिसे आश्चर्यत्वें सकल खलु भूतें त्रिभवनीं ।
क आधारें ब्रह्मा रचित किमुपादान[16] अवनी[17] ॥
अतर्क्यैश्वर्यातें अनवसर बुद्धीहत वशें ।
कुतर्कभ्रांतीनें सकळ जग मोहास्पद वसे ॥ ५ ॥

अजन्मानो०

अजन्मे कैसे ते निवसति जगीं सावयवता ।
विना आधिष्ठानें भव विधि तया केंवि पुरता ॥
अनीशें कर्तृत्वें भुवनजानितें कल्पित जरी ।
मतीमंदा त्याचा अमरवर नेणोनि हि तरी ॥ ६ ॥

त्रयी सांख्यं:—

त्रिवेदीं सांख्यज्ञीं पशुपतिमतीं वैष्णवजनीं ।
स्वसामर्थ्यें सर्वी धरुनि धृतियोगादि विजनीं ॥
प्रितीनें आश्चर्यें कुटिळसरळे मार्ग धरुनी ।
मिळों जाती तूतें जलनिर्वह[18] सिंधूसि[19] वरुनी ॥ ७ ॥

महोक्षः खट्वांगं०

विभूती खट्वांगें[20] अजिन[21] धर नंदी दृढ अही[22] ।
कपाळा घे हातीं परशु उपकर्णें सकळ हीं ॥
कृपादृष्टी सिद्धी निरखुनि कृपा सौख्य विलसे ।
निजात्मैक्यज्ञानें विषयमृगतृष्णा भ्रम नसे ॥ ८ ॥

ध्रुवं कश्चित् सर्वं०

खरें कोणी यातें म्हणति किति हें सर्व लटिकें ।

---

१२ रसना=जीभ. १३ पूत=पवित्र. १४ भूत=वस्तुमात्र. १५ उदय=उत्पत्ति. १६ उपादान=ज्या वस्तूपासून एकादा पदार्थ बनवितात ती वस्तु. मडक्याचें उपादान माती; गोठपाटल्यांचें उपादान सोनें. १७ अवनि=पृथ्वी. १८ निवह=समूह. १९ सिंधु=सागर. २० खट्वांग=खाटेचें गात. २१ अजिन=कातडें. २२ अही=सर्प.

खरें खोटें नोहें जग निरखितां दृश्य इतुकें ॥
असे आश्चर्यत्वें त्रिपुरमथना विस्मय परी ॥
स्तवाया लाजे हे मति चकित होऊनि हि तरी ॥ ९ ॥

तवैश्वर्यं०

तवैश्वर्यज्ञाना उपरि विधि खालें हरि रिघे ॥
तयातें सामर्थ्यें न कळसि बृहत्तेज[२३] वपु घे ॥
तदा श्रद्धा भक्ती करुनि तुजला शीघ्र मिळती ॥
मनोवृत्ति ऐशा परि स्तविति त्यां कां न फळती ॥ १० ॥

अयत्नादापाद्य०

स्वयें त्वत्पादाब्जीं बहु निज शिरोब्जें निरवितां ॥
दशग्रीवें[२४] भावें त्रिपुरहर सुव्यक्त स्तवितां ॥
अयत्नें त्रैलोक्या स्ववश जित निर्वैर करुनी ॥
स्वबाहू उग्रत्वें स्फुरत फिरतो गर्व धरुनी ॥ ११ ॥

अमुष्य त्वत्सेवा०

अशा त्वत्सेवेनें भुजवन बलाधिक्य म्हणुनी ।
महावस्तिस्थानाचळ करित कैलासभुवनीं ॥
तदा अंगुष्ठाग्रें अलस चालितें गोंवित जसा ।
खळा देतां थोरी स्वगुण न चुके निश्चय असा ॥ १२ ॥

यदृद्धिं सुत्राम्णो०

महेंद्राची ऋद्धी दिवि[२५] जित महा थोर हि परी ।
महा बाणें नेतां त्रिजग निज सत्तामय करी ॥
वसे त्वत्पादाब्जीं दिननिशि तया चित्र न दिसे ।
नमी भावें चित्तीं धरुनि तरि उग्रत्व विलसे ॥ १३ ॥

अकांडब्रह्मांड०

समस्त ब्रह्मांडीं क्षयचकित देवासुरभयें ।
कृपें रक्षी जेव्हां त्रिनयन विष प्राशुनि स्वयें ॥
भली शोभा कंठीं मिरवि जरि कल्मीष[२६] असतां ।
विकारें[२७] श्लाघी[२८] दे भुवनभयभंगव्यसनता[२९] ॥ १४ ॥

असिद्धार्थानैव०

प्रतिज्ञेनें मोही मुनिमनुजदेवासुरमही ।

---

२३ बृहत्=मोठ २४ दशग्रीव=रावण. २५ दिवि स्वर्गी, २६ कल्माष=काळें, २७ विकार=बदल, फेरफार, विरूपता. २८ श्लाघा=वाहवा, शाबासकी. २९ व्यसनता=तत्परता.

करी ऐसा जो का जगति जय बाणें सरळ ही ॥
विलोकीतां तूतें इतर सुर साधारण परी ।
अनंगत्वें तेव्हां स्मरण स्मर संसार न करी ॥ १५ ॥

महीपाताघाता०

पदाघातें पृथ्वी सभय धरित्ये संशय मनीं ।
भ्रमे तेव्हां स्वर्गी भुजपरिघ कंप ग्रहगणीं ॥
जटा मौळीं मुक्ता विलसत सुरा ताडन कृता ।
जगा रक्षाया जैं नटसि धरुनि श्रेष्ठ विभुता ॥ १६ ॥

वियद्व्यापी तारा०

नभ व्यापी तारागण सम जळीं फेन धरिते ।
प्रवाहें गंगा जे विलसत शिरीं बिंदुपरि ते ॥
समस्तां द्वीपातें वलयसम शोभा जलनिधी ।
यया मानें धर्ता प्रकट महिमा दिव्य तनु धी ॥ १७ ॥

रथः क्षोणी यंता०

रथ क्षोणी[३०] शास्ता[३१] विधि रविशशी चक्र विलसे ।
धनू मेरु श्रीश त्रिभुवनपती सायक[३२] असे ॥
वधाया ऐसा हें त्रिपुरतृण आडंबर धरी ।
न तो स्वेच्छा क्रीडा करुनि विभुता दाखवि खरी ॥ १८ ॥

हरिस्ते साहस्रं०

सहस्राब्जें विष्णू चरणकमळा पूजित जयीं ।
उणें येतां एका नयनकमळा अर्पित तयीं ॥
स्वशक्त्युत्कर्षाची परिणति तया चक्रवपुनें ।
त्रिलोकी रक्षाया त्रिपुरहर सामर्थ्य गतिनें ॥ १९ ॥

क्रतौ सुप्ते०

क्रतू नोहे दाता सफळ गति जो तूं करि तया ।
अपूर्णे जीं [होती] पुनित तव नाम स्मरतया ॥
अशा त्वत्सामर्थ्ये क्रतु सुफळ दान त्रिभुवनीं ।
श्रुतीतें सुश्रद्धा धरुनि भजती त्या शुभ जनीं ॥ २० ॥

क्रियादक्षो दक्षः०

क्रियाज्ञाता दक्ष क्रतुपति तनू धारक हरी ॥
ऋषींचा आर्त्विज्यें सुरगण सदस्यत्व[३३] कुसरी ॥

---

३० क्षोणी=पृथ्वी ३१ शास्ता=सारथी ३२ सायक=बाण ३३ सदस्यत्व=सभासदपणा.

क्रतु भ्रष्टे ऐसा स्वक्रतु फळदाता न गणितां ॥
अश्रद्धाभक्ती जो तव पार्दी अनन्यत्व नसतां ॥ २१ ॥

प्रजानाथं नाथ०

प्रजानाथें[३४] कन्या विषयसुखबुद्धी निरखितां ।
तदा रोही[३५] झाली म्हणुनि मृगमायेसि धरितां ॥
धनुर्हस्ता तूतें निरखुनि भयें देवभुवनीं ।
पळाला अद्यापि त्रसित मृगव्याधींसि[३६] अवनीं ॥ २२ ॥

स्वलावण्याशंसा०

स्वलावण्यभ्रांती धरुनि धनुपुष्पाग्र शर तो ।
जिणों इच्छी तूतें त्वरित जहला दग्ध स्मर[३७] तो ॥
अशातें अर्धांगी नटुनि नगजा[३८] स्त्रैण म्हणत्ये ।
तरी अज्ञानत्वें युवति स्वगुणत्वें च शिणत्ये ॥ २३ ॥

श्मशानेष्वाक्रीडा०

श्मशानीं क्रीडे तो स्मरहर पिशाचा सह चरी ।
चिताभस्में रुंडस्रक[३९] नरकपाळा करिं धरी ॥
न कर्मे मांगल्यें दिसति परि नामें चि अखिलें ।
प्रिती गाती त्यांतें परम सुख दे मंगल खिलें ॥ २४ ॥

मनः प्रत्यक् चित्ते०

मना प्रत्यक्प्राणा नियमुनि समाधान असतां ।
स्फुरद्रोमांचत्वें उदित नयनीं नीर दिसतां ॥
विलोकी आल्हादें ऱ्हदय अमृताब्धींत बुडती ।
धृती अंतस्तत्वें नियमिति तयां तूंचि पुढती ॥ २५ ॥

त्वमर्कस्त्वं सोमः०

महेशा भानू तूं शशिपवनअग्निस्वरूप तूं ।
मही तूं पाणी तूं दिवि सकळ आत्मा मन हि तूं ॥
गुणाच्या आकारें प्रकटत गिरा त्या परिणती ।
न तत्वार्थज्ञानें कळत गणना व्यर्थ शिणती ॥ २६ ॥

त्रयीं तिस्रो वृत्तीः०

त्रिवेदीं त्रैलोक्यीं त्रयमित अवस्थात्रय गुणी ।

---

३४ प्रजानाथ=ब्रह्मदेव ३५ रोही= हरणी. (रोहिणीचा तारा). ३६ मृगव्याध=रुद्र (लुब्धक तारा). रोहिणी, मृग, व व्याध यांची ही कथा ऐतरेय ब्राह्मणाचे तिसरे पंचिकेंत आहे. ३७ स्मर=मदन. ३८ नगजा=पार्वती. ३९ रुंडस्रक=मुंडक्यांची माळ.

अकारादीवर्णं त्रयिविकृतियोगें कवळुनी ॥
ध्वनी तुर्या[४०]धामीं निजमति प्रकाशकत्व करिती ।
अनेकीं एकत्वें शिव तुज चि ॐकार म्हणती ॥ २७ ॥

भवः शर्वो रुद्रः०

भवा शर्वा रुद्रा पशुपति हि उग्रादि महता ।
महा भीमेशाना इति सदभिधानाष्टक[४१] कृता ॥
अशा प्रत्यकूनामीं प्रविचरति देव श्रुतिमुखें ।
परंधामीं प्रीती नमन करितों मी निज सुखें ॥ २८ ॥

नमो नेदिष्ठाय०

नमो नादीइष्टा सकळलयकर्त्या तुज नमो ।
नमो माधुर्येष्टा स्मरहर महीव्यापक नमो ॥
नमो सर्वश्रेष्ठा चलगतिविशिष्टा तुज नमो ।
नमो विश्वव्याप्ता अखिलसुखदात्या तुज नमो ॥ २९ ॥

बहुलरजसे०

निज रजगुणें सृष्टीकर्त्या भवाय नमो नमः ।
अतितमगुणें तत्संहर्त्या हराय नमो नमः
जनसुखकृता सत्वोत्कृष्टा मृडाय नमो नमः ।
निजपदरता गुणराहित्या शिवाय नमो नमः ॥ ३० ॥

कृशपरिणतिचेतः०

लघु परिणति चित्ता क्लेश वश्यत्व भोगे ।
अगणितगुणसीमा लंघिजे कोण योगें ॥
सचकित कृतबुद्धी भक्ति आराध्य भावें ।
तव पद युग अर्ची वाक्यपुष्पें स्वभावें ॥ ३१ ॥

असितगिरिसमं०

असितगिरि[४२]मषीतें घालुनी सिंधुपात्रीं[४३] ।
सुरतरूवर याची लेखनी भूमिपत्रीं ॥
लिहित जरि असे कीं शारदा सर्वदा हे ।
तरि तव गुणलेशातें कदापीं न पाहे ॥ ३२ ॥

असुरसुर०

असुरसुरमुनींद्रीं इंदुमौल्यर्चनातें ।

---

४० तुर्या=चवथी. ४१ सदभिधानाष्टक=उत्तम आठ नांवें. ४२ असितगिरि=काजळाचा पर्वत. ४३ सिंधुपात्र=समुद्रा एवढी दउत.

प्रथुनि गुणमहिम्नें निर्गुणा अव्ययातें ॥
सकलगणवरिष्ठ पुष्पदंताभिधानें ।
रुचिरें[44] अलघु[45] वृत्तें स्तोत्र केलें तयानें ॥ ३३ ॥

अहरहरनवद्यं०

अघहरण असें हें धूर्जटिस्तोत्र लोकीं ।
पठन करुनि जो का मानवी नित्य घोकी ॥
निवसत शिवलोकीं रुद्रतुल्यत्व पावे ।
स्वसुखधनसुपुत्रीं कीर्तिमंत स्वभावें ॥ ३४ ॥

महेशा०

महेशापरता देव महिम्नाहुनियां स्तुती ।
अघोरा परता मंत्र नाहीं तत्व गुरूहुनी ॥ ३५ ॥

दीक्षादानं०

दीक्षादानें तपें तीर्थें ज्ञानें यागादिकी क्रिया ।
महिम्नस्तोत्रपाठाची कळा षोडश ही नसे ॥ ३६ ॥

शिवतत्वं०

शिवतत्व न जाणें मी कैसा आहे महेश्वर ॥
जैसा दिसतसे शंभू तैसातें नमितों सुखें ॥ ३७ ॥

आसमाप्त०

आदि अंत असे पुण्य स्तोत्र गंधर्वभाषित ॥
अनुपम्य मनोहारी शैव ईश्वरवर्णन ॥ ३८ ॥

उपसंहार.

असे हे महिम्नस्तुतिश्लोक सारे । स्वयें बोलिला जे महावाक्य सारे ॥
पढोनी रहस्यार्थ लाहेल याचें । कसें वर्णिजे भाग्य लोकीं तयाचें ॥ १ ॥

वदे पूर्व श्लोकीं मतिहिन स्तुती योग्य न जरी ।
कृपे स्तोत्रीं माझा हर निरपवादा परिकरी ॥
असें आरंभीं जो विनवुनि करी श्लोक पहिला ।
तिजा श्लोकीं वर्णी निज अनुभवें तत्व वाहिला ॥ २ ॥
ममत्वेतां वाणीं गुणकथनपुण्येन भवतः ।
पुनामीत्यर्थेस्मिन्पुरमथन बुद्धिर्व्यवसिता ॥
यया श्लोकार्धे जो विनवित असे अर्थ हि असा ।

---

[44] रुचिर=सुंदर. [45] अलघु=मोठें.

पदाच्या आधारें कवि वदत तो शीघ्र परिसा ॥ ३ ॥
म्हणे जे हे वाणी तव गुणकथापुण्यचरितें ।
पवित्रत्वा पावो सुचरित सुधा सौख्य भरितें ॥
यया अर्थें स्तोत्रीं निजमतिप्रकाशत्व करितो ।
सुवाक्यार्थें चित्तीं विवरुनि निजानंद भरितो ॥ ४ ॥
अशा आशयें वर्णितां स्तोत्र जेथें । स्तुती शेवटीं बोलिला श्लोक तेथें ॥
महिम्नस्तवाम्नायपरस्तोत्र ऐसें । वदे वाक्य त्या अन्वया एक कैसें ॥ ५ ॥
यया प्रश्नोक्तीचें सुमनस गती वाक्य परिसा ।
घडे जैसें त्यातें झगडत क्षणीं लोह परिसा ॥
स्तुती आरंभी तों निज अनुभवा शीघ्र वळघे ।
प्रमेयज्ञानाचे घडि घडि सुखाचे कैवळ घे ॥ ६ ॥
महिम्नस्तुतीमाजि श्रद्धासुभक्ति । असे मुख्य हें काढिलें श्रेष्ठ युक्ति ॥
बहू संमतें याशि ग्रंथांतराचीं । विलोकी समस्या पुरे अंतराची ॥ ७ ॥
श्रीमद्भागवतांत गोपिचरितीं ब्रह्मा स्तुती आदरी ।
गीतेमाजि तशीच अर्जुनमिषें जेथें वदे श्रीहरी ॥
श्रद्धाभक्ति अशी च मुख्य करुनी तेथें जशी बोलती ।
सद्ग्रंथीं कविमुख्य या सुभजनीं आनंदले डोलती ॥ ८ ॥
पढोनी वेदांता सकळ हि श्रुती शास्त्र श्रवणें ।
निरोधोनी वायू महितळिं सुयोगा मिरवणें ॥
शरीरें शोषूनी जप तप अनुष्ठान करिती ।
तरी आत्मैक्यत्वा न मिळति जरी हे न धरिती ॥ ९ ॥
बहु भक्त भक्ती अनेका रितीच्या । करीती परी त्या न होती रितीच्या ॥
जरी राजसा तामसा सात्विका हीं । तयातें निजानंद तो प्राप्त नाहीं ॥१०॥
अश्रद्धा गती रावणें भक्ति कैशी । तदा दक्षयज्ञादिकीं प्राप्ति जैशी ॥
सुश्रद्धाविना जे फलोत्पत्ति त्यातें । असे तीन श्लोकीं महिम्नांत त्यातें ॥११॥
तरी ईश्वरीं ऐक्यता याचि योगें । घडे जे सुश्रद्धा भक्ति प्रयोगें ॥
यया स्वानुभूती निजानंदलोकीं । सुखें घे पुन्हा तो महिम्नावलोकीं ॥१२॥
स्वयं तस्थेताभ्यां तव किमनुवृत्तिर्न फलति ।
असें बोले त्याचा कविनर असा अर्थ करिती ॥
यया श्रद्धा भक्तीं बहुत तरले आणिक पुढें ।
करीती घेती ते निज अनुभवा टाकुनी कुडें ॥ १३ ॥

---

४६ कवळ=घांस.

निज अनुभवद्वारें जो निजानंद पावे ।
तरि मग दुसरे ते श्रेष्ठ नाहीं स्वभावें ॥
म्हणुनि स्तुति कराया जाहला योग्य जेव्हां ।
इह पर सुख त्यातें लाधलें शीघ्र तेव्हां ॥ १४ ॥
स्वयें चाखतां जाणिजे सर्व गोडी । अशी जाहली शीघ्र त्यालागिं जोडी ॥
म्हणोनी महिम्नापरा स्तुति नाहीं । असें बोलिला त्यांत हा अर्थ पाहीं ॥१५॥
स्वमतिचा परिणाम हि सिद्ध तो । हरिगुणीं रमतां जरि सिद्ध तो ॥
प्रथम श्लोकि च अर्थ असे असा । परि विनोद दुजा कथिला तसा ॥१६॥
गुणीं पूत वाणी करावी वदे कीं । तयामाजि बुद्धी अशी देव दे कीं ॥
परेच्या सुपारीं जरी ऐक्य चारी । पवित्रत्व तेव्हां घडे या विचारीं ॥ १७ ॥
असें ऐक्य हे तीन दृष्टांत जेथें । स्तुती शेवटीं बोलिला श्लोक तेथें ॥
घडे ऐक्यता प्रश्न केला तयाची । समस्या असे पूर्ण जे श्रोतयांची ॥१८॥
हरिगुणमहिमेचा पार कोणा कळेना ।
म्हणुनि स्तुतिसि ऐशा साम्य दूजें मिळेना ॥
कविवरकृत श्लोकीं अर्थ मुख्यत्व ऐसा ।
न परस्तुतिसि तेथें वर्णिला भाव तैसा ॥ १९ ॥
तरी दूसरा अर्थ कां व्यर्थ बोला । असें पूसतां देइजे चित्त बोला ॥
अनंतागुणीं आवडी फार वाटे । म्हणोनी दुजा धांवलों आडवाटे ॥ २० ॥
अज्ञान शब्दज्ञ परी शिवाचे । स्तुतीसि योग्यत्व नसोनि वाचे ॥
वर्णी हरीचीं सगुणाख्यनामें । त्या तारिजे निश्चय पूर्णकामें ॥ २१ ॥
श्रीमंत लोकीं सुमनें सुवासें । जो पूजिजे तो सुमनें सुवासें ॥
त्या ईश्वरा दुर्बळ अज्ञ त्याही । अरण्य पुष्पीं पुजिजे न काई ॥ २२ ॥
नसे संस्कृतीं गम्य कांहीं तयापि । मुखा नाम हें ये हें चि श्रेष्ठत्व स्यापी ॥
महिम्नस्तुतीची टिका या चि साठीं । करीतों करूनी जिवामाजि साठी ॥ २३ ॥
गुरुत्वा जनीं पाहिजे जो गुरुत्वें । तया श्रीहरीपादपद्मीं गुरुत्वें ॥
स्वयें किंकरत्वें करी पूजनातें । विलोका सुखें प्रार्थितों हें जनातें ॥ २४ ॥

समाप्त.

हरिराजकृत
मुद्गलाचार्यविरचित रामार्याचें श्लोकबद्ध भाषांतर.

त्वयि विमुखे मखमुख्ये० ॥ १ ॥

विमुख जरि हरी तूं होसि सत्कर्ममुख्या। तरि मज कवणाचें सख्य देईल सौख्या ॥
परिमितवसनातें तूं चि देसी जिवाला। म्हणवुनि रघुनाथा मूळ तूं जीवनाला ॥१॥

परितः पश्यसि० ॥ २ ॥

चहूंकडे पाहसि कर्ण देसी। सबाह्य आभ्यंतर जाणतोसी ॥
या ती पदार्थीं विरहीत झालों। लोकांत नाहीं मग काय बोलों ॥ २ ॥

जानाति भूपमल्पो० ॥ ३ ॥

अल्प लोक वळखे नृपतीला। नोळखे नृप कदापि तयाला ॥
अर्थ हा सकळ योग्य अविज्ञा[1]। श्लाघ्य[2] हा तुज नव्हे कळज्ञा ॥ ३ ॥

अर्थिनि विलसति० ॥ ४ ॥

मानी मनीं याचक फार घेणें। दाता म्हणे यासि दगाच देणें ॥
असो कथा हे कृपणास साजे। रमापते राम तुला न साजे ॥ ४ ॥

अपि रंकमंकनिष्ठः० ॥ ५ ॥

दुबळ्या पित्या जवळि बाळक राहे। निज इष्ट तें न लगतां घडि लाहे ॥
जगबाप होउनि सुखास न देशी। तरि कष्ट कष्ट हरि मी परदेशी ॥५॥

आशापाशनिबद्धं० ॥ ६ ॥

आशापाशीं बांधुनी घट्ट देहीं। कारागारीं[3] घातलें त्वां च पाहीं ॥
रामा मातें सोडवीनासि जेव्हां। द्यावें पोटा अन्न लागेल तेव्हां ॥ ६ ॥

अनुचितमिदमेवादौ० ॥ ७ ॥

आधीं तुला उचित हें चि नव्हे मुरारी[4]। श्रीमंत तूं निखिल मी तव दीन दारीं ॥
त्या ही वरी हळहळीत धरी नरातें। वृत्यर्थ हें मन तुझें न पवे व्यथेतें ॥ ७ ॥

त्रिभुवनपालन० ॥ ८ ॥

घेसि तूं भुवनपालनदीक्षा। रक्षणीं अचुक शक्ति समक्षा ॥
मीं अनन्य मम झोंकुनि कैशी। शक्ति हे स्फुरण घे जग पोषी ॥ ८ ॥

यदि पुनरपराधानां० ॥ ९ ॥

आहेति माझ्या अपराध कोटी। तो ही नसो तूज विषाद पोटीं ॥

---

१ अविज्ञ=अजाण. २ श्लाघ्य=योग्य, स्तुत्य. ३ कारागार=बंदीखाना. ४ मुरारि=मुर नामक दैत्याचा शत्रु विष्णु.

हाणी जरी बालक फार लाथा । तथापि दे लाड मनुष्यमाता ॥ ९ ॥

अयि वद राघव० ॥ १० ॥

अरे राघवा बोल तूं सत्य साधें । तुला राग हा कोणत्या पापरोधें ॥
मृषा बोलसी तें तुला आण आहे । पिता जो बहू मान्य त्याची च पाहें॥१०॥

मामिह कृपणमनाथं० ॥ ११ ॥

कृपण फार अनाथ हरी असें । अमुप खेद धरूनि सदा वसें ॥
खुडित मस्तक हस्त पदा नमीं । धरिसि मौन धरूं किति धीर मी ॥११॥

करुणाकर० ॥ १२ ॥

मी दीन तूज शरणागत सुस्वभावें । हें युक्त जें सदय मानस त्वां करावें ॥
कीं दीन वत्सल अशा झणि मारि हाका । टाकूनि दे बिरूदमाळ विशाळ बापा॥१२॥

कुरु वा राघव करुणां ॥ १३ ॥

मी दीन वत्सल दयाकर जाण ऐशी । गाळ्या वरी बिरूदमाळ न जाय तैशी ॥
मी दीन केवळ उपेक्षिसि आजि कैसा । रामा रमेश रघुराजकुलावतंसा ॥ १३ ॥

सेवामपेक्ष्य दाता० ॥ १४ ॥

घेऊनि सेवा मग त्यास देणें । हा तो मुशारा न वदान्य येणें ॥
सेवा न घेतां मज पाव तैसा । दे पल्वलीं जीवन मेघ जैसा ॥ १४ ॥

सेवकवंश० ॥ १५ ॥

स्वसेवकाचा सुत सत्य देवा । अपेक्षिसी यास्तव काय सेवा ॥
स्वसेवकाचा सुत जो गळाला । सांभाळिती भूप निसंग त्याला ॥ १५ ॥

न हि निजजाठरवन्हेः० ॥ १६ ॥

करूनि चरणसेवा पूर्वजीं नित्य पाहीं ।
निज जठर भराया अर्जिलें तूज जीहीं ॥
उपजति अळशी जीं लेंकुरें मूर्ख वंशीं ।
रघुतिलक नुपेक्षी वासना त्यांस ऐशी ॥ १६ ॥

चित्तचमत्कृति० ॥ १७ ॥

आधीं तुला कठिणता च कदां न साजे । हें देखतां मन चमत्कृत होय माझें ॥
त्या ही वरी कठिण तूं जरि सेवकाच्या । वंशावरी च वदों तरि काय वाचा ॥१७॥

अंके तव गतपंके० ॥ १८ ॥

निःपाप जे थोर घमंड मांडी । मी बैसलों पोण्य धरूनि मांडी ॥
तांबूल द्यावा मज राघवा त्वां । मी बाळ रे तूं मज पाळि आतां ॥१८॥

---

५ अवतंस=भूषण. ६ वदान्य=दाता. ७ पल्वल=डबकें. ८ जीवन=पाणी.

चिबुकं सन्मुखतायै० ॥ १९ ॥

मी बाळ ओढीं चिबुकासि हातें । समोर व्हाया तुजला पहा तें ॥
सिंदूरशैलावरि वास तूझा । सांभाळ आतां करिं तूं चि माझा ॥ १९ ॥

याचिता त्वधृष्यता० ॥ २० ॥

दंडाई जे रावणमुख्य राजे । अधृष्यता त्यांवरि युक्त साजे ॥
मी लेंकरूं त्वां मज लाडवावें । गोव्याघ्र नैकत्र तसें करावें ॥ २० ॥

पितरौ यत्र० ॥ २१ ॥

बापावरी शिशु रुसे स्तनपान तैं पी । रागांत माय तरि ये जनका समीपीं ॥
तूं मायबाप करुणा जरि तूज येना । थाया भरूनि करूं काय दुजें दिसेना॥२१॥

न शृणोषि० ॥ २२ ॥

दीनोक्ति नेणें झणि बोलसी बा । सर्वज्ञतेचा बहुसाल ताबा ॥
आकर्णितां ही जरि मौन मुद्रा । हें ही तुला निंद्य कृपासमुद्रा ॥ २२ ॥

किं वा तद्गुरु कार्यं० ॥ २३ ॥

तें काम काय न कळे बहुतेक मोठें । होईल वाटत असे मज नेट पोटें ॥
वाचा मदीय बहुसाल विशाळ दीना । कानावरी तरि न ये चि कृपानिधाना ॥२३॥

प्रायो राक्षसयुद्धे ॥ २४ ॥

मारूनि फार रजनीचर ते अनंता । शेषावरी लवंडलासि शिणोनि आतां ॥
मी वाहुवेळ करितों किति कंठशोषा । झोंपेसि येउनि हरी न करीसि लेखा ॥२४॥

अपि दलसि वज्रहृदयं० ॥ २५ ॥

वज्राचें हृदय फुटेल आयकोनी । बोलीं [तो] दगड रडेल साच मानीं ॥
ऐसा त्वां तव अपराध काय केला । कारुण्योदधि हरि कां उदास झाला॥२५॥

जल्पंतमल्पबुद्धिं० ॥ २६ ॥

मी अल्प बुद्धि बहु काकुळतीस येतों । तूझा कृपालय नव्हे जन हा पहातो ॥
हा लोक ही कसमसा करितो बकावा । शोकारि तूं तुज अवद्य जडेल आवा ॥२६॥

क्षीरेण दग्धजिव्हः० ॥ २७ ॥

जो दूध घेतां बहु पोळला कीं । तो ताक फुंकूनि विशेष चाखी ॥
त्वां टाकिले दांभिक भक्त जैसे । संत्यक्त मी मानिति लोक तैसे ॥ २७ ॥

मयि करुणा० ॥ २८ ॥

कृपार्ह नोहें म्हणुनी कृपेनें । करूं नको वा मज इष्ट देणें ॥
स्वस्वामिभाव प्रकटीकरावा । दुर्भाव माझा विसरोनि द्यावा ॥ २८ ॥

---

९ चिबुक=हनवटी. १० रजनीचर=राक्षस. ११ लेखा=हिशेब. १२ उदधी=सागर.

पायस इव राम० ॥ २९ ॥

जेणें करूनी बहु खीर माखे । तसें वृथा तें घृत होय राखे ॥
पापी असें निश्चित मी च जेथें । सन्मंत्र हा काय करील तेथें ॥ २९ ॥

संततायसपिंडे० ॥ ३० ॥

लोखंडाचा तप्त जो होय गोळा । कोडें थोडें तो करी नीर[१३] गोळा ॥
नित्याशौची मी जपें मंत्रमाळा । तीची होते राख रावें दयाळा ॥ ३० ॥

मालिन्यदोषभीत्या० ॥ ३१ ॥

आजन्म पापमय हा तंव देह आहे । श्रीरामनाम करूं काय शकेल पाहें ॥
कांहीं नुरे निवडितां उडिदांत काळें । निःपाप देह तरि होय कसें निराळें ॥३१॥

कुरु मा साहसमित्थं० ॥ ३२ ॥

करूं नको साहस बोलतों मुखें । विहंग[१४] फोडी दगडा जसा सुखें ॥
निंदूनि पापें करितों स्वयें स्वयें । प्रवृत्त दोषास्तव होत निश्चयें ॥ ३२ ॥

मृगमदभूमौ० ॥ ३३ ॥

कस्तूरिगोळा उपजे यखादा । दुर्वास तो टाकिल काय कांदा ॥
तूझा च मी दास परंतु दोषा । न टाकितां कां करितोसि रोषा ॥ ३३ ॥

सुकृतिन ईषत्पापे० ॥ ३४ ॥

ज्याला पुण्य अगण्य त्यास जडलें जें स्वल्पसें पाप कीं ॥
प्रायश्चित रघूत्तमा विहित हें त्याला च मन्वादिकीं ॥
मातें पाहुनियां दडे मजकडे येना झुरे चावळे ॥
देखे गाय कराल वाघ विजनीं मिस्कीन जैशी पळे ॥ ३४ ॥

परिगणना भगणानां० ॥ ३५ ॥

मोजूं शकेल गगनीं भगणासि कोणी । ऐसा असेल अणु जो गणनेसि आणी ॥
मद्दुष्कृतें कवण मोजिल फार काळीं । रामा नव्हेल गणना वदतों त्रिकाळीं ॥३५॥

सर्वज्ञता श्रुता ते० ॥ ३६ ॥

सर्वज्ञता ख्यात खरें वदावें । मी दास रूढीवरि त्वां न जावें ॥
संख्या किती काय मदीय पापां । न जाणसी बा तरि सांग बापा ॥ ३६ ॥

अपराधिनं० ॥ ३७ ॥

अपराधी अपराधी अपराधी मी रघूत्तमा आधीं ॥
पाळीं पाळीं पाळीं न गमे आणीक माय तूं साधी ॥ ३७ ॥

उचितं वक्तुमभद्रं० ॥ ३८ ॥

तुजसम नाथ असोनी वदनीं कधि ही अनाथसें नाणीं ॥

---

१३ नीर=पाणी. १४ विहंग=पक्षी. १५ भगण=नक्षत्रसमूह.

टाकुनि दिधलें म्हणुनी लाजुनि राहे सनाथ हे वाणी ॥ ३८॥

कोशलं दीनास्यं० ॥ ३९ ॥

दीन तोंड पसरूनि वांसरूं । बोहतां जवळि गाय ये गुरूं ।

काय भाग्य फळलें मनीं धरूं । कां कृपा तुज न ये जगद्गुरू ॥ ३९ ॥

सर्वज्ञः स्वाधीनो० ॥ ४० ॥

स्वाधीन सर्वज्ञ दयासमुद्रा । माझे विशीं तूज कठीण मुद्रा ॥

हें कां असें मीं पुसणार जेव्हां । देशील तूं उत्तर काय तेव्हां ॥ ४० ॥

अपराधमार्गणेऽपि० ॥ ४१ ॥

गवससी अपराध हरी जरी । क्वचित कां करुणा करिसी तरी ॥

तजकरा करितों हरि हा खरा । कवण तो तव भक्त भवीं बरा ॥ ४१ ॥

अस्य स्वल्पोपराधो० ॥ ४२ ॥

जुने तयांचे अपराध थोडे । अमूप माझे अपराध गाढे ॥

हें कोण जाणे तरि तूंच रामा । शाबास सर्वज्ञपणासि सीमा ॥ ४२ ॥

अग्रजजाया० ॥ ४३ ॥

मारूनी निज सहोदर वाळी । वोहिनीशि रतला कुरवाळी ॥

सुग्रिवा वरि च त्या करुणा रे । राघवा बहुत जे दिस थारे ॥ ४३ ॥

शातुरवज्ञा० ॥ ४४ ॥

अवज्ञामात्रानें सहज सहजीं वैर धरिलें ॥

कसें भासे जाणों जनक वधुनी वित्त हरिलें ॥

रघुत्तंसा आला तुज जवळि तो राक्षस असा ।

मला मानेना तो वद निरपराधी तरि कसा ॥ ४४ ॥

रूपति० ॥ ४५ ॥

दोषैक निक्षक असें म्हणि मानि मातें ।

तों शांतिसिंधु जग वर्णि तुझ्या यशातें ॥

थाया भरोनि वदलों बहुसाळ कांहीं ।

तूझें जगत्रयपवित्र चरित्र पाहीं ॥ ४५ ॥

वास्तामेतदसभ्यं० ॥ ४६ ॥

परदोष गवेक्षैणा[१६] [हरी] हे । अति निंदा तव परोक्ष पाहें ॥

धणि तूं चि विचित्र वृत्ति आधी । अपराधि म्हणें बिभीषणादी ॥४६॥

वीयमणौ० ॥ ४७ ॥

कुडा आपुला दाम असतां पराशीं । वृथा भांडणें ख्यात हे गोष्टि ऐशी ॥

---

१६ गवेक्षण=शोधणें.

करितोसि तूं जें मना मानलें कीं । वृथा द्वेष कां मीं करूं भृत्यलोकीं ॥ ४७ ॥

वक्तव्यमेतदुक्तं ॥ ४८ ॥

खत खत मनिं होतीं बोलिलों सर्व हें जें ॥
क्षणि करिं रघुनाथा आमुचें आजि काज ॥
अझुनि जरि तुझ्या ही मानसीं राग आहे ॥
तव पतित असें मी त्वत्पदीं तूं च पाहें ॥ ४८ ॥

प्रणिपातमात्र० ॥ ४९ ॥

महंतांचा कोपानळ बळ धरी थोर जधवां ॥
विझे रामा पायीं नमनसलिलीनें च तधवां
अहा कैसें माझें दुरित फळलें आजि सुजना ॥
नमस्कारानें ही तव हृदय रागास त्यजिना ॥ ४९ ॥

त्वत्तुल्यो नास्ति ॥ ५० ॥

दाता तुझ्यां सम नसे च दुजा मुरारी
नाहीं तसा च मजशीं सम तो भिकारी ॥
तूं रे अनाथजनपालक दीनबंधो
मीं काय आणिक वदों करुणैकसिंधो ॥ ५० ॥

त्वयि च स्वयं प्रकाशे० ॥ ५१ ॥

स्वप्रकाश हरि हा भुवनासी । भासवूनि भजनें भव नासी ॥
अंध मीं म्हणुनि काय दिसेना । कीं कृपा तुज मुळीं च असेना ॥ ५१॥

नाभीष्टं करुणातः ० ॥ ५२ ॥

बहुतक अपराधी तूं कृपा मी करीना ॥
म्हणसिल जरि कांहीं इष्ट मी तूज देना ॥
कट कट करितां बा इष्टतूटी च झाली
तरि मज ढकलूनी दूरि बाहेरि घालीं ॥ ५२ ॥

अरयोपि० ॥ ५३ ॥

जे चालवीतां तुज वैरफेरे । वैरी असे ते सुख पावले रे ॥
मी दास होऊनि उदास होसी । कैसें दयाळा सुख तूं न देसी ॥ ५३ ॥

नादत्तं दत्से० ॥ ५४ ॥

दिल्या विना मी हरि देत नाहीं । येथें चुकी मी धरणार पाहीं ॥
बिभीषणें सुग्रिववानरानें । कधीं दिलीं हेमपुरें करानें ॥ ५४ ॥

---

१७ सलिल=पाणी.

श्रीदामतो गृहीताः० ॥ ५५ ॥

पव्हे घेतले ते च द्यावे सुदाम्या । हरी काय ऐसें वदावें कसें म्यां ॥
सुदाम्या द्विजें कायसें कृत्य केलें । पदश्रेष्ठ इंद्रापरी त्यासि दीलें ॥ ५५ ॥

उन्मोचितो गजेंद्रो० ॥ ५६ ॥

जो पापयोगें जड जीव झाला । मदांध ओढी जळवास ज्याला ॥
अप्राप्य जें कां जरि याग झाला । कसें दिलें त्वां पद त्या गजाला ॥५६॥

उद्वृत्तचित्तवृत्ते० ॥ ५७ ॥

पौलस्त्य[१८] जो बांदवडींत[१९] देवां । घालूनि देना सदनें भुदेवां[२०] ।
आश्रूनि लंकापूर ज्या खळानें । निबद्ध केले सुर शृंखळेनें ॥
कैलास तोलीं निज बाहुदंडें । पळोनि गेलीं च कुळें उदंडें ।
सीतेसि ने घे रूप जोगड्याचें । विख्यात आहे मत त्या गड्याचें ॥
मुनीश्वराचा तपराशि नाशी । कदां न टाकी निज आसनासी ।
हे कोण बापा अवतारलीला । तो स्वर्गलोकावरि बैसवीला ॥
बापास कामास समस्त येती । सत्पुत्र हे ख्याति अशी वदंती ।
जो मान्य ऐसा निज तात त्याला । केला अधःपात नसेसि म्याला ॥५७॥

सुग्रीवबिभीषणयोः० ॥ ५८ ॥

उगे रावणाबंधु सुग्रीव दोघे । पृथक् राज्य साम्राज्य एकैक तो घे ॥
करी मारुती डोंगराच्या च खेपा । किती कष्टला तोषणें नेम त्या पा ॥५८॥

यद्यत् करोषि० ॥ ५९ ॥

जीं जीं हरी तूं करितोसि कर्मे । तीं चांगलीं कोण वदेल वर्मे ॥
कलंक माझा न गणूनि आतां । संरक्षिजे बा मजला अनंता ॥ ५९ ॥

चैलांचले धृतोसि० ॥ ६० ॥

पालवीं हरि तुला धरिलेंसे । जाण जासिल कसा वद तैसें ॥
जीवनार्थ हरि दे मज थारा । ये सभेसि अथवा व्यवहारा ॥ ६० ॥

त्वं मम जननी० ॥ ६१ ॥

तूं मायबाप हरि रे निज बंधु माझा । तूं शील तूं च कुल तूं च समस्त वोजा ॥
तूं निष्ठुरत्व धरिसी तरि येक काडी । ते ही घडेल मज वज्रसमान गाढी ॥ ६१ ॥

कृपया द्रक्ष्यसि० ॥ ६२ ॥

कृपादृष्टिनें पाहसि तूं च जेव्हां । तृणप्राय हा काळ लेखीन तेव्हां ॥
कृपा जें नसे तैं तृणीं काळ भेटे ॥ बहू बोलणें कां मनीं सत्य वाटे॥६२॥

---

१८ पौलस्त्य=रावण. १९ बांदवडी=बंदीखाना. २० भूदेव=ब्राह्मण

अथ वा हो किं बहुना० ॥ ६३ ॥

करूं नये धार्ष्ट्यै[21] विभूपदें[22] खरें । बहूत बोलें परि हें नव्हे बरें ॥
अनेक पापें पदरीं असेति रे । म्हणोनि आधीं बहु बाधिती हरे ॥ ६३ ॥

नाराधितोसि पूर्वं० ॥ ६४ ॥

तुझी पूजा पूर्वी उचित हरि नाहीं रचिलि रे ।
असो तं या जन्मीं भजन त्यजुनी जीव विचरे ॥
असा पापी कोणी तुजवरि हरी नित्य रुसतो ।
सुखाशापाशानें फुकट दढसा मूढ दिसतो ॥ ६४ ॥

दुर्वृत्तं० ॥ ६५ ॥

अति दुर्मति दुर्वृति चोर गडी । कुच घेउनियां वधुचे रगडी ॥
तुज नाठवितां मज पाळिसि रे । हृदयांत तुझ्या अति शांति शिरे ॥६५॥

रचितापराधजाले० ॥ ६६ ॥

अपराध सहस्र होय आंगीं । परि जी जी करुणा विशेष भोगीं ॥
मनि हेतु खरा निरंकुशा हे । रसना[23] नामपरा परेश वाहें ॥ ६६ ॥

नैवास्ति तेनुकंपा० ॥ ६७ ॥

कृपा नसे ज्यांवरती तुझी रे । ते पापमुद्रा धरणार सारे ॥
त्यांचे मुखीं हें सुकृतैकधामि[24] । न ये जगन्मंगल रामनाम ॥ ६७ ॥

तृष्णाव्यालविषार्तं० ॥ ६८ ॥

तृष्णाभुजंगें मज डंखिलें रे । येऊनि घेरी पडलों हरी रे ॥
हा पाय भूमीवरता न थारे । तूं पाव आतां गरुडध्वजा रे ॥ ६८ ॥

तृष्णानिदाघतप्तं ॥ ६९ ॥

तृष्णाउन्हाळा गळशोषलाहे । निराश्रयें मी अति दीन पाहें ॥
कृपाकटाक्षद्रुमसाउलीतें । करूनि रामा करिं रंक्षणातें ॥ ६९ ॥

तृष्णाकल्लोलवती ॥ ७० ॥

तृष्णानदीचे पडलों प्रवाहीं । बहूत फासाविस जीव पाहीं ॥
रामा कृपावीक्षण घालि जाळें । ओढूनि काढीं मजला निराळें ॥ ७० ॥

तृष्णासुकेतुकन्याभीतं ॥ ७१ ॥

तृष्णा सुकेतात्मजताटिकासी । आली अशी धांवत तोंड वासी ॥
मी भीत आलों तव पाठिशीं रे । त्वां कौशिकाचे परि रक्षिजे रे ॥७१॥

तृष्णासुबाहु० ॥ ७२ ॥

तृष्णा गमे आजि सुबाहुरूपा । विघ्ना करी राघव राजभूपा ॥

---

२१ धार्ष्ट्य=उद्धटपणा. २२ विभू=प्रभू. २३ रसना=जीभ. २४ धाम=गृह.

त्या कौशिकाचा मख* सिद्धि जैसा । नेला तुवां जी मज रक्षि तैसा ॥७२॥

पाषाणतां ॥ ७३ ॥

जाया जशी शापित गौतमानें । पाषाण हे वृत्ति तशी तमानें ॥
जशी हरीं उद्धरिली अहल्या । तशी मनोवृत्ति करीं विशल्या ॥ ७३ ॥

अधिगतकोटियुगांतं ॥ ७४ ॥

क्रमूनि हा कोटियुगांत कांहीं । द्विगूण वाढे मम पाप देहीं ॥
हे अंडजामंडणरूढ प्रौढा । तोडीं शिवाचाप हि दंड गाढा ॥ ७४ ॥

निर्भूपीकृत० ॥ ७५ ॥

सरोनि गेले नृप चक्रवर्ती । हरी सहस्रार्जुनराजकीर्ती ॥
हें जामदग्न्या परि दैन्य माझें । जिंतूनि टाकी अति वीर्य तूझें ॥७५॥

मृगजलबुद्धि० ॥ ७६ ॥

मृगतृष्णा धरूनी विशेष राहें । वन तैशी दिसते समृद्धि आहे ॥
वनितेच्या समवेत राघवा तूं । सहबंधू निघ माझिया मनांत ॥ ७६ ॥

सरयूतीरपुरेशं० ॥ ७७ ॥

अयोध्यापुराची करी पातशाही । सुरेशागिरीशादिकां पूज्यसा ही ॥
सितेचा धणी तो धणी मानवाचा । धरी वेश ताईत तो हा जिवाचा॥७७॥

स्मेरमुखांबुज० ॥ ७८ ॥

जें इंदिरामंदिरहास तेजें । या सूर्यवंशीं अवतंसतें जें ॥
नवीन मेघा परि नील वोजे । तें तेज माझें हरणार ओझें ॥ ७८ ॥

धनुषा रिपुजयजनुषा० ॥ ७९ ॥

परातें जें जिंती धनुष बरवें घे निज करीं ।
करीं आकारें हें रुचिर फुटती तीर उदरीं ॥
उषःकालीं शोभा तरुण अरुणा तेज चरणा ।
वदों आतां कैसें हृदयिं रुतली दिव्य करुणा ॥ ७९ ॥

दशरथनंदननामा० ॥ ८० ॥

रघुनंदननामचंदनाचें । रस ध्याया हृदयांत फार नाचें ॥
भरतां रस भक्तिचा च प्याला । जिव नेमस्त झुलेल मस्त प्याला ॥ ८० ॥

पातिः शरधनुराढ्या ॥ ८१ ॥

धनुर्बाण हातीं चिदानंदगाभा । पदीं चालतां बाणली ठाणशोभा ॥
मुनीमानसा मानला मान साजे । करी दूर दुःखें मनीं नित्य साजे ॥८१॥

---

* मख=यज्ञ.

रामाभिधाभिरामा० ॥ ८२ ॥

बहुत सुकृत केलें जे मिळाली सितेला ।
गडिण वडिल भोळी सावळी रम्य लीला ॥
गवसित गुण जांचे कुंठली वेदवाणी ॥
हृदय धरुनि राहो रम्य रामाभिधानी ॥ ८२ ॥

हीरमनोहरदशना० ॥ ८३ ॥

जे भावली भासकुलास लेणें । रदापुढें हीर विदीर्ण भेणें ॥
सुचे मणी काच च साच नीला । भरें भरे हे हृदयांत लीला ॥ ८३ ॥

तूणीकवचकृपाणी० ॥ ॥ ८४ ॥

काखेस भाता धरिते कृपाणी । घालूनि शीले धनुबाणपाणी ॥
वेणी गुणाची मृगशावनेत्रा[२५] । पिलां गती वेदगुणी विचित्रा ॥ ८४ ॥

आनननिर्जितचंद्रा० ॥ ८५ ॥

मुखापुढें हा रवि लाजला हो । उन्निद्र आनंद चि नाम लाहो ॥
जो रावणद्रावण रम्य मुद्रा । हा वेश आला हृदयीं वितंद्रा ॥ ८५ ॥

वामे कांचनवल्ली० ॥ ८६ ॥

चामीकराचा तरु चारु साजे । डावीकडे हेम[२६]लता विराजे ॥
नीलांकुरोद्रेक मध्यें उभावे । ध्यातां तया मानस हें सुखावे ॥ ८६ ॥

वामांगसंगि विद्युन्मालं० ॥ ८७ ॥

मदनकोटि झुरे रूप सांवळें । विज लवे रुचिनें उजु शोभलें ॥
दशरथा सुकृतास्तव लाधलें । अमृतसंभृतपुष्टि पहा भलें ॥ ८७ ॥

अभिनवपल्लवशयनं ॥ ८८ ॥

पायांस लावी विज येक हातें । पानें च जे आयरूणांस घेते ॥
उशाकडे हाटकढीग ठेला । यजीन जाईन धरीन लीला ॥ ८८ ॥

अकपटपटुकपि० ॥ ८९ ॥

हा वानरांचा भुभुकार भारी । भारी उभे बाहु कसे उभारी ॥
कपी सती जो मकरींत ठेले । न बोलवे सोंग मनीं उदेलें ॥ ८९ ॥

अंबरमणिकुलभूषं ॥ ९० ॥

हा सूर्यवंशास तुरा च साचा । सद्भक्तिची संदुक शंकराच्या ॥
पिके फळे भक्तपिकासि आंबा । मी पाहतों त्यास घडीक थांबा ॥ ९० ॥

अनिलतपःफलमग्रे० ॥ ९१ ॥

अनिलतप पुढारें पाठिसि लोभ पाहे ॥

---

२५ मृगशावनेत्रा=हरणाच्या बच्चासारखे डोळे आहेत जीचे अशी. २६ हेम=सोनें.

विमल कळवळ्यानें चामर छत्र वाहे ॥
लखलखित कुसीसि भक्तिउत्कर्ष दोघे ॥
झळकत घन मध्यें वीज तूं हे मनीं घे ॥ ९१ ॥

सुरसरिद्वरज० ॥ ९२ ॥

हें नाम रे स्वर्धुनिनीर वाहे । हें चैल तों चंपक तुल्य पाहें ॥
सुनीळसा शैलवरावलंबा । देईल आतां न करीं विलंबा ॥ ९२ ॥

पाथोधिबद्ध० ॥ ९३ ॥

ओढी धनुष्या शर फार मारी । हुंकारकारी रणचारु भारी ॥
जो योगिराजीं सुदुराप मोठा । तो कोप वंदीन मनांत माथां ॥ ९३ ॥

अकपटपटुकपि० ॥ ९४ ॥

स्वसंतोषानें जो करुनि बरवे वानर गडी ।
करी सेतूबंधा रजनिचरसेना च रगडी ॥
चिदानंदाचा कीं विशद तंव हा कंद उमले ।
उठा वंदूं भावें उघड बहु हें दुःख जमलें ॥ ९४ ॥

इंदीवरदलनयनं० ॥ ९५ ॥

नीलोत्पलाहूनि विशाळ डोळे । बाणें रणीं रावण वीर लोळे ॥
सुनील मेघावलिसांवळें तें । वंदीन जें दीनकृपेस लेतें ॥ ९५ ॥

खंडितहरकोदंडा० ॥ ९६ ॥

ब्रह्मांडाचा करंडा झगझगित तया मंडपा श्रेष्ठ झाली ।
खंडी चंडीशचापा उशिर न लगतां मूर्ति चित्तांत आली ॥
वैदेहीच्या गळांची विमळ झळकती माळ ढाळे निळांची ।
लीला आली विलासा लसलसित दिसे साजते हे सदांची ॥ ९६ ॥

किं तव धनसुतजाया० ॥ ९७ ॥

जायाधनाची तंव सोडि माया । वांयां घरातें करिसी असाया ॥
स्वरूप आनंद निमग्न काया । मना जपें श्रीरघुवीरराया ॥ ९७ ॥

आपदि मां स्मरतीति० ॥ ९८ ॥

आपत्ति देहीं स्मरणार्थ मातें । माझ्या स्मृतीनें तुज कार्य होतें ॥
संपत्ति दे तूं तुज नाठवीतां । तुटेल बा कांय तुझें अनंता ॥ ९८ ॥

अपनय दैन्यमुदग्रं० ॥ ९९ ॥

हें दाटुकें दैन्य धरूनि ठोकीं । चिंता हरावी सगळी विठो कीं ॥
तूं जाणसी टाकुनि अन्य यत्ना । मी न्याहळीतों तुज राजरत्ना ॥ ९९ ॥

---

२७ उत्पल=कमल. २८ चंडीशचाप=शिवधनुष्य. * वैदेही=सीता.

मम नाशयाधिवार्धिं ॥ १०० ॥

दुःखास तो देसवटा च द्यावा । चित्तौघ माझा सगळा हरावा ॥
सांभाळितो वत्सल एक तळें । मी दास आलों शरणागतळें ॥ १०० ॥

दशशतकरवंश० ॥ १०१ ॥

दशशतकरवंशीं जन्मला धन्य लोकीं ।
दशरथनृपतीचें पुण्य हें गोठलें कीं ॥
दशवदन तयाचा काळ जो रामराणा ।
धरुनि सुख धरावें मानसा ठाकिं राना ॥ १०१ ॥

त्यज निजगजवाजिकथां० ॥ १०२ ॥

जगास दे जो जठरांत जागा । भजा वृथा हे गजवाजिपागा ॥
तो प्राप्त झाल्या तुज काय वाणी । न लाभतां तो न मिळे दुगाणी ॥१०२॥

हितमात्रं वांञ्छसि चेत्० ॥ १०३ ॥

आतां हिताची जरि चाड मोठी । घे रामपेटी स्वसुखा च साठीं ॥
स्त्रीपुत्रमित्रादिक चंचळें हें । चित्ता तुला वंचिति जाणलें हें ॥ १०३ ॥

कर्तुमकर्तुं शक्तः ॥ १०४ ॥

घडितो घडिनें जग हें विघडी । उघडी निज कोप गडी रगडी ॥
अभिराम गुणी धरि राम धणी । धनकाम झणी धरिशील मनीं ॥ १०४ ॥

दारिद्र्यदावशांत्यै० ॥ १०५ ॥

दारिद्र्याभिध वन्हि ज्वाळित असे नाना रिती सर्वदा ।
त्याची शांति करावया स्वकरुणादृष्टीजळा वर्ष गा ॥
अंकीं नित्य रमातडिद्विलसते तो इंद्रनीलप्रभा ॥
वैकुंठाख्यनभस्थलीं वसतसे त्या प्रार्थना अंबुदा ॥ १०५ ॥

कमलायमाननेत्रा० ॥ १०६ ॥

कोदंडें घाली निज बाहुदंडीं । नेत्रापुढें पंकेज होय लंडी ॥
सौंदर्यसीमा धरणीसमा ची । ते माय पुंवेश नमूं सदांची ॥ १०६ ॥

कुटिलाशयविषवल्लीं० ॥ १०७ ॥

दुष्टास वाटे विषवल्लि तैशी । अटाल भाळीं श्रमबिंदु पूसी ॥
जे रावणा मारण वासना हो । जे नेसली वल्कल तीस पाहों ॥ १०७ ॥

तृष्णानक्रविकृष्टं० ॥ १०८ ॥

तृष्णा सावज ओढितें मज हरी येनात कोणीं तरी ।

---

२९ दशशतकर=सूर्य. ३० तडित=वीज. ३१ अंबुद=मेघ. ३२ कोदंड=धनुष्य. ३३ पंकज=कमल.

सोडीना चिरकाळ कष्ट गमले नाहीं जिवाची उरी ॥
आतां श्रीरमणा करूनि करुणा तूं पाव मीं बेरसा ।
झाला उद्धरिला गजेंद्र धरिला त्या सावजें तो जसा* ॥ १०८ ॥

उपसंहार.

गोदातीरीं विराज विमल बहु बरा मुद्गल श्रेष्ठ नाम ।
पावे सत्पुत्रसौख्या जननिकैर जया सेवितां येक भावें ॥
शेंडे तेथील जोशी विबुध बहु भले वेदविद्याविचारें ॥
त्या वंशीं कश्यपाचा मुकुटमणि दिसे माणिकेशावतारें ॥ १ ॥
सत्पुत्र त्याचा हरिराज नामें । करी न विद्या न विधान नेमें ॥
करूनि आर्याश्रय अर्थ त्याणें । समर्पिला रामपदीं सुखानें ॥ २ ॥

---

* आमचे संग्रहीं शा० श० १७८२ त छापलेलें मुद्गलाचार्य विरचित आर्याष्टोत्तरशतक सटीक आहे. त्यांत १०८ आर्या आहेत. तें मूळ पुस्तक व हें भाषांतर ताडून पाहतां ७० आर्यांपर्यंत यांतला व त्यांतला पद्यक्रम जमतो. पुढें खालीं लिहिल्याप्रमाणें यांतील व त्यांतील पद्यांक मागें पुढें झाले आहेत.

हरिराजकृत श्लोकांक.	मुद्गलार्यामुद्रित पुस्तकांक.	हरिराजकृत श्लोकांक.	मुद्गलार्यामुद्रित पुस्तकांक.
७१	७२	९१	९२
७२	७३	९२	१०५
७३	७४	९३	१०६
७५	७६	९४	१००
७६	७७	९५	९३
७७	८८	९६	१०४
७८	८७	९७	८२
७९	१०८	९८	७८
८०	८९	९९	७९
८१	९६	१००	८०
८२	९०	१०१	८१
८३	९७	१०२	८३
८४	९८	१०३	८४
८५	९९	१०४	८५
८६	९४	१०५	८६
८७	९१	१०६	९५
८८	१०१	१०७	१०२
८९	१०३	१०८	७१
९०	१०४		

छप्पनावे आर्येचें भाषांतर चार श्लोकांनीं केलें आहे. आमच्या जवळच्या टीकेचा कर्ता काकंभट म्हणून कोणी आहे. ३४ निकर=समूह.

माता मृता शिशुपणीं पण वाढवीलें ॥
सद्बुद्धि देउनि मला मग सिद्ध केलें ।
तो माणिकेश्वर पिता नमिला पित्यानें ।
भावें करूनि हरिराज कवीश्वरानें ॥ ३ ॥

इति श्रीमहामुद्गलाचार्यविरचितश्रीरामार्याष्टोत्तरशतटीका श्लोकबद्धा समाप्ता.

भस्मासुराख्यान.

जाळूनि भस्म करि भस्मनिशाचरातें । चिंता पदीं भव निमिष्य अशा चरातें ॥
मोहोनि शंकर भवानिस ने भिकारी । त्या कीर्तिचा बुधसभेसि कवी भिकारी॥१॥
अहंकार भस्माख्य तो पाठि लागे । शिवा अर्जवी बुद्धि घेणें चि लागे ॥
तयीं सोडवी विष्णु अध्यात्मविद्या । रूपें मोहुनी भ्रांति नाशी अविद्या ॥ २ ॥
वर्णू कथा करुनि मीष हरीहरा या । जेणें जनांत कळिकल्मष संहराया ॥
भस्में उपास बहु काळ धुमांबुपानें । केला प्रसन्न शिव सांब महा तपानें ॥ ३ ॥
माग शंभु म्हणतां वरदानें । अंत नसो म्हणिजे द्विरदानें ॥
तेंवि असूर वदे शिव साहे । मागतों म्हणि तुह्मां नवसा हे ॥ ४ ॥
ठेवीन ज्या शिरिं करा महा त्वरेनें । जाळूनि भस्म करिं मी च महात्वरानें ॥
तेव्हां समस्त सुर वीनविती विधीतें । कल्पी सुरद्रुम वराप्रति दुर्बुधीतें ॥ ५ ॥
भस्मासुराप्रति प्रसन्न गणेशतातें । जो होउनी ह्मणतसे तुज इच्छितातें ॥
तेव्हां चि बुद्धि भ्रमली निजहस्तकातें । ठेवोनि भस्म करणें शिव-मस्तकातें ॥ ६ ॥
देखोनि सुंदर असूर हि शत्रुकामें । संमोहिला तप पडे सगळें रिकामें ॥
द्वेषें उभारुनि अभाग चि ये करातें । तेव्हां च त्या सुटतसे पळ शंकरातें ॥ ७ ॥
कां जाळिलें मज तसें चि करीन यातें । आटीन जेंवि रिति पुण्य करीन यातें ॥
संधीस साधुनि रिपू सुड जीवनासी । कामारि मारुं न म्हणे जरि जीविनाशी ॥ ८ ॥
ध्यावें सवेग मनबुद्धिस आढळेना । * * * *
पावे सहीत गिरिजा भव उल्बणातें । सोडी गजांबर त्रिशूळ विशाल्वनातें ॥ ९ ॥
रुंडमाळ तुटली सुटल्या जटा । घंटिका गळति वांकि हि वाजटा ॥
घाबरा निज शरीर हि सांवरी । पातल्या असुर त्यांत हि सांवरी ॥ १० ॥
पार्वती ह्मणत पाव मुरारी । संकटांत पडला त्रिपुरारी ॥
चिद्घनासि चिदैक्य रमेशा । पूर्णब्रह्म परमा परमेशा ॥ ११ ॥

---

१ निशाचर=राक्षस. २ कल्मष=मल, पातक. ३ सुरद्रुम=कल्पवृक्ष. ४ गजांबर=हत्तीचें कातडें.

अद्वैत कृष्णा सखया अनामा । रामा नमो विश्वमनोभिरामा ॥
रमारूपे वाढुनि अमृताला । त्या लाविला धाक दितीसुताला[5] ॥ १२ ॥
थारे चि ना तूजपुढें अहंता । हंता अगा संग्रहिं तो महंता ॥
स्थापूनि विद्या प्रतिमावतारी । तारी दिनें विश्व-गुणें चितारी ॥ १३ ॥
मंदीं तुतें भक्तसुरद्रुमातें[6] । मातें सखा तूं चि हरीं श्रमातें ॥
माते तुझ्या रोममुळीं जगासी । गा शीकवूं त्या किति सौभगासी ॥ १४ ॥
तूं जाणसी सर्व मनोगतातें । तातें जसा स्नेह किजे सुतातें ॥
ऐशापरी येउनि दानवारी । वारीं कडे काढुनि दानवारी ॥ १५ ॥
ऐशा रितीं भगवती करुणा उभारी । तात्काळ तो प्रगटला मधुकैटभारी ॥
तो विश्वव्यापक हृषीकेश[7] ती तयातें । ये जा नये आकळ माव विधातयातें ॥१६॥
जो तत्वता अगुसार असार साक्षी । तो मोहिनी-रूप धरी मग सारसाक्षी[8] ॥
ज्याचे पदीं सकळ तीर्थ प्रयाग वेणी।त्याचे शिरीं कुरळ केश सलंब वेणी॥१७॥
केला विचित्र हरिनें नकळे तमाशा । माथां शशी सिसफुलादिक मूद मासा ॥
भाळीं टिळा कौस्तुभ तेज नाकीं । ते देखुनी सुरसुरे स्वचोज नाकीं ॥ १८ ॥
नेत्रीं विशाळ अति चंचळ अंजनातें । देखूनि साम्य करि भूषण सज्जनातें ॥
कंदर्प[9]-कोटि-जननी मिरवे सुवासें । ब्रह्मांड-भेदन करी तरुच्या सुवासें ॥ १९ ॥
सौंदर्य शेष विधि वेद हि काय वर्णी ॥ * * * * * *
चाले अमंद धरणी गति राजहंसी । जे लक्षिजे निज मनीं मुनिराजहंसीं ॥ २० ॥
केला विशाळ वट वृक्ष सदाशिवासी । राहे उमा जाळिण होउनियां मुळासी ॥
हातीं धरूनि वट मध्य मुळासि माये। ठाकी उभी खळजना प्रति शोध माये॥२१॥
देखूनियां सन्मुख मोहिनीचा । यांचा बळें व्यापुनि मोह नीचा ॥
टाकूनियां लाग उमाशिवाचा । सांगे म्हणे कोण तियेसि वाचा ॥ २२ ॥
म्हणे मोहिनी ये वनीं कोण कामा । पुसोनी वृथा शीणासि कां रिकामा ॥
तुतें चाड तें कृत्य जाणें मनाचें । जशी नाचतें मी तसा नाच नाचें ॥ २३ ॥
मी नाचतें त्या सम नर्तनातें । नाचेल जो गावुनि नर्तनातें ॥
माझे मनीं काम जया नरातें । त्या वश्य मी तीर्थ तपा न रातें ॥ ॥२४ ॥
तीन नेत्र विषकंठ धोंगडा । नावडे जटिल वृद्ध जोगडा ॥
टाकुनी जंव अशा नवसा च । जाहलें फळ तुला करिं साच ॥ २५ ॥
येरू म्हणे नाचासि तूं तसा ची । नाचेन मी होय परंतु साची ॥
दावी पदा गुल्फ धरूनि हातीं । नाचे तमाशा सुर हे पहाती ॥ २६ ॥

---

५ दितिसुत=दैत्य. ६ सुरद्रुम=कल्पवृक्ष. ७ हृषीकेश=हृषीका + ईश=इंद्रियांचा स्वामी.
८ सारसाक्षी=कमलनेत्रा. ९ कंदर्प=मदन.

धरी पाउलें पाद संधीस घोटी । रमा ज्या पदाकारणें लाळ घोंटी ॥
ध्वजांकूशपद्मांकितें उर्ध्व रेखा । नखाग्रीं वसे चंद्ररेखा सुरेखा ॥ २७ ॥
भरे वांकियांचे स्वरें सप्त ताळें । झणत्कारिती नूपुरें तीं सुताळें ॥
क्कणत्किंकिणी कंकणें त्याचि माजी । घुमे घंटिका मेखळे त्या चि माजी ॥ २८ ॥
धरी पाउलें ती धरी जानु-चक्रा । खळू नाचतां हास्य ये देवचक्रा ॥
जयीं सुंदरी हात ठेवी कटासी । स्मरा श्रीविठो नाशितो संकटासी ॥ २९ ॥
गळां मुक्त एकावळी दिव्यहारा । कुचाग्रावरी दाविताती विहारा ॥
भरें नाचतां ताल दे भोंवरी ते । तयीं शोभवी कानिच्या भोंवरीतें ॥ ३० ॥
फुलें डल कोंयिंबिरी घोंस बाळी । डुले हालवी पाहती लोक-बाळी ॥
धरी अग्र कामी शयानें स्तनाचें । मदें लोचनीं घूर्णता मस्त नाचे ॥ ३१ ॥
जशी ती करीते तसा तो करीतो । मदें मातला मस्त जैसा करी तो ॥
स्तनींहूनि बाहूमुळीं हस्त ठेवी । चुकेना कदा दैत्य हा ते चि ठेवी ॥ ३२ ॥
अकस्मात दैत्यावरी धाड घाली । शिरीं हात ठेवूनि नाचूं निघाली ॥
सुरारी तया लक्षुनी लक्षणातें । तसा जो करी भस्मला तत्क्षणातें ॥ ३३ ॥
वर्षती सुर नभीं सुमनातें । रोखिती हरिगुणासि मनातें ॥
घोषवाद्य बहु वाजति नाना । गात नारद गुणास तनाना ॥ ३४ ॥
समाधान झालें भवानीभवातें । हरें व्यापिला मोहिनी-वैभवातें ॥
स्मरें मोहला स्वरुप आपपाते । करा अंगना-संग ना तो गपाते ॥ ३५ ॥

भस्मासुर-वध समाप्त.

अथ राधावर्णन.

सवाई (मदिरा)

केवरी वर्णन.

वर्णितसें मि यथामति ही हरि सुंदरता तिचिया केवरीची
चंचल श्यामल कोमल ते हरि निंदिति मंधुरता चमरीची ॥
आनन पंक म्हणोनि अशंकित बैसलि पंक्ति गमे भ्रमरीची
कीं मुखइंदुसि दंद म्हणोनि ते आलें ति हे तिमिरा च मरीची ॥ १ ॥

दंतवर्णन.

दंत तिचे विधिनें जइं निर्मिले तें हि असे हरि सुंदर होरा

---

१० किंकिणी=घंटा. ११ मेखला=कमरपट्टा. १२ सुरारि=देवशत्रु भस्मासुर

१ रा० रा० रामजी धोंडजी खानोलकर मेडिकल चार्ज नेटिव ट्रूप्स् महितपूर यांनीं हें व या पुढचीं सात प्रकरणें पाठविलीं. २ कबरी=वेणी. ३ मंधुरता=कोमलपणा.

चंद्रकळा च किं कवितिल्या द्विगुणीत बराबरि लाहन थोरा ॥
ते चि सुधा अधरीं मधुरी शुभ शोभतसे तो कळंक चकोरा
आस्य तिचें शुभ हास्य पहा अमवास्येसि लास्य करीन च कोरा ॥ २ ॥

नेत्रवर्णन.

आननपंकज खंजन कीं तरु तींत रुते शिव जीव विहंगम
लोचन कीं कवि जीव दिवानिशि शोभवि जेंवि इडात्रयसंगम ॥
यौवन चाबुकस्वार फिरावित एकसरें किं विसारें तुरंगम
कीं मुखचंद्र मनोजव हा रथ भोंवइं रश्मिनियुक्त तुरंगम ॥ ३ ॥

कुचवर्णन.

यौवन शैशव रोमसिमेंत बळें उठले कुच पुंड परावे
त्यांचें शिरींहुनि रेच करूनि हरी बरव्या परि हाति धरावे ॥
देउनि कौल तुरे शिरपाव बरे मृगनाभिमदानें भरावे
पावल अस्त रवी मग मस्त ते करत करूनि ते दस्त करावे ॥ ४ ॥

नितंबवर्णन.

देखत चारु नितंब तिचा रथ चक्र फिरे शिरिं धूळि हि घाली
केळि जशा विपरीत तशा उरु पावलें तीं कमळें तळिं झाली ॥
लाजतसे गति देखुनियां गज हंस शिके तिजपासुनि चाली
योग्य तुम्हांस हरी भुवन त्रयिं माझे मनास ति एक चि आली ॥ ५ ॥

श्रीकृष्णोक्ति.

सांगणें एक तुला मनिंचें वद देइनसा मज दे अभयंकर
मार मला अनिवार शरें करिं मारितसे करूनि मज किंकर ॥
सोडविता रिपुपासुनियां मज कोण असे तुजवीण प्रियंकर
मारिल यासि मला निववील तो भेटवि राधिकेचा कुचशंकर ॥ ६ ॥

राधिकेची पत्रिका.

देहलियेवरि देखियले सखि नागमुखीं शशिबिंब वसे
त्यावरि दाडिम त्यावरि तो द्रुम त्यावरि कीरकिं चंचु दिसे ॥
त्यावरि चंचळ खंजन दोन च त्यांवरि सुंदर भृंग वसे
त्यांवरि सज्ज शरासन सायक नायक मानस विंधितसे ॥ ७ ॥

कचवर्णन.

रतिसंगरिं भंगुर हा कचपाश हो यासि तो पाठिकडे दडणें

४ आस्य=मुख. ५ लास्य=नृत्य. ६ शैशव=बाळपण. ७ परावे=शत्रु. ८ मार=मदन. ९ किंकर=सेवक. १० शरासन=धनुष्य. ११ सायक=बाण. १२ कच=केंस.

वदनें रदैंना मदनच्छदनामृत देउनि भेटि मुखें जडणें ॥
तुळणेस तुझे सुघन स्तन राधिकें यासि नसे दडणें पडणें
झगड्यांत पुढें भिडणें म्हणुनी धरियेलिच कंचुकि कीं वडणें ॥ ८ ॥
हार धरीं जळधार शिरीं घन चंदनपंक विभूति विराजे
श्यामलता वर जे दिसते सखि ते चि गळां गरळाकृति साजे ॥
राधें अबाधित कंठिं उमा प्रतिमा तुझिया कुचशंभुसमा जे
यासि हरी नखचंद्र करी शिरिं देखति गे कइं लोचन माझे ॥ ९ ॥

दूतिगमन.

नूति चरायकें दूति चली ललना औंर लाल भये ऐंकठौरी
एककि श्याम मनोहर मूरत एकाकि सुंदर सूरत गोरी ॥
कुंदनमो मनों नीलमणी सिबनी जयरामकें सांइकि जोरी
मानों मधूकरयो छत छोरिकें चुंबत चंपककालपकोरी ॥ १० ॥
दीक्षित हे चि पुरोहित दूति मनोभव यज्ञ करी शुभ धर्मे
ऋत्विज हस्त कुचद्वय बस्त चि सीत्कृत मंत्रित तांत्रिक कर्मे ॥
राधिका वेदि वरांग हि कुंडल स्वयंभु स्रुवा हा तो च स्वधर्मे
सोमलता अधरामृतपान हो अवभृथस्नान रतांतजघर्मे ॥ ११ ॥
सुंदरि ते अति लज्जित होउनि कंचुकि लेउनिं झांकि स्वयंभू
घायळ हो कुच मन्मथकुंभि किं त्यावरता जणुं ताणिलों तंबू ॥
कीं वसनें काशिला चि मुखद्विजशंभुस अंभ भरोनि तो चंबू ॥
कीं जैंव शंबरवैरिभयें तो दिगंबर अंबर पांघुरे शंभू ॥ १२

इति राधावर्णन समाप्त.

अनंतकविकृत गोपीगीत.

वंदूनियां सद्गुरु-पादुकांसी । प्रणम्य भावें मग सज्जनांसी
श्रीकृष्णनामें चि कैवल्यमुक्ती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १ ॥
प्रभातकाळीं जननी यशोदा । उठीं म्हणे सत्वर बा मुकुंदा ॥
गोपाळ येती तुजला बहाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ २ ॥
प्रकाश केला गगनीं रवीनें । गोपी दधी त्या घुसळी रवीनें
त्या कंकणांचे बहु नाद येती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ३ ॥
प्रक्षाळुनीयां मुख खाय रोटी । लोणी असे सुंदर तूजसाठीं
अशी कशी रे तुज झोंप येती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ४ ॥

---

१३ रदन=दांत. १४ कैवल्य=मोक्ष.

वृंदावना लागुनि जाय बाळा । उशीर माझ्या दळणासि झाला
जेवूनियां गोप घरासि येती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ५ ॥
जाई त्वरेनें सखया वनातें । मागून मी धाडिन भोजनातें
गोपाळ हे सर्व तुला बहाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ६ ॥
करांबुजीं घेउनियां शुकाला । अभ्यास गोपी करिती तयाला
रागस्वरें सुंदर बोलवीती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ७ ॥
गोदोहना बैसति गोपदारा । पात्रांतरीं वाजति क्षीर-धारा
तेणें स्वरें मंजुळ गीत गाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ८ ॥
गाई वनावांचुनि दीन झाल्या । घरीं नसे रे तृण त्या भुकेल्या
दावीं नवीं तोडुनि धाव घेती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ९ ॥
वेशीपुढें रे कुळें गोधनांचीं । केलीं उभीं सर्व हि यादवांचीं
गोपाळ हे सर्व तुला बहाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १० ॥
घेवोनि जातें दळुं गोधुमातें । घर्मार्थबिंदू मुख-पंकजातें
सुवक्रकेशा हरिगूण गाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ११ ॥
कूपांतरीं घालुनि भाडदोरा । शोभतसे सुंदर गोपदारा
ओढोनि हस्तें श्रम फार होती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १२ ॥
उलूखलीं घालुनि तंदुलातें । गोपांगना कांडिति रम्य हस्तें
आलापुनी सुंदर गीत गाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १३ ॥
पाकक्रिया सारिति गोपबाळी । लाटीतसे सुंदर पूर्ण पोळी
घोषार्णवें कंकण ढाळ देती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १४ ॥
या नंतरें घेउनियां शिदोरी । नेऊनि देती सखया मुरारी
घे स्वामिया श्रीपति ताट हातीं । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १५ ॥
गाईस चारा यमुनेसि पाणी । वळूती करावी अजि तुम्ही कोणी
कृष्णासि माझ्या बहु श्रम होती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १६ ॥
करीं अती सुंदर मोहरीया । पावा बहू वाजत थाकथैय्या
ते घोंगडीया कसे ऊडवीती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १७ ॥
लिहूनि पत्र द्विज पाठवीला । हरी नये कां बहु वेळ झाला
ऐकोनि गोपी करिती अकांत । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १८ ॥
यादी हरी लागुनि लुब्ध कैसे । जळांत हे मत्स्य सदैव तैसे
समर्थ कैसे हरिगूण गाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ १९ ॥
गोविंद गोपाळ हे दोघ बंधु । जेवीत होते दहिं भात लिंबू

१५ करांबुज=हस्तकमल. १६ शुक=पोपट. १७ गोधूम=गहूं.

त्या भोजनांची रुचि फार येती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ २० ॥
गोविंद गोविंद हरे मुरारे । गोविंद गोविंद रथांगपाणे[18]
गोविंद गोविंद मुकुंदमूर्ती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ २१ ॥
वृंदावनीं सुंदर वृक्ष आहे । श्रीकृष्णनामें ध्वनि गर्जताहे
पक्षीकुळें यादव गीत गाती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ २२ ॥
कृष्ण कृष्ण हे मुखारविंदें[19] । घेवोनियां नाचति नामछंदें
ऐकोनि गाई बहु कान देती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ २३ ॥
कृष्ण कृष्ण हे विचित्र वाणी । हें बोलती वेद महा-पुराणीं
हे कृष्ण आनंत करी विनंती । गोविंद दामोदर माधवेति ॥ २४ ॥

समाप्त.

अनंतकविकृत

सीतास्वयंवर.

सिद्धि बुद्धि वर मंगलमूर्ति । दे मला गणपती अति स्फूर्ति
वंदितों तुज सरस्वति मातें । [20]वक्त्रि राहुनि कृपा करिं मातें ॥ १ ॥
चिंतितों सदय सद्गुरुराया । शीघ्र सदृढ भवाब्धि[21] तराया
श्रोतयां विनवि जोडुनि पाणी । आयका सकळ बोबडि वाणी ॥ २ ॥
अहल्या शिळा राघवें मुक्त केली । जडत्वासि टाकूनियां दिव्य झाली
रघूनायकें आणिलें गौतमाला । अहल्या करीं घातली पुष्पमाळा ॥ ३ ॥
अहल्या म्हणे राघावा तूं दयाळा । वियोगासि संयोग केला नृपाळा
पुढें तूज स्त्री प्राप्त होईल रामा । तथास्तू म्हणे हा अशिर्वाद आम्हा ॥ ४ ॥
उद्धरूनि पदिं गौतम-जाया । सिद्ध होति मिथिले[22] प्रति जाया
कौशिकादि म्हणती रघुनाथा । चाल तूजचि वरी महिसूता[23] ॥ ५ ॥

दिंडी.

विश्वामित्रें केला यज्ञ थोर । तेणें मेळविलें ऋषीश्वर
स्वयंवरासी चालिले थोर थोर । त्यांचिं नामें परीसा सादर ॥ ६ ॥
महाशुक्र माध्येम भार्गव । गृत्समद सप्तर्षि वामदेव
अत्री भरद्वाज महानुभाव । असंख्यात चालिले भूदेवें[24] ॥ ७ ॥

---

१८ रथांगपाणे=चक्र आहे हातीं ज्याच्या अशा. १९ मुखारविंद=वदनकमल. २० वक्त्र=मुख. २१ भवाब्धि=संसारसागर. २२ मिथिला=जनकनगरी. २३ महीसुता=भूकन्या सीता. २४ भूदेव=ब्राह्मण.

अथवा ही वैशंपायन । मौदवीहा तो आश्वलायन
महापर्यंगी सनक सनंदन । सनत्कुमार आणि सनातन ॥ ८ ॥
धर्माचार्य जाणती बाहाव्ये । पराशर साकल्यें बाभ्रवे
महाभारत मांडुक मांडव्ये । भाष्य भारत सुलभ लव्ये ॥ ९ ॥

श्लोक.

ऋषी राम सौमित्र ते शीघ्र आले । पुरा बाह्य येवोनीयां स्थीर झाले
विदेहाँप्रती सांगती दूत वार्ता । ऋषी आणिले ऐकतां तोष चित्ता ॥१०॥
प्रधाना सर्व घेउनी बाह्य आला । समस्तांसि रायें नमस्कार केला
उठोनी ऋषी क्षेमें देती नृपाशीं । नृपें देखिला राम तो तेजराशी ॥११॥
रघूराजवक्त्रांबुजीं लुब्ध झाला । न सोडी जसा भृंग नीलोत्पलाला
ऋषी सावधा बोलताती विदेहा । खरें चाल आम्हासि नेई स्वगेहा ॥ १२ ॥
विदेहांतरीं थोर झाली अशंका । पुसे कौशिकौ भीड सोडोनि देखा
तुम्हीं कोठुनी आणिलीं दोन रत्नें । तुम्हां प्राप्त कैसेनि झालीं प्रयत्नें ॥१३॥

पृथ्वी-अंतरिं सूर्यवंश-जलधीमध्यें महा-पर्वणी ।
कौसल्योदरशुक्तिका दशरथ-स्वाती-जळें गर्भिणी ॥
झाले सुंदर पूर्ण मास सदनीं निर्माण हीं मौक्तिकें ।
होतां [28]निर्जर येउनी वरशतीं आनंदती कौतुकें ॥ १४ ॥
ऐसें त्यां परिसोनि जाउनि नृपा अत्यादरें प्रार्थिलें ।
यज्ञा रक्षक पुत्र देई मजला दोघांसि मागीतलें ॥
कंठींचे जिव काढुनी मम करीं दिल्हे अती संकटें ।
देवोनी नरवीतसे उभयतां कीं जे बहू गोमटे ॥ १५ ॥
दोघे नंदन घेउनी क्रमि पथीं आली पुढें राक्षसी ।
रामें ओढुनि चाप तीक्षण शरें ताडोनि पाडी तिसी ॥
माझा रक्षुनि यज्ञ पूर्ण करितां आली तुझी पत्रिका ।
येतां राघव पाहि तों जड शिळा झाली विधीपुत्रिको ॥ १६ ॥
श्रीरामें पद लावुनी जडपणा पासोनि उद्धारिली ।
तेव्हां गौतम आणुनी रघुविरें ज्याची तया अर्पिली ॥
ऐसे दाशरथी पराक्रमि बहू हे सैंवरा आणिले ।
बोले तो नृपती सुलाभ घडला वंदी ऋषीपाउलें ॥ १७ ॥

क्षणक्षणा राममुखा भुकेला । मनीं म्हणे मीं पण व्यर्थ केला ।

---

२५ विदेह=जनकराजा. २६ क्षेम=आलिंगन. २७ कौशिक=विश्वामित्र. २८ निर्जर=देव. २९ विधिपुत्रिका=अहल्या.

कैसेनि हा लाविल चाप सीतीं । वरील हा बाळक काय सीता ॥ १८ ॥
समृद्धि अन्नोदक तें बिऱ्हाडीं । करोनि नेले ऋषिचे वऱ्हाडी ।
घेवोनि आज्ञा ऋषिची निघाला । अमात्य घेवोनि सभेसि आला ॥ १९ ॥

रायें मंडप घालुनी मग सभा शृंगारिली कूसरी ।
लोपे ते अलकापुरी सुरपुरी ते ही न पावे सरी ॥
दूतां धाडुनियां सभेसि जनकें पाचारिले भूपती ।
आले ते महिचे असंख्य नृपती वक्त्रें गणावे किती ॥ २० ॥

अंग वंग भूपती कालिंग शुंग पावती ।
गौड गुर्जरादि कांबोज भोज धांवती ॥
मागध माळवी नृपाळ चोळ भार चालले ।
मलियाळ पांचियाळ नेपाळ सर्व पातले ॥ २१ ॥
कामवीर कामरूप काश्मिरादि विक्रमें ।
द्रवीड रायचोर केरळादि येति संभ्रमें ॥
त्रिगूळ ते त्रिलिंगराय सैंवरा उचाटले ।
अचाट ते सुराष्ट्र माहराष्ट्र सभे पातले ॥ २२ ॥
मानदेश खानदेश राय वांइ देशिचे ।
वऱ्हाड मारवाड लाड गौड गूजराथिंचे ॥
भाद्रिपाट बद्रिकेदारिंचे ते भूपती ।
अचाट जाट ते दहाट आट काट मीळती ॥ २३ ॥
झो चउली प्रयाग रूम हापसाण देशिचे ।
भींवडी कल्याण बागलाण कालठाणिंचे ॥
बेदनूर चंद्राऊर बंकापूरिंचे किती ।
मछिबंदर रायबाग देशिचे विलासती ॥ २४ ॥
गोलकुंडि काबुलादि भूप हिंदुस्थानिंचे ।
शीवकांचि सोरटिचे राय सोमनाथिंचे ॥
घटीपली बिजापूर भागानगरिंचीं दळें ।
येति झाडिचे द्रवीड फिरंगाण ते बळें । २५ ॥
बीड ते लाहूर वीर शूर ते शृंगालिंचे ।
मऱ्हाठ हाटकर येति राय देशदेशिंचे ॥
समस्त भूपती सभेसि वैभवासि दाविती ।
वंद्य वंद्य राय त्यांसि बंदिलोक वानिती ॥ २६ ॥

---

१० सीत=धनुष्याची दोरी. ११ अलकापुरी=कुबेरनगरी. १२ सुरपुरी=अमरावती.

जनक जाउनी सुनम्र प्रार्थितो ऋषीश्वरा ।
चालिजे सभेसि राम घेउनी कृपा करा ॥
अनाथ मी ऋषी तुम्ही सनाथ केलें पाहिजे ।
आपुला समूह घेउनी सभेसि बैसिजे ॥ २७ ॥
नम्र भूपती बहुत बोलिला । ऐकतां ऋषीस हर्ष घाटला
राम लक्ष्मणासि घेउनी सभे । पावतांचि राव राहिले उभे ॥ २८ ॥
ते क्षणीं ऋषी समस्त बैसले । नम्रतेकरूनि रायें पूजिले
तें धनुष्य आणुं कीं सभांतरीं । विप्र बोलती आणि नोवरी ॥ २९ ॥
जाउनी नृपू स्वकीय मंदिरा । सांगे शीघ्र सिद्ध नोवरी करा
त्या वधूसि लाविता हरिद्रिकी । ऊपमेसि बाळ भानु तो तुका ॥ ३० ॥
गौर जानकी बहुत कांतिसीं । त्यावरी हरिद्रा चार्चिली तिशीं
जाणों हाटकासि ओपें दीधलें । तेंवि जानकीचें आंग ऊटिलें ॥ ३१ ॥
रत्नयुक्त रुक्मकुंभ ठेउनी । गुंफितांति तंतुनें वस्त्राडिणी
त्यांत बैसवीति ते अयोनिजा । न्हाणिती सुमंगळें नृपात्मजा ॥ ३२ ॥
न्हाणुनी स्वमंदिरांत आणिली । विद्युते परी [च] चीर नेसली
पल्लवीं निबीड शुद्ध मौक्तिकें । साम्यतेसि शुक्र पाहतां फिके ॥ ३३ ॥
आंगिं रेखिली सुरान कंचुकी । बैसली सुखासनीं ति जानकी
घालिती सुवासिनी सुकज्जला । नेत्र पाहतां विस्मिताबला ॥ ३४ ॥

सवाई.

नेत्र इचे अति चंचळ देखुनि घालिति मत्स्य जळीं शरिरासी ।
वर्तुळ आणि विशाळ विलोकुनि नित्य कुरंगें फिरे वनवासी ॥
अंजनयुक्त सुसुंदर पाहुनि लज्जित खंजन लंघि दिशांसी ।
सूर्य-विकासिनि पद्मिनि नेत्रदळां पहतां करि म्लान मुखासी ॥ ३५ ॥
देखुनियां मुखचंद्र इचा नभिं चंद्र म्हणे मज स्पर्धि उदेला ।
यासि कळंक नसे मजमाजि कळंक म्हणोनि सचित हि झाला ॥
षोडश ह्या मजलागिं कळा अधरामृत मिश्रित बत्तिस त्याला ।
वास्तव तो शशि होउनि क्षीण दिसेंदिस वाळवि त्या शरिराला ॥ ३६ ॥
चंचुचि नासिक देखुनियां शुक लाजुनि पाखं चि चुंचुरि खांवी ।
आस्य तिचें अतिहास्य पहा अमवास्येसि लास्य चकोरीस दावी ॥

---

३३ हरिद्रिका=हळद. ३४ भानु=सूर्य. ३५ हाटक=सोनें. ३५ ओप=उजळा. ३७ रु-क्म=सोनें. ३८ अयोनिजा=सीता. ३३ कुरंग=हरण.

सुंदर दाडिम मी म्हणे दंत इचे पहतां उलले निज देहीं ।
बिंब प्रवाळ सुधारस सुंदर सुस्थळ देखुनि होति च स्थाई ॥ ३७ ॥
मुष्टिप्रमाण इची कटि पाहुनि जाउनि सिंह द्विपांतरिं राहे ।
हे गति तों मज नाहिं म्हणे गज यास्तव मस्तक डोलविताहे ॥
पद्मदळाहुनि कोमळ सुंदर राबति त्या सखियाद्वय पायें ।
आणुनि पादयुगांगुळिं भूषण लेवविती ललना लवलाहें ॥ ३८ ॥

श्लोक.

अंगुष्ठद्वयिं शोभती अनवटें तीं जोडवीं चोखटें ।
पोल्हारें विरुद्या दशांगुळिं वळीं गर्जोनियां पोंचटें ॥
वांकी गुर्जरिया सुनूपुरझणत्कारें विलासे सिता ।
कन्येच्या पृथिवी विलास पहतां आनंदली तत्वता ॥ ३९ ॥
रुक्में मंडित रत्न मिश्रित प्रभा कासे विलासे सती ।
पाचू माणिक पद्मराग मर्कत वैदूर्य रत्नद्युती ॥
गोमेदांकित इंद्रनील जडिले पेरोज ते खेवनी ।
ऐसें तें कटिसूत्र सुंदर कटीं ल्याली [४०] क्षिती-नंदिनी ॥ ४० ॥
[४१] मणूबंधीं मणिभूषणें करुनियां तीं कंकणें शोभती ।
त्यां पद्वें गजरे करांगुळिं वळीं त्या मुद्रिकीं [४२] राजती ॥
दोहीतें भुज बाजुबंद अवळी चोळीवरी लेइली ।
कांचोळीवरि हंस मोर लिहिले मोत्यें बहू खीळिलीं ॥ ४१ ॥
चीतांका चिंचपेटिया गळसरी ते एकदाणे किती ।
मोत्यांचे सर आणि पंचलडि तो कंठा गळां बांधिती ॥
कंठीं ताइत गोफ दाट पुतळ्या त्या गोविच्या सांखळ्या ।
नाना मौक्तिक रत्नहार हृदयीं त्या माजि चांफेकळ्या ॥ ४२ ॥
आधी ले बुगड्या फुल्या तळिं पहा बाळ्या बहूतांपरी ।
खुंटा टोप असे विशाळ झुबका मासोळि कोथिंबिरी ॥
नागोत्रे श्रवणीं विराजति फुल्या त्या दूहिरी सांखळ्या ।
त्यांचे हलक खोंविती वरि परी मत्स्यां पहा मोकळ्या ॥ ४३ ॥
नाकीं बेसर घातलें मज गमे त्रैलोक्य मोलागळें ।
भाळीं सुंदर शोभतो बिजवरा भांगीं सुमुक्ताफळें ॥
दोन्ही मस्तकिं राजती रविशशी देखोनियां बोलती ।
आम्ही व्यर्थचि फीरणें म्हणउनी आस्ताचला धांवती ॥ ४४ ॥

---

४० क्षितिनंदिनी=सीता. ४१ मणिबंध=मणगट. ४२ मुद्रिका=अंगठी.

जैसा चक्रफणीवरी माणि दिसे वेणी तशी साजिरी ।
त्याली राकडी मूद बोर काळि ते शोभे तळीं कूहिरी ॥
त्यां खालीं फुल ते चि ताइत पहा शीब्यावरी आवळे ।
गोंडे ते कटिं लोंबतां चि दिसती दोन्ही जसें जावळे ॥ ४५ ॥
यापरी करूनि सिद्ध नोवरी । बैसली अयोनिजा गजावरी
देखतां तिशी गभस्ति[४३] झांकला । सुप्रभें प्रकाश थोर फांकला ॥ ४६ ॥
भोंवती असंख्य दासिचीं शतें । मध्यभागिं रूप तें विराजतें
जेंवि चंद्र तो उडुगणांतरीं[४४] । तेंवि शोभते सिता [ती] सुंदरी ॥ ४७ ॥
स्वर्गिं मेनकादि त्या तिलोत्तमा । त्यापरीस दासि सर्व उत्तमा
त्या गजावरी बसोनि चालिल्या । वेत्र धारणी सभेसि पातल्या ॥ ४८ ॥
चामरासि वीजती[४५] [च] दूतिका । पातली सभेसि भूमिबाळिका
पावतां सभेसि फांकली प्रभा । त्या प्रभे करूनि झांकली सभा ॥ ४९ ॥
दीप्ति दाटतां सभेसि भूप नेत्र झांकिती ।
थोर थोर राय अंतरीं विचार तर्किती ॥
काय ऐकतां चि सूर्य स्वैरासि पातला ।
याज साठिं ह्या सभांतरीं प्रकाश दाटला ॥ ५० ॥
एक बोलताति व्यर्थ तर्क कां तुम्ही करां ।
पातली सभेसि भास्करोपमा हि सुंदरा ॥
यापरी नृपें सभेसि आणिली ति नोवरी ।
सेवकां म्हणे धनुष्य आणिजे सभांतरीं ॥ ५१ ॥
राय बोलतां अमात्य सेवकादि धांवती
जाउनी धनुष्य तें असंख्य लोक ओढिती
पाठिं कोटि मत्त हस्ति लोटिताति मस्तकें
आणिलें सभेसि ओढुनी अनंत हस्तकें ॥ ५२ ॥
ते क्षणीं उठोनि भूप बोलिला सभांतरीं
चाप सज्य जो करील त्यासि नोवरी वरी
ऐकतांचि अंग वंग कैकयादि बोलिले
देणें नाहिं नोवरी म्हणोनि विघ्न निर्मिलें ॥ ५३ ॥
राव ते तटस्थ होउनी सभेसि बैसती
तों कुबेर-[४६]बंधु पूजुं चालिला पशूपती

४३ गभस्ती=सूर्य. ४४ उडुगण=नक्षत्रसमूह. ४५ वीजती=वारा घालिती. ४६ कुबेर-बंधु=रावण.

ते क्षणीं *प्रहस्त घेउनी विमानिं बैसला
†अंबुधीमधूनि शंभुपूजनासि चालिला ॥ ५४ ॥
व्योम[47]मार्गी विमान पातलें परी वरी
वाद्य वाजताति नाद कोंदला दिगंतरीं
ऐकतां दशाननें सचीव यासि पूशिलें
तेणें सर्व पूर्व ही दशानना निरूपिलें ॥ ५५ ॥
विदेह-राजयासि कन्यका सुरत्न लाधलें
मंदिरीं नृपें तिच्या स्वयंवरासि मांडिलें
धाडुनी मुळें समस्त आणिले चि भूपती
ऐकतांचि रावणें विमान प्रेरिलें क्षिती ॥ ५६ ॥
दूरि देखतां दशाननासि राय बोलती
लग्न हें चि विघ्न पातलें असे सुनिश्चिती
देखतांचि समीप रावणासि राय ऊठले
त्या सहीत बैसले परंतु कंप सूटले ॥ ५७ ॥

गर्जोनि रावण म्हणे जनका विदेहा । धाडोनि आणिसि मुळें नृपती स्वगेहा
नेणेसि रे अझुनि तूं मज रावणाला । कैलास हालवुनि दावि न मीपणाला ॥५८॥
कन्या तुझी बहुत सुंदर आयकोनी । आलों असें त्वरित बैसुनियां विमानीं
मातें वरील तरि मीं वदुं काय वाचे । सूरांगना चूरिति पाय सदैव ईचे ॥ ५९ ॥
भार्यासि वानूं तरि ते सुर बंदिशाळे । राहोनि काम करिती पुसती सुवेळे
जें काम वांटुनि दिलें तितुकें करावें । आधिक बोल करिती तरि त्यां चिरावें ॥६०॥

सुरेंद्र आणि माळिका अखंड चंद्र ऊदका ।
समीरणू[48] चि झाडणी धरोनि झाडि आंगणीं ॥
वरूण घालि मार्जना[49] करोनि यम गर्जना ।
अखंड घांटि घालितो सुपर्ण[50] ग्राम रक्षितो ॥ ६१ ॥
विरिंचि[51] वाचि पातडें[52] मुखा करीत वांकडें ।
मैराळ दावि दर्पणा श्रि सूर्य वाहे सर्पणा ॥
गणेश रासभें वळी नव ग्रह ते आंवळी ।
करोनि त्यांसि पायरी चढूनि जाय ऊपरी ॥ ६२ ॥
गृहीं [53]विरिंचि-कूमरी अमंगळें चिरें चुरी ।

---

* प्रहस्त=रावणाचा प्रधान. † अंबुधि=समुद्र. ४७ व्योम=आकाश. ४८ समीरण=वायु. ४९ मार्जन=सडासारवण. ५० सुपर्ण=गरुड. ५१ विरिंची=ब्रह्मा. ५२ पातडें=पंचांग. ५३ विरंचीकुमरी=सरस्वती.

प्रसूति-काळिं लेंकुरें तयांचि वाचि अक्षरें ॥
या परी च देव सर्व मंदिरींच राबती ।
मज परीस भाग्यवंत कोण आहे भूपतो ॥ ६३ ॥

+ + + +

+ + + +

मौन तें धरूनि व्यर्थ कां उशीर लाविसी ।
न वदोनि नोवरीसि बैसवीं ये मांडिसी ॥ ६४ ॥

कुबेर भांडारें-गृहीं च राहे । तपें करोनी शिव अर्चिलाहे ॥
सुरत्न तो हाटैक कोट माझा । तयासि तो खंदक सिंधु राजा ॥ ६५ ॥
हें भाग्य माझें असतां नृपाळा । आणीस ना कां हिन तूं कपाळा ॥
मी आसतां कोण वरील ईतें । तो भूपती वीनवि रावणातें ॥ ६६ ॥
आधीं च म्यां व्यर्थ पणासि केलें । तयावरी भाग्य फळासि आलें ॥
बोलोनि गेलों पण लंक-नाथा । झाला तुम्हां देखुनि खेद चित्ता ॥ ६७ ॥
गर्वे म्हणे राक्षस-वृंदें-राजा । बोलें विदेहा पण काय तूझा ॥
जो चाप हें ओढुनि सीतें लावी । तेणें सुखें नोवरि हे वरावी ॥ ६८ ॥
ऐकोनियां रावण पूर्ण हांसे । अजा गजाला बहु काय भासे ॥
तृणा-परी मोडिन मी धनुष्या । दावीन मी कौतुक या मनुष्यां ॥ ६९ ॥

उठोनी गेला तो दशमुख धनुष्यासि कवळी ।
बिभत्सीं देखोनी जनक-तनया ते दचकली ॥
अगे पृथ्वी माते दशवदन पाडीं कलथुनी ।
तवा धूळीं मूर्खा फाजित करुनी घालिं वदनीं ॥ ७० ॥
कुळस्वामीनी गे तुजप्रति करितें विनवणी ।
त्वरें पावें माते दशमुख यशस्वी न करुनी ॥
अपेक्षा देईजे विस भुजि धनुष्या उचालितां ।
तुझीं मीं नौरात्रें करिन नव कोणा न कळतां ॥ ७१ ॥
शिवाच्या कोदंडा विनवि दशमुंडासि कलथीं ।
करीं तूं घोंटाळा जरि करि उडाणा तरि मथीं ।
त्रिनेत्रा त्वां चापीं रिघुनि निज शक्ती जड करीं ।
त्वरें पापी चापा नुचालि तंव पावें झडकरीं ॥ ७२ ॥
ऋषी साधू संतां मुनिजनमहंतां विनविते ।

---

५४ भांडारगृह=खजीना. ५५ हाटक=सोनें. ५६ सिंधु=समुद्र. ५७ वृंद=समूह. ५८ सीत=दोरी. ५९ अजा=शेळी. ६० बिभत्स=आकराळविकराळ.

करा तुम्ही याची गलित निज शक्ती बहुमतें ॥
सिता तैं सर्वांची स्तुति करुनि पाहे ऋषिबळीं ।
सगर्वे लंकेशू विसभुजिं धनुष्यासि उचली ॥ ७३ ॥
धनुष्या लंकेशें अमित बलकोशें उचालिलें ।
न थेरा भूमीसी पदयुगुल चापें कलयिलें॥
त्वरें त्याचे वक्षस्थळिं बसुनि पाडी क्षितितळीं ।
उताणा आक्रंदे तंव माहि मुखीं घालित धुळी ॥ ७४ ॥
मुखें मारी हाका म्हणत जनका काय पहसी ।
बरें मी मेल्यानें जिउनि मिथिळे काय रहसी ॥
जिता माझा बंधू करिल नृपती निर्मुळ तुझें ।
कुशब्दा ऐकोनी नृपवर धनू ओढिति भुजें ॥ ७५ ॥
मिळोनी पृथ्वीचे अमित नृपती ओढिति धनू ।
न सोडी तें त्याला घसरत तळीं राक्षस तनू ॥
नका तुम्ही चापा सहित मज ओढूं फरफरां ।
भुमी त्राहूटी पायें बहुत गुद वाजे परपरा ॥ ७६ ॥
प्रयासें ते राजे उलथुनि धनू पाडिति तळीं ।
उठोनी राक्षेसाधिप दश मुखें क्षाळित जळीं ॥
सभेसी जावोनी गरगर नृपां पाहि नयनीं ।
मुखीं घे तांबूला बसुनि वदला काय वचनीं ॥ ७७ ॥
कैलासा हालवीलें स्वकिय भुजबळें त्रीजगा कांपवीलें ।
मातें होणार नकूळे विपरित घडलें दंडिलें वंशीबाळें[61] ॥
आतां कोण्या नृपाळें धनु करकमळें ऊचलीजे उलाळे ।
युद्धें हो जें कपाळें अमित वधुमुळें लोळती कंठनाळें ॥ ७८ ॥
ऐकोनी राव कानीं दृढतर वचनीं बोलिला तो उठोनी ।
गर्जोनी ऊर्ध्वपाणी करुनि म्हण नृपा आह कीं नाहिं कोणी ॥
निर्वीरा मेदिनी[62] हे मज गमत मनीं चित्रिंचे मानवांनीं ।
आतां तो नंदिनी[63] हे वरविण सदनीं राहिलीसे निदानीं ॥ ७९ ॥
कौशीकू रायवाक्यें परिसुनि म्हणतो बोलतो हा विवेकें ।
कोणी ही ऊर्ध्व मूखें न करिति सुमुखें बैसलीं जेंवि रंकें[64] ॥
तेव्हां पंकेरुहाक्षा[65] म्हणत ऋषि मुखें नोवरी पैल देखें ।

---

६१ वंशबाळ=बांबूचें लहान कांबीट. ६२ मेदिनी=पृथ्वी. ६३ नंदिनी=मुलगी. ६४ रंक=भिकारी. ६५ पंकेरुहाक्ष=कमलनेत्र (राम.)

सौख्यें चापा विशीखें उचालिं कवतुकें खालवीं सर्व नाकें ॥ ८० ॥
यशस्वी श्रीरामा परम गुणधामा तुं नवरी ।
तुला ध्यातें चित्तीं तुज रहित कोणासि न वरी ॥
त्वरें चौपीं सीता चढविं तुज सीता पहतसे ।
विदेही देहाची करिन कुरवंडी म्हणतसे ॥ ८१ ॥
अनाथाच्या नाथा उठुनि रघुनाथा क्षणभरी ।
उभा ठाकें चापा उचलुनि सभा विस्मित करीं ॥
प्रतिज्ञेनें सुज्ञा वधुनि रिपु यज्ञा जिववीसी ।
अवाज्ञा तूं माझी कधिं हि जनवंद्या न करिसी ॥ ८२ ॥
अमांगल्याची ती अनुदिनिं अहल्या रघुपती ।
तिला तूं साफल्या करिसि पद कल्याण सरती ॥
प्रतापीया आतां दशरथसुता चाप उचलीं ।
तुला देतों आशीर्वचन नवरी तूज दिधली ॥ ८३ ॥
घनःशामें रामें ऋषिसि अतिप्रेमें नमियलें ।
म्हणे स्वामी आज्ञा उठुनि जनकासी निववि‍लें ॥
नमस्कारी सर्वां स्तवित मग शर्वा निज मुखें ।
तुला ध्याती शंभो जप तप करोनी शतमखें ॥ ८४ ॥
रघूनाथ सौमित्र कोदंडें[६७] नेत्रें । सभे पाहतां बोलती भूपवक्त्रें[६८] ॥
लघू बाळकें कासया ऊठवीलीं । मघां रावणाची मुखें घोळवीलीं ॥८५॥
राम ऊठतां सभे तटस्थ भूपमंडळी ।
मेघनीळ बाळ काय कार्मुकासि[६९] ऊचली ॥
जानकी विदेह कौशिकादि विप्र अंतरीं ।
पूर्ण राघवासि येश चिंतिती स्वयंवरीं ॥ ८६ ॥
तें क्षणीं धनुष्य तें अवेक्षुनी प्रदक्षणा ।
करीत अंबुजाक्ष तो विलोकितें सुलक्षणा ॥
अंतरीक्ष यक्ष किन्नरादि लक्ष धांवती ।
राम लक्ष्मणा अपेक्षुनी क्षितीस पाहती ॥ ८७ ॥
वाम पाणिनें चि राम तें धनुष्य ऊचली ।
देखतां सभा समस्त विस्मयें चि दाटली ॥
भूपती सभेंसि बोलताति धन्य राघवा ।
विक्रमीं[७०] च मान गर्व हारिला तुं आघवा ॥ ८८ ॥

---

६६ चाप=धनुष्य. ६७ कोदंड=धनुष्य. ६८ वक्त्र=तोंड. ६९ कार्मुक=धनुष्य. ७० विक्रम=पराक्रम.

चाप पाणिसीं[71] धरूनि राम राहिला उभा ।
अंगभा[72] विलोकितां तटस्थ जाहली सभा ॥
अलक्ष्य तें लवूनि सव्य बाहुनें धरी गुणीं[73]
कोटि लावितां असंख्य कोटि दाविती खुणा ॥ ८९ ॥
राघवें करीं धरोनियां सुचाप ओढिलें ।
ओढि काढितां चि मुष्टिमाजि तें कडाडिलें ॥
राम हस्त लागला म्हणोनि गर्जना करी ।
धन्य धन्य मीच कृत कृत्य ये महीवरी ॥ ९० ॥
विक्रमें करूनियां असंख्य ओढि काढुनी ।
दुखंड तें करूनि चाप टाकिलें विखंडुनी ॥
कडाकडा कडाडिलें धनुष्य तें स्वयंवरीं ।
अघोर घोष ऊठतांचि कोंदला दिगंबरीं[74] ॥ ९१ ॥
क्षेत्रि म्यां धरित्रिचे अमित्र[75]रूप मारिले ।
कठोर मुष्टिपत्र त्या पवित्र हस्त लागले ॥
धन्य रामचंद्र वक्त्र तें चरित्र वानिती ।
पद्मपाणि पात्र चाप तें विचित्र गर्जती ॥ ९२ ॥
रामें तें स्वकरें धनुष्य निकरें[76] ओढोनियां मोडिलें ।
त्या नादें करूनी क्षिती[77] दुमदुमी आकाश तें गर्जलें ॥
नक्षत्रें बहु व्योमिचीं तटतटां तूटोनियां चेवती ।
इंदू-भास्कर-मंडळें गरगरां भूमी पडों पाहती ॥ ९३ ॥
दंती कुंजरें[78] किंकळ्या अमित पैं दाही दिशा धांवती ।
राजे ते पडिले सभे पटपटां मूर्छीत नेणों किती ॥
ऐशी सर्व सभा सुमूर्छित पहा व्याकूळ झाली असे ।
त्यामध्यें बहु सावधान असती चौघांसि मूर्छा नसे ॥ ९४ ॥
सीता कौशिक भूप शेष नयनीं श्रीराघवा पाहती ।
रामें सर्व सभा कृपामृतरसें आलोकितां भूपती ॥
झाले सावध पाहती दशमुखा आली असे काळिमा ।
राजे बोलति राघवा अनुपमा नाहीं बळाची सिमा ॥ ९५ ॥
सीता ते गज प्रेरुनी मग सभे आली विजेचे परी ।
श्रीरामा पहतां उताविळ पहा झाली असे घावरी ॥

---

७१ पाणि=हात. ७२ अंगभा=अंगाची कांति. ७३ गुण=दोरी. ७४ दिगंबरीं=दिशा व आकाश पांत. ७५ अमित्र=शत्रु. ७६ निकरें=जोरानें. ७७ क्षिति=पृथ्वी. ७८ कुंजर=हत्ती.

रायां देखत राघवा मग तिनें माळा गळां घातली ।
ते काळीं शिरि रामचंद्र स्मरणें गर्जे सभा-मंडळीं ॥ ९६ ॥
सक्रोधें दशनें दशानन उठे ओष्ठांसि चावोनियां ।
बोले रावण एक वेळ इजला जाईन घेवोनियां ॥
ऐशीं दुर्वचनें वदोनि शिबिके बैसोनियां चालिला ।
सांगातें करितो प्रहस्ते विनती लंकेसि आतां चला ॥ ९७ ॥
तेव्हां रावण गेलिया दशरथा रायें मुळा धाडिलें ।
साकेताहुनियां वऱ्हाड मिथिळे आलें नृपें ऐकिलें ॥
राजा बाहिर जाउनी दशरथा वंदी पदा आदरें ।
क्षेमीं देउनि चालती तंव पुढें वाद्यें असंख्यें तुरें ॥ ९८ ॥
राजा तोचि वऱ्हाडिकांसह पुरीमाजी नृपें आणिला ।
होता जानवसा सुरम्य नृपती नेवोनियां घातला ॥
आला मंडपिं भूपती मग त्वरें तें बाहुलें निर्मिलें ।
रात्रीं विद्युतभा असंख्य गुढिया घेवोनि चाले मुलें ॥ ९९ ॥
चारी दाशरथी चतुर्मदगजीं शृंगारूनी बैसवी ।
बाजारें फुलबाजिया बहु नळे ते सोडिती हावई ॥
सत्राणें बहु चक्र बाण फिरती त्या चंद्रजोती किती ।
दारूचे मृग वाघ सिंह वृकें पैं ते एडके भांडती ॥ १०० ॥
ऐसा तो वधुमंडपासि नवरा त्या संभ्रमें आणिती ।
द्वारासन्निध पावतां मुद वधू ओंवाळुनी टाकिती ॥
हस्तीचे तळिं नोवरा उतरूनी श्रीमंडपा आणिला ।
तेव्हां तो मधुपर्क आसनिं द्विजीं बैसोनि आरंभिला ॥ १०१ ॥
सारोनी मधुपर्क अंत्रपट तो मध्यें धरोनी ऋषी ।
वक्त्रीं मंगळ अष्टकें वदति पैं शास्त्रज्ञ ते ज्योतिषी ॥
ॐपुण्या म्हणतां परस्पर शिरीं त्या अक्षता टाकिती ।
विप्रीं त्यां सुतवूनियां निज करीं ते कंकणें बांधिती ॥ १०२ ॥
लज्जाहोम करोनियां वधुवरें पूजोनि गौरीहरा ।
ग्रंथी देउनियां रघूत्तम कटीं देती वधू सुंदरा ॥
आली तैं बहुल्यावरी तंव सिते त्या शिक्षिती सुंदरा ।
रामाला नमि तूं सिते अति त्वरें तेव्हां विलोकी धरा ॥ १०३ ॥

---

७९ प्रहस्त=रावणाच्या प्रधानाचें नांव. ८० साकेत=अयोध्या. ८१ क्षेम=आलिंग. ८२ वृक=लांडगा. ८३ एडका=मेंढा.

रामाचें पद लागतां जड शिळा झाली त्वरें कामिनी ।
यासाठीं न नमी रघूत्तमपदें भाळीं सुरत्नें मणी ॥
रत्नाच्या युवती सुरम्य सवती होतील मातें सदा ।
रामाची बहु अप्रीति मजवरी होईल गे सर्वदा ॥ १०४ ॥

ऐसें संभ्रम लग्न तें मग बरें झालें चतुर्थी दिशीं ।
रायें देउनि झालिसी मग सुता घाली नृपा ओटिशी ॥
आज्ञा घेउनियां वऱ्हाड तितुकें आलें अयोध्ये-प्रती ।
मार्गीं भार्गव येउनी बहुत तो सक्रोध ऊभा क्षिती ॥ १०५ ॥

तेजःपुंज विलोकुनी दशरथें घेवोनियां पूजना ।
पूढें येउनि भार्गवासि नमितां धाडीं म्हणे नंदना ॥
रामा सन्मुख देखुनी मग म्हणे कोदंड त्वां भंगिलें ।
माझें तें दृढवीर्यशृंग बहुतां काळें तुवां मोडिलें ॥ १०६ ॥

रे रे दुर्मति विकृती नरपतीवंशाधमा राघवा ।
शस्त्रें विप्रपणा कधीं प्रगट म्यां केलें नसे भार्गवा ॥
एकी छेदुनियां निशाचरि महा तूझी तनू फूगली ।
राक्षसी वधिली परंतु द्विज म्यां माता नसे मारिली ॥ १०७ ॥

निक्षत्री वसुधा करोनि असुनी शत्रू मि क्षत्री-कुळा ।
हें तों सत्यचि बोलतां द्विजवरा मीं कोण सांगा मला ॥
ऐकोनी बहु व्यंग बोल श्रवणीं खोचोंनियां अंतरा ।
आला तो बहु क्रोध भार्गव म्हणे येईं मशीं संगरा ॥ १०८ ॥

स्वामी भूदेव तुम्हीं अनुदिन हृदयीं मस्तकीं पूज्य आम्हां ।
गाई विप्रा निघाता वर शर धरितां कांपतो हा ममात्मा ॥
आम्हीं एक्या गुणानें तुम्हि तों नव गुणें पूर्ण वेदें पुराणें ।
ऐकोनी भार्गवानें मग निज वदनें बोलिला साभिमानें ॥ १०९ ॥

होतें तें जीर्ण साचें धनु मम करिंचें हें करीं सज्य आतां ।
ऐकोनी राघवानें धरुनि धनु करीं बाण लावूनि सीता ॥
ओढोनी राम बोले म्हण द्विज तुमचा कोणता मार्ग रोधूं ।
रोधूं या व्योमपंथा मग फरशधरें वंदिला शेषबंधू ॥ ११० ॥

ऐसीं तीं च वऱ्हाडिकें कवतुकें आलीं अयोध्या सुखें ।
रामाचें जितुकें चरित्र तितुकें कर्णासि लागे निकें ॥

८४ सज्य=दोरीनें युक्त. ८५ शेषबंधु=राम (शेष=लक्ष्मण.)

श्रीरामा शतकें जरी म्हण मुखें निर्दग्ध तैं पातकें।
सालंकार तुकें अनंत यमकें वर्णी भल्या भातुकें ॥ १११ ॥

समाप्त.

शिवरामकृत कटाव–मुद्रिका.

रामें वेधिलें मन हो बाई, सांगों मी काई ॥ धृ० ॥ मोठी तूं ज्ञान-गर्भ-पेटी, आलीस मजसाठीं, मी प्राक्तनींची खोटी, विचित्र पंचवटी, पवित्र गंगा-तटी, बांधुनि पर्णकूटी, भोंवतीं ऋषी-दाटी, तों बुद्धि उफराटी, जाहली माझे पोटीं, मायीक मृग दीठीं, सुवर्ण-कांती पाठी, देखुनि हेतू ऊठी, कंचुकीलोभा साठीं, श्रीराम जगजेठी, लाविला मृगापाठीं, छळुनी दुष्ट गोष्टी, सौमित्र पाठोपाठीं, धाडिला उठाउठी, परम संकटीं, करोनी रेखोटी, गेला तो क्रोध-भ्रूकुटी, तेव्हांची मी कष्टी, जाहली राम-तुटी, संन्यासवेश नटी, धरूनी दुष्ट कपटी, हरीत दशकंठी, आणिलें सिंधु-बेटीं, अशोकतळवटीं, ठेविली एकटी, गे माय संकटीं, सांगतां फुटे सृष्टी, हें काय परमेष्ठी, लिहिलें लल्लाटीं, वियोग पर त्रुटी, युगाचीपरी लोटीं, हें दुःख कोण घोंटी, न होतां राम-भेटी, जीवाची केली साटी, राघव-नाम-अमृत सेवुनी, वाट पाहत मनीं, चिंतित चरण दिन-रजनी ॥ १ ॥

होसी तूं रामसहवासी, सौभाग्य-भोग-रासी, माय तूं भाविकासी, म्हणुनी तुजपाशीं, सांगतें हृद्रतासी, अयोध्यापूर-वासी, अवताराची रासी, जो वंद्य त्रिजगासी, अलभ्य आत्मरासी, भूषण सूर्यवंशीं, मायिक विषयासी, इच्छोनी त्याज पाशीं, दुरावलें तयासी, त्या पापें यातनेसी, भोगितें या तनूसी, पापीण मज ऐशी, नाहीं च या क्षितीसी, विरक्त बाळवेशी, सौमित्र संगतीसी, दुर्वाक्य दुष्ट द्वेषी, दुःखिलें पवित्रासी, छळीलें राघवासी, होईन त्याची दासी, झाडीन चरण केशीं, मागेन उपवासी, जगमित्र पाप नाशी, मम अपराधाशी, क्षमील निश्चयेसी, तूं माय बहीण होशी, सन्निध वल्लभासी, श्रीराम-लक्ष्मणासी, सोडुनि कोणे देशीं, लंघुनी सागरासी, आलिस या वनासी, कां किंव राघवासी, सौमित्र देवेराशी, नये ची माझी कैसी, मारुनी रावणासी, शिवराम प्रभू भक्तांचे भूषण पदीं देवांसी स्थापुनी, मज सोडवुनी, नेईल केव्हां साजणी ॥ २ ॥

समाप्त.

---

८६ प्राक्तन=नशीब. ८७ त्रुटी=अति अल्प काळ. ८८ देवर=दीर, नवऱ्याचा भाऊ.

शिवरामकृत कटिबंध

रामजन्म

श्रीराम सगुण-स्वरुपें अवतरला सुर-साह्यकारी ॥ धृ० ॥ असतां श्रीशेषाचें शयनीं, क्षीर-सिंधुचे अंतर-भुवनीं, तेथें प्रार्थियलें अमरांनीं, त्यांप्रति झाला तो वरदानी, तो सर्वेश अयोध्यापुरपती पूर्णब्रह्म अज अव्यय अक्षर अनादि अगणित अपार अनुपम अतर्क्य अद्वय असंग अद्भुत अप्रमेय अजरामर आत्मा अद्वितीयपर अनंत अनंग-जनिता असद्विनाशन अरूप अनुकूळ अजातशत्रू असंगनाशन अखिल अमर-वर भाव्य अनुभव अपाणि अचरण अनंग अकरण अचक्षु अणु पर अशेष अवगत अपरंपर अज अनाद्य अवेद्य आनंद प्रपंच निर्गुण निराभास निष्कलंक निरुपम नित्य निरामय निराधार निज निर्मळ निश्चळ निरुपाधि निज निगमसार जलनिधिदुहिताप्रियवर नारायण नरनाथ नरोत्तम तो रघुवल्लभ दशरथ उदरीं प्रगटे हें परिसावें चतुरीं प्रार्थियला जो विधि हर परि नरतनुधारी प्रेमळ दासांचा कैवारी ॥ १ ॥

जन्मकाळीं, पूर्ण सुकाळीं, आनंद- बहळीं, दिव्य झळाळित मध्यान्हाप्रति येतां हे``ळी, सौख्य-मेळीं, निजगति अकळी, विमान-यानीं सुरवर-पाळीं, पाहों येती देव निरोळीं, गिरिजा जवळी, सहित कपाली, सुख-कल्होळीं, कमलासन हरि श्रीवन-माळी, तो दंभोलीधरें निजमेळीं, संत-मंडळी, प्रेम-समेळी, देति अरोळी, भावुक प्रेमळ वाहती टाळी, नाम गोंधळी, भाळी भोळी, नारद तुंबरु, विद्याधर-गण गंधर्वादिक किन्नर कविवर, सिद्धपुरुष बुद्धिचे सागर, मुनिवर स्तविती नमिती सुर तो कौसल्या-उदरीं प्रगटे सांवळा, आपाद माळा, कासे कशियला पट पिंवळा बालतरणिसम तेज उमाळा, तो सुख सोहळा, देखुनि डोळां, निरखित कौसल्या निज बाळा, खचित मुकुट श्रीकुंडल-मंडित, गंड ललित बाहु रम्य सरळ निज नासिक सुंदर इंदु-वदन नव-कुंद-रदन अति अधर मधुर मृदु कंबु-कंठ वैकुंठ-नायक जगजीवन जग-पालक बाळक होउनि अंकीं येसां श्रीरघुनंदन देखुनी तान्हा, कौसल्येप्रति आला पान्हा, बाळ-भावना, दावित नाना, पाहतां अद्भुत सुख जननयना, हर्षें जन करिति तनाना, त्या निज गजरें जयजयकारें, दशरथ नृपवर ऋषि-संभारें, मंगळ जळिं निजस्नान सारुनि, पुत्र-वदन पाहुनियां विप्रा दान देत, देहभान रहित, बहु मंगळ ध्वनी, वाजंत्रें दुंदुभिनादें

---

८९ अनंगजनिता=मदनपिता. ९० अपाणि=हस्तरहित. ९१ करण=इंद्रिय. ९२ हेलि=सूर्य (ग्रीक शब्द Helios.) ९३ पाळी=समूह. ९४ निराळीं=आकाशांत. ९५ गिरिजा=पार्वती. ९६ कपाली=शिव ९७ दंभोलीधर=इंद्र. ९८ पट=वस्त्र. ९९ तरणि=सूर्य. १०० गंड=गाल. १ रदन=दांत. २ कंबु=शंख. ३ संभार=समूह.

अँबर कोंदे जयजय शब्दें सुरवर वर्षती सुमनें याच रीती चौघांचें जातक करी नृपनाथ अद्भुत कौतुक गमलें हे त्रिपुरारी ॥ २ ॥

राघव सरयू-तीर-विहारी, सुमित्र-रूपें अवतारी, भावुक भरत परम सुखकारी शत्रुघ्नासह बंधू चारी, तो जगजीवन, जगत्पाळ जगदात्मा जगत्पती जन्म-जराहर, जीवन रघुवीर बाळपणीं कौसल्या-भुवनीं, रांगत रांगत जननीच्या निज अँकीं बैसुनी, श्रीकरकमळें वोढुनियां स्तन चोखितसे, जगडंबर जो अजि पोसितसे, वरि काळकृतांत शोषितसे, विभुता अति सुंदर हास्य करुनि करें जननी कुरवाळितसे, मुख तें सुख काय वदेल किती नर शेष अशेष मुखें श्रमला मग अंग पलंग सुरंग करोनी भजंग रमे भव-भंग असा श्रीरंग सगुण तो प्रौढपणीं निज वैराग्यासी दावुनियां वेदांतमतासी, विवरितसे श्रुतिसार-सुखासी, असतां आत्मा अज अविनाशी, काय असे आयास, तयासी दावितसे सन्मार्गे जनासी, सज्जन कार्या, साधक चर्या, दावित आर्या, जो प्रभु पूर्ण जगत्रय-चेष्टा, निर्मित स्रष्टा, वंद्य वरिष्ठा, प्रिय जो शिष्टां, तारक श्रेष्टां, सकलही द्रष्टा, धरि निज निष्ठा, दुष्ट दमन खंडित खळ नष्टा, कष्टहरण तारक भवभ्रष्टां, तो गुरु स्वामी वसिष्ठा, वंदुनी, इह-सुख निंदुनी, घे उपदेशा, कोण तमाशा, गमत महेशा, श्रीगुरु चरणीं भाव अचळ धरी निज गुज कर्णीं सांगत सद्गुरु तें ची आकर्णुनी शिवरामसुता तारी ॥ ३ ॥

समाप्त.

राघवकृत कविबंध.

कृष्णचरित्र.

नंदाचे गृहीं दावितो हरि लीला ॥ धृ० ॥ समयीं होय कदापी न वृष्टी, म्हणउनी दुर्धर व्रजजन कष्टी, याजिती योग याग व्रत इष्टी, भुलले सर्व ही निज परमेष्टी, गोष्टी अशा निज कर्ण-पुटीं जगजेठी, ऐकुनी स्पष्ट वदे अति नष्ट सुराधिपें खष्ट त्यजुनी सुधृष्ट असा बहु पुष्ट गुणें नगश्रेष्ट महा पूजितां फलदायक भाव नसे अजि भाव धरा वदतां मृदु भाषण त्या ललना विविध पाक करोनी, हरि-वचनीं विश्वास धरोनी, उत्तम अन्नें शकट भरोनी, सामुग्री उपचार वरोनी, अहंभाव-पद समूळ हरोनी, गोवर्धन-नग सकळ पुजोनी, धूप दीप नैवेद्य अर्पितां मूर्तिमंत प्रत्यक्ष साक्ष जो मोक्षरूप तो वृक्षपती मुखीं भक्ष्य भोज्य रुचि भक्षितसे, गण यक्ष देव जन लक्षितसे, सुरराज वृथा खवळोनी बळें घनदाट लाट सम पाट जसे, घनदाट थाट गृह-कपाट वाहती, पाट घाट जैं अचाट तिळभर वाट नसे,

---

४ अंबर=आकाश. ५ अंक=मांडी. ६ कृतांत=यम. ७ व्रज=गोकुळ. ८ सुराधिप=इंद्र. ९ नग=पर्वत. १० ललना=स्त्री. ११ शकट=गाडा, छकडा.

घडघडाट सम गजशुंड प्रचंड उदंड वर्षतां संकटीं विक्रम दाखविला, उचलोनी गिरि व्रज वांचविला, अमरेश मनीं अति लाजविला, अभिमान हुताशन[12] मालविला बळ क्षीण म्हणोनी पदीं लावियला, स्तुती-घोष मुखें दृढ गाजविला शचीनाथ कृपे हृदयीं धरिला, सुरभि-क्षिरानें हरि न्हाणियला गोविंद-सुखोत्सव चालविला मग इंद्र निज स्थळीं पावविला हलधर ऐसा विचरत नाना छंद मुकुंद स्वयें करितां प्रिय आनंदवी जननीला ॥ १ ॥

चिमण्या गोप गड्यांचा मेळा, भोंवता वेष्टितसे घननीळा, चरती धेनू न होउनि गोळा, तत्समयीं करि अद्भुत लीला, रुचिर अधर वर कर धरि मुरली, प्रचुर मधुर स्वर पदरज दर-पुटीं, प्रखर निकरतर समर धीर गंभीर अमर मुनि नरवर-दायक, असुर-दमन हरप्रीय गिरिधर प्रभु लहरपणें विहरत अति सुंदर सुरतरू वरी वळघोनी जळीं फळ टाकुनियां शिशु आळ मिसें उसळोनी घालितां डोहीं उडी, पावती भय गडी, शोधिती नदीथडी, देउनी दाट बुडी, रोधुनी नाकपुडी, झांकुनि झांपडी, हिंपुटी बापुडी, लोटिल्या बहु घडी, तरी न सोडी, अडी, चित्सुख आत्मजोडिसी नसे कांहीं खोडी, बांधुनी धैर्यशिडी, वदती भक्तिगढी, कर्मांची घोर गुढी, ठायीं न पडे कुडी, शीत बहु तनुसी येत हुडहुडी, धांवाति गडबडी, पडती मुरकुंडी, न सुचे भव-गोडी, व्रजासी श्रुत करितां शब्द बोंबडी, श्रवणीं पडतां च प्रजा सह नंद येत तांतडी, तळीं हरि नृत्य करित आवडी, अहि[13] शिरीं पुच्छ धरूनि करीं, स्वस्थपणें फणी[14] होतां व्याकुळ येउनि कन्या दीन मुखें दृढ जोडुनी पाणी, गाती गाणीं, अपार स्तव करूनी, तोष-विला पद-प्रहारीं, खळ सोडविला, भुजंग सिंधू-उदरीं ठेविला, यमुने बाहेर स्वयें प्रगटला, मातृ-पितृ-चरणासी लागला, प्रजा गोप सर्वांसी भेटला, द्वादश गांवें[15] वन्हि[16] भक्षिला, पूर्व सुकृतें पुत्र लाभला, नंदें उत्सव परम मांडिला, ऐशा क्रीडा चित्र विचित्रा पवित्र करी क्षिति-भार निवारण व्हावयासी अवतरोनी चिद्रूप हर्षवी जो अवनीला ॥ २ ॥

कालिंदीचे येउनि पुलिनीं[17], उत्तम शरद सुखाची रजनी, निर्मळ पूर्ण-सुधाकर[18] गगनीं, मधुकर गुंजाति पद्मिनी जिवनीं[19], गर्जती शुक-पिक मंजुळ वदनीं, नर्तित दिव्य सुखीं त्वत्सदनीं, उडती हंस-यूथ नभ-भुवनीं, विचरती निर्भय पशु-मृग गगनीं, उच्च शाल तमाल विशाल असे तरू अगर तगर करवीर, मलयगिर देवदार, बटमोगर, चंपक पारिजात पुन्नाग बकुल मुनि जाई जुई, मुचुकुंद कुंद कल्हार केत-की लाल गुलाब गुलबास गोकर्ण केतक गुल दावदी गेंदा, कदंब सेवती मालतिका

१२ हुताशन=अग्नि. १३ अहि=सर्प. १४ फणी=सर्प. १५ गांवें=योजनें. १६ वन्हि= अग्नि. १७ पुलिन=तट १८ सुधाकर=चंद्र. १९ पद्मिनी जीवन=सरोवरांतील पाणी.

तुलसी मृदु बेल जपा कचनार अनार, सिताफळ नारिकेळ पुगीफळ खर्जूर, रातांजन अंजीर, आम्र नारंग्या पोफळी निंब निचुल, अशोक मोह दाळिंब्या खिरण्या, मातुलिंग बदरी जंबुफळ धात्री अननस बदाम लवंगी नागवेलिका, सघन कर्दळी द्राक्षांचे घड जड वड-पिंपळ इत्यादिक डोलती फळभारें, सुगंध पसरत मंद समीरें[20], कोण गणी कल्पद्रुम-वारें, तत्समयीं करीं जगदुद्धारें, वाजविला प्रिय वेणु सुमारें, नाद ब्रह्म पडतांची श्रवणीं, व्रजिंच्या गृहिणी, चपला हरिणी, वनीं धांवती लगबग लगबग, अस्ताव्यस्त मन स्वस्थ नसे अशा मस्तपणें हरि-सन्निध येतां, हस्त धरूनियां रास नाचती, असंख्य-रूपें धरूनि श्रीपति, परस्परें करीं कर गुंतविती, मालाकार तनुतें करिती, नीलपदक मणी हेम शोभती, नृत्य गीत गणि भाव दाविती, सुरत-युद्धीं मन्मथ हरविती, करूनी रात्र षाण्मासिक निगुती, यथास्वेच्छ सुविहार विहरती, एवं अघटित घटित घटित करि करणी, शेवटीं यज्ञ-मिसें मथुरेप्रति जाउनि, क्रोधबळें रिपु कंस वधोनी राघव-वरदायक सोडवी तद्भगिनीला ॥ ३ ॥

समाप्त.

अमृतरायकृत कटाव.

द्रौपदीवस्त्रहरण.

महाराज द्रौपदिके काज गरूडारूढ दुडदुड दौरे ॥धृ०॥ कपटी काहा करे दै मारे । कपट कर कर फांसे डारे । कपटी कौरव दुर्जन हारे । कपटें पांडव जीते सारे । निपट कपट कर लपट रहत रिपु । अपट अपट रहे चपट न काजे । खटपट निपट करे तन दुर्जन बिपन करत मोहे सिताब भैया दौर करो तो रहत शरम प्रभु बेग पवन रथ तेजी[21] जोतके पाउंपे योद न ही तो आपने दौरे प्रभुजी न ही तो आपने दौरे ॥ १ ॥

भैया भगतराज प्रभु प्यारे । भैया बळिभद्रसों प्यारे । भैया शूर बीर हत यारे । ऐसे नर कौरव संहारे । कवन काज पर विलंब कीनी । कबलों अपनो प्राण धरूं मै । मान जाय अपमान आवे गो । लाज गई नाहा रही सरम कछु । जस जाय अपेस आवे गो देस देस अकीर्ति होयगी । इस कारण प्रभु सीसें[22] नमाऊं । राख लाज मै शरण आयकी । सिताब भैया साहेब मेरे भक्तकाज पर बहोरे प्रभुजी भक्तकाजपर बहोरे ॥ २ ॥

पटपट्टन काशीते ल्यावे, पैठण ज्याहलनीं मंगवावे । कौरव छीनत हारी आवे । प्रभुजी आपने बेहेनको पेहरावे । जर्द लाल सो सफेद कारे । नील गुलाबी गुलाल चीरे पीत पितांबर रंग केसरी । जरी कुसुंबी गुले अनारी रंग करारी ।

---

२० समीर=वारा २१ तेजी=घोडा. २२ सीस=मस्तक.

नरम रेशमी । बोहोत रभासा । मोल हजारा । अमोल सारी । जडे जोहरे । अंचल सारे सरस किनारे । जैसे तारे । अजब प्यारे । न्यारे न्यारे तापरवारे । लटकत मोती छुटकत पल्लव झटकत कौरव कलाबतूके । चिकन कसीदा । तार सुनेरी झुने रंगके । अबहि दुशाला दिल्ली-लाहुरी । करनाटकके बंदर-मछरी तैलंगनके । चंदिचंदावर । जुन्नरके कलसपाक । कल्याण-कनोरी । ताडपत्र सातारा पुना उज्जन सारी । खंदार दरवलन गौडबंगाला । सबमुलताना । गांव उ-देसी । वराड बावन रूप कोकणी । विलायतसे पट भर ल्याये । उंचित नावसे हलक पदर पर खलक जनावर मुलुक मुलुकके । हंस मोर और चकोर तोते । सिंह चित्ते । हरना भैंसा । बाघ रीछ और हाती घोरे । गऊ बैल रथ चंद्र सुरज और चित्र बिराजत जगत निरंजन अमृतराव प्रभु देत बेहेनको अपने करसो नोरे । प्रभुजी अपने करसो नोरे ॥ ३ ॥

समाप्त.

मागे ती लुगडी सकाप बुगडी आठां दिसां बांगडी
घालीते फुगडी कधीं न रगडी फाडीतसे आंगडी
खैराची सगडी तशी धडधडी तोंडाळ मोठी खुडी
सोन्याच्या लगडीस देखुनि गडी ऐशी महा धांगडी ॥ १ ॥
दारीं देत कडी सदां कडकडी बोले महा थांकडी
दाणे चोरुनि फांकडी न कळतां घेते मुळे कांकडी
खाते ती जसिं माकडी वसवसी दांतीं दिसे खेंकडी
या योगें अमृतेश्वरासि रुचली गंगा-तिरीं झोंपडी ॥ २ ॥
बोले मातंग बोली मम गति हरिली कामिनी मस्त झाली
शुंडा मांडीस तोली बिदिस मिरवली कीर्ति माझी बुडाली
माथ्याची वस्तु नेली कुचयुगीं धरिली जाचणी थोर केली
दे राया दाद हल्लीं म्हणउनि गज तो मस्तकीं धूळि घाली ॥ ३ ॥

उद्धव चिद्घनकृत

शुकरंभासंवाद.

दिंड्या.

शूक रंभा संवाद परीसावा । आरंभीला आरंभ सिद्धि न्यावा ॥
सावधानें आनन्द बाळगावा । कथारंभीं आपत्य भूषवावा ॥ १ ॥

नीरंजनीं उद्यान विवेकाचें । शोभताहे वैराग्य वसन्ताचें ॥
तेथें आसन शूकविरक्ताचें । अनुष्ठानीं अभंग धैर्य ज्याचें ॥ २ ॥
तपस्तेजें प्रखर-भानु लोपे । अमरांचें आसन चळ कांपे
फणीमाथा हा धरातळीं तापे । तपा तीव्रा मांडिलें अनूतापें ॥ ३ ॥
सुराधीशें नारदा प्रश्न केला । धरें सुकृता कोण तो आचरला ॥
वदे नारदू शूक ऊदयाला । तपस्तेजें बहू तो चि उद्यावला ॥ ४ ॥
शचीनाथें मानसीं विचारीलें । भंग तपाशीं विघ्न योजियेलें ॥
मोहनीनें त्रैलोक्य भूलविलें । तया रंभेशीं सिद्ध उभें केलें ॥ ५ ॥
जळो जळो हा संग वनीतेंचा । जिणें केला कीं घात बहूतांचा ॥
सदाशिवाशीं होय लिंगपतन । हरि वृन्देशीं सेवीतसे स्मशान ॥ ६ ॥
विधि कैसा पाहीं जाय तो भुलोन । ईतरांचा हा पाड तिथे कोण ॥
असें तयेशीं इन्द्र सांगताहे । मृत्युलोकासी जाय लवलाहें ॥ ७ ॥
छळोनीयां शूकासी येथ वाहें । आणुनियां तूं करीं सूर-साहे ॥
परीसुनीयां इन्द्रवचनातें । वदे रंभा हे स्वीय वैभवातें ॥ ८ ॥
तुम्ही सूचित्त स्थिर असा चित्तें । क्षणमात्रें भोगीन तापसातें ॥
आम्हा भुलले थोर थोर सिद्ध । रुक्मांगद आणी नारद ॥ ९ ॥
पुरूरवा पराशर सुंद उपसुंद । रावणाचा आम्हीं केला वध ॥
गाधिसुतेचा गर्व भंगियेला । पराशराच्या तपा नाश केला ॥ १० ॥
अहल्येचा संयोग तुह्मां झाला । त्याचा केविं विसर पडीयेला ॥
वदोनियां आवेश धरी आंगीं । भरीयेला शेंदूर भर भांगीं ॥ ११ ॥
चन्द्र सूर्याचें तेज दोहीं भागीं । जडित पुष्पें बांधिलीं मस्तकांगीं ॥
कृष्ण कुरळांची वळीयेली वेणी । मोर मोतीं नाकींचें सुपाणी ॥ १२ ॥
जडित कर्णफुलें वोळगती दोन्ही । भाळीं बिजवरा पूर्ण हे मोहीनी ॥
भृकुटीचे मेढे चढवीले । काजळाचे ते सर सोडियेले ॥ १३ ॥
नेत्र विशाल भाल पसरीलें । कटाक्षांचें सुतेज सत्य चाले ॥
दिव्य तेजाचें वस्त्र परीधान । कंचुकीचें संकोच ठाणमाण ॥ १४ ॥
उत्तमांगीं अनंग पुढें दीन । किती वर्णावें स्वर्ग भूवनें ॥
हंस चाली चालतां झणत्कारें । डोल डोलत मत्त गजाभारें ॥ १५ ॥

---

१ उद्यान=बाग. २ प्रखर=तीक्ष्ण. ३ भानु=सूर्य. ४ अमर=देव. ५ फणी=शेष सर्प. ६ शचीनाथ=इंद्र. ७ विचारिलें=विचार केला. ८ वनिता=स्त्री. ९ विधि=ब्रह्मा. १० सुर—साहे=देवांस मदत. ११ पुरूरवा=राजविशेष. १२ गाधिसुत=विश्वामित्र. १३ उत्तमांग=मस्तक. १४ अनंग=मदन.

वनामाजी वसंत वोळगला । पुष्पवाटिकासंभार विकासला ॥
मलयानिल[15] सुवास दुणावला । अलिकुलीं[16] झुंकार वरी केला ॥ १६ ॥
शुकापाशीं येवोनि उभी दारा[17] । पल्लवीनें[18] घालीत वरी वारा ॥
फिरे भौरियाँ देत चमत्कारा । चेव नोहे त्या ध्यानसुखी सारा ॥ १७ ॥
निजस्वरूपाची उघडली दृष्टी । पाहे स्वरूपसमान दिसे सृष्टी ॥
पृथुकाकारें पहातां परिपाटी । तंव देखीली पुढें गोरटी[19] ॥ १८ ॥
म्हणे स्त्रीये तूं एकली वनामाजी । यौवनांगी[20] फिरशी कोण कां जी ॥
हरिणाक्षी इच्छित साक्ष तेजी । अलंकारें सहित कांत कुंजीं ॥ १९ ॥
वसन्ताचा आरोप वनीं झाला । पुष्पवटिकासंभार विकासला ॥
यौवनांगीचा संग दुणावला । अनायासें एकांत वोढवला ॥ २० ॥
धिग्‌धिग हें जीवन मानवाचें । भोगसौभाग्यासी चित्त नव्हे ज्याचें ॥
वदे हृदयें सुशील गुणातीत । ज्ञान योगेंची हरपलें चित्त ॥ २१ ॥
ऐसें वैराग्यें निःसीम अद्भूत । बद्ध मोक्षाविरहित परिख्यात ॥
'सर सर' परती बोलत योगिराजा । संगदोषें तपासी भंग माझ्या॥२२॥
भोगकाळीं चन्दन सुवासित । जायफळें कर्पूरलवंगांत ॥
नागवल्लीचीं दळें पक्व पीत । नपुंसकां होय जिथें सत्य चेत ॥ २३ ॥
नदी भरोनी जाय जलवेगें । कांहीं केल्यानें न फिरे मागें ॥
तेवीं आयुष्य वेंचि भोगसंगें । विषभोजनीं हित काय सांगें ॥ २४ ॥
पीनें[21] अवयव गौर वाटोळे । आंत काठिण वरि बिंदु काळे ॥
भासताति अनेक हार-मेळे । करीं न धरि जो यांसी रतिकाळें ॥ २५ ॥
मांस-गोळे गोठली रक्तकोठी । वयें उतार झोल-शेवटीं ॥
विजशोभा मृगांबुनदी[22] मोठी । दिसताहे डोळयांसी परि खोटी ॥ २६ ॥
नाभी विशाल गौर उदर । त्रिवळीनें शोभत सुगंभीर[23] ॥
कटी मुष्टी संकोच गुह्यद्वार । भोग भोगितां सौख्य निरंतर ॥ २७ ॥
नरक-सांठवण कृमी-जन्तु-थारा । माजी दुर्गंधी स्रवे रुधीरा[24] ॥
अपवित्र हा संग सदा दारा । तिथे रमतो तो मूर्ख असे सारा ॥ २८ ॥
म्हणे रंभा शुकासी अवधारीं । मानसिल येथिल जशा नारी ॥
फोडियेलें दावीत उदरीं । केशराचा सुवास कस्तूरी ॥ २९ ॥
म्हणे माते गे जैं जन्म झाला । बारा वरुषें म्यां नरक भोगियेला ॥
नसे ठावें गे खेद उपजला । नाहीं येतों तुझ्या च उदराला ॥ ३० ॥

---

१५ मलयानिल=मलय वायु. १६ अलिकुल=भ्रमरसमूह. १७ दारा=स्त्री. १८ पल्लव=पदर. १९ गोरटी=स्त्री. २० यौवन=तारुण्य. २१ पीन=पुष्ट. २२ मृगांबु=मृगजल. २३ सुगंभीर=फार खोल. २४ रुधीर=रक्त.

रंभा येवोनी गर्वहत झाली । शुका अंगीं निजशान्ति दुणावली ॥
लोकत्रयीं कीर्ति विस्तारली । सुरीं सुमनें वृष्टि वरीं केली ॥ ३१ ॥
गुरु-अभय कर ज्या माथां । येत अपाय टळे मागुता ॥
चिद्‌घन हें मुखीं नाम घेतां । तरे उद्धव जाण अवचीता ॥ ३२ ॥
उद्धव चिद्‌घन कृत " शुकरंभा संवाद " समाप्त.

उद्धवचिद्‌घनकृत

नागनाथचरित्र.

॥ साकया ॥

नागेश्वर मधरनगतन्यावर प्रगटुनि यत्भूलोका ॥
नागनाथ हें नाम धरीशी मौनूरीये अवलोका ॥ १ ॥
बरवीं संतचरित्रें हो ॥ पावन पुण्य पवित्रें हो ॥ ध्रु० ॥
कुश्चित स्वरूप नोळखत कोणी धरूनि राहसि माळीं ॥
अंगावरि विंचू किरडें बहु कोणि न येती जवळीं ॥ २ ॥
जो देखे तो उपेक्षीतो हिंव वृष्टी वरि सोशी ॥
एकलिंग तेली सद्भावें आला चरणापाशीं ॥ ३ ॥
भावें सेवा करुनी निशिदिनिं पर्णकुटी रचियेली ॥
उत्तम अन्नें करुनि घरींहुनि येउनि भोजन घाली ॥ ४ ॥
एके दिवशीं सायंकाळीं नीजगृहा प्रति जातां ॥
मार्गीं कांहीं नवल वर्तलें ऐका सज्जन आतां ॥ ५ ॥
वर्दमा हे शिलवंत कुमारी सोळा वर्षें झालीं ॥
आयुः सरतां प्राणा त्यजुनी प्रेतरूप पडियेली ॥ ६ ॥
माड रचोनी जाति मिळाली स्मशान भूमी नेती ॥
एकलिंग तो दृष्टी पाहे उतरूनि धरुनी वरुती ॥ ७ ॥
भूमीशीं हात घांसुनि तीचे भाळीं चर्ची भावें ॥
नागनाथ बोलावित म्हणतां उठोनि पाठीं धांवे ॥ ८ ॥
भय पावोनी समस्त जन हे समीप कोणी येना ॥
राक्षस पिशाच भूतें प्रेतें खेळवितातीं नाना ॥ ९ ॥
नऊ नाथ चौसष्टी सिद्धा वार्ता हे श्रुत होतां ॥
व्याघ्रा सिंहावरुतें बैसुनि येती दर्शन अर्था ॥ १० ॥
ऐसें जाणोनि एकलिंगा स्वमुखें आज्ञा करिती ॥

---

२५ मानूरी=ग्रामविशेष.

सामोरा तूं जा ह्मणतां तंव रचीत होता भिंती ॥ ११ ॥
येऊं वरुता बैसोन चिखल घोंडे रचीत होता ॥
नागोबाची आज्ञा होतां चाल ह्मणे तिसि आतां ॥ १२ ॥
भिंती चालुनि जाउनि त्यातें भेटुनि घेउनि आला ॥
पर्णकुटीके नागदेव तो काय करिता झाला ॥ १३ ॥
नग्न स्त्री सेवा करिताहे वाम चरण उतरोनी ॥
वरद बपेश्वर नाम तियेचें स्त्रीचा पुरुष करोनी ॥ १४ ॥
शंकर साक्षात्कार जाणुनी सिद्ध लागती पायीं ॥
लीला विग्रेहि अवतारी हा येथें संशय नाहीं ॥ १५ ॥
हेंगराज हा सराफ कोणी मोहळ गांवीं राहे ॥
मानूरासी जातां सहज चि नागनाथपद पाहे ॥ १६ ॥
अनुग्रेहा संपादुनि गांवा जाया निरोप मागे ॥
अपल्या आश्रमिं स्वामी येउनि पवित्र कीजे अंगे ॥ १७ ॥
नागनाथ म्हणती परि येतों ओळख राखीं चित्तीं ॥
हेंगराज विनवी तंव स्वामी मुके म अपुले स्वहितीं ॥ १८ ॥
विसर पाडुनी एके दिवशीं मोहळनगरा आला ॥
कुश्चित विपरित वेश बीभत्स ऐसा ज्यानें धरिला ॥ १९ ॥
गोचर्मांबर साजुक ऐसें पांघरला उफराटा ॥
मस्तकिं मासे भारा मध्यें मत्स्य भक्षितो वाटे ॥ २० ॥
लक्ष मक्षिका घोंगाती वरि पोर लागती पाठी ॥
लोकांमाजी हेंगराज तो देखुनियां निज दृष्टी ॥ २१ ॥
ओळखिला निज सद्गुरु अपुला लोटांगण घे चरणा ॥
जवळी भारा मस्तकिं घेउनि नेला अपुल्या सदना ॥ २२ ॥
मंचक घालुनि वरि बसवूनी सेवा केली भारी ॥
देखुनि स्वयाति वाळित टाकुनि हाड रोंविलें द्वारीं ॥ २३ ॥
संभाषणीं वर्ज म्हणोनी जवळि न येती कोणी ॥
एके दिवशीं निज स्वामीशीं बोले विनोद वाणी ॥ २४ ॥
श्राद्ध पित्याचें ब्राह्मण न येति कोणी जेवायासी ॥
नागदेव म्हणताती स्थळ करिं बाहेरी स्वयपाकासी ॥ २५ ॥
सिद्धटेंकडी वरुती वस्त्र घरें हो रचीयेलीं ॥
रुदन होतां कुटुंब काळीं पित्रां आज्ञा केली ॥ २६ ॥

२६ विग्रही=शरीरधारी. २७ अनुग्रह=कृपा. २८ बीभत्स=घाणेरडा.

आरीमांदी उतरलि तेथें मंत्रघोष बहु होती ॥
गांवकरी द्विज सकळ मिळाले कौतुक पाहाताती ॥ २७ ॥
भोजन करुनी बाहिर येतां नोशी देखे बापा ॥
कोणी काका कोणी नातू कोणी आजा बापा ॥ २८ ॥
सिद्धेठेकडी धांवा धांवा मेलीं भेटी येती ॥
एकामेका कंठीं मिठिया घालुनि गृहासि नेती ॥ २९ ॥
त्रिअहोरात्रीं केली भेटी गोष्टी मोठी झाली ॥
चवथा प्रातःकाळ हि होतां जेथिल तेथें गेलीं ॥ ३० ॥
नागदेव हा शंकर जाणुनि सकळीं पूजीयेला ॥
हेगराज हा स्थापुनि तेथें वडवाळेसी आला ॥ ३१ ॥
ऐका येथुनि अद्भुत तेणें पवाडा काय केला ॥
वृक्ष वठोनी पडला होता वंदभारें निजवीला ॥ ३२ ॥
बहिरंभट हा प्रतिष्ठानीं विद्या विनयो पुरता ॥
मान लौकिकीं असतां त्याच्या ऐका कैसें चरिता ॥ ३३ ॥
गंगा स्नाना करुनि जपतप माध्यान्हीका सारी ॥
गृहासि येउनि भोजन येरू करितसे सहपरिवारीं ॥ ३४ ॥
शोक अळवनी ऐसा स्त्रीशीं कांहीं विनोद करितां ॥
साठी वर्षांची आझूनी प्रतिं उत्तर दे कांता ३५ ॥
ऐसें ऐकुनि विरक्त चित्तां संचरला अविनाशी ॥
सत्य मात बोलशी ह्मणोनि वंदी निज भार्येसी ॥ ३६ ॥
भिडेसि घालुनि गृहासि नेती यास्तव रागें रागें ॥
यवन पुरोहित याच्या गृहासि धांवुन गेला वेगें ॥ ३७ ॥
हिंदुसि अविंध करितां पुण्य मिळेल तुमच्या धर्मी ॥
तिहिं अवश्य ह्मणोनी त्यांनीं भ्रष्टविला निजकर्मी ॥ ३८ ॥
सर्वे चि येउनि ब्रह्मसभेमाधिं साष्टांग नमीयेलें ॥
भ्रम चित्ताचा काय करावें विपरीत ऐसें झालें ॥ ३९ ॥
नेत्रीं अश्रू कंठ दाटला अनुतापानें भरला ॥
शास्त्र पाहुनी प्रायश्चित्तें पुनरपि ब्राह्मण केला ॥ ४० ॥
पांचासातां दिवसां येउनि ब्रह्मसभेमाधिं पुशिलें ॥
प्रायश्चित्तें लिंगा वरुतें आझुनि चर्म न आलें ॥ ४१ ॥
अविंधासी भांडे माझे कान चि नाहीं बुजिलें ॥
व्यर्थ कातडें कापीनी मज अविंध कैसें केलें ॥ ४२ ॥

पिसा चि होउनि नग्न बहिरापिसाची नांव मिरवी ॥
फिरत फिरत आला वडवाळे नागेशाचे गांवीं ॥ ४३ ॥
नागदेव घुमट बांधाया सरकाळाचे गाडे ॥
हस्तीतुल्या धोंडी वरुत्या जुंपियले माकोडें ॥ ४४ ॥
त्यातें छळुनी बहिरापीसा पुसे मी मज कोण सांगा ॥
हिंदू किंवा अविंध म्हणतां सद्गुरु आला रागा ॥ ४५ ॥
हातीं काठी बळें घातली उचलुनि टाळूवरुती ॥
घेरी येउनि भूमिसि पडतां नाठवे वृत्ति निवृत्ती ॥ ४६ ॥
मुसळ अणोनी शिष्या हातीं कांडविला पिंडासी ॥
अस्थिमांस कांडोनी गोळी केली मेणा ऐशी ॥ ४७ ॥
पुनरपि त्यांनीं त्याची मूर्ती निर्मीली स्वाहस्तें ॥
अवलोकीतां अमृत दृष्टीं अवलोकीलें त्यातें ॥ ४८ ॥
ब्रह्मरूप हा तनु ओतिव माजी चैतन्याचा वास ॥
बहिऱ्यापीशा सावध ऐसें पाचारीलें त्यास ॥ ४९ ॥
येरु उठोनी चरण वंदिले कोण तुं ऐसें पूसे ॥
याति वर्ण ना नाम रूप तें माझें मज ची भासे ॥ ५० ॥
मस्तकिं हस्तक ठेवुनि केला संकल्पाहुनि परता ॥
भक्त बहुत आणिक तारिले जयजय नागनाथा ॥ ५१ ॥
ऐसे अपार संत वर्णितां संशय सर्व हि जातो ॥
आठवलें तें ऐका भावें उद्धवचिद्‌घन गातो ॥ ५२ ॥
॥ इति श्रीनागनाथचरित्र संपूर्ण ॥ ५ ॥

उद्धवचिद्‌घनकृत

मृत्युंजयचरित्र साकया.

शहामहंमद तो बमणी करि बेदरिंची पाच्छाई ॥
मृत्युंजय साधूंचा राजा ऐका त्याचि नवाई ॥ १ ॥
बरवीं संतचरित्रें हो । पावन परम पवित्रें हो ॥ ध्रु० ॥
एके दिवशीं सजियावरुता सयली घेउनि संगें ॥
उत्तम साकर केळें मेवा भक्षी सानूरागें ॥ २ ॥
साली सोलुनि झरोकियाच्या मार्गें खालीं टाकी ॥
भणंग कोणी रोड अतीशय बैसुनि तेथें चोखी ॥ ३ ॥

देखुनि राणी निज स्वामीतें वरोनि दाखवि हातें ॥
अटक महालामध्यें हा जिव आला कैसा येथें ॥ ४ ॥
पातशाह क्रोधानें द्वारपाळा ताडण करितां ॥
तिहीं जाउनियां त्या भणगातें मारियल्या बहु लाता ॥ ५ ॥
ते वेळीं तो दुःख न मानी निर्भय तो बहु हांसे ॥
राजा वर्जी दुतांसि तेव्हां दीर्घ रडे आक्रोशें ॥ ६ ॥
विपरित ऐसें देखुनि त्यांसा सन्मुख तो त्या पुसतां ॥
सालि चोखितां हें फळ तुझिया दुःखा रडतों आतां ॥ ७ ॥
ऐशा वचनें हृदय भेदलें सांडुनि राज्य निघाला ॥
कोणाहि न कळतांची रात्रीं कल्याणासी गेला ॥ ८ ॥
तेथें ही ध्वज दिंड्या मृदंग हरिचे गुण गाती ॥
विठ्ठलनामें घोषें यात्रा पंढरिसी ते जाती ॥ ९ ॥
तो वि समागम सार्थक जोडुनि पंढरपुरासि आला ॥
करुनि चंद्रभागेचे स्नाना पांडुरंग नमियेला ॥ १० ॥
शास्त्र-गुरू मज देइं विठोबा म्हणोनि धरणें बैसे ॥
विवेकसिंधू पुस्तक आणुनि दिधलें मग पंढरिशें ॥ ११ ॥
सहजानंदी सद्गुरु मूर्ती कल्याणीं सांगितला ॥
पुढती यात्रे संगें येउनि शिष्य तयाचा झाला ॥ १२ ॥
सद्गुरु-मूखें श्रवणें मननें अनुभव निज ध्यानासी ॥
मृत्युंजय या नामें सरतां नारायणपुरवासी ॥ १३ ॥
लिंगाइत ते समयीं राजा काशीपति कल्याणीं ॥
प्रत्यहिं दाहा सहस्र जंगम भोजन पुजेसि आणी ॥ १४ ॥
साठी गाडे शालिग्राम हि एके रात्रीं आणी ॥
शालिग्रामतळें बहु निर्मल तेथिल अपूर्व पाणी ॥ १५ ॥
त्यांतिल कोणी एक भवन्या मृत्युंजय-पद वंदी ॥
अविंधाचा शिष्य म्हणोनी जंगम समुहा निंदी ॥ १६ ॥
तेणें जाउनि स्वामीपाशीं सांगितलें गाऱ्हाणें ॥
येथोनी मृत्युंजयचरित्र ऐका विनोदवाणें ॥ १७ ॥
भोजन-समयीं समस्त जंगम लिंगातें पाहाती ॥
अवघे लिंगाविरहित लाजिरवाणे झाले चित्तीं ॥ १८ ॥
त्यातें काशीराज विचारी अन्याया आचरला ॥
सांगा साधू पुरुषा छळुनी येथें कोणी आला ॥ १९ ॥

भवन्या अविंधशिष्य म्हणोनी निंदित कैसे होतां ॥
राजा सांगे भावें जाउनि मृत्युंजयासि प्रार्थी ॥ २० ॥
समस्त जंगम शरण हि भावें साष्टांगें नमियेले ॥
वेदांत हि सिद्धांत हें कुतरे समीप दोन्ही आले ॥ २१ ॥
वंदुनि तोंडें पसरोनि तिहीं लिंगें रिचविलीं धरणीं ॥
अपुलें अपुलें वळखुनि घेतां न येति अद्भुत करणी ॥ २२ ॥
ज्याचें त्याचें जवळी पुढती जयजयकारा केला ॥
ज्ञानसागर आया म्हणुनी सकळीं पूजीयेला ॥ २३ ॥
ऐसे अपार संत वर्णितां संशय सर्व हि जातो ॥
आठवलें तें भावें ऐका उद्धवचिद्‌घन गातो ॥ २४ ॥

कृष्णकौतुक सर्ग १० वा.

मालिनी—अभिनव नटधारी भक्तकैवारकारी ।
दुरितितिमिरंवारी देवशत्रूस मारी ॥
त्रिभुवननरनारी चिंतिती ज्यासि भारी ।
हरि सकळ शरीरीं खेळवी कर्मदोरी ॥ १ ॥

शा० वि०—ऐसे कृष्ण बळें करूनि बरवे जो नांदवी लोक तो ॥
कंसाचा ससरा उठावुनि बरा आला जरासंध तो ॥
सांगातें बळवंत सैन्य पुरतें तेवीस अक्षोहिणी ॥
कोपें युद्ध करावयासि मथुरा ते वेढिली तत्क्षणीं ॥ २ ॥

मंदिनी—मग आयुधासहित सारथि साजे । समवेत सुंदर बरे सुरकाजे ॥
रथ दोनि सज्ज गगनींहुनि आले । हरि राम ते वरि बरे चढियेले ॥३॥
रण पाडिलें करुनियां शत खंडें । वरती उडोनि पडती नरमुंडें ॥
बहुसाल नृत्य करिती मग धंडें । + + + + + + ॥ ४ ॥

भुजंगप्रयात-रथीं रोहिणीच्या सुतें जिंतियेला । धरूनी जरासंध तो सोडियेला ॥
मनीं लाजियेला वना चालियेला । जनीं वारियेला स्वदेशासि गेला ॥५॥

शा० वि०-सांडीना अभिमान यादवकुळा जिंतावया चालिला ।
कृष्णें बाहुबळें करूनि सतरा वेळां असा जिंतिला ॥
ऐसें वैर नसेच जों निरासिलें तों नारदें धाडिला ।
कृष्णाच्या नगरीस काळयौवन पुढें म्लेच्छां सवें पातला ॥ ६ ॥

---

१ हें प्रकरण रा० रा० वामन दाजी ओक हल्लीं वास्तव्य संबळपूर यांनीं नागपूरीं असतांना पाठविलें. २ दुरित-तिमिर=पापांधकार. ३ बहुसाल=पुष्कळ. ४ रोहिणीचा सुत=बलराम.

आधीं अंबुनिधींत एक नगरी केली बरी द्वारका ।
वेगें योगबळें समस्त जन ही नेले तया स्थानका ॥
रामाशीं समवेत कृष्ण मथुरे पासूनि जों चालिला ।
मागें धांव धरूनि काळयवनें तों लाग केला भला ॥ ७ ॥

नंदिनी—लटकें धरूनि भय कृष्ण पळाला । अति दूर पर्वत-दरींत लपाला ॥
अतिवेग काळयवनें परि केला । अवलोकिला पुरुष अन्य निजेला ॥८॥
हरि हा च काय मज भीउनि आला । मिष घेतलें दर-कुटींत लपाला ॥
म्हणऊनि काळयवनें परिसिला । चरणें प्रहारुनि बळें उठवीला ॥९॥

मालिनी—नयन उघडुनियां पाहियेलें तयानें ।
यवनपति जळाला अग्निदाहें त्वरेनें ॥
विरचुनि परभारी यापरी थोर लीला ।
तदुपरि वनमाळी त्या पुढें राहियेला ॥ १० ॥

स्रग्धरा—देवाचें काज केलें रिपुकुळ वधिलें इच्छिलें लब्ध झालें ।
ऐकांतीं स्थान आलें उपरि उठविलें ज्या जनें तें जळालें ॥
कृष्णातें देखियेलें पदयुग नमिलें आदरें वर्णियेलें ।
आज्ञेतें मानियेलें मग पन उरलें तें बरें भोगियेलें ॥ ११ ॥

वसंततिलका—देऊनि भेटि मुचकुंद महीपतीसी ।
आला मुकुंद मग तो मथुरापुरीसी ॥
तें सर्व ही यवनसैन्य विनाशियेलें ।
त्या द्वारकेप्रति धनादिक चालवीलें ॥ १२ ॥

मालिनी—लवकर अठरावें युद्ध तें द्यावयाला ।
पुनरपि मथुरेसी तो जरासंध आला ॥
कपटभय धरोनी कृष्ण वेगें पळाला ।
लपाया धरुनि एके पर्वतीं तो निघाला ॥ १३ ॥
कटक निकट नेलें त्या जरासंध-भूपें ।
गिरिवर चहुं आंगीं जाळिला थोर कोपें ॥
नकळत कवणासी उच्च शृंगावरूनी ।
सहित हलधराशीं कृष्ण गेला उडोनी ॥ १४ ॥
यदुपति अतिवेगें द्वारकेसी मिळाला ।
परतुनि निजमार्गें तो जरासंध गेला ॥
बहु फुरकटलासे बोल बोले उताने ।

---

५ अंबुनिधि=समुद्र.

परि हरि करणीचें गुह्य कांहीं न जाणे ॥ १५ ॥
अभिनव तनया जे रेवती रेवताची ।
परम सगुण ते स्त्री रोहिणीच्या सुताची ॥
विधिवचनविलासें योग होऊनि ठेला ॥
सकल बुध जनाच्या मानसीं मान्य झाला ॥ १६ ॥
यदुकुल--तिलकाची कीर्ति सेवून ऐशी ।
चटपट मग मोठी लागली रुक्मिणीसी ॥
अभिमत सकळांचें यापरी जें तयेचें ।
परि मन शिशुपाळीं लागलें रुक्मयाचें ॥ १७ ॥
हरि वर मजजोगा मानला भीमकासी ।
परि हट शिशुपाळाकारणें रुक्मयासी ॥
म्हणुनि परम चिंता लागली रुक्मिणीसी ।
हित अहित विचारी आपुलीया मनासी ॥ १८ ॥
हितकर मज कोणी आपुलेसें न भासे ।
अहह वडिल भाऊ हा पराधा चि दीसे ॥
स्वजन कवण आतां पाठवूं द्वारकेसी ।
मज हरिचरणाची भेटि होईल कैशी ॥ १९ ॥

भुजंगप्रयात.

अशी यापरी रुक्मिणी बोलियेली । मनांतूनि पूर्वीं बरी आठवीली ॥
स्वहस्ताक्षरें पत्रिका सिद्ध केली । सुदेवद्विजाचे करीं अर्पियेली ॥ २० ॥
त्वरें विप्र तो पातला द्वारकेसी । बरा भेटला पूजिला गौरवेशीं ॥
तयीं पत्रिका दाखवी रुक्मिणीची । हरीच्या निरोपें स्वयें तो चि वाची

वसंततिलका.

श्रीमत्समस्तगुणमंडळ–मंडितासी । लीलावतार-यदुवंश-विभूषणासी ॥
पादारविंद-परिचारक-रुक्मिणीचें । साष्टांग हें नमन सात्विक भक्ति संचे ॥ २२ ॥
श्रोत्रीं रिघोनि गुणदैहिक ताप हारी । नेत्रीं भरूनि बरवेंपण लाभकारी ॥
ऐसें तुझें सकळ कौतुक आयकीलें । लज्जा त्यजूनि मन हें तुजमाजि आलें ॥ २३ ॥
हे धीट फार न पुसे कवणासि कैशी । ऐसा विकल्प हृदयांत झणी धरीसी ॥
ऐसा विवाह समयीं सकळाधिकांतें । जाणूनि कोण नवरी न वरील तूतें ॥ २४ ॥
सेवे निमित्य दिधली तनु भक्ति-भावें । म्यां तों तुतें चि वरिलें मज तां वरावें ॥

६ अभिनव=नवीतरणी. ७ द्विज=ब्राह्मण. ८ विप्र=ब्राह्मण. ९ पादारविंद=पदकमल. १० परिचारक=सेवक. ११ श्रोत्रीं=कानांत. १२ तां=त्वां.

वीरांस मी न गवसें शिशुपाळ मातें । गोमायु[13] जेंवि गजराज महाबळीतें ॥२५॥
जन्मांतरीं विविध पुण्य-विलास भारी । आराधिला जरि असे भगवंत भारी ॥
येऊनि कृष्ण मजला परिणो[14] परंतु । चैद्यादि-भूमि-पति हे परिणूं नयेतू ॥ २६ ॥
सेनासमेत परि गुप्तपणें त्वरेशीं । येऊनि कुंडिनपुराप्रति पूर्व दीशीं ॥
पीडूनि सैन्य मगधेश्वर-सैन्यकातें । रक्षोविधी* करूनि ने परिणूनि मातें ॥ २७ ॥
कोणा न मारुनि गृहांतुनि केंवि लाहे । शंका अशी जरि मनीं तरि युक्त आहे ॥
येईन पूर्व दिवशीं पुर-बाह्य-देशीं । देवी-समीप कुळधर्म करावयासी ॥ २८ ॥
ज्याच्या पदांबुजरजें अभिषेक हो कां । इच्छा अशी बहु शिवादिक सर्व लोकां
तो तूं कृपा न करिसी तरि हें त्यजूनी । पावेन तूज शत जन्म तपें करूनी ।२९।
ऐसा द्विजें लिखित-भाव निवेदियेला । गोविंद कुंडिनपुराप्रति चालियेला ॥
केळावला वर असे शिशुपाळ राजा । आईत भीमक गृहीं बहुसाल्य वोजा ॥३०॥
चिंतावली मग मनीं नवरी विचारी । कां लागला यदुपतीस विलंब भारी ॥
अद्यापि तो द्विज न ये परतूनि कां पां । आला समीप दिस ही करणें कसें पां।३१।

भुंजगप्रयात.

असें बोलतां पावला विप्र वेगें । समाचार सांगे सुखाच्या निरंगें ॥
अहो रुक्मिणी देखसी थोर लीला । सवें राम घेऊनि गोविंद आला ॥ ३२ ॥
द्विजाची अशी आइके गोष्टि कानीं । मनीं फार आभारली हर्ष मानी ॥
म्हणे यासि उत्तीर्ण होईन कैशी । नमस्कार साष्टांग घाली तयासी ॥ ३३ ॥
जसा रुक्मिणीच्या मतें कृष्ण आला । बरा भीमकें आदरें पूजियेला ॥
तसा रुक्मयाच्या मतें चैद्य[15]राजा । असे राहिला मान पावूनि वोजा ॥ ३४ ॥
अहो रुक्मिणी-जोगता कृष्ण आहे । जनांच्या मनीं हा अभिप्राय राहे ॥
हरीच्या प्रतापें मनीं तापलासे । जरासंध चैद्याकडे बोढलासे ॥ ३५ ॥
हरिद्रीं[16] विमर्दूनी अभ्यंग केला । समारंभ दोहीं गृहीं चालियेला ॥
वृथा हर्ष मानी मनीं चैद्यराजा । वधूचा तयीं लाभ होणार दूजा ॥ ३६ ॥
अलंकार लेवूनियां संभ्रमेशीं । वधू चालिली अंबिकेच्या स्थळाशीं ॥
प्रवेशूं न देती दुजीया जनासी । असे चालती वीर रक्षावयासी ॥ ३७ ॥
भवानीस वंदूनि पूजूनि भावें । तयीं रुक्मिणी हें चि मागे स्वभावें ॥
अहो देवि गौरी असें त्वां करावें । अकस्मात मातें हरीनें वरावें ॥ ३८ ॥
तयीं स्थानकांतूनि बाहेर आली । हळू पाय ठेवीत चालूं निघाली ॥
अकस्मात येऊनि नेणें हरीनें । अशीया मतें न चाले त्वरेनें ॥ ३९ ॥

---

१३ गोमायु=कोल्हा. १४ परिणो=लग्नकरो. १५ चैद्य=चेदिदेशचा राजा. १६ हरिद्रा=हळद. * राक्षसविवाह.

तयींची प्रभा साजिरी देखियेली । कितेकां मनीं भूलि टाकोनि गेली ॥
मनीं फारसा गर्व वाहात होते । पडूं लागले वाहनां खालते ते ॥ ४० ॥
स्वभावेंचि जों पाहिलें भूपतीतें ॥ अकस्मात तों देखिलें कृष्णजीतें ॥
समाधान झालें तयेच्या मनाचें । भयें दाटलें चित्त येरां जनाचें ॥ ४१ ॥
जयामाजी वारा प्रवेशूं शकेना । असे रक्षिती दाटती वीर नाना ॥
रथीं बैसतां पाय जो उंच केला । वधूतें तयीं कृष्ण घेऊनि गेला ॥ ४२ ॥
हरीनें वधूतें रथीं बैसविलें । नृपाचें तयीं सैन्य चालूनि आलें ॥
तयांशीं तयांशीं महा युद्ध झालें । कितीयेक मेले किती ते पळाले ॥ ४३ ॥
भुकेल्या पुढोनी जसें जाय भोनें । तयाच्या मनीं होतसे दुःख दूणें ॥
तशी रीति झाली न बोले चि लाजा । हिंवासूनि राहे तयीं चैद्यराजा ॥ ४४ ॥
बळें गोवळें आमुची मूल नेली । करावें कसें या कुळीं लाज झाली ॥
झणोनी तयीं रुक्मया सैन्य-योगें । रणा कारणें धांवला लागवेगें ॥ ४५ ॥
असें देखतां यादवांच्या कटेशीं । उभा राहिला कृष्ण झुंजावयासी ॥
घडी एक तें युद्ध केलें तयासी । तयीं नेटला शीघ्र मारावयासी ॥ ४६ ॥
तयीं रुक्मिणीनें नमस्कार केला । पतीपासुनां बंधु तो वांचवीला ॥
तरी त्यास चोजंबनी फार झाली । मिशी आणि डोई बरी बोडियेली ॥ ४७ ॥
अशीया परी बांधिला सोडियेला । प्रतिज्ञा नव्हे रुक्मया लाजियेला ॥
पुरीमाजि मीं काय जाऊं झणोनी । निराळा असे गांव मोठा करूनी ॥ ४८ ॥
असा कृष्ण घेऊनियां रुक्मिणीसी । महावैभवें पावला द्वारकेसी ॥
यथाशास्त्र तेथें असें लग्न केलें । समस्तांसि अन्नें धनें पूजियेलें ॥ ४९ ॥

वसंततिलका.

सत्राजितें वर तपें रवि तुष्ट केला । त्यानें स्यमंतक महा माण अर्पियेला ॥
तो माधवें सहज मागितला विनोदें । नेदीच तो निरसनीं धरिली मुकुंदें ॥५०॥
सत्राजिताजवळुनी अनुजें प्रसेनें । मागीतला मणि गळां धरिला सुमानें ॥
हर्षे करूनि मग तो मृगयेस गेला । सिंहें तुरंगम समेत च मारियेला ॥ ५१ ॥
तेथूनि सीमंतमणि घेउनि चालियेला । तों जांबुवंत बळवत्तर आड आला ॥
तेणें तयासि वधिलें वर रत्न नेलें । तें पाळणा निजसुतावरि बांधियेलें ॥ ५२ ॥
जेव्हां प्रसेन परतोनि न देखियेला । सत्राजितें मग मनांत विकल्प केला ॥
मागीतला मणि नसे दिधला म्हणोनी । कृष्णें तयासि वधिलें कपटें करूनी ॥५३॥
जाणूनि कान घसणी हरि चालियेला । लोकांस तो सकळ माग हि दाखवीला ॥
सेवीं भुयार अवलोकुनि आंत गेला । बाहेर तो जन समस्त हि राहियेला ॥५४॥

---

१० भाजें=पात्र.

त्यामाजि बाळक रडे म्हणऊनि नारी । उच्च स्वरें करुनि मंजुळ साद मारी ॥
झाले प्रमेय बरवें जडिलें निवांतीं । ऐशा परी नवल गायन गात होती ॥ ५५ ॥
सिंहें प्रसेन वधिला सहज प्रतापें । सिंहास ही निवटिलें तुझिये नि बापें ॥
आला गृहासि मणि कां रडतोसि बाळा । तूं भोग घे समज सत्वर चारुशीळा ॥५६॥

शा० वि०—कानीं गायन आयकोनि हरि तो बाळा पुढें नेटला
दाईनें भय मानिलें गलबला केला नभीं दाटला ॥
आला धांवुनि जांबुवंत तवकें झुंजावया लागला
अठ्ठावीस दिनप्रमाण झगडा झाला बरा चांगला ॥ ५७ ॥
शेवटीं हा कळला महापुरुषसा तेव्हां बरा पूजिला
कन्या जांबुवती स्यमंतकमणी प्रेमादरें अर्पिला ॥
दूणा लाभ असा हरीस घडला तेथोनियां चालिला
लोकीं तों हुलि पाडिली मग पुरी माझारि तो पावला ॥ ५८ ॥
आली आळ निवारिली मणि हि तो ज्याचा तया दीधला ।
तेणें ही निजकन्यके सहित तो याच्या करीं अर्पिला ॥
कन्या तों यदुनायकें परिणिली ते सत्यभामा बरी ।
ऐसा ही मणि तो परंतु दिधला सत्राजिताच्या करीं ॥ ५९ ॥

मालिनी—जतु[१९]गृहिं दहनें[२०] त्या जाळिलें पांडवांसी ।
म्हणउनि हरि गेला कौरवांच्या पुरासी ॥
तदुपरि कृतवर्मा आणि अक्रूर यांहीं ।
कपट चि रचियेलें संधि पाहोनि कांहीं ॥ ६० ॥
नियत करुनि आज्ञा कारणें सत्यभामा ।
अवगुण नसतां ही सांडिला बोल कामा ॥
मग भय धरुनीयां अर्पिली माधवासी ।
तरि न दिसत मारूं शीघ्र सत्राजितासी ॥ ६१ ॥
मथवुनि शतधन्वा प्रेरिला कूट[२१] याचा ।
मग वध करवीला सुप्त[२२] सत्राजिताचा ॥
मणि हि हरुनि नेला गोष्टि देशांत गेली ।
परम कठिण पीडा सत्यभामेसि झाली ॥ ६२ ॥
भययुत शतधन्वा तो पळाला त्वरेनें ।
चडकुनि मिथिळेसी मारियेला हरीनें ॥

---

१८ चारुशील=सुस्वभाव. १९ जतु=लाख. २० दहन=अग्नि. २१ कूट=कपट. २२ सुप्त=निजलेला.

परि मणि न दिसे तो कृष्ण गांवासि चाले ।
वध-कर अपराधी दोघ ही ते पळाले ॥ ६३ ॥

इंद्रवज्रा—अक्रूर काशीस पळूनि गेला । तेथूनि कृष्णें मग आणवीला ॥
त्या पासुनीयां मणि मागितीला । घेऊनि सेखीं दिधला तयाला ॥ ६४ ॥
सत्राजिताचा वध शीघ्र होणें । त्या सत्यभामेसि कळों न देणें ॥
यालागिं ऐसें कवशल्य केलें । कृष्णें स्वनीरापण दाखवीलें ॥ ६५ ॥

स्रग्धरा—इंद्रप्रस्थासि गेला यदुपति मग तो पांडवांसी मिळाला ।
कालिंदी नाम ऐशी दिनकरै[23]-तनया देखिली चारुशीला ॥
अंगीकारूनि तीतें परिसुनि बरवा सोहळा दाखवीला ।
जावा ऐसा न वाटे म्हणउनि सुहृदीं गोंविला राहवीला ॥ ६६ ॥
त्याची घेऊनि आज्ञा तदुपरि दहनें जाळिलें खांडवासी ।
दाहापासूनि कृष्णें कैणव[24] करूनियां सोडवीलें मयासी ॥
तेव्हां आभारुनीयां अति नवल सभा यापरी सिद्ध केली ।
जेथें दुर्योधनासी स्थळ जळ न कळे भूमि टाकोनि गेली ॥ ६७ ॥
त्याची घेऊनि आज्ञा परतुनि हरि तो द्वारकेमाजि आला ।
कालिंदीशीं विवाह प्रभुपण विभवें सर्व विख्यात केला ॥
केलें होतें तयेनें बहु तप फळलें पावली माधवातें ।
सेवाधर्मे करूनी अति नियतपणें तोषवी ते तयातें ॥ ६८ ॥
आतेची एक कन्या सकळ परि बरी चांगली मित्रविंदा ।
तीचे भाऊ दुरात्मे औरिपण[25] करिती बोलती फार निंदा ॥
ते इच्छी आपणातें म्हणउनि हरि तो तीस काढूनि आला ।
दुष्टांतें जिंतियेलें परिणुनि बरवा सोहळा थोर केला ॥ ६९ ॥

शा० वि०—माझ्या सप्त वृषांसि जो निज बळें जिंती निराळेपणें ।
सत्या नामक रूपवंत तनया देणें तयाकारणें ॥
रायें नग्नजितें महा पण असा लोकांत विस्तारिला ।
गळे मोडुनि थोर थोर मग हा श्रीकृष्णजी चालिला ॥ ७० ॥
गोन्हे सात हि जिंतिले परिणिली ते कन्यका आदरें ।
सत्या नाग्नजिती जये असति हीं नामें अशीं सुंदरें ॥
येतां मार्ग धरूनियां खळपणें जे राहिले भूपती ।
त्यातें हा पळवूनियां हरि तयीं आला स्वदेशाप्रती ॥ ७१ ॥
भद्रानामक कन्यका दुसरिया आतेचिया मंदिरीं ।

---

२३ दिनकरतनया=सूर्यकन्या. २४ कणव=दया. २५ अरिपण=शत्रुत्व.

तीचे सोदर शाहणे हरिगुणीं संतोषती अंतरीं ॥
त्यांहीं ते मग अर्पिली शुभ दिनीं गोविंदजीकारणें ।
पूजा मान करूनि फार दिधलीं नानापरी आंदणें ॥ ७२ ॥

रथोद्धता—जीस नाम वदताति लक्ष्मणा । मद्रराज-तनया सुलक्षणा ॥
ते स्वयंवर-विधी करूनिया । सज्जली वर बरा वरावया ॥ ७३ ॥
धांव घालुनि तया स्थळा प्रती । जिंतिले सकळ सर्व हि भूपती ॥
आणिली हरुनियां पराक्रमें । लक्ष्मणा परिणिली यदूत्तमें ॥ ७४ ॥

वसंततिलका.

भौमासुरें स्वबळ कौतुक दाखवीलें । छत्र प्रसिद्ध वरुणाजवळूनि नेलें ॥
जीं कुंडलें अति मनोहर आयकीलीं । इंद्राचिये जननिये जवळूनि नेलीं ॥७५॥
ऐसें स्वदुःख अवघें मग देवराजें । सांगीतलें यदुपतिप्रति आत्मकाजें ॥
होती समीप पद सेवित सत्यभामा । तीतें कळे दुसरियासि कळे कसें मा ॥७६॥
तीशीं समेत गरुडावरि बैसुनीयां । तें दैत्यसैन्य अनिवार विदारुनीयां ॥
भौमासुरासि वधिलें जननी तयाची । पृथ्वी करी स्तुति बरी मग फार त्याची ॥७७॥
पृथ्वीचिया विनवणीस हि मान्नियेलें । भौमात्मजास हि पदावरि बैसवीलें ॥
त्याच्या गृहीं धन समस्त गवेशियेलें । तेथें अपूर्व इतुकें अवलोकियेलें ॥ ७८ ॥
सोळा सहस्र शत एक हि चांगलीया । भौमासुरें निज बळें अवरोधिलीयाँ ॥
निष्ठा धरूनि असती क्षितिपाळकन्या । याचें चि चिंतन मनीं म्हणऊनि धन्या ॥७९॥
त्या सर्व ही सकळ वित्त हि मानियेलें । अत्यादरें स्वनगरा प्रति धाडियेलें ॥
आऊनि इंद्रभुवनाप्रति कुंडलें हीं । प्रेमेंकरूनि अदितीस निवेदिलीं हीं ॥ ८० ॥
स्त्रीनें मनोहर म्हणोनि अपेक्षियेला । तो पारिजात उपडूनि हि चालवीला ॥
आला सुराधिपति युद्ध करावयाला । तो जिंतिला परतला स्वपुरीस गेला ॥ ८१ ॥
कैसें कृतघ्नपण तें असिया न पाडें । विस्तारिलें सुरपती करवे निवाडें ॥
स्त्रीवश्य लोक असती कवणे प्रकारें । तें आपणा वरूनि दाखविलें विकारें ॥८२ ॥
ऐशी करूनि बरवी नवलाव लीला । तो द्वारकेस परिवारसमेत आला ॥
जीनें अपेक्षुनि सुरद्रुम आणवीला । तीच्या च अंगण-तळीं मग लावियेला ॥८३॥
सोळा सहस्र शत एक करूनि रूपें । तावत्प्रमाण गुरु बांधव मायबापें ॥
सोळा सहस्र शत आगळिया स्त्रियांसी । एके घडींत वरिलें अति संभ्रमेंशीं ॥८४॥
सर्वांसि सुंदर गृहें वर भोग लीला । सर्वांसि भूषण विलास समान केला ॥
सर्वांसि उत्कट धनें पशु दास दासी । सर्वांसि सन्निध असे हरि तो विलासी ॥८५॥

शा० वि०—प्रत्येकी दश पुत्र एक च सुता संतान ऐसे परी ।
झाले त्या सकळां स्त्रियांसि न दिसे कांहीं उणीशी परी ॥

---

२१ अवरोधिल्या=कोंडिल्या. २७ सुरद्रुम=पारिजात.

त्याचें लग्नविधान शीघ्र बरवें झालें कुळा सारिखें ।
आहे फार परंतु मुख्य वदतों तें आयकावें सुखें ॥ ८६ ॥
आहे जांबुवती विवाह-समया आधींच ते रुक्मिणी ।
प्रद्युम्नास बरेपरी प्रसवली आनंदली तद्गुणीं ॥
दाहा दीस न झालिया च पुरते तों शंबरें चोरिला ।
वैरी हा म्हणऊनियां जळनिधी माझारि तो टाकिला ॥ ८७ ॥
मत्स्यानें गिळिला त्वरें करूनियां आहार तो आपुला ।
काहारीं मग जाळियांत धरिला तो मत्स्य ही चांगला ॥
रायायोग्य असे म्हणूनि दिधला तो शंबराकारणें ।
तेणें रांधवणी-समीप दिधला रांधावया कारणें ॥ ८८ ॥
त्याचें पोट विदारितां प्रकटलें तें बाळ ही चांगलें ।
तीहीं रांधवणीं मिळोन अवघीं जी कारणें अर्पिलें ॥
कामाची रति ते जनांत मिरवी माया असें नाम ही ।
तेथें येउनि नारदें शिकविली बाळासि पाळीं सैंही ॥ ८९ ॥
तीनें वाढविला तयासि पहिला वृत्तांत सांगीतला ।
तेणें शंबर दैत्य तो निवटिला संग्राम केला भला ॥
माया नामक पूर्व जन्म नवरी ते द्वारके आणिली ॥
त्या दोघांस विलोकितां मग मनीं ते रुक्मिणी तोषली ॥ ९० ॥
नामें रुक्मवती महागुणवती ते रुक्मयाची सुता ।
तीचें भोजकटीं स्वयंवर बरें आरंभलें तत्वतां ॥
तेथें एकरथासमेत बळिया प्रद्युम्न तो धांवला ।
तीतें ही वरिलें नृपांस दमिलें तीयुक्त आला भला ॥ ९१ ॥
प्रद्युम्नाहुनि धाकुटे उजवले ते नंदसंख्याक ही ।
त्यांची चारुमती सुरूप भगिनी जीचें सदा कोड ही ॥
तेथें जो कृतवर्मनामक असे त्याच्या सुताकारणें ।
कृष्णें ते सुविधान युक्त दिधली जे मानली सद्गुणें ॥ ९२ ॥
झाला रुक्मवतीस पुत्र बरवा सर्वांपरी आगळा ।
तो नामें अनिरुद्ध शुद्ध हृदयीं जाणे समस्ता कळा ॥
ऐसा तो वर रुक्मयासि रुचला पुत्रात्मजाकारणें ।
केली ते मग सोयरीक तिसरी दों सोयरीका गुणें ॥ ९३ ॥
नातू तो अनिरुद्ध नाति बरवी नांवें बरी रोचना ।

---

८९ सही=सखी. ९१ नंदसंख्याक=नऊजण.

दोघां भोजकटीं विवाह घडला तो मानला सज्जना ॥
सांडीना परि वैरभाव हृदया पासूनियां रुक्मया ।
द्यूतें यादव जीतणें ह्मणुनियां इच्छा करी क्रोधिया ॥ १४ ॥
मित्राच्यानि मतें सभा करुनियां तो रुक्मया बैसला ।
तेथें आळविला ह्मणूनि बळिया तो राम ही पातला ॥
ऐसे दोघ मिळूनि उत्कट धनें तें द्यूत आरंभिती ।
राजे आणि समस्त यादव हि ते दूरूनियां पाहती ॥ १५ ॥
आरंभीं अकरा सहस्र शत ही मुद्रा सुवर्णांचिया ।
रामें ठेविलिया सुखाउनि मनीं जिती तयां रुक्मया ॥
ऐसें हारविलें बळें म्हणउनी कालिंगराजा तवें ।
बत्तीशी रँदं वासुनी खदखदां हासे मदें वैभवें ॥ १६ ॥
लक्षाचा मग डाव भीमकसुतें तो मांडिला चांगला ।
सर्वां देखत शीघ्र लाग न धरे तो तेधवां जिंतिला ॥
रुक्मा तो परि नाठ जाउनि वदे नाहीं च तां जिंतिला ।
रामें न्यर्बुद वित्त कोप धरुनी डावीं तयीं ठेविला ॥ १७ ॥
ऐसा डाव हि जिंतिला हलधरें रुक्मा ह्मणेना खरें ।
बोले तोंड बळें भरें दुसरिया मिथ्यत्वें × × × ॥

समाप्त.

गंगाधरकृत
रसकल्लोल.

नवरसरसिक सदा नवदानवसंहारहारमाभोगी ॥
भोगीमंचकशायी पावो यदनुग्रहें चि लाभो गी ॥ १ ॥
श्रीमद्धनिकशिरोमणि दाजी बुटिची श्रवण करुनि वाणी ॥
रसकल्लोलग्रंथीं मीं नव रस लक्षणें स्वयें वानीं ॥ २ ॥

अथ मूल संस्कृतश्लोकाः

शृंगार हास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः ॥
बीभत्साद्भुतशांताश्चेत्यमी नव रसा स्मृताः ॥ १ ॥
रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयं तथा ॥
जुगुप्साविस्मयशमाः स्थायीभावाः प्रकीर्तिताः ॥ २ ॥

---

३० रद=दांत. ३१ हा सर्ग आमचेकडे असा अपूर्ताच आला आहे. आलेला भाग एथें संपला. १ हें प्रकरण रा० रा० वामन दाजी ओक ह्यांनीं धास्तव्य संबळपूर यांनीं पाठविलें. २ भोगीमंचकशायी=शेषरूपी पलंगावर निजणारा. ३ अनुग्रह=कृपा. ४ गी=वाणी.

कारणान्यथ कार्याणि सहकारीणि यानि च ॥
रत्यादेः स्थायिनो लोके तानि चेन्नाट्यकाव्ययोः ॥
विभावा अनुभावास्ते कथ्यंते व्यभिचारिणः ॥
नाट्यमाहार्य आरोपः शब्दार्थौ काव्यमिष्यते ॥ ४ ॥
स्तंभः स्वेदोथ रोमांचः स्वरभंगोथ वेपथुः ॥
वैवर्ण्यमश्रुप्रलया इत्यष्टौ सात्विका मताः ॥ ५ ॥
निर्वेदग्लानिशंकाख्यास्तथासूया मदः श्रमः ॥
आलस्यं चैव दैन्यं च चिंता मोहः स्मृतिर्धृतिः ॥ ६ ॥
व्रीडा चपलता हर्ष आवेगो जडता तथा ॥
गर्वो विषाद औत्सुक्यं निद्रापस्मार एव च ॥ ७ ॥
सुप्तं विबोधोमर्षश्चाप्यवहित्थमथोग्रता ॥
मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथा मरणमेव च ॥ ८ ॥
त्रासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिणः ॥
रतिर्देवादिविषया तथा स्याद्व्यभिचारिणी ॥ ९ ॥
हावाः शृंगारचेष्टाः स्युः पुरंध्रीणां निसर्गजाः ॥
लीलाविलासो विच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिंचितं ॥ १० ॥
मोट्टायितं कुट्टमितं बिब्बोको ललितं तथा ॥
विह्वतं चेति विज्ञेया दश हावास्तु योषितां ॥ ११ ॥

असे मूल ग्रंथांतील श्लोक झाले. आतां येथें अनुक्रम असा जाणावा कीं, पहिले विभाव, मग अनुभाव, मग सात्विकभाव, मग व्यभिचारीभाव, नंतर स्थायीभाव, त्यानंतर नव रस, त्या नंतर दाहा हाव निरूपण केले असें जाणावें. आतां लक्षणें आणि उदाहरणें लिहितों. त्यांत प्रथम विभावाचा लक्षणोदाहरणक्रम दाखवितों.

आलंबनोद्दीपन विभावांचें लक्षण.

जो रस उपजवितो हा विभाव आलंब प्राणिउद्दीप ॥
आश्रय आलंबन उद्दीपन त्याचे प्रकाशनीं दीप ॥ ३ ॥

आलंबनविभावोदाहरण.

सखि मदन-तरूची मंजरी प्राणनाडी ॥
गुणगणमणिपेटी फार चातुर्य-गोडी ॥
मम मनहरिणाचे चारण्यालागि वाडी ॥
क्षणि नयनचकोरा चंद्रिका होय शोडी ॥ ४ ॥

---

५ चंद्रिका=चांदणें.

उद्दीपनविभावाचें उदाहरण.

सघनघनघटा ही आलिँ पर्जन्यबिंदू ।
टपकति वनभूमी हीरवी नाहिं इंदू ॥
चमकति अति वीजा मोर कोकावती ते ।
नसति जन हि कोणी का नये सुंदरी ते ॥ ५ ॥

अनुभावाचें लक्षण.

जो रस दाखवि अकपटकार्य रसाचा करी रसातें जो ॥
जो अनुभाव वदावायाचे संग्रह कविल हे तें जो ॥ ६ ॥

अनुभावाचें उदाहरण.

लक्ष्मीलागीं कटाक्षें श्रुतिसि हसतसे यज्ञ जीवास शोकी ॥
क्रोधें क्षत्रास देखे दशमुखसमरीं शूर जो गोपलोकीं ॥
लोणी चोरोनि भीतो चकित चि पळतो म्लेच्छरक्तें चि थुंकी ॥
दंतें पृथ्वी धरी वा हरि मुनि परि तो नासिकीं दृष्टि झोंकी ॥ ७ ॥

सात्विकभावाचें लक्षण.

देहावरि होती जे देती पुष्टी रसासि अविनाशी ॥
व्यभिचारी सात्विक ते भाव असे अष्ट सर्व रस देशी ॥ ८ ॥

सात्विकभावाचें उदाहरण.

फुटे न पद कंचुकी भिजलि अंग रोमांचिलें ।
तसा स्वर ही पालटे तनुसि कांपणें संचिले ॥
विवर्ण मुख जाहलें नयनिं अश्रु संचारिले ।
वनांत हरि पाहतां मन हि लीन टंकारिलें ॥ ९ ॥

व्यभिचारी भावाचें लक्षण.

व्यभिचारिणी जशी स्त्री भोगी सकळांप्रति तसे भाव ॥
जे पोषिति सर्व रसा त्यांचें व्यभिचारि हें असे नांव ॥ १० ॥

येथें विभाव, अनुभाव, सात्विकभाव, यांचीं उदारणें संक्षिप्त लिहिलीं. कारण रसांचे उदाहरणांत हे स्पष्ट होतील. परंतु व्यभिचारीभाव स्पष्ट होणार नाहींत म्हणून वेगळालीं उदाहरणें लिहितों.

निर्वेदलक्षण.

तत्वज्ञानापासुनि होतो निर्वेद चिन्ह त्या ऐसें ॥
अश्रू घाम शरीरीं येणें हें जाण पंडिता लैसें ॥ ११ ॥

---

६ घटा=समूह. ७ आलि=हे सखि. ८ कटाक्ष=डोळ्याचा कोंपरा. ९ विवर्ण=फिकट. १० निर्वेद=कंटाळा.

उदाहरण.

विद्याभ्यास करूनि पंडित भले म्यां जिंकिले चांगले ॥
नाना देश फिरूनि कष्ट करूनी तें द्रव्य म्यां संचिलें ॥
ते ते भोग हि नाशवंत असतां म्यां भोगिले व्यर्थ कीं ॥
नाहीं त्या हरिला कधीं हि भजलों आपुलिये सार्थकीं ॥ १२ ॥

ग्लानिलक्षण.

कष्टतृषाभूकेनें होते ग्लानी तिचें ही चिन्ह असें ॥
नेत्रभ्रमण ढिलेपण रंगभेद आणि कृशत्व हें हि असे ॥ १३ ॥

उदाहरण.

तृषित जनककन्या दंडकारण्यदेशीं ॥
नयन फिरवुनीयां पाहते राघवासी ॥
कृशतनु बळ गेलें कांति ही मंद झाली ॥
न फुटत पद तेव्हां या परी ग्लानि आली ॥ १४ ॥

शंकालक्षण.

धाइठपण अपुलें जें जें दुसऱ्याचें कठोरपण तेणें ॥
होते शंका चिन्ह हि कंपक्रिया लपविणें असें जाणें ॥ १५ ॥

उदाहरण.

चोरूनि लोणि जननी-करिं काठि आहे ।
क्रोधें चि लाल नयनें बरि वाट पाहे ॥
पाहूनियां परिहरि बहु कंपयुक्त ।
पूसी मुखासि वसनें[11] बहु-युक्ति-युक्त ॥ १६ ॥

असूयालक्षण.

दुष्टपणें क्रोधानें होय असूया[12] तिचें असें जाणा ॥
चिन्ह हि दोषारोप क्रोधव्यापार यापरी नाना ॥ १७ ॥

उदाहरण.

अधि करिं हरिपूजा धर्मराजासि ऐसें ।
वदति सकल तेव्हां वाक्य ऐकूनि तैसें
मग खळ शिशुपाळ क्रोधयोगें वदे जें
कवण कपटिचोराशिंदळ्यालागिं पूजे ॥ १८ ॥

मदलक्षण.

मद्यादिकपानानें होतो मद[13] चिन्ह त्यास त्रिविध असें ॥

---

११ वसन=वस्त्र. १२ असूया=हेवा. १३ मद=झिंगणें.

रोदन गाणें हसणें नीचोत्तममध्य जिवभेद दिसे ॥ १९ ॥

उदाहरण.

यादव सर्व समुद्रतटीं निज कामिनिपुत्रसमेत भले ।
पाहुनि पर्व सुपुण्य महोदयतुल्य असे मग न्हाति जलें ॥
देउनि दान अनेक वसु द्विजभोजन ते मग मद्य पिले ।
गाति किती किति नाचति हांसति ते निजती रडती मदलें ॥ २० ॥

श्रमलक्षण.

रतिनें मार्गगतीनें बहु अभ्यासें चि होय श्रम त्याचें ॥
चिन्ह श्वासग्लानी खेदादिक होय जाण हें साचें ॥ २१ ॥

उदाहरण.

सुवर्णमणिमंचकीं शिथिलकंचुकी राधिका ।
रतांतसमयीं उगी च निजली रतीसाधिका ॥
शरीर बहु भीजलें वदनपद्म[१४] कोमाविलें ।
विरालि सकळा कळा श्वसित ही न थामाविलें ॥ २२ ॥

आलस्यलक्षण.

गर्भादिकेंचि होतें तें आलस्याणि§ चिन्ह त्यास असें ॥
कार्य न करणें देणें जांभाया फार या परी बहुसें ॥ २३ ॥

उदाहरण.

कुच-कंचुक हार तो धरी । परि ती रुक्मिणि गर्भिणी नरी ॥
न वदे न करें निवारिते । नयनातें फिरवूनि वारिते ॥ २४ ॥

दैन्यलक्षण.

विरहें दारिद्र्यानें होत असे दैन्यचिन्ह त्यास असें ॥
अंगास कष्ट आणी पीडा बहु त्या क्षुधेंचि ही विलसे ॥ २५ ॥

उदाहरण.

टाकूनि गेला मजला विदेशीं[१५] । करूं कसें काय सखे उदासी ॥
शय्या पतीची जरि उष्ण झाली । दशा जशी नाव जळांत गेली ॥२६॥

चिंतालक्षण.

प्रिय वस्तू जें त्याच्ये अप्राप्तिनें चि होतसे चिंता ॥
वैवर्ण्य[१६] ताप अश्रू श्वास असें चिन्ह होइ यतिमत्ता ॥ २७ ॥

---

१४ पद्म=कमल. १५ विदेशीं=परदेशीं. १६ वैवर्ण्य=फिकटपणा. § आलस्याणि=आलस्य+आणि.

उदाहरण.

राधा निकुंजवनिं त्या हरिला न पाहे । संतापअग्नि तिचिये तनुलागिं दाहे ॥
तें मंडपांडु नयनांतुनि अश्रु वाहे । श्वास प्रकंप अधरीं बहु दुःख साहे ॥ २८ ॥

मोहलक्षण.

मोह भयानें होतो आवेगानें हि चिन्ह हें त्याचें ॥
पतन स्तंभ विघूर्णन विस्मरणादर्शनादि कवि वाचे ॥ २९ ॥

उदाहरण.

मोहिनीसि असुरेंद्र पाहुनी । मोहिले सकळ यापरी मनीं ॥
स्तब्ध होति पडती किती किती । ते सुधा[17] विसरती विघूर्णती ॥ ३० ॥

स्मृतिलक्षण.

अवलोकित नेत्रानें पूर्वी त्याचे चि चिंतनें स्मृति हो ॥
तीचें चिन्ह भ्रुकुटी उचलुनि अवलोकनादि चाले हो ॥ ३१ ॥

उदाहरण.

वेणी हे भ्रमरापरी कुरळ कीं मोरापरी बोलणें ।
गोरा रंग तयांत कांति झमके हंसापरी चालणें ॥
वक्त्रेंदूवरि गोंधणें चमकती तेणें मला वाटते ।
ती राधा चि असेल कुंदरदना[18] जी मानसीं दाटते ॥ ३२ ॥

धृतिलक्षण.

ज्ञानें शक्तिभरें आणि प्रियलाभें होय ते धृति तीचें ॥
चिन्ह स्वस्थपणें बहु भोगादिक जाणिजे सुरीतीचें ॥ ३३ ॥

उदाहरण.

स्वजनविरहझाला राज्य गेलें वनांतीं ।
वसति करितसे कीं कंद भक्षी दिनांतीं ॥
हिमजलपवनातें आणि उष्णासि सोसी ।
परि न करि कशाची धर्मसूनू असोसी ॥ ३४ ॥

व्रीडालक्षण.

दुष्टाचारापासुनि होती व्रीडा[19] तिचें हि चिन्ह असें ॥
मुखनयनप्रछादन मस्तकमनादि जाणिजे सरसें ॥ ३५ ॥

उदाहरण.

निकुंजवनिं जाउनी हरिसि आण गे मंदिरीं ।
असें वचन ऐकुनी त्वरित गेलि ती सुंदरी ॥

---

१७ सुधा=अमृत. १८ रदन=दांत. १९ व्रीडा=लाज.

स्वयें हरिसि भोगुनी सुरतचिन्ह झांकावया ।
सुवेष बहुसा वरी फिरुनि मंदिरीं जावया ॥ ३६ ॥

चपलता लक्षण.

मात्सर्ये द्वेषानें प्रीतीनें चपलतेचि हो वृद्धी ॥
चिन्ह कठुर वाणी अणि ताडन रिपुदर्शनादिची शुद्धी ॥ ३७ ॥

उदाहरण.

विद्यापरीक्षार्थ सभासदांनीं । तो कर्ण तो अर्जुन चापपाणी ॥
पाचारिले पूर्व परास पाहे । द्वेषें बहू त्याप्रति मारिताहे ॥ ३८ ॥

हर्षलक्षण.

प्रियदर्शनसुतजन्में होत असे हर्ष चिन्ह हें त्याचें ॥
स्वरभेद घाम अश्रू आणिक ही जाण अंग रोमांचे ॥ ३९ ॥

उदाहरण.

गोकुळांत हरि जन्मला असे । ऐकतां व्रजप हर्षला असे ॥
काय अद्भुत समस्त देव ही । गद्गदां वदति गाति नांव ही ॥ ४० ॥

आवेगलक्षण.

प्रियवस्तूचे श्रवणें शत्रूचे दर्शनें चि आवेग ॥
चिन्ह त्वराणि* पडणें विपरीताचरण जाण हा भोग ॥ ४१ ॥

उदाहरण.

मथुरानगरींत कृष्ण आला । श्रवणीं हें पडतां चि लोक याला ॥
अति सत्वरया पहावयाला । निघती कीं विपरीत भाव झाला ॥ ४२ ॥

जडतालक्षण.

इष्टानिष्टविलोकनयोगें ती होय जाणिजे जडता ॥
चिन्ह अभाषण आणी अवलोकन एकतंत्र निश्चलता ॥ ४३ ॥

उदाहरण.

पाहूनि मल्ल अति दुष्ट कठोर अंगीं । श्रीकृष्ण बाळ आणि कोमळ अंग रंगीं ॥
ते पौरे[२०] लोक अणि त्या लैलना[२१] समस्त । चित्रांत जेंवि लिहिले कि तसे चि सुस्त ॥ ४४ ॥

गर्वलक्षण.

लावण्यबंधुसंपत्तिबळानें गर्व तो असे ॥
अवज्ञा उपहासाणि† अंगालोकन ही दिसे ॥ ४५ ॥

---

२० पौर=नगरवासी लोक. २१ ललना=स्त्रिया. * त्वराणि=त्वरा+आणि. † उपहासाणि=उपहास+आणि.

उदाहरण.

ज्यां जिंकिले सुरपती ललना सुरांच्या । माझेवरि मुदितें आणि महीधरांच्या ॥
नाना निकुंजवनभूमि विदेहकन्ये । भोगीं मला कवण राम दरिद्र धन्ये ॥ ४६ ॥

विषादलक्षण.

अपराध धावनादिक धनगमनादिक विषाद कारण तें ॥
चिन्ह सहायान्वेषण मुखशोषण वैमनस्य आदिमतें ॥ ४७ ॥

उदाहरण.

लगबग करुनी वनांत आली । न दिसत कृष्ण म्हणोनि खिन्न झाली ॥
मग सहचरिलागिं शोधुं पाहे । मुखकमळास बहूत शुष्कताहे ॥ ४८ ॥

औत्सुक्यलक्षण.

प्रियस्मरणसंयोगें होतें औत्सुक्य चिन्ह हीं ॥
तंद्रा आणि शरीराचें जाडेपण हि होतहे ॥ ४९ ॥

उदाहरण.

अग्नीषांचुमि पाक तो करितसे ऐसेंचि एणेक्षणी ।
ऐकूनी दमयंति उत्सुक असे ऐसेपरी कामिनी ॥
नेत्रानें कवणास पाहतसे च्याले न थोडें तरी ।
केव्हां पाहिन राजहंस नल तो ऐसें मनीं ते धरी ॥ ५० ॥

निद्रालक्षण.

आलस्यश्रमचिंतास्वभावयोगें चि होतसे निद्रा ॥
भ्रूनेत्रचलन आणी कडफेरन स्वप्न चिन्ह हे तंद्रा ॥ ५१ ॥

उदाहरण.

रतिश्रमें निद्रित राधिकेचे । स्वप्नीं दिसे कौतुक तें चि साचें ॥
म्हणूनि सांगे सखिलागिं जागे । होऊनि हें अद्भुत काय कांगे ॥ ५२ ॥

अपस्मारलक्षण.

अपवित्रतादिकानें होय अपस्मार चिन्ह त्यास असें ॥
देहास कंप लाळ हि फेंसादिक जाण या परी बहुसे ॥ ५३ ॥

उदाहरण.

बृहन्नळेचें सुपवित्र चाप । स्पर्शी करें उत्तर त्या सकंप ॥
झाला अणी फेंस वमीतसे कीं । पडे धरित्री वरि धाप टाकी ॥ ५४ ॥

---

२२ मुदित=आनंदित. २३ विषाद=दुःख. २४ अन्वेषण=शोध करणें. २५ एणेक्षणी=हरिणासारखे डोळे आहेतजीचे. २६ अपस्मार=फेंपरें.

सुप्तलक्षण.

निद्रेपासुनि होतें सुप्त तयालागिं चिन्ह जाण असें ॥
श्वासोच्छ्वास अभाषण लोचनमीलन[२७] हि घट्ट फार असे ॥ ५५ ॥

उदाहरण.

कुंजामधें पल्लवमंचकीं तो ॥ लावूनि डोळे हरि झोंप घेतो ॥
त्या गोपिका येउनि अंगुळीनें ॥ जागें करूं पाहति त्या रितीनें ॥ ५६ ॥

विबोध लक्षण.

निद्राविच्छेदानें विबोध[२८] होतो तयास चिन्ह असें ॥
जृंभा अंगुलिमोटन नेत्रां चोळणें शरीर मोड दिसे ॥ ५७ ॥

उदाहरण.

डोळे चोळीत बाळी मृदुल करतळीं त्या उषःकाळिं चोळी ॥
काळी वक्षस्थळीं जी लगबगित वळी आंवळी आणि बाळी ॥
जांभाळी देत खोलींतुनि निघत जळीं आंवळी वक्त्र भोळी ॥
औळी अंगास कौळी कडकडित सळी अंगुळी जेंवि चोळी ॥ ५८ ॥

अमर्षलक्षण.

अपमानें आक्षेपें होय अमर्ष[२९] हि तयास चिन्ह असे ॥
घाम हि लाली नेत्रीं आणी मस्तक हि कांपणें चि दिसे ॥ ५९ ॥

उदाहरण.

सभेमधें शूरजनासमीप । हा कर्ण हो अर्धरथी प्रलाप ॥
ऐकूनि ऐसा मग शांतनूजा । पाहे चि रक्तेक्षण कर्ण तेजा ॥ ६० ॥

अवहित्थलक्षण.

लज्जाधृष्टपणानें कौटिल्यगौरवें चि अवहित्थ[३०] ॥
चिन्ह तया आकृतिचें संगोपन यापरि असे सार्थ ॥ ६१ ॥

उदाहरण.

गेला बिभीषण हि सैन्य समग्र मेलें । तो कुंभकर्ण आणि पुत्र हि ते विराले ॥
दुःखाकृती लपवुनी अशि रावणानें । केली सुवर्णमणिपेटि करांत त्यानें ॥ ६२ ॥

उग्रतालक्षण.

अपराधदोषकीर्तनचौर्यादीनें चि उग्रता होते ॥
तीचें चिन्ह असें कीं तर्जन[३१] अणि ताडनादि जाणवितें ॥ ६३ ॥

उदाहरण.

लोणी दहीं चोरुनि कृष्ण आला । म्हणूनि जीला बहु राग आला ॥

---

२७ मीलन=मिटणें. २८ विबोध=जागृण, जागें होणें. २९ अमर्ष=राग. ३० अवहित्थ=झांकणें. ३१ तर्जन=दहशत.

काठी यशोदा करिं घेवुनीयां । मारी बहू भीति हि दाखवी या ॥ ६४ ॥

मतिलक्षण.

बहुशास्त्रचिन्तनानें होते मति चिन्ह तीस हें जाणा ॥
करचालन चातुर्य भ्रूचालन धर्म सांगणें माना ॥ ६५ ॥

उदाहरण.

कांहीं न ध्यावें कवणा जनाचें । बोलूं नये लौकिक वर्म वाचे ॥
त्या श्रीपतीच्या चरणा भजावें । हळू भवाब्धीस तरूनि जावें ॥ ६६ ॥

व्याधिलक्षण.

धातुविकारें मदनें क्लेशें व्यॅधी[32] तयास चिन्ह असें ॥
देहोपद्रवकंपादिक अणि कौर्श्यादि[33] या परी बहुसें ॥ ॥ ६७ ॥

उदाहरण.

खोखोखो बहु खोकले तडफडे कांपे थरारां बहू ।
बोले गद्गद वाणि कीं हरि हरी हें दुःख कैसें सहूं ॥
आणी मस्तक दूखतें क्षिरपतें हें नाक ऐसे परी ।
तापे तप्त तनू निजे स्थॅविर[34] तो खाटेवरी अंतरीं ॥ ६८ ॥

उन्मादलक्षण.

प्रियविरहाणि* पराभवभ्रांतीनें होतसे कि उॅन्माद[35] ॥
चिन्ह वृथा भाषण अणि वृथा हसित अणि वृथैव हा रोध ॥ ६९ ॥

उदाहरण.

कांताचे विरहें रडूनि तरुणी त्या मंचकीं नीजली ॥
पाहे त्या सखिलागिं पूसत असे कांगे जळें भीजली ॥
ऐसे संधित चंद्र पाहुनि म्हणे कां सूर्य हा तापतो ॥
वारा घाल गडे मला बहुत हा देतो कि संताप तो ॥ ७० ॥

मरणलक्षण.

प्राणोत्क्रमें होय मृत्यु तया चिन्ह असें असे ॥
डोळ्यांचें फाडणें आणी अंगा आपटणें दिसे ॥ ७१ ॥

उदाहरण.

त्या पूतनेचा स्तन श्रीहरीनें । पीतां चि मेली हरिचे भरानें ॥
फाडूनि डोळे हि विकीर्ण-केशी । पडे धरित्रीवरि त्या प्रदेशीं ॥ ७२ ॥

---

३२ व्याधि=रोग. ३३ कार्श्य=रोडकेपणा. ३४ स्थविर=म्हातारा. ३५ उन्माद=वेड.
* विरहाणि=विरह+आणि.

त्रासलक्षण.

श्रवणें घोर ध्वनिचे घोराचे दर्शनें असे त्रास[१६] ॥
चिन्ह स्तंभ स्वेद स्वरभंगाणि‡ गाणि प्रकंप कसकास ॥ ७३ ॥

उदाहरण.

गोवर्धनाचे शिखरीं सुखानें । चारूनि गाई अणि वासुरां ने ॥
तत्काल मेघध्वनि ऐकुनीयां । तो घेतलासे पळ काढुनीयां ॥ ७४ ॥

वितर्कलक्षण.

साधकबाधकयोगें विचार जो तो वितर्क जाणावा ॥
चिन्ह शिरःकंपादिक अश्रू चांचल्यभाव बाणावा ॥ ७५ ॥

उदाहरण.

कांतेचें मुख पाहुनी तरुण तो पद्मास तर्कि मनीं ॥
तीचे नेत्र विलोकितां चपल ते हे भृंग होती क्षणी ॥
पाहूनी मृदु कंठनाळ मग तो सौरभ्य[१७] लाभावया ॥
घेतो गंध अणीक मान हलवी सौंदर्य पाहावया ॥ ७६ ॥

असे व्यभिचारी भाव झाले. यांचा व्यभिचार कसा तो लिहितों. शृंगारांत भेद दोन. एक संभोग आणि दुसरा विप्रलंभ. संभोगांत आलस्य, औग्र्य, जुगुप्सा, वज्राघात. विप्रलंभांत शंका, असूया, ग्लानि, व्याधि, स्मृति, धृति, चिंता, औत्सुक्य चापल्य, व्रीडा, हर्ष, उन्माद, जडता, मद, विषाद, अवहित्थ, सुप्त. हास्यांत-श्रम, चपलता, ग्लानि, शंका, अवहित्थ, सुप्त, प्रबोध, निद्रा, असूया, आलस्य; करुणांत चिंता, ग्लानि, निर्वेद, जाड्य, उन्माद, दैन्य, विषाद, मोह, आलस्य, व्याधि; रौद्रांत असूया, उग्रत्व, स्मृति, आवेग, अमर्ष, चापल्य, गर्व, मद; वीरांत अमर्ष, मति, धृति, गर्व, उग्रत्व, हर्ष, असूया, मद, वितर्क, आवेग; भयानकांत दैन्य, मोह, अपस्मार, मृति, आवेग, चपलता, शंका, त्रास; बीभत्सांत मति, विषाद, अपस्मार, मोह, आवेग, जाड्य, धैर्य, मोह; शांतांत स्मृति, मति हर्ष, उन्माद; आणि स्थायीभाव ही व्यभिचारी होतात ते लिहितों; शृंगारांत हास, रति म्हणजे प्रीति ती शांत करुण हास्यांत; भय आणि शोक हे करुण आणि शृंगारांत; क्रोध वीरांत; जुगुप्सा भयानकांत; उत्साह आणि विस्मय सर्व रसांत; आणि सात्विकभाव जे पूर्वी सांगितले स्तंभादिक ते ही सर्व रसांत असतात; आणि जसजसे व्यभिचारी भाव रसास अनुकूल होतील ते ही विचार करून बसवावे; आणि शृंगारांत दहा अवस्था होतात त्या अशा कीं अभिलाष (इच्छा) १ स्मृति (स्मरण) २ चिंता (ध्यान) ३ निधन (मरण) ४

---

१६ त्रास=भीति. ‡ स्वरभंगाणि=स्वरभंग+आणि. १७ सौरभ्य=सुगंध.

गुणकीर्तन ५, व्याधि ६, प्रलाप (बडबडणें) ७, उन्माद (अविचारकर्म) ८, जडता (जाड्य) ९, उद्वेग (निर्वेद) १० ह्या ही अवस्था निरूपित व्यभिचारी भावांत च जाणाव्या; यांची उदाहरणें येथें आणि रसमंजरींत आहेत. आतां स्थायीभाव सांगतों त्यांत,

सर्व स्थायीभावांचें सामान्य लक्षण.

अनुभावविभावाणी§ व्यभिचारी भाव मिळुनि हे सकळ ॥
उपजविती ज्यातें तो चित्तस्थ स्थायिभाव रस विकळ ॥ ७७ ॥

रतिलक्षण.

प्रियवस्तुदर्शनानें स्मरणें श्रवणें तयाचि इच्छा जी ॥
तज्जनितचित्तविकृती ती च अपरिपूर्ण रति असे गा जी ॥ ७८ ॥

उदाहरण.

सखि नयनकटाक्षं अंकुरें बोलण्यानें । किसलयित विराजे पुष्पिता हांसण्यानें ॥
शशिमुखि तव अंगस्पर्शयोगें फळो हा । नवमदनतरू कीं तापवायू पळो हा ॥ ७९ ॥

येथें फळो या शब्दानें अपूर्णता ॥

हासलक्षण.

कौतुकनिमित्त जें कीं वेषवचनभेद भलतसे होणें
तेणें मनास होते विकृती अपरिपूर्ण हास हें जाणें ॥ ८० ॥

उदाहरण.

फेंडा हालवितो उरास बघतो जो वांकडें चालतो ॥
नेत्रें चाळवितो डसूनि पळतो जो हें गडे बोलतो ॥
ऐसा मद्यप वेषधारक हरी पाहूनि गोपांगना ।
कांहीं एक हसूनि शेव शिरिंचा घेती किं आलिंगना ॥ ८१ ॥

एथें कांहीं एक शब्दानें अपरिपूर्णता ॥

शोकलक्षण.

प्रियवस्तूचे नाशें मनास जो कीं विकार होत असे ॥
जो अपरिपूर्ण असतां शोक म्हणावा कवींद्रवाक्य असें ॥ ८२ ॥

उदाहरण.

मस्तकिं घालिते निजकरें वक्षस्थळा ठोकिते ।
मूर्च्छेनें पडते क्षणोक्षणिं पतिप्राणास ही शोकिते ॥
वाळीचे मरणीं विलोकुनि असा तारासमारंभ तो ।
केला अश्रुनिं राघवेंद्रनयनीं येण्यास आरंभ तो ॥ ८३ ॥

§ विभावाणी=विभाव+आणि.

येथें आरंभ तो या शब्दानें अपूर्णता.

क्रोधलक्षण.

अपुले अपमानानें अपराधानें मनास जो विकृती[38] ॥
ती अपरिपूर्ण जाणा क्रोध असें म्हणति जे कवींद्र कृती ॥ ८४ ॥

उदाहरण.

यावच्छुंभ निशुंभ चंड आणि त्या मुंडादिरक्तें भल्या ।
माझ्या योगिनि भैरवादिक चमू[39] संतृप्त ना जाहल्या ॥
तावत्काळ मदीय नेत्रकमळीं लाली पुरी येइना ।
किंचिन्निर्गतखड्ग[40] तोंवरि बरा ध्यानांत[41] हा जाइना ॥ ८५ ॥
येथें पुरी येईना आणि किंचिन्निर्गतखड्ग या शब्दांनीं अपूर्णता.

उत्साहलक्षण.

शौर्यदयादानांनीं विकार जो त्रिविध मानसीं विलसे ॥
वीरत्रयभेदानें अपूर्ण उत्साह तो चि जाण असे ॥ ८६ ॥

युद्धवीरोत्साहाचें उदाहरण

सेना पाहुनि ती प्रचंड रिपुची शंखादिभेरीध्वनी[42] ।
ऐकूनी गजगंड[43]मंडित बरे उद्दंड युद्धांगणीं ॥
श्रीमद्राघव शत्रुखंडक असे दोर्दंड[44] लांबावुनी ।
दे दे दे कि म्हणे करीं झडकरी कोदंड[45] रे आणुनी ॥ ८७ ॥
येथें दे दे दे इत्यादि शब्दांनीं अपूर्णता.

उदाहरण दयावीरोत्साहाचें.

कलियुगीं जन मंदमती असे । मग तयां कशि मुक्ति मनीं असें ॥
करुनि चिंतन सत्यवतीसुतें[46] । निरखिले हरिभक्तिसुपूर्ण ते ॥ ८८ ॥
येथें निरखिलें या शब्दानें अपूर्णता.

उदाहरण दानवीराचें.

आदर्शार्थ शशांकमंडल दिलें दीपार्थ तो सूर्य ही ।
मेरू पर्वत तो गृहार्थ दिधला तैसे परी जी मही ॥
तीशीं तुल्य पदार्थ कोणि न दिला या ब्राह्मणालागिं हो ।
ऐसें मानुनि राम वारिधि[47]कडे पाही पहा लोक हो ॥ ८९ ॥
येथें वारिधिकडे पाही या शब्दानें अपूर्णता.

---

३८ विकृती=फेर, बदल. ३९ चमू=फौज. ४० खड्ग=तरवार. ४१ म्यान=ज्यांत तरवार ठेवतात तें वेष्टण. ४२ भेरी=नौबत. ४३ गंड=गाल. ४४ दोर्दंड=बाहुदंड. ४५ कोदंड=धनुष्य. ४६ सत्यवतीसुत=व्यास. ४७ वारिधि=समुद्र.

भयाचेंलक्षण.

मोठ्याचे अपराधें घोर ध्वनि घोर जीवदर्शन जें ॥
तेणें मनास होते विकृती भय हो अपूर्ण जाणविजे ॥ ९० ॥

उदाहरण.

सत्राजिताजवळि जो मणि तो हिरावा । या हेतूनें वधुनि त्यास तिघे[१८] धरावा ॥
ऐशांत पाहुनि हरी बहु क्षुब्ध त्यांहीं । केली पलायनमती लघु संमत्यांहीं ॥ ९१ ॥
येथें केली या शब्दें अपूर्णता.

जुगुप्सालक्षण.

अप्रिय वस्तूचें जें दर्शन तैशी स्मृती अणि स्पर्शे ॥
होते मनास विकृती तीच जुगुप्सा अपूर्ण संदर्शे ॥ ९२ ॥

उदाहरण.

त्या इंद्रकीलशिखरीं खरि अर्जुनाला । व्याघ्रें विदारितमृगाद्यवलोकनाला ॥
व्हावी मती न परि दुःखितमानसाला । दुःखाविषीं मति न होत किं मानसाला ॥९३॥
येथें न व्हावी परंतु झाली या अर्थानें अपूर्णता.

विस्मयलक्षण.

स्मरण स्पर्शन दर्शन सुचमत्कृतवस्तुचें चि जें होतें ॥
तेणें मनास विकृती अपूर्ण विस्मय सुनाम ती वहते ॥ ९४ ॥

उदाहरण.

नर करि बहु युद्ध तें विलोकी । अमरगणप्रभु विस्मित स्वलोकीं ॥
परि रविसुत वीर्य पाहुनीयां । हरि न च मनि बहु रणांगणीं या ॥ ९५ ॥
येथें न बहु मानी या शब्दें अपूर्णता.

येथें असें जाणावें कीं शांतरसाचा स्थायीभाव निर्वेद. त्याचीं लक्षणें आणि उदाहरणें ३३ तेहतीस. व्यभिचारिभावनिरूपणप्रसंगीं प्रथमतःच निरूपण. कारण कीं तो व्यभिचारी भावांत ही आहे म्हणून. तस्मात् त्याचें लक्षण आणि उदाहरण व्यभिचारी भावांत आधीं च समजून घ्यावें म्हणजे संशय होणार नाहीं. आतां रस निरूपण करितों. त्यांत प्रथम सर्व रसांचें सामान्य लक्षण सांगतों.

श्लोक.

विभावानुभावें आणि सात्विकानें । व्यभीचारियोगें हि जो स्थायिकानें ॥
समारंभ केला मनीं पूर्ण त्याला । म्हणे तो कवी जाणिजे या रसाला ॥ ९६ ॥

---

१८ तिघे=शतधन्वा, कृतवर्मा, अक्रूर.

त्यांत प्रथम शृंगार लक्षण.

स्त्रीपुरुषांचा जो कीं प्रमोद अन्योन्य पूर्ण रतिभाव ॥
त्याला कविनें दिधलें रस शृंगाराख्य हें चि शुभ नांव ॥ ९७ ॥
भेद तयाचे दोन चि संभोग हि विप्रलंभ जाणवि गा ॥
बहिरिंद्रियसंयोगें होतो आनंद त्यास संभोगा ॥ ९८ ॥
मनामिळणीचीं दोघे आहेत खरीं परंतु विघ्नानें ॥
इष्टप्राप्ति न झाली त्या लागीं विप्रलंभ कवि मानें ॥ ९९ ॥
त्या शृंगाररसाचें दैवत विष्णू कि रंग ही श्याम ॥
म्हणुनी सकळ रसाचा मुगुटमणी पूर्ववर्णि सुखधाम ॥ १०० ॥

संभोगाचें उदाहरण.

एकांतीं मणिमंचकीं जलधिची कन्या हरी पाहुनी ।
बोले सद्गद वाणिनें स्मित मुखें ती ही जशी पाहुनी ॥
बोलेना चटुलोक्ति हातिंचि विडी हातीं च ती राहिली ।
नीवी ढीलि करोनि वेपथुदशा ती मैत्रिणी जाहली ॥ १०१ ॥

विप्रलंभाचें उदाहरण.

प्रतिमंदिरिं काननीं जरी । बहु लीलोचित वस्तु सुंदरी ॥
मिळवी तरि कांत नालिया । मग ती अग्निकणासि तोलिया ॥१०२॥

हास्यरसाचें लक्षण.

परिपूर्ण हास होतो जो तो जाणा कि हास्यरस पुष्ट ।
रंग हि शुभ्र जयाचा ज्याचा अधिदेव चंद्र जनतुष्ट ॥ १०३ ॥

हास्याचें उदाहरण.

चोरी शंकरमंदिरीं करूनियां ते चोर कीं चालिले ।
हातीं शूळ कपाळ घेउनि अणी धत्तूर ही घेतलें ॥
मार्गीं तंदुलबुद्धिनें चि हसती ते खाउनी डोलती ।
गाती नाचति तें विलोकुनि बऱ्या स्वर्गांगना हांसती ॥ १०४ ॥

करुणरसाचें लक्षण.

गत वस्तूची आशा नसतां जो पूर्ण शोक तो करुण ।
रंग कपोतविचित्रित ज्याचा अधिदेव तो असे वरुण ॥ १०५ ॥

उदाहरण.

प्रतिवनिं फिरणारा अश्रुतें टाकणरा ।
सम कमळबिसाशीं अंग त्या रामवीरा ॥

---

४९ चटुल=चंचल. ५० वेपथु=कांपरें. ५१ विप्रलंभ=वियोग.

निरखुनि दिन उष्णें ताप चित्तीं धरी हो ।
भगण मिष करूनी रात्रि अश्रू झुरे हो ॥ १०६ ॥

रौद्ररसाचें लक्षण.

उद्धत इंद्रिय सर्व हि ऐसा जो क्रोधपूर्ण तो रौद्र ॥
रंग हि लाल जयाचा ज्याचा अधिदेव तो असे रुद्र ॥ १०७ ॥

उदाहरण.

फांसा हा सर्प चक्र प्रचुर रवि असे दंत भाले करीचे ।
तैसे हे वज्र नाना गिरिवर असतां शस्त्र व्हावें कशाचें ॥
मी तों भीम प्रचंड प्रबल रणधनी दुष्ट दुर्योधनातें ।
संहारीं चंडबाहु प्रलयहुतैंवहें कोण जिंकील मातें ॥ १०८ ॥

वीररसाचें लक्षण.

सर्वेंद्रियप्रहर्षप्रपूर्ण उत्साह तो चि रस वीर ।
युद्धदयादानानें त्रिविध सुरेंद्राधिदेव रुँचि गौर ॥ १०९ ॥

युद्धवीराचें उदाहरण.

संग्रामांगणि रावणासि पहतां सौमित्र हांसे मनीं ।
पाहे चंचळ मारुती करितसे सुग्रीव चिंता मनीं ॥
ऐसें सर्व परंतु त्या रघुविरें आनंद शृंगारिली ।
रोमांचाचित विग्रहें निज दशा कोदांडिं संचारिली ॥ ११० ॥

दयावीराचें उदाहरण.

राजा दिलीप गुरुची वनिं धेनु चारे । तीचेवरी चढुनि सिंह बहू डकारे ॥
हंबा ध्वनी करुनि ते क्षणिं हाक मारे । भूपें विलोकोनि दिले निज अंग सारें ॥१११॥

दानवीराचें उदाहरण.

येतां ब्राह्मण मंदिरीं जरि हरी दुग्धार्थ दुग्धांबुधी ।
क्षारार्थी लवणांबुधी अणि तसा इक्ष्वर्थ इक्ष्वंबुधी ॥
दाता देइल हा तरी विरह मी कैसा सहूं या भयें ।
ज्याचे पाय न सोडि जान्हवि तया रामासि वंदूं धियें ॥ ११२ ॥

भयानकाचें लक्षण.

सर्वेंद्रियविक्षोभप्रपूर्ण भय तो भयानक सुनाम ॥
प्रेतैंपती अधिदैवत ज्याचा तो रंग जाणिजे श्याम ॥ ११३ ॥

उदाहरण.

राहूचें मुख पाहतां बहु भयें तो बाल सीतैंद्युती ॥

---

५२ हुतवह=विस्तव. ५३ रुचि=रंग. ५४ प्रेतपती=यम. ५५ सीतद्युती=चंद्र.

गंगेचे जळिं बूडतो अणि जटाजूटीं भ्रमे त्या रिती ॥
शंभूचे नयनाग्निने जळतसे भोगी[56] .फणांतीं लपे ॥
कानीं होउनि कूबडा घुसुं ह्मणे भीती अशी त्या खुपे ॥ ११४ ॥

बीभत्साचें लक्षण.

सर्वेंद्रियसंकोचित पूर्ण जुगुप्सा[57] चि होय बीभत्स[58] ॥
रंग जया नील असे देव महाकाल जात निर्भत्सं ॥ ११५ ॥

उदाहरण.

छिन्न नाक अणि कान हि रक्तधारा । पाहूनि शूर्पणखिचें मनुजेंद्रवीरा ॥
ले किं कंटक थुके अणि दूर जाये । नेत्रांसि फीरवि कसा अणि करकसा ये
॥ ११६ ॥

अद्भुतरसाचें लक्षण.

जो कीं प्रपूर्ण विस्मय तो अद्भुत रस रसाळ लोकांहीं ॥
जाणावा पिवळा अणि ब्रह्मा अधिदेव अस्तशोकांहीं ॥ ११७ ॥

उदाहरण.

करूनि जलधीवरि सेतु बांधी । जो रावणास सहजांत रणांत रोधी ॥
ळगनें जनकराजसुकन्यकेचे । तो राम धन्य गणितो अपणास साचें ॥ ११८ ॥

शांतरसाचें लक्षण.

संसारदोषरहित प्रपूर्ण निर्वेद जाण रस शांत ॥
नीरंग रंग भासे आत्मा अधिदेव जाणिजे तात ॥ ११९ ॥

उदाहरण.

रिले पितर जान्हविचे जळानें । पुत्रांसि राज्य दिधलें किं भगीरथानें ॥
त्त बालक पिशाच्यसुवेषधारी । नासाग्रदृष्टि मन ब्रह्मपदीं च धारी ॥ १२० ॥

असे नव रस झाले. आतां शृंगाररसांत हाव दहा असतात ते ही सांगतों.

स्त्रीचे स्वाभाविक जे होती शृंगारचेष्टितें हाव ॥
त्यांचें लक्षण आणी उदाहरण सांगतों तसें नांव ॥ १२१ ॥

लीलालक्षण.

पतिभूषणाचें जें स्त्री सादृश्य करी तया लीला ॥
सखिकौतुकें चि होते प्रिय परिहासार्थ जाण बाणीला ॥ १२२ ॥

उदाहरण.

जाणूनी रविअस्तसंधि सखिची मानूनि ती कौतुकें ॥
वंशीचा रव राधिका करितसे जैसा कधीं ना चुके ॥

---

५६ भोगी=साप. ५७ जुगुप्सा=निंदा. ५८ बीभत्स=चिळस आणणारा.

त्या संधींत मुकुंद सुंदर बहु क्रोधावला धांवला ।
अन्या शंकित कुंजि पाहुनि तिला स्मेरावलारावला ॥ १२३ ॥

विलासलक्षण.

प्रियदर्शनस्मरणानें गमनवदननेत्र आणि भ्रुकुटीचे ॥
जे कि विशेष विलास प्रीतिप्रकटादि चिन्ह सुकटींचे ॥ १२४ ॥

उदाहरण.

बोले झंकतिकांचिचंचलतनू भ्रूवल्लि त्या नाचती ।
ग्रीवा वांकलि कीं वलित्रय दिसे तीं कुंडलें चमकती ॥
ऐसे रीति वदोनि अंबुजमुखी टाकी जयाचेवरी ।
वक्रा दृष्टि सुचंचल प्रिय करी तो शक्रराज्यावरी ॥ १२५ ॥

विच्छित्तिलक्षण.

सौंदर्यक्रोधानें क्लेशें ऐश्वर्यसौकुमार्यांनीं ॥
टाकी भूषण नारी ती विच्छित्ति च फळेल गर्व मनीं ॥ १२६ ॥

उदाहरण.

मंजीरें न पदीं करीं न कटकें माला नसे ती शिरीं ।
कस्तुरी तिलकें चि कांति झमके लावण्यसिंधूवरी ॥
तस्माद्यापरि जाणुं कीं विधि लिही सर्वापरी गौरवें ।
किंवा काम नृपें चि मस्तकिं दिली ती मुद्रिका मीरवे ॥ १२७ ॥

विभ्रमलक्षण.

मदउत्कंठाप्रीतीयोगें वचनांत भूषणांत हि जो ॥
पालट तो विभ्रम त्या चिन्ह प्रीय सहचारि हासते जो ॥ १२८ ॥

उदाहरण.

क्रीडेचे अंतीं लक्ष्मी गलित वसन तें घ्यावया श्रीहरीचे ।
नेसूनी पीत वस्त्रा चमकत सदनांतूनि नानापरीचे ॥
हांसे बाहेर चाले हरिन निरखितां क्रोध नेत्रें चि दावी ।
बोले जो कौतुकानें स्मितमुख सुख तो देत संसार दावी ॥ १२९ ॥

किलकिंचितलक्षण.

नवयौवनउदयानें चांचल्यें होतसे किं संकर जो ॥
श्रमभयकोपेच्छेचा तें किलकिंचित अकार्य निश्चय जो ॥ १३० ॥

उदाहरण.

मनुष्य तें उग्र दिसे किलालीं । आली अलीला कमलांत लाली ॥
सुधारसें दृष्टिचि कंप मानी । मेरूसि ये घाम किमर्थ मानी ॥ १३१ ॥

मोट्टायितलक्षण.

सवतीचे लोकांचे त्रासें लज्जेकरूनि होते जे ॥
गोष्टि न वदतां दर्शन इच्छा मोट्टायित प्रेम मनीं जें ॥ १३२ ॥

उदाहरण.

ने कीं स्नेह कथा परंतु गळलें तें रत्न घ्यावें असें ।
दावूनी मिष त्या सैंपत्निसि घरा बाहेर झाली असे ॥
नेत्रें चाळवि वस्त्र हालवि कुचद्वंद्वास ही दाखवी ।
खेदें भीजवि हात कृष्णनिकटीं राधा रसा चाखवी ॥ १३३ ॥

कुट्टमितलक्षण.

दशनक्षतादिकानें असतां सुख दुःख स्वरादि जे भाव ॥
कपटें सीत्कारादिक चिन्ह जया त्यांस कुट्टमित नांव ॥ १३४ ॥

उदाहरण.

करें चि अवरोधितां अचल अंगुली भासली ।
भ्रुवें कुटिल पाहतां दशि हि अंतरिं हांसली ॥
मिठी दृढ करें पती न पद अर्ध वल्कीलसे ।
अकंप शिरिं कामिनी मुख समोर त्याचे असे ॥ १३५ ॥

विव्वोकलक्षण.

तारुण्यादिमदानें जो आनादर तयासि विव्वोक ॥
म्हणति तया चिन्ह असे दुर्वच दुःप्रेक्षणादि अविवेक ॥ १३६ ॥

उदाहरण.

जोडूनि हात भयभीत पती समोरी । आला परी न च विलोकि तयास नारी ॥
त्या कीं सखी वदनिं कुंडल रत्नरेषा । पाहावयास मनिं इच्छितसे सुवेषा॥ १३७॥

ललितलक्षण.

चित्तप्रसादधैर्यें प्रियअनुरागें चि कामिनी करिते ॥
सर्वांगिं सुवेषादि ललित चिन्ह पतीवशीकरण वरिते ॥ १३८ ॥

उदाहरण.

असे क्वणत कांचिला चपलता अणी कुंडला ।
प्रमोद मुखमण्डला चपलता अणी कुण्डला ॥
तनू पुलक आंवरी अधर बोलणें सांवरी ।
अशी हंसत सुंदरी चपल चालली मंदिरीं ॥ १३९ ॥

---

५९ सपत्नी=सवत. ६० क्वणत=झुमझुम वाजणारा. ६१ कांची=कमरपट्टा. ६२ पुलक=कांटा.

विव्हतलक्षण.

लज्जेनें कपटानें जे प्रियसंन्निध मनोरथापूर्ती ॥
ते जाण विव्हति चिन्ह हि विपरीताचरण संघटत जूर्ती ॥ १४० ॥

उदाहरण.

तिलक शिरिं लिहावें शंकरानें शिवेच्या ।
तंव मन धरि कोपा या परी जाण वाचा ॥
अहिपतिभययोगें अंग तें कांपवूनी ।
विशविर तिदिव्याला वस्त्रयातें भवानी ॥ १४१ ॥

असे विभाव, अनुभाव, सात्विकभाव, व्यभिचारीभाव, स्थायीभाव, नवरस, हाव लक्षणां समेत उदाहरणां सह झाले. येथें जो संशय पडेल तो या ग्रंथाचे परिभाषेंत आणि प्रक्रियेंत दूर होईल. आतां ग्रंथकार पितामातागुरुनामकीर्तनपुरःसर आपलें नांव संप्रदायानुरोधें करून लिहितो.

ज्याचा विठ्ठल तात पंडित जनें सन्मानिला पूजिला ।
माता रुक्मिणि विश्वनाथ गुरु तो ज्यानें चि संराजिला ॥
दाजी बुट्टि विनंतिनें चि रसकल्लोलाख्य जो ग्रंथ कीं ।
बोले तो ललितांबिकापद नमी गंगाधर स्वार्थकी ॥ १४२ ॥

इति श्रीमल्ललितांबिकाचरणसरोजभ्रमरायमानश्रीरुक्मिणीवल्लभसूरिसूनुविश्वनाथसूरिवर्यशिष्यश्रीमद्बुट्टीकुलालंकारचूडामणीधनिकजनगणभासमानचंद्रायितगुणिजनकामपूरककल्पवृक्षायित श्रीदाजीबाबुट्युद्योचित श्रीगंगाधरकविविरचितोरसकल्लोलनामा ग्रंथः समाप्तिमगमत् ॥

---

६३ अहि=सर्प. ६४ सूरि=विद्वान्. ६५ सूनु=पुत्र.

गजगौरीव्रतांतील पाठभेद.

मागें पृष्ठ ८८ पासून पृष्ठ ९६ पर्यंत गजगौरीव्रतप्रकरण छापलें आहे त्यांत आढळलेले पाठभेद व अधिक पद्यें—

श्लोक ५ चरण २ व ३

विलोकोनी रंवती शकुनिसुतदुर्योधनमना

सदां ते पार्थाचा त्रिजन करिती द्वेष हृदयीं

श्लोक ९ चरण ४.

तळीं चक्रें त्यासी चतुर फिरवीतां फिरतसे

श्लोक ९ यापुढें अधिक श्लोक.

बसोनी गांधारी सकळ सुत ते ओढिति करें ।

पुढें नाना वाद्यें घमस्वर नफेर्‍यादिक तुरें ॥

उभारोनी पाणी अगणित मुखीं भाट स्तविती ।

अशी कुंती गेहाप्रति मिरवुनी ये सुतवती ॥

श्लोक १२ चरण २.

फिरे जों तों दुर्योधन कुमतिनें वाक्य वदला

श्लोक १३ चरण १ व ३

ऐकोनी कटु वाक्य त्या कुमतिचें कुंती मनीं खोचली

जैशी त्या पियुषांतरीं वमुनियां व्याळें गरा टाकिली

श्लोक १९ चरण १

तूं गौरीगजवोवसा मिजसुखें आतां चि मति करीं.

श्लोक २५ या पुढें अधिक श्लोक

गौरीकरीं हें व्रत आचरावें । त्या मृत्तिकेच्या द्विरदा पुजावें

जन्मांतरीं स्वर्गज पाविजेतो । त्यानंतरें उत्तर पार्थ देतो

श्लोक ३० चरण ३ व ४

त्या चारदंता उतरोनि सृष्टी । आणून मी दाविन तूज दृष्टीं

श्लोक ३४ चरण ३.

गडबडी तदां निर्जरीसभा.

श्लोक ३९ चरण २

सुरगजवर कुंती त्यावरी इच्छिताहे

---

१. हे पाठभेद व पद्यें रा० रा० रामजी धोंडजी खांमोलकर महितपूर यांनीं पाठविलीं. २. सुत=अधिरथपुत्र कर्ण. ३. त्रिजन=तिघेजण (शकुनि, कर्ण, दुर्योधन). ४ नफेरी=वाद्यविशेष. ५. तुरें=वाद्यें. ६. पाणी=हात. ७. पीयुष=अमृत. ८ व्याळ=साप. ९. गरा=विष. १०. द्विरद=हत्ती.

सवाई–४७ चरण १ व ४

हा गजराजविराजित०

बाहुनि दूत म्हणे अमराधिप हास्तिस न्या कथिं जा हरिदासा

चाल ५३ च्यापुढें अधिक पद्यें

बांधोनि बाणीं मग स्वर्गमार्ग तो । जाया जनाला पदवाट दावितो
हा येवढा विक्रम वैष्णवी असे । + + + + + भयभीत होतसे ।।
शक्रासि तो सद्गुरु वाक्य बोलिला । या नंतरें पाहिं विचार आपुला
मनुष्य हे येतिल सर्व निर्भयें । ओढोनि नेतील बळें सुरालयें ।।

श्लोक ५४ चरण ३ व ४

त्या बाणपंथे अमरावतीसी । जाऊनि बोले सुरनायकासी

श्लोक ५५ चरण ३

सांगे गुरू सेवक अर्जुनाचा

चाल ५७ चरण ३ व ४

बोले मुखें भीम महावतासी । रे चालवीं हा गज हस्तिनासी

श्लोक ५८ चरण १

महावतें तो चिकळोनि हस्ती

चामर ५९ चरण १ व २

धरोनि चार दंत चार पाय दोन हस्तकें ।
महीस पाडिला करींद्र तो *उतान कौतुकें ।।

चामर ६० चरण १

सभेसि भीम जाउनी म्हणे सुरेंद्र बैसणें

चामर ६१ चरण १, ३, ४

विडंबना विलोकुनी सुरेंद्र लाजला मनीं ।
विभूषणें मि घालितों तुम्हीं क्षणैक बैसिजे ।।
सुशोभितासि नेलिया तुम्हांसि श्लाघ्य जाणिजे ।

श्लोक ६२ च० १

चतुरदंत पदीं करिं भूषिला

श्लोक ६३

शरपथें ईभपती उतरे क्षिती । घणघणा अमित किंकिणि[3] वाजती
सकळिकां बहुत कौतुक वाटलें । निरखितां गज गजाह्य लोटलें

११. सुरालयें=देवांचीं घरें. १२. इभ=हत्ती. १३. किंकिणी=घंटा. * उतान=उताणा.

पद ६७ च्या पुढें अधिक श्लोक

सुरगज मग भीमें आणिला मंदिरासी ।
निरखुनि जननी ते तुष्टली सौख्यराशी ॥
करि सति निज भावें हस्तकें हस्तिपूजा ।
विविध कुसुममाळा घातल्या शीर्षिं वोजा ॥

श्लोक ६९ चरण २ व ४

अघटित करणी हे त्वत्सुतीं दाखवीली ।
उपजत करिगंडीं[14] दारितो[15] सिंहनामा.

श्लोक ७० चरण २

तव व्रत इह जन्मीं साङ्ग सिद्धीस गेलें.

पद ७२ पुढें श्लोक.

+ + + + + + ।
+ + + + + + ॥
सुरगज मग भीमें धाडिला इंद्रलोका ।
परिसुनि पडिलासे तक्षकांलागिं धोका ॥

श्लोक ७६.

हा गौरीगजवोवसा परियसा पुण्यांश घ्या फारसा ।
सेवाना अळसा कथामृतरसा एकाग्र चित्तीं वसा
काळाचा वळसा बहू भरंवसा मानूं नका मानसा
नोहे जन्म असा पुढें तरि कसा श्रीकृष्णपायीं वसा

समाप्त.

आचार्यकृत मनीषापंचकाची समश्लोकी टीका[16]

उपोद्घात.

चांडालरूपिणं०

दृष्टीसूनि देहात्मवैर्णा[17] मग तो आचार्य बोले तया
दूरं गच्छ सदोष जाति निच तूं स्पर्शाधिकारी न या
चांडाळें यतिवाक्य ऐकुनि बरें प्रत्युत्तरें देतसे
ज्या वाक्यें चि समूळ भ्रांति निरसे आत्मा चि दाटे मुसे ॥ १ ॥

अन्नमयादन्नमयमथवा०

मीं तूं भेद देहावरि जरि घडे तो देह षट्कोशकें
पिंडब्रह्मांडादि समस्त घडला एकें चि पंचात्मकें

१४. करिगंड=हत्तीचें गंडस्थल. १५. दारितो=फोडितो. १६. ही समश्लोकी टीका रा० रा० रामजी धोंडजी खानोलकर यांनी स पाठविली. १७. वर्ण=अंगाचा रंग, जात.

आत्मा व्यापक खंपरी घटमठीं चैतन्य साक्षी सदा
दोहींमाजि न भेद कां द्विजवरा गच्छेति दूरं वदा २

किं गंगांबुनि०

भानू हा सम साम्य बिंबत जळीं चांडाळकूपीं महा
गंगेमाजि तसा च कांचन[18]घटीं मृत्कुंभि ही एक हा
नित्यानंद चिदब्धि[19] वेदक तसा जो निस्तरंग[20] स्वयें
येथें भेद भ्रमासि कारण नसे हा विप्र चांडाळ हें ३

मनीषापंचक.

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु०

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्ति[21]ज्ञान स्फुट तें ज्याच्या प्रकाशें कळे
आब्रह्मादिपिपीलिकांत[22] जग हें सूत्रें जया ओंविलें
येथें मी तुं न तो विवर्त दुसरा हे स्थिर ज्याची मती
हो विप्रादि हि हो अनामिक[23] तरी मातें गुरू निश्चिती १

ब्रह्मैवाहमिदं०

ब्रह्मैवाहमनंतरूप जग हें मद्रूपसत्ता स्फुरे
सत्तारश्मि[24] असत्य तोयें[25] सवितेचा[26] अंगीं नसे हें खरें
मायाकल्पित कार्य[27]कारणगुणाभासा अधिष्ठान[28] मी
हे ज्याची दृढबुद्धि विप्रश्वपचीं मानीं गुरुत्वेंच मी २

शश्वन्नश्वरमेव०

हेमीं हेम[30] असे नगाकृति[31] नसे भासे तरी ते चि ते
तेंवी विश्व अखील शाश्वत रूपीं नाहींपणें भासतें
ऐसा निश्चय देशिकोक्ति[32] घडला जो नित्य शांतात्मना
ब्रह्माकार अखंड व्याज[33]रहिता नाहीं दुजी वेदना[34]
आतां भूतभविष्यकाळकलना दुःस्वप्न चेता न ते
कर्मे संचित कामुकें प्रतिदिनीं वर्ते क्रियेमाण तें
जन्मादायक दुष्कृतें भयकरें भस्मोनि ज्ञानाग्निनें
प्रारब्धासि शरीर अर्पुनि स्थिरा माझी मती जाणणें ३

---

१८. कांचन=सोनें. १९ चिदब्धि=चैतन्य सागर. २०. निस्तरंग=ज्यांत लाटा नाहींत असा. २१. जाग्रत्स्वप्नसुषुप्ति=जागेपणा, स्वप्नावस्था, व निद्रा. २२. आब्रह्मादिपिपीलिकान्त=ब्रह्मदेवापासून मुंगीपर्यंत. २३. अनामिक=चांडाल. २४. रश्मि=किरण. २५. तोय=पाणी. २६. सविता=सूर्य. २७. कार्य=परिणाम. २८. अधिष्ठान=स्थल, आसन, जागा. २९. श्वपच=कुत्रा शिजवून खाणारा चांडाल. ३०. हेम=सोनें. ३१. नग=दागिने. ३२ देशिक=गुरु. ३३. व्याज=कपट. ३४. वेदना=ज्ञान.

यत्सौख्यांबुधि०

ज्या सौख्यांबुधिलेश लाधुनि सुखें निर्वृत्त शैंक्रादया
जें पावेनि मुनि प्रशांत सहजें उत्कर्ष चित्तीं जया
ऐसा नित्यसुखाब्धितें गलितधी मी ब्रह्मस्फूर्ती मुरे
कश्चित्सोपि सुरेंद्रवंदिततनू मद्बुद्धि हे नीकरें ४

या तिर्यङ्नर०

या तिर्यङ्नरदेवयोनि स्फुट ज्या भोगी अहंता गुणें
ज्या भासे मन चक्षुदेहविषया स्फूर्ती सदा चैतनें
दावी अभ्र लपोनियां रवितसा आत्मा मुढां दुर्गम
योगी निर्वृत विप्र होंत्यज जरी देशीकैं बुद्धी मम ५

उपसंहार.

आचार्यें निगॅमान्ततत्व कथिलें अप्रांत निष्कर्ष जें
जें बुद्धीस नव्हे चि गम्य परते ज्या प्रत्ययैं निर्बुजे
चांडालाकृति पालटोनि सरिसे आचार्य आलिंगिले
संवादीं नभ आटलें उभयतां मीतूंपणा मूंकले १

वामनकृत बोध.

मुकुंदप्रतापा न जो गाढ वानी । तया निंदिजे नेणत्या गाढवांनीं
यमाच्या भेढांची बसे लात त्याला । शिरीं पापरूपी च मेला तयाला ॥ १ ॥
सुमनसेज सदुद्भव अंगना । बहुत मान्य जना अणि दे धना
सुत गांजता रमा सकळा कळा । भजसमान दुजा नव सोहळा ॥ २ ॥
निगमचिद्रस साधुमुखें मिळो । नवविधा भजनें ममता गळो
मरणजन्म समूळ मृषा टळो । स्वपद चिन्मय केवळ आतळो ॥ ३ ॥
वृथा हिंपुटी कासयालागिं होतां । गृहीं आयता मोक्ष लाभे स्वहस्ता
वदे एक सांगों तशा साधनाला । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ ४ ॥
स्नुषा पांडुची द्रौपदी राजकन्या । मुखीं कृष्णनामें स्मरे लोकमान्या
सभेमाजि वस्त्रप्रदाता तियेला । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ ५ ॥
बुडो हे धरा कीं लया विश्व जावो । पडो काळ हस्तें शिरीं वज्रघावो

---

३५. शक्रादया=इंद्रादिक. ३६. तिर्यङ्=पशु. ३७. देशीक=मागें टीप ३२. पहा. ३८. निगमान्त=वेदांचा शेवटचा भाग (उपनिषदें), ३९ प्रत्यय=अनुभव, खातरी. ४०. या समश्लोकी टीकेचा कर्ता माहीत नाहीं.

१. वानी=वर्णन करी. २. भेद=शिपाई. ३. सुमन=फूल. ४. अंगना=स्त्री. ५. मृषा=खोटें.

विसंबे चि ना सर्वथा नाममाळा । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ ६ ॥
नका यौग मांडूं नका प्राण कोंडूं । नका द्रव्य दारा घरें भोग सोडूं
नका कष्टुनी पर्वताग्रीं तपाला । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ ७ ॥
वधू गौतमाची पतीशापडोहीं । बुडाली अथांवी शिळारूप होई
पदीं उद्धरी जो विरिंच्यात्मजेला । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ ८ ॥
रघूनाथकार्जीं झिजे देह ज्याचा । न त्या प्राप्त बोलों शके वेदवाचा
जटायू विमानीं मुखीं बैसवीला । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ ९ ॥
फळें भिल्लणी वेंचितां गात ओवी । जिभे गोड तें राघवालागिं ठेवी
तिच्या आवडीलागिं भक्षी भुकेला । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ १० ॥
प्रतापें जळीं नाम तारी शिळेतें । रणीं भीडतां पेश गोळांगुळांतें
नसे ताप ज्याला रुचे नाममाळा । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ ११ ॥
असा निश्चयें वामनें या मनाला । सुखप्राप्तिलागीं असा बोध केला
म्हणूनी तुम्हां प्रार्थितों भाविकांला । मुखीं रामचंद्र स्मरा वेळवेळा ॥ १२ ॥

इति श्रीवामनबोध संपूर्ण.

वामनकृत स्फुट श्लोक.

वदे शुकाचार्य परिक्षितीतें । कीं धन्य राया करिती क्षितीतें[10]
श्रीमूर्ति जे ब्रह्मसुखानुभूती । ती भोंवत्या खेळति त्या विभूती ॥ १ ॥
कलियुगीं जरि कृष्णकथारती । तरि नव्हे भवकंटक थारती
जित चि मुक्ति तरी पदिं थारसी । जरि नरा रमशील कथारसीं ॥ २ ॥
रति धरा हरिची बहु तीव्र जी । हरि असे तुमचा मति ती व्रजीं
हरि रुचे स्मरतां बरवा मना । करि दया कनकांबर वामना ॥ ३ ॥

अनंतसुत-मुद्गलकृत
रुक्मिणी-स्वयंवर.[13]

केला प्रश्न परिक्षिती-क्षितिपती योगींद्र शूका प्रती ।
श्रीकृष्णें भिमकात्मजा-हरण हें केलें कथीजे स्थिती ॥
देखोनी दुतप्रश्न आदर मुखें बोले महा-कौतुकें ।
उल्हासें मग भूपती प्रति मुनी सांगे महाकौतुकें ॥ १ ॥

---

६. याग=यज्ञ. ७. गौतमाची वधू=अहल्या. ८. विरिंच्यात्मजा=ब्रह्मदेवाची कन्या. ९. गोलांगुल=वानर. १०. क्षिति=पृथ्वी. ११. रति=आवड. १२. कनकांबर=पीतांबरधारी कृष्ण. १३. हें प्रकरण व याचे पूर्वीचें प्रकरण रा० रा० रामजी धोंडजी खानोलकर मेडिकल चार्ज नेटिवट्रुप्स महिदपूर यांनीं पाठविलीं.

येवोनी नट नृत्य तो करि सभे श्रीकृष्णकीर्ती ठसा ।
ऐकोनी भिमकात्मजा लय धरी त्या श्रीहरी-डोळसा ॥
पाहे चंचळ विव्हळा बहु असे राजा विचारी मनीं ।
श्रीकृष्णा सगुणा दिली परम हे संकल्प केला मनीं ॥ ५ ॥
राजाचे वचनोत्तरें खवळला रुक्मा कुपुत्रू कसा ।
कृष्णा गोवळ आत्मजासि भिमकी पित्रार्थ ह्या कायसा ॥
चैद्यीं[१४] नेमिलि रुक्मिणी परम ते खेदासि ते पावली ।
कृष्णासी मग पत्रिका द्विजवरा-हातीं तया धाडिली ॥ ३ ॥
श्रीकृष्णा मनमोहना निधिगुणा निर्गुण गूणातिता ।
भक्तोद्धारकरा कृपा हरि हरा दीनोद्धरा अच्युता ॥
पत्नी केसरिची तियेसि करिती जंबूक नांवे वरा ।
ये काळीं जरि पावसी नरहरी कीर्ती तुझी दुर्धरा ॥ ४ ॥
श्रीकांतें मग वाचुनी बहुश्रुती संतोष तो मानिला ।
वारू[१७] जुंपुनि स्यंदना द्विजवरा आरूढ तो जाहला ॥
कौंडण्यपुर पावला हरि त्वरें बाहेरि तो राहिला ।
ऐकोनी बळराम सैन्य सबळें कृष्णाप्रती पावला ॥ ५ ॥
चैद्यासी सह मागधादि प्रमुखें सैन्यें दळें चालिलें ।
कौंडण्याधिपती तयास नृपती येवोनियां भेटले ॥
सन्मानें करुनी तयांसि नमुनी जानीवसा आणिलें ।
आले ऐकुनि रामकृष्ण नृपती धांवोनि आलिंगिले ॥ ६ ॥
राजा तो सुख मानुनी मग म्हणे जानीवसा येइजे ।
बोले कृष्ण फुका विरोध स्थळ हें अंबालयीं देइजे ॥
जाणोनी मनिंचे तदां बहु बरें मानोनियां भीमकें ।
अंबेच्या निज स्थानकीं हलहरी नेले महा कौतुकें ॥ ७ ॥
बोले शुद्धमती नृपासि पुढती न्या रुक्मिणी अंबिके ।
तो पुत्र श्रवणांतरीं दचकला हें तो दिसेना निकें ॥
श्रीकृष्णू कपटी सुशक्तिसदनीं तो ते स्थळीं राहिला ।
ऐसा भ्याड बहू म्हणोनि भिमकें धिःकारुनी टाकिला ॥ ८ ॥

१४ चैद्य=चेदि देशाचा राजा शिशुपाल. १५. केसरी=सिंह. १६. जंबूक=कोल्हा. १७. वारू=घोडा. १८. स्यंदन=रथ. १९. मागध=मगधदेशाचा राजा जरासंध. २०. जानीवसा=वऱ्हाडी उतरण्याची जागा. २१. हल=बलराम. २२. शुद्धमती=रुक्मिणीच्या आईचें नांव. २३. सुशक्तिसदन=देवीचें आलय.

धर्मीं खोचुनि रुक्मया मग म्हणे मी तों न मानीं असें ।
आतां येतिल रामकृष्ण समरीं लावीन त्यांला पिसें[२४] ॥
ऐसें बोलुनि रुक्मया भगिनिसी मेलें त्वरें अंबिके ।
होतां दर्शन स्पर्शनें भिमकिसी माळा दिली कौतुकें ॥ ९ ॥
उल्हासें मिघतां पुढें यदुपती न्याहाळिला सत्वरी ।
दृष्टी देखुनि घाबरा निजकरीं माळा त्वरें सांवरी ॥
वीरांचा अभिमान मोह निरसे झुंझोनियां सोडिला ।
वैदर्भी[२५] रथि वाहुनी नरहरी रामा प्रती पावला ॥ १० ॥
होती सावध पाहती भिमकिसी तों ना दिसे पैं विरां ।
हाका देउनि चालिले गवसिती श्रीकृष्णदामोदरा ॥
दोनी ते दळभार संगरिं महा संघट्टणीं भीडले ।
श्रीरामें हलें[२६] घेउनी धिर विरा घायातळीं आणिलें ॥ ११ ॥
घेवोनी हल चालिला तंव जरा-संधू पुढें सूदला ।
तो वांटा म्हण आपुला म्हणुनियां युद्धा पुढें राहिला ॥
पाहे सैन्य सभोंवतें हलधरें खंडोनियां पाडिलें ।
दृष्टी बुद्धि विचारुनी मग जॆरें[२७] गंतव्य आरंभिलें ॥ १२ ॥
वैदर्भीप्रति पावला तंव शिशूपाळापुढें देखिलें ।
त्यातें घेउनि मागधें निजदळें चैद्यापुरा पावलें ॥
रुक्मीया श्रुत होउनी मग तया क्रोधाग्नि तो जाहला ।
रागें नीकट चालिला हलहरी जेथें असे राहिला ॥ १३ ॥
शस्त्रास्त्रीं वरुषे तया मग हरी सन्नीध तो भीडला ।
बाणें वर्षत पावला निज हरी देखोनियां भूलला ॥
सर्वस्वें वुसरा करोनि धरिला वीटंबिला बांधिला ।
देखोनी दिनरूप राय बळिनें सोडोनियां दीधला ॥ १४ ॥
गेला आपण भोजकोट-नगरा वस्तीस तो राहिला ।
ते वेळीं भिमकें मनीं निजसुखें कृष्णासि तो भेटला ॥
लग्नासी मुळ माधवें यदुविरें जागा मिका मेमिला ।
बोलावूं त्वरि द्वारकादिकरुनी आणावया धाडिला ॥ १५ ॥
येतां भूपवरें तयासि गजरें घोषें बहू आणिकें ।
वाद्यांचे गजरें स्वयंवर निकें मेलें महा कौतुकें ॥

२४. पिसें=वेड. २५. वैदर्भी=विदर्भ देशाचा राजा भीम याची कन्या रुक्मिणी. २६. हल=नागर. २७. जॆरें=जरासंधानें.

आज्ञा घेउनि श्रीहरी भिमकिसी नेलें त्वरें द्वारका ।
ऐसें येउनि द्वारके तंव हरी सिंहासनीं बैसका ॥ १६ ॥
बैमांकीं भिमकात्मजा मुनिजना देखोनि संतोषला ।
ते काळीं हरिनें तदां सकळिकां सन्मान तो दीधला ॥
आनंतू सुतमुद्गलू मग मनीं देखोनि संतोषला ।
ऐशी रुक्मिणिचीस्वयंवर-कथा अष्टादशा नेमिला ॥ १७ ॥
कथा संपली येथुनी सैंवराची । कथा जाण तूं वाक्य दिव्यांबराची ॥
सकाळीं पढे त्यासि मुक्तीसि ठावो । सुखें संपदा नांदती पुत्र रावो ॥ १८ ॥

इति श्री-रुक्मिणीस्वयंवर समाप्त.

देवनाथकृत कृष्णजन्म.

श्लोक—भूभार फार चि विकाररहीत त्याला ।
घे अमृताशनि समागमि त्या पित्याला ॥
गेला शरण विधि तो अविधीविनाशा ।
जो दीनवत्सल प्रभू पुरवी मनाशा ॥ १ ॥

दिंडी—नीवेदिलें सकळ ही वृत्त देवराया ।
प्रार्थियेलें अजास दुष्टकुळा हराया ॥
तों ऐकती ध्वनि अकल्पित सूर कानीं ।
जो बोलिजे विभु जगत्रयपालकांनीं ॥ २ ॥

श्लोक—मी आवतरेन यदुच्या कुळीं तसा रे ।
सारे तुम्ही सुर हिं यादव व्हा पसारे ॥
मारूनि दुष्ट करूं पालन सज्जनाचें ।
हें ऐकतां सुरसमुच्चय सज्ज नाचे ॥ ३ ॥
विदर्भाचे वंशीं जगजननि लावण्यभरणी ।
अजन्मा ये जन्मा यदुकुळिं च भूभारहरणी ॥
जया गाती वेद श्रुति कवि हिं व्यासादि सुरसा ।
हरीची ते लीला श्रवणिं स्थिर होवोनि परिसा ॥ ४ ॥
उग्रसेनतनया अजि देवकी । नेमिला वर तिये वसुदेव कीं ॥
ओहेरें मिरविती रथ-यीनीं । कंस सारथि वरात-प्रयाणीं ॥ ५ ॥
दिंडी-महोत्साहें मिरवितां वधुवरां या । थोर पोटीं स्वानंद कंस-राया ॥

---

२८ बामांकीं=डाव्या मांडीवर. * हें प्रकरण रा० रा० रामजी धोंडजी खानोलकर यांनीं पाठविलें. २९ ओहेरें=वधुवरें. ३० याम=वहम.

रथीं आपण सारथी जाहलासे। करी कौतुकालागि मन उल्हासे ॥ ६ ॥
शैलशिखरीं आदळे वज्र जैसें। तये समयीं जाहलें तया तैसें ॥
देवकीचा सूत आठवा चि कंसा। तुझ्या प्राणातें हरिल जाण ऐसा ॥७॥
वदे ऐशी अंबरीं[11] देववाणी। ऐकतां ची दचकला कंस कानीं ॥
म्हणे कैंची भगिनि हे मृत्युखाणी। रथाखालीं पाडीलि धरुनि वेणी ॥८॥
वधूं ईतें म्हणउनी हेत स्वमनीं। उभा ठाके खळ शस्त्र धरुनि पाणी ॥
घाबरी ते सुंदरी अश्रु नयनीं। वदे भावा तेधवां दीन वचनीं ॥ ९ ॥
काय कारण बा तुज वध कराया। काय केला अन्याय बंधुराया ॥
बहुत होती मजवरी तुझी माया। कशी निष्ठुरता आजि आलि हृदया ॥१०॥
माय मारी बाळासि जरी हातें। कोण त्यातें मग वांचवूं पहातें ॥
कोण त्राता तुजवीण सांग मातें। बंधुराया दे प्राणदान मातें ॥ ११ ॥

श्लोक—बहू प्रार्थिजे ते हरी लागिं माया। परी हिंसका लागिं नाये चि माया ॥
करीं खैड्ग घे नागवें मारण्यातें। म्हणे मृत्युच्या ह्या वधूं कारणातें ॥१२॥
वसूदेव बोले धरोनी करा या। स्त्रिहत्या कशी आदरीली कराया ॥
सुजाणा तुझा सांग हेतू कसाहे। महा पाप तूं जाणसी ना कसा हें ॥१३॥
वदे यास तो स्वामि दैत्यादिकांचा। इये पासुनी मृत्यु अस्मादिकांचा ॥
इचा आठवा पुत्र जो सत्य वाचा। करी घात तो आमुचीया जिवाचा ॥१४॥

दिंडी—ऐकोनी वसुदेव तया बोले। तुला अर्पीन होतील इला बाळें ॥
नव्हे वाणी असत्य कदां काळें। सोडिं देईं जिवदान वेल्हाळे ॥ १५ ॥
उभयतां त्या मग ठेवि बंदिशाळे। रक्षणातें मग बैसवि दैत्यपाळें ॥
प्रथम झाला तिस पुत्र तये वेळे। दिला कंसा नेऊनि शीघ्र काळें ॥ १६ ॥

ओवी—रायें बाळ पाहोनि नयनीं। दया उपजली अंतःकरणीं
म्हणे मृत्यु यापासोनी। अम्हां लागोनी नसे चीं ॥ १७ ॥
निःकारण कां वधावा। ऐसें विचारूनी तेधवां ॥
कंस म्हणे बा वसुदेवा। बाळ न्यावा निजठायां ॥ १८ ॥
वसुदेवें उचलोनी बाळा तया। आश्चर्य मानितसे हृदया ॥
म्हणे आजी वाटपाडिया। कैशी दया उपजली ॥ १९ ॥
बाळ घेवोनी देवकीरमण। बंदिशाळे आला न लागतां क्षण ॥
इकडे कंस-सभेलागुन। ब्रह्मनंदनैं पातला ॥ २० ॥
कंसरायें देवऋषी। बैसविला सन्मानेशीं ॥
करोनि पाद्यार्घ्याचमनासी। षोडशोपचारेंशीं पूजिला ॥ २१ ॥

---

११ अंबर=आकाश. १२ खड्ग=तरवार. १३ पाळें=समुदाय. १४ ब्रह्मनंदन=नारद.

श्लोक—ऋषिवर मग बोले सत्य हे चूक राया ।
वसुंतें[35] अरि[36] प्रवर्ते कोण घाता कराया ॥
न कळुनि सुत त्याचा त्यासि दीला कसा रे ।
विधिसुत[37] वदताहे मारिं हे तोकें[38] सारे ॥ २२ ॥
गेला असें वदुनि तो हितशत्रु साचा ।
मानूनि कंस करि घात तसा च सांचा ॥
जों सातवा धरित भूधर[39] गर्भ ठाणें ।
तों देवकीस वरिती विरश्री-उठाणें ॥ २३ ॥

छंद-गर्भा आये फणीपाळ[40] । भयी देवकी खुशीयाल ॥
बडी आंखियां भई लाल । मगनमस्त हालमों ॥ २४ ॥
भरी खाशी ललकार । मुसल नांगर हतीयार ॥
लावूं दैत्यनको मार । करूं ठार पलखमों ॥ २५ ॥
बीरबानीं बजे चंग । बसुदेव भया दंग ॥
कहे कोन भया रंग । थरक अंग कांपता ॥ २६ ॥
कभूं जाने रक्षपाल । अभी होवेंगा जंजाल ॥
लाज राखो भूपाल । भूवनपाल नाथजी ॥ २७ ॥

ओंवी—असो सात मास झालिया । जे हरीची निज योगमाया ॥
निज सत्ते सांगे तया । काढोनि नेईजे गर्भासी ॥ २८ ॥
गर्भ नेवोनी ते अवसरीं । घातला रोहिणीचे[41] उदरीं ॥
सप्तमासिका गर्भांतरीं । देखोनि घाबरी झाली ते ॥ २९ ॥
भ्रतार नसतां सन्निधानीं । नवल परी गर्भाधानीं ॥
तंव वदली आकाशवाणी । चिंता रोहिणी करूं नको ॥ ३० ॥
हा वसुदेवाचा गर्भ देख । पुत्र होईल दैत्यांतक ॥
ऐसें ऐकतां सम्यक[42] । जाहला हरिखें[43] रोहिणीतें ॥ ३१ ॥
सिंहावलोकनें तत्वतां । श्रोतीं परिसिजे मागील कथा ॥
सातव्या गर्भाची अवस्था । झाली तत्वतां ऐशा परी ॥ ३२ ॥
गर्भ गळतांची वार्ता । दूतीं निवेदिली मथुरानाथा ॥
कंस म्हणे सर्वथैता । जपा आतां आठव्यातें ॥ ३३ ॥
आठवा हा मोक्षदायक । म्हणोनि कंसासी बैसला धाक ॥

---

३५ वसुंत=आठांत. ३६ अरि=शत्रु. ३७ विधिसुत=नारद. ३८ तोक=बालक. ३९ भूधर=शेष. ४० फणीपाळ=शेष. ४१ रोहिणी=वसुदेवाची दुसरी बायको. ४२ सम्यक्=चांगलें. ४३ हरिख=हर्ष (आनंद).

अट्टहासें करोनि हाक । दूतांसि देख सांगतसे ॥ ३४ ॥

दिंडी--आठव्याचा आठव बरा ठेवा । पूर्ण लक्षा तो आळसा न ठेवा ॥
मला गमला माझा च मोक्ष-ठेवा । रूचत नाहीं उपभोग दुजा ठेवा ॥३५॥
आठव्यानें व्यापिल्या दिशा दाही । दिसे त्यातें बाह्य अंतरीं ही ॥
कोण त्याचा तो योग असा पाहे । वर्णिती त्या भाग्यासि पार नाहीं ॥३६॥
असो ऐसा लागला छंद कैसा । पुढें झाला वृत्तांत कसा परीसा ॥
दीनबंधू त्या पयोनिधीं-वासा । दया आली योजिला योग कैसा ॥ ३७ ॥
परित्रा[४४]णाय साधुच्या उभारा । धरी निवटाया सर्व भुमीभारा ॥
बंदिशाळे त्या तया दिनोद्धारा । घडे येणें त्रिभुवन सुकूमारा ॥ ३८ ॥

श्लोक--अज अजित अजन्मा जन्म घेऊं पहातो ।
प्रगट तिज पुढारीं अष्टवर्षी पहा तो ॥
चतुर्भुज करिं चारी आयुधें शोभती तें ।
निरखुनी मनिं देवा देवकी तोषली ते ॥ ३९ ॥

उभा जो प्रभू त्या जगत्कारणातें । रमावल्लभू दुःख संहारणातें ॥
नमूनी सती पा[४५]दपद्मा वरीते । वदे देवदेवा तया सुंदरी ते ॥ ४० ॥
कृपाळा प्रभू हे घनश्याम-वर्णी । तनू चित्प्रभा भा अशी कोण वर्णी ॥
फणी शीणला वेद मौनावलेती । महत्भाग्य मीं देखिलीं पावलें तीं ॥४१॥
कृपाळा स्मरे नेम पूर्वील साचा । नसावा कदां योग हा आळसाचा ॥
किती भोगिजे ही अशी बंदिशाळा। त्वरें बाळ हो तोडिं काळा विशाळा॥४२॥
पदें श्रीहरी बाळ होतों कुळातें । त्वरें नेउनी घालिजे गोकुळातें ॥
दिसां थोडक्या बंदिशाळा तुटावी । अशी नेमिली चित्तिं चिंता तुटावी ॥४३॥
वदोनी असें सांडिली ती अहंता । त्वरें बाळ होतो प्रभू कंसहंता ॥
इला वाटलें मद्‌दर्दी पूर्ण जन्मा। प्रभू जाहला बाळ कीं हा अजन्मा ॥४४॥

रघुविर जनकानें मारिला तो च मास ।
परि दिन अजि पूर्णा वृद्धि जे ये तमास ॥
तिथि तरि व[४६]सु जाणा काळ वर्षाऋतू कां ।
यदु-कुळ-कुळदीपा जाहला जन्म तोका ॥ ४५ ॥
ते मध्य शा[४७]र्वरि वासर सौ[४८]म्य जाणा ।
संयुक्त रोहिणि शि[४९]शुत्व घडे किं जाणा ॥
होतां किशो[५०]रें सुर तोष करी तनाना ।

४४ परित्राण=रक्षण. ४५ पादपद्म=पदकमल. ४६ वसुतिथि=अष्टमी. ४७ शार्वरी=रात्र. ४८ सौम्यवासर=बुधवार. ४९ शिशुत्व=बाळपण. ५० किशोर=बालक.

त्या दुंदुभी सहित वाजति वाद्य नाना ॥ ४६ ॥

दिंडी—विमानांची जाहली नभीं दाटी । सुरानंदे वर्षती सुमनवृष्टी ॥
बिधीआदी अमरेंद्र धूर्जटी । बंदिशाळे पातले देव कोटी ॥ ४७ ॥
मित्रपुत्रादी आपणास तीतें । प्रदक्षोनी आदरी स्तुतीतें ॥
असें देखोनी हास्य किजे नाथें । नमुनि गेले ते आलिया सुपंथें ॥ ४८॥
दिशा व्यापीत तनू दीप्ति ज्याची । अशी पाहोनी मूर्ति श्रीअजाची ॥
हर्षवृत्ति सुर शेषतनू ज्याची । परी चित्तीं चिंता हि बहू ज्याची ॥ ४९ ॥
बहू सुंदर जाहलीं सहा बाळें । वधीयेलीं या दुष्ट कंस-काळें ॥
कोटि भानूचें तेज नखीं लोळे । असें लाभे निववील कसे डोळे ॥ ५० ॥

श्लोक—वदे देवकी आपुल्या वल्लभातें । त्वरें गोकुळा न्या रमावल्लभातें ॥
म्हणे तो तितें जागिजे द्वारपाळीं । कपाटें दृढें दुष्ट मोठे कपाळी ॥ ५१ ॥
असो लाज हे त्या जगत्पाळकास । वदोनी असें घे त्वरें बाळकास ॥
हृदीं लाविला तो शिशू चक्रपाणी । तयीं लोटिलें लोचनालागिं पाणी ॥५२॥

पद—भाग्यहीन मी देवकि वदली विनवी वसुदेवा ।
निर्दय हृदयीं उचलुनी नेतां कसे देवदेवा हो ॥ धृ० ॥
सजल सघन घन गगनीं वळला वर्षत सुकाळीं ।
घोर शार्वरी आज भासते काळासम काळी ॥
सदय मृदु अति हृदय कठिण का मातें दुःखाळीं ।
लोटुनि नेतां चिद्रव जो शिशु हा ये काळीं हो ॥ १ ॥ निर्दय०॥
सहा मारिलीं बाळें कंसें सातवें गळालें ।
आठवा हा तुम्ही नेतसां मन का हो चळलें ॥
घाबरला जिव निघूं पाहतो कर पद हे गळले ।
जन्मांतरिंचें कोण पाप तें नकळे हें फळलें हो ॥ २ ॥ निर्दय०॥
स्नेहभरें मीं स्नेहें नाहीं जाउळ माखियलें ।
पायांवरि घेउनी कुमारा नाहीं न्हाणियलें ॥
नाहीं दिधली घुँटी स्वहस्तें नाहीं पाजियलें ।
कुळिचें दैवत त्यातें नाहीं सटवीशीं पुजिलें हो ॥ ३ ॥ निर्दय०॥
कठिण केलें मन वसुदेवें गमली सीमा या ।
मुक्त कपाटें झालीं घेउनि निघतां अमाया ॥
देवनाथप्रभुची हे ऐशी अति दुर्धर माया ।

---

५१ सुमन=फूल. ५२ शिशु=बालक. ५३ लोचन=डोळे. ५४ स्नेह=तेल. ५५ घुटी=बाळकडू.

स्रवती लोचनीं जीवनबिंदु ती खेद करी माया ॥४॥ निर्दय० ॥५३॥

श्लोक—तुटे शृंखळा मुक्त झालीं कपाटें । तया द्वारपाळांचिया नेत्र पाटें ॥
सुखें + × × माजि निद्रा कडाडा । पिता पुत्र घेवोनि जातो धडाडा ॥५४॥

सवाईग्वालेरी–मेहू गडाड गडाड बरात्वत बूंद बडी गहरी टपके ॥
आज रात अंधारी परि नहीं सूजत जात चलो पगके टपके ॥
फणिराज करे फणछाय तनू प्रभू छाति लगाय रह्यो चुपके ॥
चल ठाड रह्यो तटपे जमुना जल जात चढ्यो लैहरी लबके ॥५५॥

श्लोक–शिरीं घे वसूदेव त्रैलोक्यराया । यमूना चढे पादरेंणू वराया ॥
पदें स्पर्शतां भाग तो वेगळाला । त्वरें देव घेवोनि ये गोकुळाला ॥५६॥
यशोदेसि ते जाहली योग माया । तिनें लाविले लोक निद्रे रमाया ॥
पहा ते कशी नंदपत्नी सुदैवा । सुता घेत ठेवी वसूदेव देवा ॥ ५७ ॥
वसूदेव घे ते त्वरें मायराणी । पुन्हां पातला तो तया दुःखखाणी ॥
कपाटें तशीं जागती द्वारपाळी । पदीं शृंखळा दैव ठोकी कपाळीं ॥५८॥

ओवी—आनकदुंदुभीसि ते क्षणीं । कैसें वाटलें अंतःकरणीं ॥
कीं अमृतकुंभ ओलांडोनी । कांजी वदनीं घातली ॥ ५९ ॥
सुधापालटें घेतली कांजी । कल्पवृक्ष देवोनि घेतली भाजी ॥
वसुदेव तैसा झाला राजी । समयो पाजी म्हणोनियां ॥ ६० ॥

श्लोक–करीं देवकीच्या त्वरें दे तिला हो । अटाहास्य ते घेतसे शोकलाहो ॥
दुतीं जाणवीलें तया कंस-राया । उठे तो उतावीळ घाता कराया ॥६१॥
तिला दे म्हणे बाळ जैं त्रीदशारी । वदे ते नव्हे पुत्र तो हे कुमारी ॥
दयाळा तुझा क्रोध चित्तीं निवारीं । करीं कन्यकेचें च घे दैनवारी ॥६२॥
न मानी च तो लोटुनीयां पुशिळे । पदीं गोवसोनी आपटावी च शिळे ॥
तदा निष्टुनी जाय ते अंबरीं[62] हो । खळालागिं बोलावया आदरी हो ॥६३
वदे ती तया श्रीहरी जो अकर्ता । वसे भूवरी तो तुझा घात-कर्ता ॥
स्वयें गुप्त ते बोल ऐके उगा हा । अधोमूख तो पातला नीज गेहा ॥६४॥

ओवी—इकडे गोकुळीं नंद-सदनीं । यशोदा जागत जयीं ते क्षणीं ॥
पुढें सुकुमार कैवल्य-दानी । पुत्र नेटका देखिला ॥ ६५ ॥
जवळी आल्या परिचारिका । तिहीं देखिलें बाळका ॥
हर्षयुक्त गेल्या सुमुखा । नंदासि देखा सांगावया ॥ ६६

---

५६ जीवनबिंदु=पाण्याचे थेंब. ५७ लहरी=लाटा. ५८ रेणू=धूळ. ५९ आनकदुंदुभि=वसुदेव. ६० सुधापालट=अमृताच्या मोबदला. ६१ दानवारी=कृष्णादामोदर. ६२ अंबरीं=आकाशांत. ६३ कैवल्य=मोक्ष.

नंदें उत्साहभरित मनें । उभविलीं गुढिया तोरणें ।
गोभूहिरण्यरत्न-दानें । द्विजां अपार दीधलीं ॥ ६७ ॥

छंद

अंगनांचे थवे दाट । आले ब्राह्मणांचे थाट ॥
वाद्य वाजती संघाट । नादें कौंष्ठ घूमती ॥ ६८ ॥

लटक चाल ॥ बजे सनई घनघोर । नगारनकी लगे शोर ॥
बाजे कर्णा बंभोर । दिसों[६५] नाद घूमती ॥ ६९ ॥
ढोल नंतर दुताल । बजे मृदंग और ताल ॥
बीना चपल करताल । अजब ख्याल सुनावे ॥ ७० ॥
झनक झांज झणत्कार । गुनी गावे ललकार ॥
सारमंडल सीतार । सारंगी भी वाजती ॥ ७१ ॥
मेपुरी और मोरचंग । घडियाल बजे दंग ॥
घनखुब मचा रंग । नंदद्वार सुघडी ॥ ७२ ॥
छुटे तोफां गरनाल । फडकबान सुतरनाल ॥
सभा सब हि भई लाल । गुलाल बुका मार है ॥ ७३ ॥
थरक पात्रा तत्कार । भये ठाडे चोपदार ।
खूब भरते ललकार । अजब भाग नंदका ॥ ७४ ॥
देवनाथप्रभु बिशाल । भयो नंदजीको बाळ ॥
दुष्ट दैत्यनकू काल । सुष्टुपाल दासकू ॥ ७५ ॥

श्लोक–असो ये रिती पूर्ण उत्साह होतो । तदा नंदराणीपुढें श्रीहरी तो ॥
कशी लेइली सर्व अंगास न्हाणी । मधें शोभली वेष्टिता अंगनानीं ॥७६॥
करें घे बरें बाळ पायांवरी ते । तदा त्यास न्हाणावया आदरीते ॥
भरी भक्तिगंगाळि ते प्रेमपाणी । स्नेहें माखिला तो शिशू चक्रपाणी ॥७७॥

पद.

न्हाणी हरीतें सप्रेम नंदराणी । खाणी तिच्या भाग्याचि कोण वाणी हो॥धृ०॥
ज्याच्या स्नेहें देहभावा केले परते । ज्याच्या स्नेहें जाळीलीं सर्व दुरितें ॥
ज्याच्या स्नेहें सायुज्य–सौख्य भरितें । स्नेहें त्याचें जाळमाखी करि ते हो ॥ १॥
गंगा जन्मे ज्याचिया चरण-कमळीं । त्यावरी पाणी घालीती हस्तकमळीं ॥
ब्रह्मादिक वंदिती पदरजधूळी । पदींची ती घेवोनि लावी भाळीं हो ॥ २ ॥
देवनाथप्रभु अंबर या विश्वा कीं । अंग त्याचें पुसोनि वस्त्रें झांकी ॥
सर्वात्मा जो व्यापक अणूरेणु कीं । मुख-अनिळें तयाचे कर्ण फुंकी हो ॥३॥७८॥

६४ काष्ठ=दिशा. ६५ दिसों=दिशा. ६६ भाग=दैव. ६७ दुरितें=पापें. ६८ अनिल=वारा.

घनाक्षरी

अंतःकरणाचे डोल्हारीं । आत्मा निजविला श्रीहरी ।
मनोमय लाउनी दोरी । ते सुंदरी हालवी ॥ ७० ॥
जन्मा आला येणें रीती । लीलाअवतारी श्रीपती ।
पुढें बाळलीला प्रीती । सादर श्रोतीं परिसिजे ॥ ८० ॥
देवनाथ-प्रभूची लीळा । अजन्मजन्माचा सोहळा ।
वर्णितां तो सिद्धि नेला । श्रीगुरुनाथ दयाळें ॥ ८१ ॥

इति श्रीकृष्णजन्म संपूर्ण.

गोसाविनंदन-कृत रेणुकाष्टक.

अंबे महात्रिपुर भैरव आदिमाय । दारिद्र्यदुःखभय हारुनि दावि पाय ॥
तूझा अगाध महिमा वदती पुराणीं । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ १ ॥
आतां क्षमा करिं शिवे अपराध माझा । मीं मूढ केवळ असें परि दास तूझा ॥
तूं सोडिसील मजला क्षणि हो निदानीं । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ २ ॥
लज्जा समस्त तुजला मज्ञ बाळकाची । तूं माउली अतिशयें कणवाळु साची ॥
व्हावें प्रसन्न करुणा परिसोनि कानीं । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ ३ ॥
तूं धन्य या त्रिभुवनांत समर्थ कैशी । धाकें तुझ्या पळ सुटे रिपु-दानवांसी ॥
येती पुजेसि सुर बैसुनियां विमानीं । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ ४ ॥
निष्ठूरता मनिं जरी धरशील आई । रक्षील कोण मज सांग उपाय कांहीं ॥
तूझा चि आश्रय असे जाणिं सत्य मानीं । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ ५ ॥
नेणें पदार्थ तुजवांचुनि अन्य कांहीं । तूं मायबाप अवघें गणगोत पाहीं ॥
आणीक देव दुसरा हृदयांत नाणीं । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ ६ ॥
हें चालिलें वय वृथा भुललों प्रपंचीं । तेणें करोनि स्थिरता न घडे मनाची ॥
दुःखार्णवांत बुडतों धरिं शीघ्र पाणी । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ ७ ॥
जाळीतसे मज चि हा भव-ताप आंगीं । त्याचें निवारण करीं मज भेट वेगीं ॥
आनंदसिंधु-लहरीगुण कोण वर्णी । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ ८ ॥
जैसें कळेल तुजलागुनि पाळिं तैसें । मीं प्रार्थितों सकळ शास्त्र निदान ऐसें ॥
गोसाविनंदन म्हणे मज लाविं ध्यानीं । श्रीरेणुके भगवती वरदे भवानी ॥ ९ ॥

गोसावीनंदनकृत ध्यान.

जयजय मंगळमूर्ति गजानन । चंचल कर्णद्वय फाणि-भूषण । झरत कपोल

---

६९ हें प्रकरण ही रा० रा० रामजी धोंडजी खानोलकर यांनीं च पाठविलें. ७० कण-वाळू=दयाळू, ७१ पाणी=हात.. ७२ हें व याचे पुढचीं दोन प्रकरणें रा० रा० खानोलकर यांनीं च पाठविलीं.

सुगंधित अलिंगण । लड्डुप्रियतम धूमितलोचन । हार मुकुटमणि–मंडित कंकण ।

रक्तांबरधर सिंदुर-धारण । सिद्धि-विनायक संकट-नाशन । विघ्नांतक कलि-कल्मष भंजन । देतो विद्या संपत मति धन । ऐसा तो गणराज दयाघन । स्वानंदें करि थैं थैं नृत्य । धमकति धमकति झंझं झंमकति । सुस्वर मृदंग वीणा–वादन । शंकित नारद तुंबर गायन । ब्रह्मा हरिहर सुरवर तल्लिन । शरणागत गोसावी–नंदन । जयजय मंगलमूर्ति गजानन ॥ १ ॥

जयजय सांब सदाशिव शंकर । विश्वंभर जय करूणासागर । नीलग्रीव शशी- धर–शेखर । सर्पाभरणीं जटिल उमावर । त्र्यंबक त्रिपुरांतक भव–संहर । स्मरहर गंगाधर विश्वेश्वर । पशुपति भोलानाथ परात्पर । लीला धन्य अगाध अगोचर । कांपे काळ जया थर थर थरं । इंद्रादि सुर सेवासादर । भूताधिपति वृषभारूढ सुंदर । भं भं भं शंखाचे सुस्वर । वाजे डुग डुग डमरू प्रियंकर । गर्जे त्रिभुवन हर हर हर । गोसावीनंदनाप्रियकर । जय जय सांब सदाशिव शंकर ॥ २ ॥

जय जय माते आदि भवानी । पावे भक्तां निज निर्वाणीं । त्रिभुवन अवघें सूझे ध्यानीं । महिमा अद्भुत वेद–पुराणीं । शेष सहस्र मुखें गुण वर्णी । केवळ लावण्याची खाणी । तानवडें मणिमंडित कर्णीं । नाकीं मुक्ताफळ शिरीं वेणी । पीतांबर कटीं त्रिशूळ पाणी । शोभे नानारत्नाभरणीं । तेजःपुंजें लोपे धरणी । अगाध जगदंबेची करणी । आरूढ सिंहावर ते जननी । हुंकारें रूप पडती धरणी । शुंभनिशुंभनृपनिर्दळणी । महिषासुर मर्दिला चरणीं । ब्रह्मा हरि हर पूजिति सुमनीं । गोसावीनंदन तुझिये ध्यानीं । स्मरा स्मरा ते आदिभवानी । जय जय माते आदिभवानी ॥ ३ ॥

जय जय राघव रविकुल-मंडन । राम अयोध्याधिप मुनिरंजन । दशरथसुत नृप धर्मपरायण । ताटिकांत अहल्योद्धारण । विश्वामित्र-ऋषिमखरक्षण[७३] । विशाल त्र्यंबक-कार्मुकभंजन[७४] । सीता-वल्लभ वाळी-मर्दन । पवनात्मजाप्रिय सागर-बंधन । चाप ठणत्कारूनि ठण ठण । रामाचे शर सूटति सण सण । तेथें राक्षस पडती दण दण । मारूनि लंका-नायक रावण । राज्यीं स्थापुनि भक्त बिभीषण । नाम- स्मरणें गर्जे त्रिभुवन । सीताकांत-नामस्मरण । शरणागत गोसावीनंदन । जय जय राघव रविकुलमंडन ॥ ४ ॥

जय जय गोपी-रमण मुरारी । गोकुळपति पीतांबरधारी । सुंदर यमुना-कुंजवि हारी । मुरलीधर मनमोहन शौरी । स्मरतां सकळ हि दोष निवारी । निजभक्तां- चा जो कैवारी । पतीत दीन अनाथा तारी । उत्तम अधम कदां न विचारी ।

---

७३ मख=यज्ञ. ७४ कार्मुक–धनुष्य.

केवळ ब्रह्म सदाविकारी । कालियमर्दन कंस-विदारी । देवकीवसुदेवबंध निवारी । स्मरा स्मरा तो कृष्ण मुरारी । शरणागत गोसावी-नंदन तारी । जय जय गोपी-रमण मुरारी ॥ ५ ॥

समाप्त.

मालोनाथकृत-नाथनामावलि.

गुणातीत अव्यक्त विद्या-विलासी । मुळारंभ आरंभ ऐश्वर्यतेसी
सदा सर्वदा सच्चिदानंदवस्था । नमस्कार माझा तया आदिनाथा ॥ १ ॥
अतीसौख्य-माहेर जें सज्जनांचें । परं धाम विश्राम योगीश्वराचें
निरालंबदेशीं अनूपम्य राजा । नमस्कार मत्स्येंद्रनाथासि माझा ॥ २ ॥
गुरुभक्ति जेथोनि रूपासि आली । महासिद्धि ज्या पासुनी व्यक्त झाली
कसा धांवण्या धांवतो दीनकाजा । नमस्कार गोरक्षनाथासि माझा ॥ ३ ॥
अनूहात सिंगी स्फुरन् लक्ष्य मुद्रा । अखंड स्वरूपीं स्थिती योग-निद्रा
जयाचा बहू आश्रयो योग-युक्ता । नमस्कार माझा तया गैनिनाथा ॥ ४ ॥
चळेना ढळेना ढळे कर्ममार्गी । उपायाविना सांपडे संत-संग
समानी वृती जया सत्य बोधीं । नमस्कार निवृत्तिनाथासि आधीं ॥ ५ ॥
प्रतापें गुणें आगळा सूर्य जैसा । स्वयंज्योति शुद्ध प्रकाशीत तैसा
जयाची असे या जगीं पूर्ण सत्ता । नमस्कार माझा तया ज्ञाननाथा ॥ ६ ॥
वसे अंतरीं शून्य सिंहासनीं जो । अवस्थात्रया लागुनी खेळवी जो
स्वयें सर्व कार्या करोनी अकर्ता । नमस्कार माझा तया रंगनाथा ॥ ७ ॥
असे सत्य जें नित्य प्रत्यक्ष भासे । सबाह्यांतरीं पाहतां तें चि दीसे
जया पाहतां पाहणें सर्व मिथ्या । नमस्कार सत्यामळा प्राणनाथा ॥ ८ ॥
धरी रूप लावण्य भक्ताभिमानी । करी स्नेह कूर्मी परी मोक्षदानी
कृपाळूपणें दाखवी भक्तिपंथा । नमस्कार माझा तया गैबिनाथा ॥ ९ ॥
असोनी पुढें कातडें लोचनासी । परिच्छिन्न जे नाकळे कल्पनेसी
जया आदि ना अंत निर्मूळ वार्ता । नमस्कार माझा तया गुप्तनाथा ॥ १० ॥
जगीं थोर विस्तारली कीर्ति ज्याची । श्रवणमात्र होती धुनी पातकाची
जयाचे बळें जिंकिजे योग पैजा । नमस्कार उद्बोधनाथासि माझा ॥ ११ ॥
कसें साजिरें रूप आनंदराशी । विसावा घडे पाहतां लोचनासीं
जयाची बहू आवडी या मनाला । नमस्कार श्रीकेशरीनाथजीला ॥ १२ ॥
सदानंदरूपी चिदानंद-मूर्ती । सदाचार बाह्यांतरीं लक्ष्य स्फूर्ती
गुरु संप्रदायांत श्रीनाथ भोळा । नमस्कार श्रीलक्ष्मीनाथजीला ॥ १३ ॥

निराकार निर्गुण जो मूळिंचा कीं । असे व्यापुनी सर्व देशीं परा कीं
त्रिकूटा हि पर्ता जयाचा ठिकाणा । नमस्कार माझा गुरु शीवदीना ॥ १४ ॥
शिवदिन वत्सलें रक्षिलें कीं नरा या । शरण गुरुपदा पातला शिष्यराया
तनु मन धन अर्पिलें तराया भवाब्धि । नमस्कार गोविंदनाथासि आधीं ॥१५॥
गृहस्थाश्रमीं नाथ गोविंद भोळा । जपे मानसीं नाथ-नामावळीला
कृपाघन बरा वोळला तो हरीसी । नमस्कार माझा हरीनाथजोसी ॥ १६ ॥
स्मरण करित मालोनाथ नामावळीतें । नमन करित भावें त्यांचिया पादुकांतें
अभिनव फल प्राप्ती कोड जें मानसींचें । पुरवुनि दवडीलें दैन्य जन्मांतरींचें॥१७॥

नामदेवकृत कौतुक.

चतुर्भुज मूर्ति देवाची । जगदंबा ईश्वराची । बहुत कृपा पार्वतीची । नांदणूक अमरावतीची । सभा राया इंद्राची । अढळपद ध्रुवाचें । दैव लक्ष्मीचें । सौभाग्य गौरीचें । लावण्य रंभेचें । नाद तुंबराचा । गायन सरस्वतीचें । नित्यदान गणेशाचें । शिखर मेरूचें । सिंहासन विक्रमाचें । बोलणें वक्त्याचें । जानवीं सुताचीं । अचिराव बोजाचा । दान कर्णाचें । आलिंगन बंधूचें । इच्छाभोजन श्रीयाळाचें । उत्साह पुत्राचा । विनोद बाळकाचा । कळा चंद्राची । तेज सूर्याचें । स्थीरपण पृथ्वीचें । उंची गगनाची । खोली समुद्राची । वेद ब्रम्ह्याचे । मद सिंहाचा । वर्षाव मेघाचा । पीक धरित्रीचें । पिंडदान गयेचें । पूजा काशीविश्वेश्वराची । पत्री बेलाची । माळा तुळसीच्या । स्मरण रामाचें । बंधन यमाचें । उड्डान हनुमंताचें । फूल पारिजातकाचें । दुग्ध कामधेनूचें । रूची लवणाची । शीघ्रता पवनाची । अवस्था स्त्रीची । महिमा वस्त्राची । सेवा भ्रताराची । फळ नारळीचें । व्रत एकादशीचें । नक्त सोमवाराचें । भक्ती तांबुलाची । रंग पोंवळ्याचा । ढाळ मोत्याचा । भेट गंगेची । कविता नामदेवाची ।.

समाप्त.

रामचंद्रबडवेकृत

मयूरकविस्तुति*.

भगवसनूं हरिकथा करि आर्यांनीं अलंकृतीयुक्त ॥
मोरेश्वरपंताची म्हणती पंडित अलं कृती युक्त ॥ १ ॥

---

* हें प्रकरण पंतांचे वंशज वे० शा० सं० रा० रा० मयूर पंडित यांजकडून रा० रा० अनंत विनायक सोहनी यांचे मार्फत आलें. १ तनू=शरीर. २ अलंकृती=दागिने. ३ अलं=अतिशय. ४ कृती=ग्रंथ. ५ योग्य.

मोरेश्वरपंताचीं ऐकुनि कविता मनीं सुकवि लाजे ॥
पावे विवर्णता[6] ते मीं किति वर्णूं जनीं सुकविला जे ॥ २ ॥
मोरेश्वरपंताची कविता रसनिपुणसत्सभागेयाँ[7] ॥
अभिमानें सेर्ष्य[8] कवन करितां सम सुरभि[9]वत्स भागे या ॥ ३ ॥
अक्षरसंगति यमकें सुशब्द अर्थाचिया चमत्कृतिला[10] ॥
पाहुनि भुल कवि म्हणे बुडवूं या काय मी च मत्कृतिला[11] ॥ ४ ॥
आ...कां[12] करित चि शिरला वाटे मयूर यमकवनीं ॥
सुजनासि फार पीडिल म्हणुनि भुलविला किरातश्रम कवनीं ॥ ५ ॥
यत्स्थिति पहतां मूर्धा[13] डोलविला निज असेल जनकानें ॥
यच्छांति यत्सदयता ऐकोनि किती शिके सुजन कानें ॥ ६ ॥
आर्या अर्थविचारें गातां ही सुस्वर शिकतांना ही ॥
अक्षरसंगति यमकें वेधी मन जेंवि रसिक ...नांहीं ॥ ७ ॥
कवितेंत भाषणांत हि भासे मृदुतेकरोनि शुक[14]पिक[15]सा ॥
विश्वफळ श्रीरामा घाली कव तेंवि हा शिशु कपि कसा ॥ ८ ॥
सुश्लोक वामनाचा अभंगवाणी प्रसिद्ध तुकयाची ॥
ओवी ज्ञानेशाची किंवा आर्या मयूरपंताची ॥ ९ ॥
अष्टोत्तरशत केलीं जेणें रामायणें पृथग्रस तीं ॥
भारतभागवतादि ग्रंथ करी मान्य जे समग्र सतीं ॥ १० ॥
सर्वोत्कृष्ट कवन करि परि बाधे गर्व लेश ही न जया ॥
सत्कुलज नम्रता धरि गुण निभृतत्वें न होय हीनज या ॥ ११ ॥
कठिण ग्रंथ म्हणुनियां आर्यांतें निंदितां न सुकवी[16] ते ॥
मोठ्या मोठ्या कविंचे मान्या यद्गुणिति[17] ओष्ठ सुकवीतें ॥ १२ ॥
सुजनोत्थ कवनसद्रस दुष्टास न घेववूं सके कानीं ॥
संतोष मयूराच्या काय बिडालीं[18]स होय केकांनीं ॥ १३ ॥
सुस्वर कंठें रसिकें आर्या गातां मयूरबाबाची ॥
वेधी सुजनमनातें न तशी धुन एक तार बावां[19]ची ॥ १४ ॥
खगशब्द ब्रह्मज्ञा म्हणउनि शुक धरितसे चि अभिधान[20] ॥
हा धरि मयूरपंत हि आणी गौणत्व[21] यासि अभिधा[22] न ॥ १५ ॥

---

६ विवर्णता=निस्तेजस्कता. ७ रसनिपुणसत्सभागेया=रसिक जे सज्जन त्यांच्या समुदायानें वर्णन करण्यास योग्य अशी. ८ सेर्ष्य=हेवायुक्त. ९ सुरभि=कामधेनु. १० चमत्कृति=चमत्कार. ११ मत्कृति=माझा ग्रंथ. १२ केका=मोरांचा शब्द. १३ मूर्धा=मस्तक १४ शुक=पोपट. १५ पिक=कोकिल. १६ सुकवि=उत्तम विद्वान्. १७ यद्गुणिति=ज्याचा ग्रंथ. १८ बिडाल=मांजर. १९ बावा=गोसावी, बैरागी. २० अभिधान=नांव. २१ गौणत्व=नीचत्व २२ अभिधा=नांव.

वानी[२३] पंढरि न तसें साके[२४]तातें गयां[२५]विमु[२६]क्तातें ॥
वर्णी भक्ताभक्ता न तसें सत्यास भव[२७]विमुक्तातें ॥ १६ ॥
कवन सुरेंद्राद्यमरां मिळतें तरि हे सदा[२८]र शिकते तें ॥
सावर मिळतां सेविल नामाभा[२९]सें उदार सिक[३०]तेतें ॥ १७ ॥
हें मिळतां अन्य न मनि घृत मिळतां जेंवि सद्रसिक तेला ॥
वणिज न गंगेच्या ही आणुनि पावेल भद्र[३१] सिकतेला ॥ १८ ॥
रामायणभागवतीं मंत्रोद्धारें चि रामहरिपूजा ॥
सपादी म्हणुनि भिउनि कामादिक देति हे मह[३२] रिपू ज्या ॥ १९ ॥
कवनश्रवणक निर्बळ मानव न रमेल येथ न रमो तें ॥
परि सज्जनश्रुतीतें भूषविल चि तेंवि जेंवि नर मोतें ॥ २० ॥
केकारवें मयूरें विठ्ठलघन काय जाण नाचविला ॥
ऐशा ही कवनाच्या पशु तो नर काय जाणना चाविला ॥ २१ ॥
या जन्मतां चि गेल्या काशीरामेश्वरा नमायाला ॥
प्रौढपणीं आर्यातें जगतीतल ही पुरे न मायाला ॥ २२ ॥
आर्याग्रंथ रचुनि बहु विठ्ठल चित्तासि तोषवी फार ॥
त्या मोरेश्वरपंता माझा साष्टांग हा नमस्कार ॥ २३ ॥
मोरेश्वरपदपद्मा चोविसआर्यामयें कुसुमदा[३३]में ॥
पूजियलें नति[३४]पूर्वक भावें बडवोपनामकें रामें ॥ २४ ॥
इति श्रीमयूरकविवर्णनार्याः समाप्ताः ॥

सखारामसनयकृत

रुक्मिणीस्वयंवर. *

आर्या.

वदुनि सद्गुरुचरणा भावें वर्णिन रमेशचरितातें
मूढा स्फूर्ति द्यावी अपुलें म्हणुनी उदार विधितातें ॥ १ ॥
भीमनृपाळ विदर्भाधिप हो न्कासिवों प्रजासि आकांता ॥
शुद्धमती त्या भार्या पतिव्रता जे मनोहरा कांता[२] ॥ २ ॥

---

२३ वानी=वर्णन करी. २४ साकेत=अयोध्या. २५ गया=क्षेत्रविशेष. २६ विमुक्त=काशीक्षेत्र. २७ भवविमुक्त=ज्यानें संसारत्याग केला आहे तो. २८ सदार=स्त्रियांसह. २९ नामाभास=नांवाचा भ्रम. ३० सिकता=वाळू, रेती. ३१ भद्र=कल्याण. ३२ मह=पूजा. ३३ कुसुमदाम=फुलांचा हार. ३४ नति=नमस्कार. * हें प्रकरण रा॰ रा॰ वामन दाजीओक हल्लीं वास्तव्य संबळपूर यांनीं नागपुरीं असतांना पाठविलें. १ एथें कांहीं अपपाठ आहे. २ कांता=सुंदर.

प्रसवलि पांचा पुत्रां विशालनेत्रा विदर्भनृपभार्या ॥
झाली कन्या शेवटिं रूपें सौदामिनी च समभार्या ॥ ३ ॥
प्रियकर बहु रायातें प्राणापरि ते अनादि चिन्माया ॥
होता जपत बहुत दिस जीच्या उदरांत मदन जन्माया ॥ ४ ॥
उपवर झाली कन्या नृपती विवरी मनांत जामाता ॥
द्यावी कोणालागीं बाळा हे क्षीरसिंधुजा माता ॥ ५ ॥
तों कीर्तिरूप ब्राह्मण भाविक आला नृपाचिया भवना ॥
चरण प्रक्षाळणार्थचि आणवि नृप मानुनी सुताभ वना ॥ ६ ॥
तेणें कीर्तन करितां सादर पाहुनि नृपाळतनयेतें ॥
कथिलें सुचरित हरिचें श्रवणें रुचलें बहुत विनयेतें ॥ ७ ॥
धनि जो त्रैलोक्याचा ध्याती ज्यातें उमेश विधि देव ॥
तो नरतनु धरि धरणी बाप जयाचा सदैव वसुदेव ॥ ८ ॥
बाळपणीं व्रजवासी मारुनि वृंदासुरारिच्या निकरें ॥
वधिलें कंसा दुष्टा नाउनि मथुरापुरीसि त्याचि करें ॥ ९ ॥
पळवि जरासंधाला सतरा वेळां वधोनि सेनेला ॥
साह्या यवन हि ये तो विलया कुंदाचिया मिसें नेला ॥ १० ॥
परिसुनि ऐशी कीर्ती तन्मय झाली विदर्भराजसु हो ॥
मूर्च्छित पाहुनि तिजला म्हणती न्याहो घरांत जन्या हो ॥ ११ ॥
जाणुनि चित्तीं भूपें केला स्वमनीं विवाहसंकल्प ॥
द्यावी श्रीरंगातें टाकुनि चित्तीं समग्र वीकल्प ॥ १२ ॥
येउनि सांगे कांते केली कन्या मुरारिची जाया ॥
भवसागरिं या मलिना वंशा अमुच्या समस्त अघ जाया ॥ १३ ॥
शुद्धमती त्या कालीं हर्षे धरुनी धरेशचरणा हो ॥
बोले स्वामी याहुनि उपाय न दुजा भवाब्धितरणा हो ॥ १४ ॥
मातातातविचारा ऐकुनि न मने वडील पुत्रातें ॥
पायस सुवर्णपात्रीं युक्त चि सेवील काय कुत्रा तें ॥ १५ ॥
नेदीं भगिनी कृष्णा स्वयासिहीना दयाविहीनातें ॥
धन्य विचार हि तुमचा लावू म्हणता अशांशि ही नातें ॥ १६ ॥

---

३ सौदामिनी=वीज. ४ समभार्या=सम + भा + आर्या=(विजे) समान आहे भा म्ह० शोभा जीची अशी व आर्या म्ह० श्रेष्ठा. ५ विवरी=विचार करी. ६ क्षिरसिंधुजा=दुधाच्या समुद्राची कन्या. ७ वन=पाणी. ८ व्रज=गोकुल. ९ ‘ नमुनी ’ पाठांतर.

मारुनियां अंघ[10]किरडूं उचलुनि बाळ्ळसमान भूंधर[11]सा
कालिय विरूल्या जळिच्या दवडुनि मानी मनांत भूंधर[12]सा ॥ १७ ॥
चाराया गोवत्सां चपळ मनें बहु पळोनि जाय वना ॥
भेणें पळतां रक्षी मुचकुंदा मारुनी अशा यवनां ॥ १८ ॥
मागधनृपतीभेणें जळांत राहे रचोनि दुर्गहुडे[13] ॥
गारुडियापरि सर्पा खेळवि आणी तयावरि च जो पहुडे ॥ १९ ॥
आप्तपणा नेणुनियां वधिला जेणें हटें सखा मामा ॥
येइल सांगा तो हा इतरा आप्तांचिया कसा कामा ॥ २० ॥
भीमनृपाची बाळा देइन निश्चय करूनि शिशुपाळा ॥
या वचनासी टाळा द्याया शक्ती नसे महा काळा ॥ २१ ॥
निश्चय जाणुनि ऐसा त्रासे चित्तीं कुमारि रायाची ॥
विवरी हृदयीं युक्ती बंधूवाणी वृथा करायाची ॥ २२ ॥
दुष्टमती भावातें आणि तयाच्या खलस्वभावातें ॥
जाणुनि रंभा[14] वातें चंलल तैशा धरी स्वभावातें ॥ २३ ॥
कवण उपासूं दैवत जें मज करि भेट कृष्णनाथाची ॥
सांगेल कोण विनती त्याला माझी अहो अनाथाची ॥ २४ ॥
मातेलागिं पुसावा विचार जरि तरि असाध्य हो तिजला ॥
पाषाण काय कैसा करणारा आज्यगोळ जो थिजला ॥ २५ ॥
वास्तव नकळत कोणा धाडूं द्वारावतीसि मी देवा ॥
ऐशी करितां चिंता पाहे सन्मुख सुदेवभूदेवा[15] ॥ २६ ॥
वंदुनि विनवी त्यातें स्वामी जावें हरीचिया गांवा ॥
देउनि पत्रा येथिल विचार हरिसी समग्र सांगावा ॥ २७ ॥
पुत्र जयाचा चतुरानन तो वृष्णीकुळांत उंच तुरा ॥
अणिल्या भक्ती चतुरा निश्चय घडती तुला हि कीं चतुरा ॥ २८ ॥
घेउनि आज्ञा ब्राह्मण वेगें आला समुद्रतीरासी ॥
भूवैकुंठ चि पाहे द्वारावतितें सुखाब्धिची रासी ॥ २९ ॥
वर्णावी जरि नगरी तरि त्या लगबग बहूत कार्याची ॥
सादर पुरी न पाहे तांतडि घे भेटि कृष्णआर्याची ३० ॥
त्या लावण्य[16]समुद्रा देखुनि द्विज लावि नीच निज मुद्रा[17] ॥
पाहुनि ऐशी मुद्रा[18] घाली त्यांच्या करीं हरी मुद्रा ॥ ३१ ॥

१० अघ=अघासुरनामक राक्षस. ११ भूधर=पर्वत. १२ भूधर=शेष. १३ हुडे=बुरूज. १४ रंभा=केळ. १५ भूदेव=ब्राह्मण. १६ लावण्य=सौंदर्य. १७ मुद्रा=मुख. १८ मुद्रा=जीचेवर नांव खोदलें आहे अशी अंगठी.

बोले श्रीहरि विप्रा कोठुनि येणें किमर्थ सांगा जी ॥
इच्छित असेल जें तें आळस न करुनि मला च मागा जी ३२ ॥
देश स्वामी तुमचा प्रजा स्वधर्मे करूनि पाळीं कीं ॥
याचक अलिया *दारादानीं सकळ हि दरिद्र जाळीं कीं ॥ ३३ ॥
द्विजराजा ज्या काजा येणें झालें तुम्हासि मजपाशीं ॥
निश्चय घडेल परि मज आधीं सांगुनि बसा मग जपासी ॥ ३४ ॥
ऐकुनि हरिवचनाला ब्राह्मण आनंदला महानमना ॥
मस्तक ठेवी हरिच्या चरणीं गोडी धरी महा नमना ॥ ३५ ॥
वार्त्ता अर्जुनमित्रा सांगुनि दे भीमकीचिया पत्रा ॥
वाचुनि वारिजनेत्रा[१९] झालें सुख बहुत देवकी पुत्रा ॥ ३६ ॥
त्रिभुवनि सुंदरपण अणि उदार गुण थोर परिसुनी मनि ज्या ॥
आवाडे बहुत वराया श्रीपति तूतें त्यजूनियां लज्जा ॥३७॥
तुज ऐशा भर्तारा कोण वरीना वधू चतुर धीरा ॥
गुणसिंधू नरकेसरि तूं सुखधामा मुकुंद यदुवीरा ॥३८॥
तूझ्या ठायीं निश्चय माझा जाया करिं मज सुरपाळा ॥
भाग तुझा केसरिचा न लभो कोल्ह्या कदापि शिशुपाळा ॥ ३९ ॥
जन्मांतरिं हरिपूजन पुण्य चि संग्रहिं असेल मजपाशीं ॥
तेणें यदुपति पति हो न शिवो शिशुपाल दुष्ट हा मजसी ॥ ४० ॥
क्रूस[२०] न होतां कोणा सह सैन्येंशीं विवाहपूर्वदिनीं ॥
येउनि चैद्यादिक[२१] हे जिंकुनि राक्षसविधी मला पर्णी ॥ ४१ ॥
भावा न मारितां ही मातें न्याया उपाय एक असे ॥
कुळदेवीयात्रेसी येतां न्यावें हरोनि जगदीशें ॥ ४२ ॥
प्रसाद जो वर इच्छीं तो जरि न मिळे रमाकांता ॥
तरि सात जन्म स्तवना करुनी होइन तुझी च मी कांता ॥ ४३ ॥
यापरि वाचुनि पत्रा दृढ निश्चय जाणुनी मुरारी तो ॥
प्रयाण करिता झाला ज्याला ध्यातो मनीं पुरारी तो ॥ ४४ ॥
कळला राम म्हणे तरि गेला टाकोनि सर्व एकटका ॥
आटोपाया मार्गी हरिला घेवोनि ये स्वयें कटका[२२] ॥ ४५ ॥
तों आला शिशुपाळा पुत्रा घेऊनियां हि दमघोष ॥
पूजन करुनी अणितां रुक्मा करि दुंदुभी च सम घोष ॥ ४६ ॥

१९ वारिजनेत्र=कमलासारखे डोळे आहेत ज्याचे असा. २० क्रूस=माहीत. २१ चैद्य=चेदिदेशचा राजा शिशुपाल. २२ कटक=सैन्य. * दारा=लक्ष्मी, द्रव्य.

नृपकन्येसि हरिद्रा लाविति तेव्हां मनीं हरा अठवी ॥
अंतःपुरीं असे परि भावी ते राजकन्यका अटवी ॥ ४७ ॥
माधव बोले विप्रा जाउनि सांगा विशाळनयनेला ॥
आलों न करीं चिंता सिद्धीलागीं तुझा च पण नेला ॥ ४८ ॥
घेउनि आलों यदुपति ऐसें वदतां त्वरें द्विजातीनें ॥
हर्षोत्कर्षे करुनी केलें नमना तया द्विजा तीनें ॥ ४९ ॥
विदर्भराया कळतां गेला भावें हरीस सामोरा ॥
हर्ष मनीं त्या झाला नव मेघा देखुनी जसा मोरा ॥ ५० ॥
करुनी पूजन विनवी जानवशासी चला रहायाला ॥
आबाळवृद्धलोकां इच्छा या श्रीमुखा पहायाला ॥ ५१ ॥
अंबालयीं च राहूं हरि सांगे राजया महामतिला ॥
परिसुनि हरिवाक्यासी राजा करि तेधवां त्वरें नतिला ॥ ५२ ॥
मिरवत जातां मार्गीं म्हणती जन रुक्मिणीसि जोडा हो ॥
अवलोकनें निवाला वाटे संसारजन्य जो डाहो ॥ ५३ ॥
रुक्मा सांगे चैद्या आला गोवळ करील कलहास ॥
लग्नघडी संपादा नाहीं तर होय कीं सकल हास ॥ ५४ ॥
येउनियां निज गेहा बोले आणा वधूसि बाहेर ॥
लग्नघडी भरली हो वर घेउनि या करोनि आहेर ॥ ५५ ॥
ऐकुनि सुतवचना शुद्धमती बोले विदर्भरायासी ॥
आधीं कन्या धाडा भगवतिची अर्चना करायासी ॥ ५६ ॥
सांडुनियां कुळधर्मा कोंवि करावा बळें अनाचार ॥
असेल कुळीं जो तो आचरावा कीं कसा हि आचार ॥ ५७ ॥
कोपें बोले रुक्मा मूढा या बायका अनाचारा ॥
वर्ते यांच्या बुद्धी तो नर पावेल सत्य नाचारा ॥ ५८ ॥
अंबास्थानीं यादव हरुनी जातिल जरी वधूला ते ॥
लज्जा होइल तैसी हाणी जैशी शिरीं अरी लाते ॥ ५९ ॥
नृप बोले रे मूर्खा होता बहु भरंवसा तुझा मातें ॥
परि कळलें मज आजी निर्बल अणिबुडविलेंसि नामातें ॥ ६० ॥
क्रोधें रुक्मा वदतो आजी वधितो यदूसमूहातें ॥
नेउनि रुक्मिणि अंबादर्शन करवीन मी चमूहातें ॥ ६१ ॥
मागधचैद्याच्या त्या वीरां धाडी वधूसि सांगातें ॥

२३ अटवी=अरण्य. २४ चमू=सेना.

वैदर्भी करि पूजा देवीची आदरें शुभांगा ते ॥ ६२ ॥
विनवी माते अंबे दे वर मजला हरी च नवरा हो ॥
शिशुपाळ दुष्ट गमतो मातें चंद्रा जसा अरी राहो ॥ ६३ ॥
स्तवितां प्रसन्न स्तवनें झाली अंबा शिवा हि ते काळी ॥
दिधली प्रसादमाला रुक्मिणि तोषे मनांत ते काळीं ॥ ६४ ॥
आला हरि ते समयीं नेणे कोणी दळांत त्याला हो ॥
अर्पुनि माळा कंठीं रुक्मिणि मानी मनांत सुखलाहो ॥ ६५ ॥
पाणिग्रहण करोनी बसवुनि नेतां तयेसि दिव्य रथीं ॥
सावध होउनि पुसती सुवासिनींसी समग्र वीर रथी ॥ ६६ ॥
त्या म्हणती रुक्मिणिनें वरिला कीं आज कृष्ण यदुराजा ॥
हीनपराक्रम तुम्ही वरूनि लज्जावधू[25] स्वनगरा जा ॥ ६७ ॥
वनितावचनें खोंचुनि हृदयीं वीरहि समस्त फिरले हो ॥
यादव पाहुनि त्यांतें युद्ध कराया चमूंत शिरले हो ॥ ६८ ॥
झालें युद्ध तयांचें शस्त्रीं अस्त्रीं अनेक शरजाळीं ॥
कृष्णप्रतापअग्नी यादवहस्तें अरी तृणें जाळी ॥ ६९ ॥
शिशुपाळा श्रुत झालें नेली नवरी हरोनि यदुराजें ॥
युद्ध कराया त्याशीं निघता झाला स्वकीय सह राजे ७० ॥ ॥
मार्गी मागध बोले त्यातें हा काळ साह्य गोपाळा ॥
युद्धीं राजे मज सह जिंकुनियां पळविले च शिशुपाळा ॥ ७१ ॥
जरि तूं रणासि जासी तरि अजि सेनेसहीत मरशील ॥
कृष्णबळें यादव जगजेठी अमरांस ही समरशील ॥ ७२ ॥
समजावुनि नाना युक्तींनीं आणिला फिरोनि नगरांत ॥
हित मानित दमघोष हि पुत्रप्रद तूं मला च समरांत ॥ ७३ ॥
वार्ता कळतां रुक्मा सिद्ध करोनी स्वसैन्य समराला ॥
गर्जोनि म्हणे परिसा शिक्षा करणार मी हि अमरांला ॥ ७४ ॥
त्या माझी भगिनी हा गोवळ नेतो कसा च हें पाहूं ॥
वीरांसि म्हणे समरीं यदुंच्या माना समग्र कापा हूं ॥ ७५ ॥
नाणीं सोडवुनी जरि भगिनी तरि मी न ये चि नगरास ॥
जाईन वना अथवा प्राणा देईन भक्षुन गरास ॥ ७६ ॥
शपथ करूनियां ऐशी आला कृष्णासमोर भांडाया ॥
हरि सांगे निज वीरां पळवा येथोनि बोलभांडा या ॥ ७७ ॥

---

२५ लज्जावधू=लज्जारूपी स्त्री.

जें जें धनु घे रुक्मा तें तें छेदी यदुपति तत्काळ ॥
सरली धनुसामुग्री झाला मेघासि त्या शरत्काळ ॥ ७८ ॥
स्यंदैंन सोडुनि चरणीं धांवे रथनिकट अश्व माराया ॥
कृष्णासि म्हणे चोरा कैशी चुकविशिल अधमा राया ॥ ७९ ॥
येतां नवळ हरीनें धरिलें धनु घालुनी तया कंठीं ॥
बंधन करितां स्तंभीं लज्जित युगसम त्रुटी[२७] लवा कंठी ॥ ८० ॥
वदन विटंबुनि त्याचें केला अपमानरूप आहेर ॥
वैदर्भी मनिं भावी तुटलें अजिपासुनी च माहेर ॥ ८१ ॥
कृष्ण म्हणे गे कांते बंधू विजयी म्हणोनि ओंवाळीं ॥
करिं भाउबीज यातें चित्तीं कल्पूनि आजि दिपवाळी ॥ ८२ ॥
यादव म्हणती वहिनी आनंद दिला तुम्हांसि मामांनीं ॥
मामी बहु मानाची येथुनि आतां पुढें सिमा मानीं ॥ ८३ ॥
सोडुनि दिधला रामें हरिवरि रागें भरूनि कातेंर तो ॥
देसी हरि हरि जनगुरु भवजलनिधि नर कसा निका तरतो ॥ ८४ ॥
रुक्मिणिसहीत गेला हरि तो क्षेत्रास या प्रभासा हो ॥
विधि हर सुर वीर मुनी न शकति ज्याची कवि प्रभा साहों ॥८५॥
वैदर्भा श्रुत झालें नेली कन्या हरोनि यदुपतिनें ॥
कन्यादान कराया निज संपत्ती समग्र नरपति ने ॥ ८६ ॥
राहूनि श्रीकृष्णा आणवि वऱ्हडी हि मूळ धाडुनियां ॥
वसुदेवदेवकीप्रति विनती लिहि कीं समस्त झाडुनि या ॥ ८७ ॥
आधीं शुद्ध मतीनें नृप बसवी देवदेवकाला तो ॥
आला सहपरिवारें घेउनि वसुदेव देवकीला तो ॥ ८८ ॥
सुमुहूर्तीं शुभ लग्नीं सुदिनीं द्विजलाविती सुलग्नासी ॥
कंकण बांधिति हस्तीं पूर्णानंदीं सदा निमग्नासी ॥ ८९ ॥
विनवी नृपती कृष्णा करिजे आपण चतुर्थ होमातें ॥
तुझिया करुणा ईक्षणमात्रें भक्ती चतुर्थ हो मातें ॥ ९० ॥
उत्सव झाला फार चि मग अर्पिति याचकांसि दानासी ॥
याचकइच्छे गज रथ हय धन मणि भूमिका सिदा नासी ॥ ९१ ॥
सुनमुख पहावयाला वाऱ्हाडिणि सह मिळोनि वरमाय ॥
आली तिच्या वसाया मांडीवरि ते हि सून पर माय ॥९२ ॥
लेववुनी बहु लेणीं शेवटिं घाली गळ्यांत कारलिया ॥

२६ स्यंदन=रथ. २७ त्रुटी व लव=अत्यल्प काळ. २८ कातर=भितरा.

कारलियातें भक्षी त्यागील कशी व्रतांगिकारलिया ॥ ९३ ॥
श्रीरंग आणि रुक्मिणि दोघें शोभति बहूत बैहुलां हो ॥
घे बैसोनि विमानीं सहस्त्रनयन पुरुहूतं बहु लाहो ॥ ९४ ॥
षड्रस पक्कान्नें यदुपति नरपति सर्व भोज भोजन हो ॥
करिती पावति तृप्ती घ्या श्रवणीं तुम्हि हि नित्य भो जन हो ॥९५॥
साडे झाले नृपती विनवी व्याह्या सुता हि गोपाळा ॥
दिधली प्रियसुतसम हे पुत्रस्नेहें तुम्हीं इला पाळा ॥ ९६ ॥
सजळ करुनि नयनातें शुद्धमती विनवि त्या स्वविहिणीसी ॥
ओटींत घातलें हो तुमच्या म्या आजि मायबहिणीसी ॥ ९७ ॥
यापरि कन्यादाना करुनियां तो नृप स्वनगरासी ॥
जातां आंदण दे जामाता गज रथ सुवर्णनगराशी ॥ ९८ ॥
द्वारावतीस आला घेउनि जाये हरि स्व गेहातें ॥
मधुसूदन लक्ष्मीसह लक्ष्मीपूजन करी स्वयें हातें ॥ ९९ ॥
भरुनी दुग्धें वाटी माता लावी हरीचिया ओंठीं ॥
ते शेषदुग्धवाटी सासू लावी सुनेचिया ओंठीं ॥ १०० ॥
वद हरि कीं मी धालों लक्ष्मी घेऊनियां गृहा आलों ॥
वद मुलि कीं मी धालें सोन्याच्या पाउलें गृहा आलें ॥ १०१ ॥
ऐसें वदतां हांसे ये पुरुषां आणि पूत नारींस ॥
वारंवार विलोकिति सर्व रमे आणि पूतनारीस ॥ १०२ ॥
ते रेवती रमेला हातीं धरुनी गृहामध्यें फिरवी ॥
गृहरीति नीति सांगुनि तिज लागुनि सर्व भान्वसा निरवी ॥ १०३ ॥
रुक्मिणि बोले बाई ज्या तुम्ही दाविलें सुवाटेतें ॥
सुखकारक कीर्तिप्रद म्हणउनि हित बहु मला हि वाटे तें ॥ १०४ ॥
धेंडा नाचवितां हो स्मरती कुळदेवतांसि सन्मानें ॥
आप्तां सोयरियांसी निरोप देती तदा बहू मानें ॥ १०५ ॥
लक्ष्मीसहीत सुखधन हरि तो द्वारावतीमधें नांदे ॥
श्रवणें स्मरणें मननें दास्यें सख्यें निजपद दीनां दे ॥ १०६ ॥
कृष्णाश्रयासि करुनी कृष्णकथा ही सुधेहुनी मधुरा ॥
कथिली जन पावन करणारी सौतांमधें दुजी मधुरा ॥ १०७ ॥

---

२९ बहुलां=बहुल्यावर. ३० पुरुहूत=इंद्र. ३१ पूतनारि=पूतनेचा शत्रु. ३२ काशी-कांची इत्यादि सात पुऱ्यांमध्यें जशी मथुरा पुरी (ही दक्षिण हिंदुस्थानांत आहे) तशी.

श्रोते हो या आर्याश्रवणें सुप्रिति च तुम्हाला हो ॥
निशिदिनिं आर्याछंदीं च सखारामाचिया सुता लाहो ॥ १०८ ॥
समाप्त.

सदाशिवकविकृत
उमाविलास*

अंकावरी धरुनि शंकर पार्वतीसी । नाना विलास करि वैसरहीत तीशीं ॥
तों पातला सुरमुनी [1]नग्न त्र्यंबकातें । त्या देखुनी परम लज्जित अंबीका ते ॥१॥
तेव्हां उठोनि गिरिजा सदनांत गेली । ऐसें विलोकुनि वदे तिसि चंद्रमौळी ॥
शंका मनांत न धरीं उघडीं कवाड । दाक्षायणी वदत लागलें काय वेड ॥ २ ॥
आले बहू सुरमुनी तव पाद सेवूं । त्यां देखतां कशि मि बाहिर नग्न येऊं ॥
त्यांचें मला भय नसे शिव वाक्य बोले । जा जा वधू म्हणत शाहणे फार झाले ॥३॥
माझें शहाणपण पाहसि काय आतां । गेला असे कथुनि पूर्वी च गे विधाता ॥
ऐसें वदे शिव तितें परि ते न मानी । तों पातले समयिं नारद [2]त्या सुठाणीं ॥४॥
बोले नारद शांभवा वधु बहू टाकोनि बोले [3]कशी ।
नाहीं रे तुजलागिं वैभव गमे यासाठिं तूं सोसिसी ॥
कांतेला पति तो च्चि प्रीय हृदयीं जो कां असे जोडका ।
संपत्तीविण [4]कांत तो वधु गणी जैसा कडू दोडका ॥ ५ ॥
तूं तीतें अतिआदरें करुनियां वाह्यांगणीं वाहसी ।
ते तूझे वचनासि तुच्छकरिते हें तूं [5]कसें सोसिशी ॥
जेथें कामिनिचें असे बळ बहू [6]निर्माल्य तेथें पती ।
[7]तेणें कानन सेवणें परि न त्या यावें सुधामा प्रती ॥ ६ ॥
आधीं कामिनिचे कठोर वचनें क्रोधाग्नि तो चेतला ।
आज्याचा [8]मग हो प्रजन्य वरुता श्रीनारदें सिंचिला ॥
तेव्हां स्त्रीगृह [9]सोडुनी पशुपती कोपोनि गेला [10]वना ।

---

* या प्रकरणाची एक प्रत रा० रा० वामन दाजी ओक यांजकडून व एक रा० रा० रामजी धोंडजी खानोलकर यांजकडून आमचेकडे आली. १ अंक=मांडी. २ वास=वस्त्र. ३ सुरमुनी=नारद. ४ त्र्यंबक=शिव. ५ सदन=गृह. ६ दाक्षायणी=पार्वती. ७ धाम=घर. ८ आज्य=तूप.

1 " शिवदर्शनातें पाठ." 2 " शिघ्र मुनी " पाठ. 3 " तुशी. " पाठ. 4 " त्या वधू गणितसे " पाठ. 5 " किती " पाठ. 6 " निर्माल " पाठ. 7 " जीर्णे काष तथा सुधाम असुनी जावें अरण्याप्रती " असाही पाठ आहे. 8 " वरषा " पाठभेद. 9 " टाकुनी " पाठ. 10 " वनीं " पाठ.

[11]ऐसें जाउनि अंबिके प्रति मुखें त्या सांगती अंगना ॥ ७ ॥
तुला शिवें बाहिलें रम्य वाचें । न [12]मानिलें तूं निज वाक्य त्याचें ॥
म्हणोनियां टाकुनि तूज गेला । ऐकोनि तीतें बहु कोप आला ॥ ८ ॥
ऐशी सख्यांची परिसोनि वाणी । सखेद चित्तीं वदली भवानी ॥
हा तो अकर्मीक असा चि आहे । मी सांगतें लक्षण तें चि पाहें ॥ ९ ॥
मला पूर्वींहूनी मदनअरि हा ठाउक असे ।
नसे पाठीपोटीं सकळ हि कुळा शून्य चि असे ॥
पिता माता बंधू भगिनि चुलता मातुळ नसे ।
[13]अकूळी हा आहे [14]म्हणुनि नृकपाळा धरितसे ॥ १० ॥
करी वारु यानें रथ त्यजुनि बैलावरि बसे ।
सुवस्त्रें सांडूनी गज अजिनें प्रावर्ण विलसे ॥
त्यजोनी कैलासा [15]सम स्थळ स्मशानीं च वसतो ।
पिशाच्यांचे[16] संगें अनुदिनि [17]महा नृत्य करितो ॥ ११ ॥
सुरत्नें सूमुक्तें कनकमणिमाळांसि न धरी ।
मनुष्यांचीं डोकीं रुधिर सहितें कंठि च धरी ॥
सुगंधादि द्रव्यें त्यजुनि उधळी भस्म शरिरीं
सुवर्णाचीं पात्रें न धरुनि करीं खर्पर धरी ॥ १२ ॥
तिरस्कारोनीयां सुरतरुचि पुष्पादि कमळें ।
अतिप्रीतीनें जो निज शिरिं धरी धत्तुरफुलें ॥
सुधा अव्हेरूनी विष घट चि प्राशी पशुपती ।
सदा मागे भिक्षा अभिनव असा पार्वतिपती ॥ १३
मृदंगादी वाद्यें न धरुनि करी शंखस्फुरणा ।
अभावें ही ध्यातां त्वरित चुकवी जन्ममरणा ॥
अनेकां भोगांतें अवगणुनियां योग करणें ।
असा भंगी चंगी कुळवधु तया काय करणें ॥ १४ ॥
मला पर्णू आला तधिं जननि तातासि वदली ।
असे हा म्हातारा नृपति न दीजे यासि अबळी ॥

---

९ अंगना=स्त्रिया. १० अरि=शत्रु. ११ करी=हत्ती. १२ वारु=घोडे. १३ यानें =वाहनें. १४ अजिन=कातडें.

11 "ऐसें देखुनि पार्वतीप्रति दुती त्या सांगती येउनी" पाठ. 12 "मानुनी त्वां" पाठ. 13 " अकाळीं " पाठ. 14 " म्हणवुनि कपाळा " पाठ. 15 " स्थळ मग " पाठ. 16 " सांगातें " पाठ. 17 " पहा " पाठ.

विरागी हा आहे निपुण नर संसारिक नसे ।
अशाला हे देतां तरि इस पुन्हा हा भव नसे ॥ १५ ॥
असें वर्जी माता परि मम पित्यानें न मानिलें ।
विधात्यानें माझ्या निढळिं लिहिलें तेंच घडलें ॥
मुखें जें मातेनें कथिलें [18]दिसतें त्याहुनि दुणें ।
[19]असो आतां कोठें पशुपति असे शोध करणें ॥ १६ ॥
सख्या हो जा वेगीं त्रिपुरहर शोधा महिवरी ।
असे कोणे स्थानीं श्रुत मज करा या लवकरी ॥
असें ऐकोनीयां भ्रमण करिती त्या पिकरवा ।
[20]सख्या जावोनीयां हिमगिरिवरी देखति शिवा ॥ १७ ॥
दुरोनी देखोनी फिरुनि मग येती निज स्थळा ।
कथीती अंबेतें हिमगिरिशिरीं तो निरखिला ॥
धरोनी रुद्राक्षा जपत वदनीं श्रीरघुविरा ।
विराजे तो भूतावळिसहित ऐसा न दुसरा ॥ १८ ॥

उदास तूझा दिसतो पती गे । कैसा तुतें वरिल तो नकळे गिरिजे ।
[21]त्या दूतिका कथिति या परि रम्य वाणी । येरीकडे विकळ शंकर कामवाणी ॥
कामानळें व्याकुळ होउनीयां तटस्थवृत्ती मग बैसुनीयां ॥ १९ ॥
आलों म्हणे मी त्यजुनि प्रियेसी । त्या नारदें ठकविलें मज निश्चयेसी ॥
या पर्वतावरि स्त्रिया तरि कोण आल्या । दृष्टी पडोनि पवनापरि शीघ्र गेल्या ॥२०॥
त्यांचे कटाक्ष नयनीं निरखोनी मातें । या कामिनीं न करवे तपसाधनातें ॥
आलों उगा चि म्हण मी त्यजुनी प्रियेसी । त्या नारदें ठकविलें मज निश्चयेसी ॥२१॥

विचार कांही बरवा न केला । संसार हा स्त्रीविण व्यर्थ गेला ॥
पुनःपुन्हा बोलत शंभु भोळा । उगा च मीं लागलों विप्रबोला ॥ २२ ॥
आतां करावें तरि काय येथें । तों पातला नारद शीघ्र तेथें ॥
मुनी म्हणे कां मन [22]भंग केलें । [23]तो बोलिला कां घर बूडविलें ॥२३॥
स्त्रीवांछुनी तो मन राहवेना । काकुळती ही तिज जाववेना ॥
तेव्हां वदे नारद सांडि चिन्ता । मंदाकिनी तूं करिं [24]शीघ्र कांता ॥२४॥
शरीर तीचें [25]शुभ हेमवर्णी । स्वरूप तीचें तरि कोण वर्णी ॥

---

१५ पिकरवा=कोकिळेसारखा गोड आहे शब्द ज्यांचा अशा. १६ कामन=अरण्य. १७ मंदाकिनी=भागिरथी.

18 " पहिलें त्याहुनि " पाठ. 19 " बरें आहे " पाठ. 20 " विलोकोनी येती " पाठ. 21 " ऐशी दुती " पाठ. 22 " व्यग्र " पाठ. 23 " शंभू म्हणे त्यां " पाठ. 24 " नीज " पाठ. 25 " शुचि " पाठ.

या ऊपरी ते 26असे हो अपर्णी । जाणोनियां शंकर तीस पर्णी ॥२५॥
गंगेशीं करितां विलास विसरे 27कैलासभू पार्वती ।
नाना नर्तन गायना 28करि तदां बैसोनियां पर्वतीं ॥
वस्त्रें सुंदर भूषणें उभयतां लेती नवीं नित्य हो ।
घेती सौख्य असें परंतु न विठे त्यांचें कदा चित्त हो ॥ २६ ॥
हे सर्वा नयनीं विलोकुनि मुनी आला उमाभूवनी ।
29बोले हा जननी शिवें तुं त्यजुनी केली दुजी कामिनी ॥
30क्रीडा रम्यवनीं 31असंख्य करुनि भोगी सुमंदाकिनी ।
हे तूतें कळुनी जीवंत अवनी आहेसि तूं आजुनी ॥ २७ ॥
तेव्हां ते सति आननें तव ह्मणे कर्तृत्व हें नारदा ।
मी त्यातें वदतें अखंड परि तो चित्तासि नाणी कदा ॥
हें तों त्या प्रति तां च रे शिकविलें तो तों असे साबडा ।
नाहीं या उदमांत मी मुनि ह्मणे तो ठाइंचा जोगडा ॥ २८ ॥
ऐसें ऐकुनि त्या हिमाद्रितनया बोले सख्यांसी मुखें ।
आता येइल गे सदाशिव तरी वर्जा तुम्ही त्या सखे ॥
जो मातें त्यजुनी रमे सवतिशीं तो काय आतां किजे ।
गेल्या प्राण हि गे परी शव हि त्या दृष्टीसि ना घालिजे ॥ २९ ॥
32जात होति विनवूं सुमतीनें । घेतलें घर कसें सवतीनें ॥
काय सार्थक या वरि कांचुनी । वक्त्र त्यासि न दाखवि लोचनीं ॥ ३० ॥
झाली व्याकुळ अंतरीं महिवरी लोळे रडे नेटकी ।
पाटीं मस्तक हस्तकीं करुनियां काढी चिरी कंचुकी ॥
ऐसें तें गिरिजेस दुःख असतां झाली मदें विव्हळा ।
बोले हा भुलवूनियां सवतिनें केला अम्हां वेगळा ॥ ३१ ॥
व्याकुळा मग वदे शिवदारा । ना रुचे चि मज विंझणवारा ॥
होतसे बहुत देहिं उबारा । चंद्रकीर्ण दिसती रवि बारा ॥ ३२ ॥
कोकिळांसि उडवा पळवा गे । कृष्णपुत्र मदना पळवा गे ॥
रतिनाथ तरि हा पळवा गे । होतसे शरिर हें पळवा गे ॥ ३३ ॥
लौकिकीं म्हणाति शीतळ इंदू । हा तरी मज गमे विषबिंदू ॥
हार वाटति विखार चि जैसे । स्वामि आजुनि न येति च कैसे ॥ ३४ ॥

१८ पर्णी=लग्नकरी (सं० परिणय=विवाह.)

26 " असुनी " पाठ. 27 " कैलासिंची " पाठ. 28 " करितसे " पाठ. 29 " शीवें हो जननी तुतें त्यजुनियां " पाठ. 30 " क्रीडे " पाठ. 31 " सुसौख्य " पाठ. 32 " ज्यासि वेद विनवी सुमितीनें " पाठ.

बोलती जन सदाशिव भोळा । त्याचि तों दिसे अगाध चि लीला ॥
तापसांत म्हणवी मुनि योगी । कोवि[33] हा सुरनदी[34]तरि भोगी ॥ ३५ ॥
यापरी वदुनि मूर्च्छित[35] ते पडे । वक्षभाळ पिटुनी वदनीं[36] रडे ॥
प्राण तो नयनिं येउनि राहिला । देखुनी त्वरित नारद चालिला ॥३६॥
जाउनी मुनि म्हणे मग शांभवा । तुजविना बहुत व्याकुळ ते भवा ॥
प्राण सांडिल गमे हृदयीं मला । ऐकुनी मग सदाशिव चालिला ॥ ३७ ॥
जाउनी मुनि म्हणे विरूपाक्षा । स्थीर व्याकुळ असे हरिणाक्षा ॥
वाक्य ऐकुनि उठे दशपाणी । जान्हवी नयनिं ढाळित पाणी ॥ ३८ ॥
जान्हवी वदतसे मग त्यातें । काय तूं त्यजुनि जासिल मातें ॥
शंभु बोलत असे शृणु गंगे । चाल तूं श्रमहरे मजसंगें ॥ ३८ ॥
नेसि ते स्थळि च रे जरि तूं मला । क्रोध येइल बहू गिरिजा इला ॥
गुप्त ठेविन म्हणे तुज सुंदरी । दृष्टि ही न पडुं दे तिचि तूवरी ॥ ३९ ॥
ते म्हणे वचन द्या मज हस्तकीं । ठेविली मग शिवें निज मस्तकीं ॥
या परी करुनि अदृश्य गौनमी । पातला शिव त्वरें गिरिजाश्रमीं ॥४० ॥
आला उलंघोनि गिरीकपाटें । तों पार्वतीनें दिधलीं कपाटें ॥
[37]तो पातला शंकर शीघ्र तेथें । [38] दक्षात्मजा बोलत कोण येथें ॥४१॥

बोले श्रीहर नीलकंठ मि असें कां ओळखी सांडिसी ।
आहे ठाउक तूं मयूर मजला टाहो किती फोडिसी ॥
नोहे मोर मि काळकूटधर गे प्रार्थी सुबद्धांजळी ।
येथें कां तरि पातलासि भुजगा जावें तुवां भूतळीं ॥ ४२ ॥
नोहे पन्नगा मी शशांकवदने मी ऐक शूळी असें ।
जावें वैद्यगृहासि औषधगुणें तो शूळ नाशीतसे ॥
मी तो शूळि नसें मला बहु रसें स्थाणू असें बोलती ।
हें तों नाम वदे तरू तरि किजे वस्ती वनीं पर्वतीं ॥ ४३ ॥
मी तों स्थाणु नसें असें पशुपती कां ते मला नेणसी ।
बैलाचें तरि काय काम मजला शृंगें झणी रोंविसी ॥
जें जें नाम वदें तया उडविसी मी रुद्र आतां प्रिये ।
रामाचें करिं दास्य वानरपती मी वश्य ना निश्चयें ॥ ४४ ॥
हें व्यंगोत्तर ऐकतां पशुपती विस्मीत झाला मनीं ।
आहे कामिनि हे परी मजहुनी भासे बहू शाहणी ॥

---

33 "हा तरी" पाठ. 34 "कशि" पाठ. 35 "व्याकुळ" पाठ. 36 "मग ते" पाठ. 37 "येऊनि शंभू मग हाक मारी" पाठ. 38 "तो बोलली हा असें कोण दारीं" पाठ.

आतां हे[39] करणें चि वश्य म्हणुनी तोडोनी [40]टाकी कडया ।
जाऊनी धरितां चि ते वदतसे सोडीं मला जोगडया ॥ ४५ ॥
तीतें शंभु पुसे कथीं [41]बहु रसें का रूसलीसी तरी ।
बोले ती मजला त्यजोनि दुसरी केली कशी सुंदरी ॥
[42]नाहीं जाणत मी सखे तुजविना गेलों तपासि वना ।
[43]आलों मी तुशिया भयें परि नये कां येश या प्राक्तना ॥ ४६ ॥
ऐकें गे सखये तुतें त्यजुनियां गेलों तपातें वनीं ।
तूं मातें नसतें च दूषण कसें तें लाविसी या जनीं ॥
मी तैसा व्यभिचार कर्म न करीं योगास तों आचरें ।
देवद्वीज विधीविधान करुनी आलों विचारीं बरें ॥ ४७ ॥
तुझें वक्त्र कां शंकरा म्लान झालें । अनुष्ठान गे म्यां निराहार केलें ॥
तुझे लोचनीं रक्तता [44]केंवि आली । [45]म्हणे भक्षिल्या वह्नि त्यांची च लाली ४८
तनू [46]कां तुझी व्यापिली जीवनोंनें[१९] । पथीं चालतां घाम आला उन्हानें ॥
वधूचे रदौंचा[२०] दिसे दंश ओष्ठीं । उठे[47] शंख नादें नसे मिथ्य गोष्टी ॥४९॥
नखांचीं क्षतें दीसती ठाइं ठाईं । म्हणे खेळलों फार भूतांशिं पाहीं ॥
बहू येतसे वास तूझे शरीरीं । पुजा भक्ति केली सुगंधोपचारीं ॥ ५० ॥
कटीं कंकणाचें कसें चिन्ह झालें । सखे हें तरी मारिलें शृंग बैलें ॥
अशी सर्व संपादणी तें हि केली ॥ तदा पार्वतीची दिठी उर्ध्व गेली ॥५१॥
पृच्छा पार्वति शंकराप्रति करी [48] हें काय आहे शिरीं ।
प्यालों मी विष तें दहा बहु करी स्वर्गांबुं[२१] माथां धरीं ॥
स्वर्गांबू वदसी तरी वदन कां त्या चंद्रचूडामणी ।
नोहे आनन [49]तें सुपंकजें[२२] असे हें सत्य मानीं मनीं ॥ ५२ ॥
केलें हें प्रभु मान्य म्यां परि तया कां नेत्र हो दीसती ।
नोहे लोचन मीन ते तळपती पृच्छा करीसी किती ॥
केशा शोभती भ्रूलता कथिं मुखें हें तूं मला त्र्यंबका ।
ते कांते अतिवक्रता सुउदकीं हेलावती वीचिका ॥ ५३ ॥

---

१९ जीवन=उदक २० रद=दांत २१ अंबु=पाणी. २२ पंकज=कमल.

39 "ईस करीन" पाठ. 40 "गेला" पाठ. 41 "मज सखे" 42 "आतां घेउनि तीजला निशिदिनीं क्रीडा तुम्हीं जा वनीं" पाठ. 43 एथें कांहिं तुम्हांसि कारण नसे भोगा नवी कामिनी" पाठ. 44 "फार" पाठ. 45 "वनीं" पाठ. 46 "ही दिसे भीजली" पाठ. 47 "उते शंख ओंठीं" पाठ. 48 "ही कोण नारी" पाठ. 49 "चंद्रबिंब दिसतें तूं" पाठ.

50कां कृष्णालय वेणिका विलसते हें सांग शृंगीपते ।
हे तों पद्मपरागसेवनकराया बैसले भृंग ते ॥
श्रीमुक्ताफळमाळ शोभत गळां कैशी कथीं ये क्षणें ।
हे तों सान तरंग त्यांत उठती ऐकें कुरंगेक्षणे ॥ ५४ ॥
कां वक्षीं दिसती कुचद्वय शिवा हें सांग आतां मला ।
ते अंबूतिरिं चक्रवाक 51मिनले तें अन्य भासे तुला ॥
मी तों सत्य समस्त सांगत तुला भासे जरी अन्यथा ।
देतों मी तुज दिव्य 52आज ललने हा शोध सोडीं वृथा ॥ ५५ ॥
वदे पार्वती दिव्य देईं पिनाकी । म्हणे शंभु डोहांत बांधोनि टाकीं ॥
न माने तरी स्नेह तावीं भवानी । तया माजि घालीन मी शीघ्र पाणी ॥५६॥
असो हें हि कुंभांत घालीं भुजंगा । धरोनी करीं काढितों मी निसंगा ॥
जरी दक्षकन्ये नये हें चि चित्ता । तरी दैवतें दाखवीं उग्र आतां ॥ ५७ ॥
तयांचे पदीं ठेवितों हस्त मी गे । जरी सत्य आहे तरी काय भी गे ॥
वदे पार्वती बोलतां फार वाचे । परी मूळ शोधा तुम्ही बोलण्याचें ॥ ५८ ॥
53घालोनी कटिं सर्प दाखवुं तरी कर्णीं गळां हस्तकीं ।
54बांधोनी जळिं टाकुं मीं तरि तुझ्या गंगा असे मस्तकीं ॥
आणूं तावुनि स्नेहें[२३] मी तरि तुझ्या नेत्रांत वन्ही सदा ।
दावूं देव तरी समस्त 55हृदयीं ते वंदिती त्वत्पदा ॥ ५९ ॥
ऐसें ऐकुनियां सदाशिव बहू संतोषला अंतरीं ।
कंठीं घालुनियां मिठी कवळितो तें शांभवा सुंदरी ॥
झाली तीं शिवशक्ति एक चि तदा ना भाव रे दूसरा ।
यासाठीं पुजितो सदाशिव कवी श्री पार्वतीशंकरा ॥ ६० ॥
ब्रह्मेंद्रादिकविष्णुयोगि तुजला ध्याती मुनी मानसीं ।
तो तूं कामिनिशीं विलास 56करितां ग्लानोतरें बोलसी ॥
शंभो पार तुझा अपार न कळे तूं शर्व सर्वांतरीं ।
सद्भावें विनवी सदाशिव कवी त्यातें प्रभू उद्धरी ॥ ६१ ॥

सदाशिव कविकृत उमाविलास समाप्त.

---

50 " कर्णी लोलक " पाठ. 51 " अबले " पाठ. 52 " घेइं " पाठ. 53 " घालूं मी " पाठ. 54 " टाकूं मी उदकांत या तरि वसे मंदाकिनी" पाठ. 55 "अवनी वंदीतसे सर्वदा " पाठ. 56 " करुनी " पाठ.

२३ स्नेह=तेल.

* शंकराचार्यकृत हस्तामलकग्रंथाचें
शिवरामकृत महाराष्ट्र भाषांतर.

कस्त्वं शिशो०—

बाळा कोण अहेस पूर्ण सखया कोठोनि आलासि रे ।
कोणाचा सुत नाम काय कवण्या ठायासि तूं जासि रे ॥
आतां जें पुसिलें समग्र अपुला वृत्तांत सांगे अम्हा ।
माझ्या स्नेहसुधाकरा उसळवी त्वत्प्रीतिचा चंद्रमा ॥ १ ॥

नाहं मनुष्यो०—

नव्हें मनुष्य देव मीं नव्हें चि यक्ष विप्र मीं ।
नव्हें धराधिपाळ मीं नव्हें चि वैश्य शूद्र मीं ॥
तनूपनीत मी न मीं गृहस्थ ना वनस्थ मीं ।
न हंस आर्यहंस मी स्वबोधमात्र मी चि मीं ॥ २ ॥

निमित्तं मनः०—

जसा जगास चेष्टवी निमित्तमात्र तो रवी ।
तसा च मी मनाक्षिआदि इंद्रियांस चाळवीं ॥
समस्त अस्त पावल्या असे स्वबोध तो चि मी ।
जगत्त्रयांत सांचलों परब्रह्मस्वरूप मीं ॥ ३ ॥

यमग्न्युष्णवत्०—

जयाचिया महाश्रयें मनादि सर्व इंद्रियें ।
जडात्मकें प्रवर्तताति आपुलेन वीषयें ॥
स्वभाव अग्नि उष्णता अचंचल स्वरूप जें ।
स्वबोधमात्र तो चि मी सुखस्वरूप जाणिजे ॥ ४ ॥

मुखाभासको०—

सुदर्पणांत भासतां दुज्या मुखासि देखतां ।
तथापि जाहलीं न तीं मुखें द्विधा चि तत्वतां ॥
तसा चि मी बहूमतींत बिंबतां न भेदलों ।
मृषा जिवत्व कल्पिती अखंडरूप कोंदलों ॥ ५ ॥

यथा दर्पणाभाव०—

अभाव दर्पणा तयीं मुखावभास ही नसे ।
तरी विकल्प ही न तें मुख स्वयें सदा असे ॥

---

* मूलग्रंथ " अनेके " या सदराखालीं शंकराचार्यांचे प्रकरणांत छापला आहे.

तशी मती विरे तदां उपाधि वेगळा स्वतां ।
विशुद्ध चित्स्वरूप चि जसा तसा अहें अतां ॥ ६ ॥

मनश्चक्षुरादे०—

मनादि इंद्रियां सहीत खेळतो पराक्रमी ।
मनादि इंद्रियांचि ही मनादि इंद्रियें चि मीं ॥
मनादि इंद्रियांस ही न सांपडें चि शेवटीं ।
प्रसिद्ध बोधमात्र मी असें जगत्त्रयीं तटीं ॥ ७ ॥

य एको विभाति०—

विशुद्ध चित्प्रकाश जो विराजमान एकला ।
बहुप्रकार भासतो बहु मतींत बिंबला ॥
बहू घटोदकीं जसा दिनेश एकला दिसे ।
तसा च देह मीं अखंड कोंदलों असें ॥ ८ ॥

यथानेकचक्षुः०—

जसा अनेक डोळियां दिनेश हो उदेजुनी ।
प्रकाशवी पदार्थ ही अपाररश्मिच्या गणीं ॥
तसा बहूविधा मती प्रबोधवीत मी असें ।
म्हणोनि मत्स्वरूप तें प्रकाशतें अनारिसें ॥ ९ ॥

विवस्वत्प्रभातं०—

रवी प्रभे करी जशी दर्शोनि वस्तु घेइजे ।
जडासि भासक तथा विकर्तृता न सेविजे ॥
तसें चि मत्प्रभाबळें करी विहार हे मती ।
असा स्वयंप्रकाशक भरोनि खेळतो भुतीं ॥ १० ॥

यथा सूर्य०—

जसा चळाचळोदकीं दिनेश एक बिंबला ।
तया उपाधिनें नसे स्थिरावला न हालला ॥
तसें चि बुद्धि चंचळा स्थिरावतां हि देख पां ।
अकंप मी विराजतों स्वबोधमात्र जाण पां ॥ ११ ॥

घनछन्नदृष्टिः०—

परोनि दृष्टि झांकिली जया मलीन लोचनें ।
घनें दिनेश लोपल्या तयासि निःप्रभा म्हणे ॥
तसा च खेळतां गुणी गुणांत नेणुनी मला ।
विमूढ बद्ध मानिती अगम्य साक्षि चित्कळा ॥ १२ ॥

समस्तेषु वस्तु०—

समस्त वस्तुचें सबाह्य जें अखंड सांचलें ।
तरी समस्त नातळे जयासि आपुलें बळें ॥
विशुद्ध नित्य निर्मळ स्वरूप या नभापरी ।
विराजतो सुखी सुखें नव्हे अशातशा परी ॥ १३ ॥

उपाधौ यथा०—

उपाधि रंगतां मणी तसा च भासतो वसे ।
गुणत्रयांत खेळतां तसा चि हा तरी दिसे ॥
घटोदकांत हालतां जसा अचंचळू शशी ।
जगद्रुपें चि खेळतां जसा तसा चि आहसी ॥ १४ ॥

उपसंहार.

संवादः शंकराचार्यहस्तामलकयोरयं ॥
परार्थे शिवरामेण उदितो देशभाषया ॥

टीका.

चतुर्दश प्रबंधजाळ काळभीति नाशिते ।
करामलें गुरुप्रती कथीयलें स्वरूप तें ॥
गुरुत्व शिष्यता इथें समस्त अस्त पावती ।
परार्थ अर्थदीपिका प्रकाशिली यथामती ॥ १५ ॥

समाप्त.

मुद्गलाचार्यआर्यांचें श्लोकबद्ध‡

महाराष्ट्र भाषांतर*.

त्वयि विमुखे०—

तूझ्या दिलें निमित्त वस्त्रसदन्नपाणी ।
जीताति हे सकल जीव हि चापपाणी ॥
तूं यज्ञमुख्य मजला विमुख स्वभावें ।
त्यां केंवि अन्यजनसख्यसुखें जिवावें ॥ १ ॥

परितः पश्यसि०—

सर्वत्र तूं ऐकसि पाहतोसी । समस्त हें जग जाणसी हे वशी ॥

---

‡ हें प्रकरण मि० M. E. Palshe School Master Kategnon यांनीं पाठविलें.

* मागें पृष्ठ १११–१२४ पर्यंत जें हरिराजकृत भाषांतर छापिलें आहे त्याहून हें भिन्न आहे. हें अपूर्तें असल्यामुळें याचा कर्ता समजला नाहीं.

मी त्या जगीं काय नसें चि मानसीं । न पाहसी नायकसी न जाणसी ॥ २ ॥

जानाति भूपमल्पो०—

जाणे नृपा दुर्बळ सर्व मानें । त्या दुर्बळा भूमिपती न जाणे ॥
हें बोलणें मूढ जनांत गाजे । सर्वज्ञ तूं हें तुज केंवि साजे ॥ ३ ॥

अर्थिनि विलसति०—

अर्थ्यापाशीं मागणें सिद्ध आहे । दात्याठायीं दान तें दूरि राहे ॥
कार्पण्याची हे असो गोष्टि कांहीं । लक्ष्मीकांता हें तुला योग्य नाहीं ॥ ४ ॥

अपि रंकमंकनिष्ठं०—

अंकीं बसोनि शिशु रंकपित्यासि याची ।
तो वासना पुरवितो परि त्या मुलाची ॥
हें दुःख विश्वजनका कवणा वदावें ।
त्वद्वक्षसी शिशु मनोरथ मी न पावें ॥ ५ ॥

आशापाशनिबद्धं०—

आशामहापाशगुणांत बांधलें । बंदीगृहीं या तनुचे चि घातलें ॥
ऐशा मला शीघ्र न सोडसी जरी । मज्जीवनोपाय तरी स्वयें करीं ॥ ६ ॥

अनुचितमिदमेवादौ०—

श्रीनाथ आपण तुझ्या वसोनि दारीं ।
मी दीन हें उचित काय बरें विचारीं ॥
तूं सन्निधी म्हण पराधिन म्यां असावें ।
या बोलणीनि तुजला सुख केंवि व्हावें ॥ ७ ॥

त्रिभुवनपालनदीक्षित०—

शक्ती तुझी अक्षय सर्व काळीं । देऊनि दीक्षा जग सर्व पाळी ॥
टाकूनि मातें जग कां न्यहाळी । ब्ळी जसें दुर्लभ वाक्य गाळी ॥ ८ ॥

यदि पुनरपराधानां०—

तूं खेदलासी अपराधकोटी । न बोलसी सत्वर या च गोष्टी ॥
हे मानुषी माय पदीं मुलांनीं । ताडीयलें कीं परितोष मानी ॥ ९ ॥

अयि वद राघव०—

तो काय माझा अपराध झाला । तें सांग जेणें तुज कोप आला ॥
मृषा जरी तूं वदशील कांहीं । तुझ्या पित्याची तरि आण पाहीं ॥ १० ॥

मामिह कृपणमनाथे०—

निर्नाथ मी कृपण येथ तुझ्या च शेखीं ।

---

१ अंक=मांडी. २ रंक=भिकारी. ३ मृषा=खोटें.

क्लेशां करीं बहु विधा मज घेरिलें कीं ॥
माथा पदांबुजिं च लोळत पाहिनासी ।
कैसा उगा मज विलोकुनि राहिलासी ॥ ११ ॥

करुणाकर०—

हीं जीं ब्रिदें शरणवत्सलआदि कांहीं ।
गाझ्या रथा भरुनि तो तव पूर्ण नाहीं ॥
श्रीराघवा तरि मला शरणागतासी ।
कां सांग दीनकृपणासि उपेक्षितोसी ॥ १२ ॥

कुरु घा राघव०—

श्रीराघवा शरण मी तुज सर्व भावीं ।
ऐशा दिना मज कृपा तरि त्वां करावी ॥
नाहीं तरी स्वशरणागतपाल ऐसें ।
हें ब्रीद टाकिं पण जें त्रिदिवांत[४] पैसे ॥ १३ ॥

सेवामपेक्ष्य दाता०—

देताति जे जन अपेक्षुनि सेवनातें ।
दाते नव्हेति पण वेतनमात्र दाते ॥
हीना दिना स्वसुखदायक तूं तयासी ।
हा जेंवि मेघ जल दे नवपल्लवांसी ॥ १४ ॥

सेवकवंशभवत्वादपेक्षसे०—

मी सेवकात्मज म्हणोनि अमर्त्य माझे ।
देवा पहाल जरि सेवनकामना जे ॥
पृथ्वीश हे अलससेवकपुत्र त्यां हीं ।
सांभाळिती पण अशी नृपनीति पाहीं ॥ १५ ॥

न हि न हि जाठर०—

माझ्या रामा आपुल्या पूर्वजांहीं ।
पोटासाठीं अर्जिलें तूज नाहीं ॥
हीना दीना संतती होत जाती ।
तींच्या होते सर्व पीडेस शांती ॥ १६ ॥

चित्तचमत्कृति०—

चित्ता विनोदकर कौतुक मात्र भावें ।
काठिण्य हें तितुकिया पुरतें असावें ॥

---

४ त्रिदिव=त्रैलोक्य.

आम्हां स्वसेवकजनां वरि लोकराया
कां येतुलें धरियलें कठिणत्व बापा ॥ १७ ॥

अंके तव गतपंके०

लंकाधिराजदमना तुझिये च अंकीं ।
मी पोष्य बालक बसें अति निष्कलंकीं ॥
तुझ्या मुखाब्जमकरंदसुतांबुलासी ।
आहें उभा धरुनि आस विलोकिनासी ॥ १८ ॥

चुबुकं०—

व्हावासि तूं मजकडे म्हणऊनि गोडी ।
मी तुझिये हनुवटीस धरूनि ओढीं ॥
सिंदूरपर्वतनिवासिनि राममाये ।
टाकूनियां कठिणता क्षण एक पाहें ॥ १९ ॥

उचिता ह्यधृष्यता ते०—

काठिण्य हें उचित अप्रियराजयांसि ।
मी बाळ कीं मजवरी न मनो जनासी ॥
काठिण्यवत्सलपणा बहु वैर पाहीं ।
एकत्र जेंवि नसती क्षण व्याघ्रगाई ॥ २० ॥

पितरौ यत्र०—

हीं मायताल असती जरि वेगळालीं ।
एक त्यजी तरि दुजें उदरांत घाली ॥
तें तूं च कीं जनक माय हि पाठि पोटीं ।
तूंही जरी अवकृपा मज हानि मोठी ॥ २१ ॥

न शृणोषि दीनभाषां०—

हें दीनवाक्य पण नायकसी स्वभावें ।
सर्वज्ञ पूर्ण तुज केंवि असें म्हणावें ॥
ऐकोनि होसि उगला चि म्हणोनि देहीं ।
कारुण्यसिंधु तुज भाषण निंद्य हें ही ॥ २२ ॥

किंवा तद्गुरु कार्यं०—

सीतापते मज न सांगसि तो अपैसा ।
व्यासंग कोण पडला तुज थोर ऐसा ॥

---

५ कारुण्यसिंधु=दयासागर.

जेणें अनाथ करुणावचनें चि माझीं ।
येगें न पावति तुझ्या श्रवणासि कां जी ॥ २३ ॥

प्रायो राक्षसयुद्धे०—

बहुधा रणांत झुजतां दनुजांशीं ।
श्रमुनी सुचित्त भुजंगीं निजलासी ॥
अति दीर्घ हाक करुणावचनासी ।
अवधारिनासि परि हेतु हि हा ची ॥ २४

अपि दलति वज्रहृदयं०—

माझेनि दीनवचनें दृढ वज्र भेदे ।
पाषाण हे विघरती मम वाक्यवेधें ॥
ते काय मत्कृत अशीं अपराधराशी ।
जे तूं कृपार्णव उदासिन जाहलासी ॥ २५ ॥

जल्पंतमल्पबुद्धिं०—

तूझी कृपा न पहती जन सर्व जे ते ।
माझी च मंदमतिहाक दिसोन येते ॥
माझा जगांत उपहास चि होत आहे ।
हें श्लाघ्य शोकहरणा तुज सांग काय ॥ २६ ॥

क्षीरेण दग्धजीव्हः—

क्षीरें जळाली जिभ उष्ण मानुनी ।
पीतो पहा पामर तक्र फुंकुनी ॥
माझी तशी जाणुनि दांभिकी मती ।
त्वां टाकिलें पाहुनि लोक निंदिती ॥ २७ ॥

मयि करुणामृदुभावात्०—

माझीं अभीष्टें अपुल्या कृपावशें । करीत नाहींस तरी असो तसें ॥
जे कां तुझी थोरवि वर्णिती कवी । श्रीराघवा ते तरि शीघ्र दाखवीं ॥ २८ ॥

पायस इव नाम सर्पिः०—

क्षीरींत बरवें घृत घातलें परी ।
भस्मीं पडे तें मग काय तें करी ॥
तैसा तुझा मंत्रजप प्रसिद्धसा ।
पापात्म मी त्या मजला फळे कसा ॥ २९ ॥

---

६ भुजग=सर्प.

संतप्तायसि पिंडे०—

संतापला जेंवि तवा तयावरी । पाणी पडे आटतसे क्षणांतरीं ॥
मोहें महा तेंवि अशौच मी असें । तेथें तुझें नाम हि भस्म होतसे ॥ ३० ॥

मालिन्यदोषभीत्या०—

राशाउडीदांतुनि वेगळे चि जे ।
काळे किती काय म्हणोनि काढिजे ॥
माझी तनू तेंवि स्व पापपूतळी ।
किंवा तुझें नाम म्हणूनि आकळी ॥ ३१ ॥

मृगमदभूमौ जनितो०—

कस्तूरिभूमीस विरूढला कीं । तो काय कांदा निज गंध टाकी ॥
तैसा च मी दास तुझा च होय । दोषां त्यजीं हे तंव गोष्टि नोहे ॥ ३३ ॥

सुकृतिन ईषत्पापे०—

ज्या पुण्यात्म्या स्वल्पसें पाप आहे ।
रामा प्रायश्चित तो एक पाहे ॥
माझ्या भेणें तें पळे दूर पाहीं ।
जैशी धांवे व्याघ्र देखोनि गाई ॥ ३४ ॥

परिगणना भगणानां०—

नक्षत्रांतें मोजवे आकळूनी ।
मोजूं येती हे अणू ही धरूनी ॥
संख्या माझ्या पातकां थोरसानां ।
कोणाचेनी नाणवे चि प्रमाणा ॥ ३५ ॥

अपराधिनम०—

अम्ही महापातकि हें असे खरें । परंतु तूझीं अनवाळ लेंकरें ॥
सांभाळ वो पालक रामजननी । कांहीं न मागें च विशेष याहुनी ॥ ३७ ॥

उचितं वक्तुमभद्रं०—

तुं नाथ आहेसि अम्हा रघूवरा । अनाथ हे मंगल ची नव्हे गिरा ॥
सनाथ तूझेनि च मी अनायसें । किं बोलती त्वां ज्जि उपेक्षिलें असें ॥ ३८ ॥

सर्वज्ञः स्वाधीनो०—

स्वाधीन सर्वज्ञ दयालु ही जरी । काठिण्य माझे विषयीं च कां तरी ॥
हें सांग ऐसें पुसतां महेश तें । देशी दिनां उत्तर काय आमुतें ॥ ४० ॥

अपराधमार्गणे०—

प्रवर्तसी तूं अपराधशोधनीं ।
उणीव तूझ्या करूणेसि ये जनीं ॥
संसारिं या भक्त तुझा महा भला ।
गतापराधी मज तो न भेटला ॥४१॥

तस्य स्वल्पोपराधो०—

थोडे तयाचे अपराध साने । बहूत माझे तरि कोण जाणे ॥
मी कीं तरी सर्व हि जाणिवेतें । अभ्यासिलें वास्तव काय तेथें ॥ ४२॥

अग्रजजाया०—

बंधुस्त्रियेच्या अभिलाषणे करी । वाळी वधावा मति हे चि अंतरीं ॥
सुग्रीव ऐसा पण त्यावरी कृपा । हे योग्य रामा तुज काय पाह पां ॥ ४३ ॥

भ्रातुरवज्ञामात्रात्०—

स्वबंधुनें हो अवमानिलें जरी । तेणें सरोषें चि उठोनि सत्वरी ॥
समीप आला अपुल्या बिभीषणू । निरापराधी परि त्यासि कैं ह्मणूं ॥ ४४ ॥

जल्पति कल्पय०—

तसांतरें त्या अपशब्द बोलिले ।
न पाहिजे त्यां हृदयीं धरीयले ॥
पूर्वील माझें निज भाग्य तें खरें ।
क्षमार्णवा हीं अजि साहि उत्तरें ॥ ४५ ॥

आस्तामेतदसभ्यं०—

परोक्ष येना अपराध पाहणें । असी भवन्मोह कृती च लक्षणें ॥
तुझी च ऐशी निज कीर्त्ति ठाउकी । केलें मतें काय बिभीषणादिकीं ॥४६॥

स्वीयमणौ गुणहीने०—

प्रत्यक्ष खोटें अपुलें च रत्न कीं । कां हो करावा कलहो परीक्षकीं ॥
तूं तों स्वइच्छा करणार ईश्वरू । भृत्येनिशीं मत्सर व्यर्थ कां करूं ॥ ४७ ॥

वक्तव्यमेतदुक्तं०—

गुपित जें जितुकें सनिहूनियां । तुज पुढें वदलों रघुराजया ॥
आणि मला रूससी करूणानिधी । रूळवितों सहजें तुझिया पदीं ॥ ४८ ॥

प्रणिपातमात्र०—

भक्त्यांसि कोपाग्नि जरी उचंबळे । प्रणामनीरें शमतो म्हणें वळें ॥
माझीं कशीं पापफळें न पाहसी । अझूनि हा कोप हरी न सांडिसी ॥ ४९ ॥

त्वत्तुल्यो नास्ति०—

तुजसमान हि नसे दुसरा धणी । मज असा अयि दीन नसे जनीं ॥
दिनअनाथसख्या करुणार्णवा । आणिक काय वदूं तुज राघवा ॥ ५० ॥

त्वयि च स्वयंप्रकाशे०—

स्वयंप्रकाशा निज राम नाथा । त्रैलोक्य भासे तुज माजि पाहतां ॥
कृपा चि कां कीं न दिसे भुपाळा । नाहीं च किंवा पण मी च आंधळा ॥ ५१ ॥

नाभीष्टं करुणांतः—

अपार माझ्या अपराधराशी । म्हणोनि इच्छा पुरवीचनासी ॥
माझेनि बोलें दुखवोनि चित्त । कां नेदिसी सांग निजात्मसत्ते ॥ ५२ ॥

अरयोपि०—

वैरस्वभावें निज शत्रु आपुले । सवेग तूझेनि अभीष्ट पावले ॥
मी दास कीं दान चि मागतों असा । होसी दयाळू उदसीन तूं कसा ॥ ५३ ॥

नादत्तं दत्से चेत्०—

दिलें नाहीं त्याला म्हणसि कवडी नेदिं हि जरी ।
दिली होती कोणाप्रति बिभिषणें हेमनगरी ॥
पुन्हां किष्किंधेचें विभवसह तें राज्य अपुलें ।
कपीसुग्रीवानें कवण पुरुषालागिं दिधलें ॥ ५४ ॥

श्रीदामतो गृहीताः०—

पोहे सुदामें दिधले तुला रे । द्यावे तुवां ते चि तया विचारें ॥
त्याला दिलें तें पद वासवाचें । त्वां पाहिलें काय असें तयाचें ॥ ५५ ॥

उन्मोचितो गजेंद्रो०—

पशूंमधें अंध चि कीं अधोक्षजा । नक्रामुखीं सोडविजे तया गजा ॥
दाता बळी उद्भव सेवकाकुळीं । तो बांधला नेउनियां रसातळीं ॥ ५६ ॥

उद्वृत्तचित्तवृत्तेः०—

उन्मत्तचित्त दशकंधर पापराशी ।
साक्षेप उत्तम गती दिधली तयासी ॥
साक्षाद्गुरू दशरथा अपुल्या वियोगें ।
केलें अधःपतनकर्म फळें अमोघें ॥ ५७ ॥

सुग्रीवबिभीषणयोः०—

सुग्रीव आणाखि बिभीषण आपुलाले ।
ठायीं निरुद्यम तयां निज राज्य झालें ॥

सेवाश्रमें हनुमयासि प्रसन्न आहा ।
बोला म्हणे धड तया न च बोल हा हा ॥ ५८ ॥

यद्यत्करोषि०—

जें जें करूं च बससी प्रभुभावनेनें ।
तूझें तुला बहुत साजत थोरवीनें ॥
रामा असो सकळ ही मजलागिं पाहें ।
सेवापराङ्मुखकलंकित थोर आहें ॥ ५९ ॥

चैलांचले धृतोसि०—

एकांति सांपडविला धरिलासि कोठें ।
सैरा पळों पहासि हें मत टाकिं खोटें ॥
माझें मला स्वधन दे न मनेल येईं ।
निर्णय सज्जनसभेसि करून देईं ॥ ६० ॥

त्वं मम जननी०—

तूं माय माझी अणि बाप बंधू । × × × × ×
तूं पाहसी निष्ठुर भाव जेव्हां । काडी मला भासत वज्र तेव्हां ॥ ६१ ॥

कृपया द्रक्ष्यसि मां चेत्०—

कृपेन तूं पाहसि चापपाणी । काळासि ही मी तृणतुल्य मानीं ॥
तुझी कृपा जैं मजलागिं नाहीं । काडी च होई मज काळ पाहीं ॥ ६२ ॥

अथवा हो किं बहुना०—

धारिष्ठ हें प्रभुपुढें करणें चि वाया ।
हें येरवीं उचित काय दयाळु राया ॥
आजन्म जन्मकृतदोषफळें विशेषीं ।
होताति कारण परंतु मनोव्यथेसी ॥ ६३ ॥

नाराधितोसि पूर्वं०—

पूर्वी तुला मी भजलों च नाहीं । भावें अतां ही न भजें च कांहीं ॥
मनोरथातें तरि मागताहे । अपार माझी पण मूढता हे ॥ ६४ ॥

दुर्वृत्तं दुर्बुद्धिं०—

कामादिवश्य मतिमंद च मी स्वभावें ।
पापी पराङ्मुख हि तूज कसें करावें ॥
या ऐशिया मज कृपा करिशील कांहीं ।
मोठा क्षमाळु म्हणती तुज लोक पाहीं ॥ ६५ ॥

रचितापराधजाले०—

अपराधिया परम मी च असें कीं ।
असती कृपाळु कळलें मज हें कीं ॥
वदनीं निरंकुश मम प्रकटूनी ।
जय रामनाम निघतें चि म्हणूनी ॥ ६६ ॥

नैवास्ति तेनुकंपा०—

हे ज्यावरी पण तुझी करुणा च नाहीं ।
त्याच्या मुखीं कधिं हि राम निघेल काई ॥
त्या त्या स्वधर्म कुल सर्व हि निंद्य मुद्रा ।
प्रेमें जया न रिझसी परि रामभद्रा ॥ ६७ ॥

तृष्णाव्यालविषार्त०—

तृष्णाफणीच्या गरलें चि आवळें । धनध्वनीनें धरणीसि आदळें ॥
तापें मरें मी गरुडध्वजा जिवीं । देऊनियां जीवनदान जीववीं ॥ ६८ ॥

तृष्णानिदाघतप्तं०—

तृष्णामहाउष्णतपें सुके गळा ।
कांहीं नसे आश्रय शोषिली कळा ॥
करूनि कारुण्यसुवृक्षसाउली ।
करीं मला शीतळ राम पाउलीं ॥ ६९ ॥

तृष्णाकल्लोलवती०—

तृष्णेचियामाजि पडोनि गंगे । नरस्तुतीच्या गळलों तरंगें ॥
घालीं कृपालोकन पूर्ण जाळें । काढूनि सांभाळ किजे कृपाळें ॥ ७० ॥

तृष्णानक्रविकृष्टं०—

तृष्णा महा सावज ओढितें पदीं ।
मी कष्टतों कीं बहु काळ आपदीं ॥
कृपार्णवा राम जगत्रजीवना ॥
प्रेमें गजेंद्रापरि उद्धरीसि ना ॥ ७१ ॥

तृष्णासुकेतुकन्या०—

तृष्णासुकेतुतनयेसि मि फार भ्यालों ।
भावें तुझ्या शरण मी चरणासि आलों ।
विश्वेश्वरा सकळदुर्भरदुःखनाशा ।
त्या कौशिकापरि च पाळि जगन्निवासा ॥ ७२ ॥

---

७ सुकेतुकन्या=ताटका.

तृष्णासुबाहुमुख्य०—
तृष्णापुत्री या सुबाहू अमित्रीं । केलें मोठें विघ्न अध्यात्मसत्रीं ॥
दैत्यध्वंसा जानकीप्राणनाथा । विश्वामित्रायज्ञवत् पाळिं आतां ॥ ७३ ॥

पाषाणतां प्रयातां०—
ब्रह्मशापवत पूर्विल पापें । झाहलों दगड मी अनुतापें ॥
देह पावन करीं पण माझा । जेविं का सुखविली मुनिभाजा ॥ ७४ ॥

अधिगतकोटिगुणांतं०—
सात्वीक कोटिगुण खालविले प्रमादें । तें आमुचें प्रबळ पातक सिद्ध नांदे ॥
चंडीशदीर्घधनुषापरि सर्व भंगीं । होऊनि राहिं गरुडासन अंतरंगीं ॥ ७५ ॥

निर्भूपीकृत०—
जैसें रामें मरणभवना राजमित्रासि नेलें ।
माझ्या दैन्यें धरणित तसें ठाव नाहीं च केलें ॥
केलें सत्तारहित चि तया रेणुकेच्या कुमारा ।
रामा तैसें समुळ निरसीं दैन्य माझें उदारा ॥७६

मृगजलबुद्धिसमृद्धं०—
मृगजळवत बुद्धी विभ्रमें जेथ आहे ।
विषयतरुवरांनीं आतपत्र चि हो हें ॥
मम हृदयअरण्यामाजि येईं अँसा ।
अनुजसहासितेसी काननाआंत जैसा ॥ ७७ ॥

आपदि मां स्मरतीति०—
स्मरे विपत्तीसमयांत मातें । तूं नेदिसी यास्तव संपदा ते ॥
रामा तुझे म्यां स्मरले च पाय । एतावता तो तुज लाभ काय ॥ ७८ ॥

अपनय दैन्यमुदग्रं०—
समग्रदैन्यद्रुमें सर्व तोडीं । हें शून्य चिंतागृह सर्व मोडीं ॥
तुझ्या स्वरूपोन्मुखतेसि यत्न । रामा रिघेना मज मी सपत्नें ॥ ७९ ॥

मम नाशयाधिवाधिं०—
माझे क्षमा करुनि हे अपराध नाशीं । चिंताब्धि शोषवुनि ने निज चित्पदासी ॥
मी दास पूर्ण शरणागतवत्सला रे । तुझ्या पदा शरण बोल कृपा तुषारें ॥८०॥

समाप्त[10]

---

८ द्रुम=वृक्ष. ९ सपत्न=शत्रू. १० हें प्रकरण आमचेकडे अपूर्तेंच आलेलें आहे.

शुद्धिपत्र—अनेककविकृत-कविता-भाग २.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२	१७	या खेरीज	या
३	६	(वडाल)	(वडील)
,,	१९	जावितशः	जीवितेशः
५	१५	सबिंबाधरी	सुबिंबाधरी
६	३१	नाईकेचें	नायिकेचें
,,	३४	प्रगल्भेचा	प्रगल्भेचा
७	८	मालनीं	नलिनी
१०	१७	किंचित्	किंचित्
,,	२५	माला	माला
,,	,,	छळें	छळें
११	१०	साहे	साहे
,,	१२	मानी	मानीं
,,	१५	यावयाचा	यावकाचा
१२	७	जघनी	जघनीं
,,	१४	जाणें नदे	जाणों नदे
१३	१५	पै	पैं
१४	१३	थीकेत	संकेत
,,	२१	देऊनि	देउनि
,,	२३	तो	तों
,,	३२	सौभगा	सौभग
१५	७	कपोली	कपोलीं
,,	१२	जाले	जालें
,,	,,	दशी	दशीं
,,	२९	उत्कांटिता	उत्कंठिता
१६	२१	कुची	कुचीं
१७	५	विधघी	हि विधी
,,	१४	ततो	चि तो
,,	१५	कांतारीं	कांतारीं
,,	,,	दृष्टी	पृष्ठी
,,	२४	क्षमा	क्षपा.
१७	३२	(राजक्रीडा)	(रातकिडा)
,,	३३	मुग्धा	मुग्धा.

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१८	२३	तया	तयां
,,	१४	गृहिचीं	गृहिंची
,,	२६	योषिता	योषिता*
,,	३१	रुक्म-	रुक्म
१९	७	मोपी	मापी
,,	२९	मोपी	मापी
२०	९	मृगदृशी	सुदृशी
,,	१३	फावली	पावली
,,	३१	गांढ	गाढ
२१	१८	शैवाळि–नीतटासी	शैवलिनी–तटासी
,,	२४	वक्त्री	वक्त्रीं
,,	३०	यति	यांत
२२	२६	निवर्णता	निर्वर्णता
२३	२६	स्मरावी	स्मरावे
२४	७	प्रतिफल मृतांशोः	प्रतिफलममृतांशोः
,,	१७	वस्त्र	वक्त्र
,,	२२	तो	तों
२५	१०	दामोधर	दामोदर
,,	१९	नवाब्धि	नवाब्धि (४९)
२७	६	वत्त	वृत्त
,,	९	पिरस्त्री	परस्त्री
,,	,,	गोत्रस्खलनादिजनिता	गोत्रस्खलनादिजनित.
२८	१	नायिकावस्थानकं	नायिकावस्थानवकं
३१	१८	चट	चेट
३२	११	दशन	दर्शन
३५	१०	तुके (२५)	तुके
३८	१९	लाभें	लाभे
३९	४	मनी	मनीं
,,	२१	इतर	ईतर
,,	३०	टांकुनि	टाकुनि
४०	२०	निकामीं	निकामी
४१	८	तो	तों
४४	३०	पत्र	पुत्र
४५	३	पुर्वेस	पूर्वेस
,,	,,	नभ भासुकाळीं	नभभा सुकाळीं
५२	२४	हिरण्यारण्यतीं	हिरण्यारण्यंतीं
५३	३०	त्या	त्यां
५४	१६	अवलिछा	अवलिला
५५	६	यांचा	यांच्या

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
५५	३१	अतितसर	अतितत्पर
५६	२४	उचिचेसि	उदीचेसि
५७	६	भजे	भजें
६०	३४	(टीप*) श्लोकाचें उत्तरार्ध	श्लोकाचा एकचरण उपलब्ध
६२	१८	दाविलें	दाविले
,,	२७	शद्ब	शब्द
,,	२८	करीं नेइलें.	करी नेइला
६३	१५	चारितो	चारितों
६४	२७	तारिली	तारिला
६६	७	समुदा	समदा
,,	१६	पच्छाडिलें	पच्छाडिले
,,	,,	गरुड शंकरकिंकरानें	गरुडशंकर किंकरानें
,,	३०	अवलोकीं	अवलोकी
६७	२१	रत्नप्रभे	रत्नप्रभा
,,	२७	ज्याकुळीं	व्याकुळी
,,	२८	सेवनीं	सेवना
६८	३१	सख्य	संख्य
६९	१७	कांते	कांत
,,	२१	तीं	अजि
,,	,,	तें नामा	नामा
७०	५	सत्यें	सत्ये
७१	६	नाकळे	नाकळें
७१	१५	होकरीतीं	होकरीती
,,	२५	ते	तो
७२	१३	कसा भ्रांत	भ्रांत कसा
७६	१०	करीं	करिं
,,	११	मुनी	मुनि
,,	,,	अंतरीं	अंतरिं
८९	२	द्वे भागीं	द्विभागीं
,,	२३	पांडवा	पांडवां
,,	३३	पीयुष	प्रीयूष
९०	३३	कदम	कर्दम
९२	१४	स्वया	स्विया
,,	१५	गौरवर्ण	गौरवर्णा
९४	२६	अकीर्ति	अकीर्त्ति
९५	१६	पांडु	पांडू
,,	,,	महा	माहा
९९	१६	दिसहूनि तिणें	दिसहूनि च तिण
१००	२६	शिवपजन	शिवपूजन
१०१	५	सोशिन	सोशित

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१०१	१८	सांडिलें	मांडिलें
,,	२९	स्वरोमाचा	स्वरोमाच्या
,,	३०	आम्हास	आम्हांस
१०२	१	किंकरकाविकृत	
,,	१९	परं	परा
,,	३२	परिणामवधि	परिणामावधि
१०३	१०	त्रिभवनीं	त्रिभुवनीं
१०४	१	किंकरकाविकृत	
,,	३२	मोठ	मोठें
१०७	११	कत्या	कत्यीं
,,	१९	गुणराहित्या	गूणें हीना
११०	१४	हरिगुण	हरगुण
१११	१२	कळज्ञा	सकळज्ञा
११२	२३	जाहीं	नाहीं
११२	२८	च	जरि
११४	१५	गोळा	गोळां
११५	१७	मुग्रिवा	सुग्रिवा
,,	२४	निक्षक	निक्षुण
,,	२५	तों	तें
११७	९	पौलस्त्य[१८]	पौलस्त्य
,,	११	निंज	निज
११८	३	पढें	पुढें
११९	५	मनोवात्ति	मनोवृत्ति
,,	१८	मुररवांबुज	मुखांबुज
१२०	४	सावळी	सांवळी
,,	१७	चारु	दक्ष
१२१	२	वाहें	वाहे
१२३	६	विराज	विराजे
,,	,,	नाम	नांवें
,,	२३	७८—८८	७७—८८
,,	३७	छप्पनावें	सत्तावन्नावें
१२४	४	नामिला पित्यानें	नमिलादरानें
,,	२२	अनाग	अनार्थ
१२६	१	हरिराजकृत	
,,	५	क्वणत्किंकिणी	क्वणत्किंकिणी[१०]
,,	१०	डल	डूल
,,	१३	तै चि	तथ
,,	१५	जों	जों
,,	१९	स्पल्प आपपाते	स्वल्प ही आपपातें

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१२९	१४	धर्माथे	धर्मार्द्र
,,	२४	तुम्ही	तुम्हि
१३०	३०	भुकन्या	भूकन्या
१३१	२२	नरवीतसे	नरवीरसे
१३३	२	जनक	जनकू
,,	९	आणि	आणिं
,,	२९	पखिं चि चुंचुसि	पंखि चि चंचुसि
१३४	३	स्थाई	स्थायी
,,	१८	त्यां पढें	त्यां पूढें
,,	१९	दोहींतें	दोहींतें
,,	१२	आस्ताचला	अस्ताचला
१३५	४	ते	तो
,,	८	दासिचीं	दासिचीं
,,	९	[ती]	[हि]
,,	११	धारणी	धारिणी
१३६	७	पूर्व	वृत्त
,,	२०	वानूं	वानुं
,,	२१	आधिक	आधीक
१३७	१२	तो	तों
,,	२२	तवां	तया
१३८	६	थींरा	थारे
१३९	२०	रावणाची	रावणाचीं
१४०	२	पाणिसी ७१	७१ पाणिनें
१४२	२०	खोंचोंनियां	खोंचोनियां
१४३	२२	मागेन	राहेन
१४५	३	हे	हें.
,,	१०	भजंग	भुजंग
,,	१५	भवभ्रष्ठां	भवभ्रष्टां
१४६	२२	गांवें	७५ गांवें
१४७	२१	जोतके	जोरके
,,	२५	नाहा	नाहीं
१४८	२३	कीर्ति	कीर्त्ति
१४९	१४	सर	सूर
,,	२५	भ्रकुटीचे	भ्रुकुटीचे
१५०	८	कांजी	काजीं
१५१	३	वरीं	वरी
,,	२९	नाग	नाग
१५२	१६	मुके	मुकें
,,	१२	रूदन	ओदन
१५५	२७	समुहा	समुहो

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१५९	१२	सग	सर्ग
१६०	१६	पासुना	पासुनी
,,	१७	चो जंबनी	वीटंबना
,,	२१	पजीयेले	पूजीयेलें
,,	२३	माण	मणि
,,	२७	सीमंत	सिंह
,,	३१	माग	मार्गे
१६२	११	सूर्यकला	सूर्यकन्या
१६४	२५	श्रीवस्य	श्रीवश्य
१६६	२३	विभावाचा	विभावांचा
१६७	२४	प्रति	प्रती
१६८	८	ही	हि
,,	९	रंग	स्वर
,,	,,	आणि	आणी
,,	२१	परिहरि	परिहरी
,,	२४	क्रोधाने	क्रोधानें
१६९	२	जिव	जीव
,,	२९	अप्रासिनें	अप्राप्तीनें
१७०	१२	भ्रुकुटी	भ्रुकूटी
,,	१७	चमकती	चमकतें
,,	२०	धृति	धृती
,,	२८	होती	होते
,,	२९	मनादि	मानादि
१७१	२३	योगें	योगें
१७२	३	माझेवरि	माझेवरी
,,	१७	पाहतसे	पाहत नसे
,,	२९	त्या सकंप	त्यास कंप
१७३	१०	चोळणें	चोळण
,,	१७	असे	असें
१७३	२३	कौटिल्य	कौटिल्यें
,,	२४	यापरि	यापरी
,,	२६	आणि	आणि
१७५	१	स्वरभंगाणि ‡ गाणि	स्वरभंगाणि ‡ हि
,,	,,	कसकास	शरिरास
,,	१२	तर्कि	तर्की
,,	१७	औग्न्य	औग्र्य
,,	१८	औत्सुक्य	औत्सुक्य
१७६	४	यांची	यांचीं
,,	१३	विराजे	विराजें
,,	१७	वेष	वेश

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१९२	१८	आपरिपूर्ण	परिपूर्ण
,,	,,	हें	हा
,,	२२	वेष	वेश
,,	२३	हसूनी	हंसूनि
,,	२७	जो	तो
,,	२९	मस्तकीं घालिते	घालीते धुळि मस्तकीं
,,	३२	अश्रूनिं	अश्रुंनि
१७७	२४	निराखिलें	निराखिले
१७८	६	हेतूनें	हेतुनें
,,	७	संमत्यांहीं	संगत्यांहीं
,,	२१	मानि बहु	मानि बहू
,,	२३	त्यांचीं	त्याचीं
,,	३०	आाणि	आणि
१७९	३१	टाकणरा	टाकणारा
१८०	३३	हूतवह	हुतवह
१८२	१३	ऐश्वर्य	ऐश्वर्य
,,	,,	सौकुमार्यांनी	सौकुमार्यांनीं
,,	२२	हासते	हासत
१८३	११	दुःख	दुख
,,	१५	अंतरिं	अंतरीं
,,	२०	असे	असें
१८४	३	संन्निध	सन्निध
,,	९	विझविर तिदिव्याला	विझवि रतिदिव्याला
,,	१८	भ्रमरायमान	भ्रमरायमाण
,,	२०	द्योचित	द्योतित.
१८५	३२	पीयुष	पीयूष
१८७	२६	[१७]देहात्मवर्णा	दे[१७]हात्मवर्णा
,,	३१	देहावरि	देहावरी
१८८	१४	गुरु	गुरू
१८९	१	गजगौरीव्रत	मनीषापंचक
,,	१९	मेला	माना
,,	२१	सुतगांजतां	सुरगजांत
१९०	५	अथांवी	म्हणोनी
,,	३२	टुम्स	टुप्स
१९२	३१	नेलें	केलें
१९३	७	अष्टादशा	अष्टादशू
१९४	२	लागि	लागिं
१९६	१४	निरखुनी	निरखुनि
१९८	५	मेहू	अजि मेह

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१९८	६	आज़	अजि
,,	,,	अंधारी परि नही	अंधारि परी नाहि
,,	७	प्रभू	प्रभु
,,	१०	माग	मागे
१९९	२६	वाणी	वानी
२०४	७	मुल	मुले
२०५	९	सपादी	संपादी
,,	२४	वदुनि	वंदुनि
२०६	९	सुताभ	सुलाभ
,,	१७	विलया कुंदाचिया मिसें नेला	लयासि मुचकुंद मिस करुनि नेला
२०७	३०	लवि	लवावि
२०८	२७	मुरारी	पुरारी
२११	९	तुटलें	सुटलें
२१२	२०	पूतनारीस	पूतनारीस
२१३	९	गिरीजा	गिरिजा
,,	३०	शिघ्र	शीघ्र
२१५	१६	उदास तूझा	उदास फार चि तुझा
२१७	२९	ना	कीं
,,	३३	अँसें	असें
२१८	१६	भूताशि	भूतांशि
२१९	१५	काटिं	घाटिं
२२२	८	वसे	असे
,,	२४	तुझ्या	तूंवां
२२३	१३	त्वद्रक्षसी	त्वद्रक्षसीं
२२७	६	राशा	राशी
२२८	९	मी कीं	सांगें
२२९	,,	तेथें	एथें

समाप्त.